

POLIS

Revistă de științe politice



Nr.4/1995

ACTUALITATEA

ELITELOR

REPERE CONCEPTUALE

DRAGOS ALIGICĂ

OBSERVAȚII PRIVIND TEORIA ELITELOR

ILEANA P. VOICU

CONCEPȚIA ELITARĂ A LUI MAX WEBER

DAN A. LĂZĂRESCU

ROLUL ELITELOR ÎN ISTORIE

ELITE POLITICE

M. BURTON, R. GUNTHER,

J. HIGLEY

TRANSFORMAREA ELITELOR ȘI REGIMURILE
DEMOCRATICE

GEORGE TIBIL

CONFICTUL ELITELOR ȘI INSTABILITATEA
POLITICĂ ÎN EVOLUȚIA MODERNĂ ȘI
CONTEMPORANĂ A ROMÂNIEI

GEORGE KOLANKIEWICZ

ELITE ÎN CĂUTAREA UNEI FORMULE POLITICE

FRANÇOISE THOM

ELITELE RUSEȘTI

Tot în acest număr

ELITE INTELECTUALE

FRIEDRICH A. HAYEK

INTELECTUALII ȘI
SOCIALISMUL

RON EYERMAN

INTELECTUALII: UN
CADRU DE ANALIZĂ

LAURENȚIU ȘTEFAN

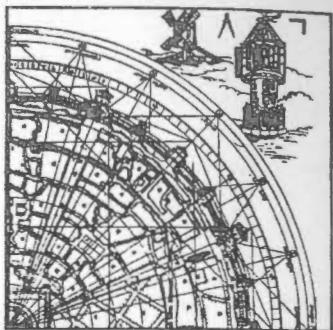
SOCIETATEA CIVILĂ
ROMÂNEASCĂ -
O UTOPIE?

RECENZII

ALINA MUNGIU

MICHAEL OAKESHOTT

POLIS



Revistă de științe politice

Editor

Redactor șef

Colegiu de redacție

Secretar de redacție

Adresa

Abonamente 1996

IMAS-SA

Călin Anastasiu

Aurelian Crăiuțu

Pavel Câmpescu

József Lörincz

Dan Pavel

Alfred Stepan

G.M. Tamás

Ştefan Tănase

Alin Teodorescu

Vladimir Tismăneanu

George Voicu

Laurențiu Ștefan

Calea Plevnei nr. 136,
sector 6, București,
România

C.P. 56-52, 77750 București

Telefon: (401) 211 52 70
(401) 211 69 99

Fax: (401) 211 62 07

Email: office@imas.sfos.ro

Difuzare Tel: 638 39 55

Persoane:

30.000 lei pe an (25 USD)

Instituții:

60.000 lei pe an (50 USD)

Cheltuielile poștale incluse

Cont: BRCE S.A.,

Sucursala Dorobanți

3008.08.008.7898.0000.9 (lei)

4608.08.008.7898.3000.8 (USD)

IMAS-SA, POLIS

ISSN: 12219762

© IMAS-SA 1995

Manuscrisele propuse pentru publicare sau volumele trimise pentru recenzare vor fi adresate redacției. Studiile (între 10 și 30 pagini) vor fi dactilografiate la două rânduri, cu un scurt rezumat în limba engleză. Notele și bibliografia vor fi incluse la sfîrșitul studiului. Articolele nepublicate nu se restituie autorilor. Drepturile de publicare sunt rezervate.

Cuprins

Introducere

Întoarcerea conceptelor din exil

3

Repere conceptuale

Dragoș Aligică	Observații privind teoria elitelor	5
Ileana P. Voicu	Concepția elitară a lui Max Weber	17. *
Dan A. Lăzărescu	Rolul elitelor în istorie	30
	Elite politice	
M. Burton, R. Gunther, R. Higley	Transformarea elitelor și regimurile democratice	53
George Tibil	Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României	85
George Kolankiewicz	Elite în căutarea unei formule politice	113 *
Françoise Thom	Elitele rusești	125
	Elite intelectuale	
Friedrich A. Hayek	Intelectualii și socialismul	129
Ron Eyerman	Intelectualii: un cadru de analiză (cu referire specială la Statele Unite și Suedia)	144
Laurențiu Ștefan	Societatea civilă Românească - o utopie? "Popor" și elite intelectuale la începutul anilor '90	161
	Recenziile	
Mircea Boari	Alina Mungiu <i>România după 1989. Istoria unei neînțelegeri</i>	183
Laurențiu Ștefan	Michael Oakeshott <i>Rationalism in Politics</i>	189
	Note despre autori	197

Întoarcerea conceptelor din exil

Tabuizarea de către regimurile comuniste a unor concepe cu lungi ștăte de serviciu în științele sociale și politice ne oferă o dovdă în plus - într-o listă și așa impresionant de lungă - a mijloacelor rudimentare cu care aceste regimuri erau angajate în războiul ideologic cu Occidentul. Dar, spre deosebire de ceea ce se poate întâmpla unor persoane angajate într-o luptă pe viață și pe moarte, concepele nu pot fi arestate, puse în zeghe și, eventual, executate în cursul luptelor ideologice. Este adevărat, ele pot fi "masacră" la comandă, dar viața lor va fi cu atât mai lungă cu cât agresiunea se va face împotriva bunului simț și a rațiunii. Ele pot fi exilate, dar reîntoarcerea lor va fi cu atât mai triumfală cu cât exilul a fost mai arbitrar.

Într-o astfel de situație s-a aflat conceptul de *elită*, și cu deosebire cel de *elită politică*. Ce motive ar fi avut propaganda comunistă să îndrepte artilleria grea împotriva acestui concept? Aparent, motivul esențial era de ordin științific: "știința marxistă" dispunea de propriul său concept - acela de *clasă socială* - pentru a explica raporturile de autoritate și de putere în cadrul societăților umane. Aici se impun însă cîteva precizări. În primul rînd, masiva contaminare ideologică a științelor sociale și umane în regimurile comuniste anulase aproape complet orice urmă de "știință marxistă". Aceasta devenise o construcție osificată de idei și dogme, manipulată după un dublu standard: pe plan intern, ea trebuia să mistifice și să legitimeze "realitățile socialiste", iar pe plan extern avea misiunea de a denunța și a delegitima "realitățile capitaliste". Așa se face că cercetătorii din această parte a lumii s-au găsit într-un impas total. Acceptarea acestei noi ortodoxii așa-zis marxiste ducea în mod implacabil la eșecul oricărei tentative de a explica lumea reală și dinamica sa. În același timp, orice încercare piezișă de a ocoli dogma oficială, prin resuscitarea spiritului "autentic" al concepției marxiste, producea un efect paradoxal: invalidarea proprietelor concepte. De pildă, o autentică analiză în termeni de clasă a societăților socialismului real - deci o analiză în termeni de conflict, dominatie, control al mijloacelor de producție, distribuție a rezultatelor economice și a puterii politice - s-a dovedit întotdeauna un demers autodevorator. Așa cum au demonstrat analizele iconoclaște ale lui M. Djilas, R. Bahro, J. Kuron și K. Modzelewski - pentru a nu cita decât cîțiva dintre gînditorii aflați dincoace de cortina de fier - conceptul marxist de clasă se dovedea relativ puțin operant în explicarea adevăratelor structuri de producție,

distribuție și putere. Și astă pentru că adevăratale clivaje, cele pe care se aşezase ontologia acestor societăți - și pe baza cărora putea fi explicată fenomenologia lor curentă - erau clivajele specifice dintre o elită politică și mase. Aceasta este motivul real pentru care conceptul de elită, și cu atât mai mult cel de elită politică, au fost atât de atacate și, în cele din urmă, ostracizate de către corifeii propagandei comuniste. Lăsat în libertate și pus la lucru, un asemenea aparat conceptual ar fi produs analize demisificatoare asupra regimului.

Comunismul tîrziu reprezintă, în istoria modernă, unul dintre cazurile tipice de alienare patologică a guvernării față de cei guvernați. Deși au existat diferențe notabile între țările fostului bloc comunist est-european - regimurile politice din România, Albania, Uniunea Sovietică și Bulgaria constituind cazuri exemplare de segregare adîncă între elitele condusătoare și societate - pretutindeni înțîlnim aceeași fractură intratabilă între cercurile puterii și restul societății. Imaginea "polis-ului paralel", propusă de V. Benda și împărtășită de liderii Chartei '77, este deosebit de sugestivă. Lipsa de comunicare între cele două lumi - altfel decât prin supraveghere politică și polițienească - absența oricărei responsabilități a guvernărilor - altfel decât în interiorul sferei înguste a puterii - închistarea tot mai pronunțată a acesteia din urmă - atât sub aspectul mecanismelor de recrutare, din ce în ce mai bizantine și mai labirintice, cât și în ceea ce privește propria logică de funcționare, din ce mai ezoterică și mai străină pentru cei mulți - atomizarea societății și fragmentarea structurilor sociale, incapabile să coaguleze interese și proiecte comune - altfel decât la nivelul grupurilor primare (familie, prietenii etc.) - toate acestea sîn-

semne vizibile ale elitării în creștere a regimurilor comuniști, paralel cu masificarea societăților aflate sub dominația lor. În mod evident, în astfel de situații, conceptul de elită este absolut indisensabil oricărei analize, fie ea descriptivă sau explicativă.

El este de asemenea indispensabil pentru a explica amorsarea tranzitiei postcomuniste. Eșecul analizei în termeni de clasă a acestui proces nu a putut fi evitat nici de cercetători proeminenti precum N. Poulanas. Tentativele de demasificare și revigorare a activismului societății civile, erodarea patosului ideologic și a încrederii guvernărilor comuniști, fractura cercului puterii și pactele convenite cu contraelitele democratice, toate aceste fenomene solicită un alt cadru conceptual.

În sfîrșit, este îndeobște cunoșteut că societățile care traversează perioade de tranzitie se caracterizează prin structuri fluide, neconsolidate. Stadiul incipient al articulației intereselor și al structurilor sociale condamnă la irelevanță orice analiză în termeni de clasă. Ea s-ar dovedi utilă, poate, în cazul unor societăți așezate, în care predomină mecanismele reproductive. În plus, în epoci de tranzitie au loc procese masive de mobilitate socială, de inovare instituțională și valorică. În toate aceste direcții, apartia și impunerea noilor elite este emblematică. Ele sunt germeni viitoarelor structuri economice, sociale, politice, culturale sau valorice.

Iată, credem, suficiente motive pentru reintroducerea în circuitul teoretic a conceptului de elită, împreună cu cadrul de analiză pe care acesta îl presupune. Este ceea ce își propune, de altfel, și acest număr al revistei noastre.

C.A.

Dragoș Aligică

Observații privind teoria elitelor

This essay aims to clarify several controversial aspects of the theory of elites. Four remarks are put forward regarding the way the theory of elite and its specific concepts are used in the study of social and political reality.

The first refers to the erroneous idea that the theory of elites is a complete and autonomous theory of social stratification, a theory that is a viable alternative and contender of the classical and largely accepted social stratification theory based on the concept of class.

The second comment is focused on the widespread belief that the theory of elites is essentially an etatist-oligarchic theory and on an attempt to refute this view.

The third emphasise the correlative concept of "mass" (or "masses") and points to the relationship between the approaches focused on "elite" and the approaches focused on "masses" and their tacit but natural synthesis, which is frequently forgotten in the process of social analysis.

The last remark refers to the relation between the theory of elites and the sociology of intellectuals. Both from a conceptual and a historical point of view these approaches mutually supported each other despite of the carelessness with which they were handled.

E seul de fată își propune să dezvolte patru observații privind folosirea teoriei elitelor sau a conceptelor derivate din aceasta în analiza și interpretarea realității politice și sociale. Prima observație se referă la faptul că de foarte multe ori conceptul de elită este folosit ca și cum și-ar extrage sensul dintr-o teorie completă și de sine stătătoare a stratificării sociale, o teorie care uneori este văzută chiar ca o alternativă la actualele teorii sociologice ale stratificării sociale. În realitate însă, așa cum voi încerca să arăt, preocuparea pentru problema elitelor și concep-

tualizarea ei își are originea în cadrul teoriilor autorității și puterii, și vizează mai ales crearea unui instrument conceptual pentru sociologia politică și politologie. A doua observație are în vedere prejudecata că teoria elitelor este esențialmente o teorie etatist-oligarchică. După cum se va observa însă, există cel puțin o formă a teoriei elitelor care se suprapune teoriilor pluralismului și echilibrului puterilor și care, în conjuncție cu acestea, merită numele (propus de adeptii ei) de "teoria democratică a elitelor". A treia observație vizează corelatul implicit (și de cele mai multe

ori lăsat la nivelul subînțelesului) al conceptului de "elită", și anume cel de "mase". În acest sens va fi punctat felul în care, în practica analizelor sociale și politice, abordările având un accent specific pe conceptul de mase și pe liderii lor au fost absorbite pe nesimțite, și de altfel în mod firesc, de abordările ce accentuează "elitele". În sfîrșit, ultima observație se referă la prezența implicită în teoria elitelor, și în orice aplicare a acesteia, a problemei intelectualilor. În această privință se va încerca punerea în evidență a faptului că atât istoric cât și conceptual, în definiția problemei elitelor intră în mod natural problema intelectualilor și a funcției lor sociale. Scopul demersului de față, centrat pe aceste patru observații, nu este atât de a face o trecere în revistă a perspectivelor asupra teoriei elitelor, cât acela de a sublinia și lămuri anumite dimensiuni și presupozitii ale ei; odată clarificate, acestea ar putea duce la o mai bună înțelegere și aplicare a acestei teorii.

Utilizarea conceptului de elită în diferite analize introduce de nenumărate ori presupozitia neexplicită că există o teorie a stratificării sociale în contextul căreia conceptul își are locul clar precizat, o teorie de sine stătătoare de la care își capătă semnificația și utilitatea analitică. Această tendință de a presupune că ideea de elită își derivă sensul și se bazează pe o teorie a stratificării sociale este atât de răspindită, încât punerea sub semnul îndoielii a legitimității ei poate părea contraintuitivă și speculativă. Totuși, la o analiză mai atentă vom observa că această "teorie a stratificării sociale", presupusă implicit, nu are deloc un conținut clar, iar dacă acesta este clarificat atunci el are o natură dezamăgitor de rudimentară.

Cu toate acestea, unii autori susțin teoria elitelor ca teorie a stratificării sociale pînă acolo încît consideră că aceasta constituie al doilea mare tip de teorie de acest fel. Astfel, Eva Etzioni-Halevy crede că teoriilor clasice ale stratificării sociale, bazate pe conceptul de clasă, li se pot opune teorii bazate pe conceptul de elită.¹ Teoria sociologică a claselor, spunea ea, își are sursa dublă în opera lui Marx, pe de o parte, și în cea a lui Weber pe de alta, iar ei i se opune o teorie a elitelor cu origini în opera lui Pareto, Mosca și Michels. Din motive ideologice (egalitarismul democratic) și conjuncturale (în spînă politice, legate de destinul fascismului italian) aceasta din urmă a fost eclipsată pentru o lungă perioadă de timp. Teoria claselor s-a bucurat de rafinări și dezvoltări sistematice, în timp ce teoria elitelor a fost neglijată și a rămas în linii mari la același nivel la care o lăsaseră fondatorii ei.

Eva Etzioni-Halevy nu își propune altceva decât să declanșeze acest întîrziat dar necesar proces de rafinare și dezvoltare al unei teorii despre care crede că are un imens potențial explicativ. Ca intenție, întreprinderea sa este lăudabilă, cu atât mai mult cu cât vrea să dea o formă explicită unor ideii larg răspîndite privind natura teoriei elitelor, dar care, aşa cum spuneam, nu depășesc aproape niciodată un stadiu al vagului și intuitivului. Întrebarea care se pune cu privire la acest tip de întreprindere este în ce măsură e posibilă dezvoltarea unei teorii a elitelor ca teorie a stratificării sociale, care să reprezinte o alternativă viabilă la teoria claselor.

Întrebarea trebuie pusă pentru că, dacă urmărim cu atenție criteriile de stratificare propuse de teoria elitelor, precum și numeroasele și sofisticatele

criterii introduse de diferitele variante ale teoriei claselor, va fi foarte greu să nu recunoaștem că, într-o formă sau alta, teoria claselor a încorporat deja criteriile propuse de teoria elitelor. Acest lucru devine evident de îndată ce depășim abordările "unidimensionale" ale stratificării sociale (adică cele ce folosesc un criteriu unic de identificare a claselor sau a straturilor sociale).² Este un pas necesar dar dificil, pentru că ne-am obișnuit să privim teoria stratificării sociale și teoria claselor din perspectiva unidimensională a marxismului.

Abordarea multidimensională își are originea în primul rînd în opera lui Max Weber,³ și este important de notat că ea poate fi văzută nu atât ca o respingere a "determinismului economic" marxist, cât ca un demers mult mai larg care cuprinde, între altele, și teoria economică a claselor ilustrată între alții de Marx.⁴ De înțelegerea abordărilor multidimensionale de sorginte weberiană ține și lămurirea cheștiunii în ce măsură este posibilă sau nu o teorie a elitelor, ca teorie a stratificării sociale, alternativă la teoria claselor.

Pentru Weber, stratificarea socială trebuie urmărită pe trei dimensiuni: clasă (legată de poziția și capacitatele economice); status (legată de prestigiul și grup politic sau partid (legată de putere și autoritate)).⁵ Fiecare dintre aceste dimensiuni pune în lumină diferențe aspecte ale stratificării: există relații diferențiate și diferențe combinații între ele, de la susținerea lor reciprocă pînă la situații conflictuale. Demersul lui Weber a fost continuat în tot cursul secolului nostru. S-au introdus noi criterii, iar cele propuse inițial au fost rafinate. Autori ca Bell, Lenski, Giddens și Dahrendorf au accentuat criterii cum ar fi cele legate de

venit, prestigiu, autoritate, ocupație, cunoaștere, îndemînare profesională, proprietate s.a.m.d., și au dezvoltat analize pertinente pe baza acestora. Teoria stratificării sociale fiind înainte de orice teorie a grupurilor (claselor) sociale, era inevitabil ca pentru identificarea acestora să se tindă spre explorarea posibilităților de folosire a tuturor criteriilor posibile.

Teoria elitelor, ca teorie a stratificării sociale, presupune un "accent exclusiv pe putere" și, în plus, introduce un extrem de ambiguu "cei mai capabili".⁶ Să începem cu acest "cei mai capabili", propus în mod implicit drept criteriu cheie în teoria stratificării sociale⁷. Din această perspectivă, elitele ar fi acel număr redus de indivizi care, în fiecare sferă de activitate, au fost încununati de succes și au ajuns în vîrful ierarhiei profesionale. Cu alte cuvinte, toți acești indivizi pot fi grupați într-o singură categorie (clasă). Dacă lucrurile s-ar limita la asta, atunci această variantă a teoriei elitelor nu ar face decât să adauge un nou criteriu la lunga listă de criterii folosite de teoriile multidimensionale pentru clasificarea grupurilor sociale. Și așa vor sta lucrurile atât timp cât ea va fi legată exclusiv de ideea de împărțire a membrilor societății în "cei mai capabili" și restul. Sigur că o astfel de dihotomie ar putea fi considerată ca generind o teorie aparte: teoria elitelor. Dar asta nu ar fi decât ceva contextual, rezultatul unui artificiu intelectual, neexistând nici un motiv epistemologic sau metodologic pentru care teoriile stratificării sociale să fie împărțite în teorii ce folosesc criteriul "cei mai capabili" și teorii ce folosesc alte criterii. Polaritatea între teoria claselor și teoria elitelor nu este fundamentală și nu poate fi susținută cu temei din acest punct de vedere.

Lucrurile se complică, dar nu sunt

cu mult diferite, în cazul în care teoria elitelor ca teorie a stratificării se bazează pe conceptul de putere, singur sau în conjuncție cu ideea de "cei mai capabili". Cele spuse mai sus despre sintagma "cei mai capabili" se aplică și conceptului de "putere", folosit drept criteriu în teoria stratificării sociale. Mai mult, în acest caz descoperim că acest concept a fost folosit deja în teoria claselor. Așa cum am văzut încă din opera lui Weber, el a fost folosit nu numai unidimensional, ci în combinații sofisticate cu alte criterii, cum ar fi cele legate de autoritate, prestigiu, cunoaștere etc. A încercat să opui o alternativă unidimensională (sau bidimensională) ultrasofisticatului și extinsului corp teoretic bazat pe acceptarea necesității pluralismului criteriilor folosite în analiza stratificării sociale este, în ultimă instanță, o întreprindere naivă și lipsită de orizont.

În această situație, o singură cale ar mai rămâne deschisă pentru cei ce vor să facă neapărat din teoria elitelor o teorie pură a stratificării sociale. Este aceea a încercării de a arăta că toți ceilalți factori ai stratificării pot fi pînă la urmă traduși sau dizolvăți într-unul singur: puterea. Adică de a continua demersul prin care Dahrendorf a arătat cum Marx a greșit luînd proprietatea drept criteriu cheie, neînțelegînd că, de fapt, aceasta nu este decît o formă specifică de autoritate. Cu alte cuvinte, este vorba de un reducționism mai sofisticat. În loc să privească teoria stratificării sociale din perspectiva puterii ca singur criteriu (sau eventual a unui compus de tipul putere + merit) și să le ignore pe celelalte, acest demers recunoaște existența altor criterii dar, în același timp, afirmando că acestea sunt, de fapt, reductibile la unul singur.

Limitele unui astfel de demers, tipic pentru reducționismul "rafinat", sunt

foarte clare și nu merită stăruitor asupra lor. Ceea ce este important în ceea ce-l prezintă este că o astfel de încercare de a transforma teoria stratificării sociale într-o teorie generală a puterii, oricără de hazardată și irealistă ar fi, proiectează conceptul de elită în adevăratul său context teoretic: este vorba de cel al discuțiilor privind autoritatea și puterea. Într-adevăr, conceptul de elită a fost formulat într-o tradiție și în relație cu un set de probleme care vizau nu atât chestiunea stratificării sociale, cât pe cea a puterii politice, a mijloacelor de menținere și a limitelor ei.

Teoria elitelor trebuie să văzută ca un rezultat al susținerii, la nivelul sociologiei formale, a unei teorii specifice a puterii: teoria asimetriei relației de putere. La nivelul sociologiei politice, această teorie îi determină pe cei ce o împărtășesc să respingă ideile ce presupun posibilitatea existenței unei puteri colective benigne și a unei autorități consensuale (adică, în termenii sociologiei formale, posibilitatea existenței unei forme simetrice de autoritate și putere).⁸ Aceasta este contextul în care trebuie înțeleasă teoria elitelor, și nu ca o construcție autonomă.

Tradiția "realistă" sau "neomachiavelliană", cum mai este denumită, ilustrată de Pareto, Mosca și Michels este, înainte de orice, expresia unui scepticism profund cu privire la pretențiile teoriilor liberal-democratice privitoare la existența unor principii universale care să dea o bază consensuală exercitării puterii. "Orice clasă guvernantă - spune Mosca - trebuie să-și justifice actuala exercitare a puterii ca fiind ceva ce se bazează pe un principiu universal sau altul de moralitate."⁹ O societate, adăugă el, are nevoie de astfel de "superstiții", care nu sunt

altceva decît forțele sociale ce consolidează organizarea politică a oamenilor.

Asimetria naturală și evidentă a relației de putere face necesară susținerea ei prin autoritate. Autoritatea trebuie construită ca instrument de justificare și persuasiune în favoarea deținătorilor puterii. "Clasele guvernante - spune Mosca - nu pot justifica puterea prin simplul fapt că o posedă; în realitate ele caută să-i găsească o bază legală și morală, prezentând-o ca pe o consecință logică și necesară a doctrinelor și credințelor larg recunoscute și acceptate în momentul respectiv."¹⁰ Formulele politice rezultănd din asta nu sunt numai sloganuri necesare menținerii maselor într-o stare de obediță, ci și modalități de constituire a unei sfere de autoritate în jurul "nevoii naturale a omului de a ști că nu este guvernă doar pe baza forței materiale sau intelectuale brute, ci pe baza unor principii morale".¹¹

Pentru Pareto, autoritatea astfel generată este un instrument de traducere într-un registru logic a unor acțiuni ce altfel ar putea părea ilogice și, în plus, un mijloc de rationalizare, în același fel, a sentimentelor legate de aceste acțiuni. Cu alte cuvinte, acceptarea asimetriei puterii și investirea ei cu autoritate are nevoie de o falsă trecere de la nonlogic la logic prin intermediul unor " mari superstiții ". Sub imperiul acestora cad atât protestantul, catolicul și "umanistul ce jură pe un pasaj din Rousseau", cât și "socialistul ce se jură pe cuvîntul lui Marx și Engels" sau "democratul pios ce se închină reverențios și-și supune judecata și voînța orașelor, sufragiilor, universale sau limitate, sau mai rău, deciziilor parlamentelor și adunărilor legislative".¹² Cu toții acceptă exercitarea puterii odată ce aceasta a fost camuflată sub vălurile autorității.

Neomachiavellienii nu sunt singurii care demistifică camouflarea asimetriei profunde a puterii sub mantia autoritatii - anarhiștii și marxiștii li se alătură în această privință - dar ceea ce îi deosebește pe aceștia din urmă este faptul că ei nu consideră că inequalitatea, dependența și controlul sunt trăsături tranzitorii ale societății ci, din contră, că sunt caracteristici inevitabile și imposibil de înălțat ale acesteia. Lucrul acesta este valabil, așa cum a arătat Michels, chiar și pentru cele mai democratice forme de organizare socială: "Formarea oligarhiilor în cadrul diferitelor forme de democrație, - spune el - este rezultatul unei necesități organice și, prin urmare, afectează fiecare organizație, fie ea socialistă sau anarhistă". În viziunea "realiștilor" statul, spre deosebire de viziunile liberal-democratice care consideră că acesta poate fi rezultatul organizării benigne a puterii colective și a autoritatii consensuale, "nu poate fi altceva decît organizarea unei minorități." Majoritatea este structural și permanent în incapacitate de autoguvernare. Este imposibil ca ea să organizeze puterea sau să construiască modalități de creare a autoritatii politice.

De aceea, în ultimă instanță, însăși ideea de consimțămînt în exercitarea relației de putere, piatra de temelie a teoriei democratice și liberale, este subminată. Întotdeauna consimțămîntul va fi manipulat. El va reflecta întotdeauna voînța minorității aflate la putere. Dar fiind faptul că autoritatea și consimțămîntul la exercitarea puterii nu pot fi rezultatul efortului organizat al majorității, autoritatea consensuală și puterea colectivă benignă, postulate în teoria liberal-democratică, nu sunt altceva decît utopii. Chiar și cînd nemulțumirea maselor duce la acțiuni colective și la

răsturnarea de la putere a clasei guvernanțe, schimbarea este numai de formă: "Întotdeauna, și în mod necesar, din mijlocul maselor se ridică o nouă minoritate organizată care se autoimpune ca nouă clasă guvernantă. Astfel, majoritatea oamenilor se află într-o condiție de eternă tutelă, este predestinată de o necesitate tragică la a se supune dominației unei minorități restrînse și trebuie să se mulțumească cu a fi piedestalul oligarhiei".¹³

În contextul celor discutate mai sus apare foarte clar faptul că, indiferent cum ar fi privită, principala semnificație a teoriei elitelor (sau a instrumentelor de analiză socială bazate pe acest concept) se află în zona demersurilor grupate în mod obișnuit sub eticheta de "sociologie politică". Cum relațiile de autoritate și putere sînt, din perspectiva sociologiei formale, fundamentele sociologiei politice, și cum conceptul de elită își pierde orice utilitate odată depărtat de acestea, este foarte clar de ce lucrurile trebuie să stea astfel.

Să încercăm în continuare să conturăm locul ocupat de teoria elitelor în tabloul general al sociologiei politice, subliniind faptul că, în ciuda prejudecății larg răspîndite că această teorie este exclusiv una etatist-oligarhică, ea poate îmbrăca forme care să o pună mai degradă în clasa teoriilor pluraliste, axate pe public și societate. Să pornim de la ideea larg acceptată că înțelegerea ordinii politice moderne se poate servi de două tipuri mari de paradigmă și să urmărim cum, în diferite forme, teoria elitelor își poate găsi un loc în ambele.

În primul rînd este vorba de parada centrală pe stat. Accentul cade aici pe structura și funcționarea statului.¹⁴ Statul penetrează societatea și structurărea acțiunea socială. El este principală

forță politică și are o mare autonomie în raport cu celelalte instituții sociale (unii autori merg pînă acolo încît afirmă independența statului de celelalte elemente ale sistemului social). Sarcina principală a sociologiei politice este aceea de a urmări acest proces prin care statul crează și modifică structura socială în lumea modernă. Întreaga ordine politică a modernității devine inteligibilă pornind de la o analiză a acestuia. În această perspectivă, teoria elitelor ocupă o poziție specială, ea fiind o teorie ce presupune centralizarea puterii (deci existența unor structuri de natură statală) dar, în același timp, nepreocupîndu-se prea mult de structura și aranjamentele instituționale legate de instituționalizarea acesteia. Mai mult, în cadrul fiecărui grup social sau organizație, "legea de fier a oligarhiei" crează segmente restrînse care detin puterea. Statul însuși, ca instituție, este rezultatul unui proces similar. Astfel, în ultimă instanță întreaga structură politică creată în jurul statului este dublată de un sistem de elite aflate în continuă mișcare, și care reprezintă de fapt elementul dinamic al întregii structuri. De aceea nici accentul nu mai cade în mod direct pe stat ca instituție ci, în mod indirect, pe elite și acțiunile lor. În mod neîndoianic, clasicii teoriei elitelor aveau o viziune de acest tip, și tot aici mai pot intra dezvoltările corporatiste ale gîndirii lor.

A doua mare paradigmă este cea a teoriilor centrate pe societate sau "public". Acestea sunt o extensie sociologică, într-o formă sau alta, a teoriilor echilibrului și balanței puterilor. Din această perspectivă, echilibrul și controlul reciproc al puterilor nu trebuie urmărit numai la nivelul structurilor interne ale statului. Puterea este difuzată într-o mulțime de grupuri și instituții sociale

care se controlează și se echilibrează reciproc, dintre care face parte și statul. Funcționarea ordinii politice poate fi cel mai bine înțeleasă privind modul în care diferențele concentrării de putere se echilibrează reciproc și, în special, modul în care ele reușesc să limiteze puterea statală.¹⁵ Statul, după cum se vede, păstrează un rol important și în această perspectivă, dar centrul de interes cade pe acțiunile publicului, ale "societății" și pe funcționarea sistemului de relații între diferențele concentrării de putere generate de acesta (statul nefiind, pînă la urmă, decît una dintre aceste concentrări).

În timp ce teoriile bazate pe stat accentuează ierarhizarea puterii și coordonarea centralizată a ei, teoriile bazate pe public (sau societate) pun un accent deosebit pe echilibrul puterii realizat prin contrabalansarea centrilor de putere. Indiferent de forma sub care sînt priviți aceștia (comunități, organizații, asociații profesionale, rețele sociale etc.)¹⁶ ideea este că analiza ordinii politice nu trebuie să se centreze exclusiv pe stat, ci trebuie să urmărească acțiunile publicului și rezultatele acestora.

În contextul acestei paradigmă, teoria elitelor îmbracă o formă specifică. Este important să stăruim asupra acestei forme speciale a teoriei elitelor pentru că ea arată că există (cel puțin între anumite limite) posibilitatea reconciliierii teoriei elitelor cu o viziune mai democratică asupra ordinii politice. Spre deosebire de abordările ce folosesc conceptul de "elită" în analiza democrațiilor fără a urmări implicațiile teoretice și etic-normative ce derivă de aici, această abordare are meritul de a fi deplină conștientă de natura demersului său.

Societatea modernă, se spune, conține un spectru larg de dimensiuni ale

puterii, cum ar fi cele legate de religie, știință, artă, educație, mass-media etc. Fiecare dintre aceste sfere poate avea propriul grup de indivizi ce controlează puterea în interiorul său. Aceste grupuri operează în primul rînd în sferă lor specifică. Este vorba de ceea ce a fost numit "elite strategice".¹⁷ Pînă aici perspectiva este aproape identică celei a teoriei "clasice" a elitelor. Dar constatăndu-se (sau postulîndu-se) că fiecare grup sau instituție crează o elită (un segment ce deține autoritatea și puterea în grupul sau instituția respectivă) se pune problema suplimentară a studierii modului cum și dacă aceste elite ajung să fie independente una de cealaltă și, mai ales, independente de elita politică a statului. Tema dominantă este cea a separării și echilibrului puterii, văzute însă din perspectiva elitelor.

După cum se observă, "teoria democratică sau pluralistă a elitelor" (așa cum este ea numită de adeptii săi în opoziție cu cea "oligarhică") aduce, ca noutate, o rafinare a teoriilor centrate pe societate și public, în sensul că introduce explicit legea de fier a oligarhiei în structura acestora. Altfel spus, ea suprapune două teorii: teoria separării și echilibrului centrilor de putere în societate și teoria elitelor, cu accent pe prima. Avem de a face cu o încercare de a analiza felul în care are loc procesul general de control și echilibrul reciproc al centrilor de putere într-un mod ce recunoaște și introduce explicit în analiză existența elitelor. Nu mai este vorba de "controlul puterii", ci de "controlul reciproc al elitelor" sau "neconcentrarea elitelor". Analiza capătă astfel o dimensiune suplimentară.

Așa cum s-a observat deja, conceptul de elită nu este de sine stătător; el este strict corelat cu acela de "masă"

sau "mase". Cu alte cuvinte, ideea de "mase" (sau echivalente ale acesteia) este implicată în orice folosire a conceptului de "elită" și invers. Iată de ce, pentru o mai bună înțelegere a dimensiunilor reale ale teoriei elitelor, este necesar să fie avute în vedere acele teorii în care accentul, în sistemul polar elită-mase, sau cade pe acestea din urmă, sau surprinde, într-o manieră uneori ambiguă, relația dintre cele două elemente aşa cum este ea mediată de "lideri". Acest lucru este cu atât mai necesar cu cât "universul de semnificații" ce înconjoară teoria elitelor este puternic împregnat de aceste teorii.

Probabil cel mai faimos exemplu pentru o astfel de abordare ramîne vizuinea lui Gustav Le Bon asupra psihologiei maselor. Însăși existența fenomenului social denumit "masă" cere existența sau apariția conducerilor. Indivizii, odată constituiți în mase, renunță la constrângerile raționale sau tradiționale ce le modeleză viața în mod normal și se lasă conduși de "cei ce posedă calități de Caesar". Principala calitate a acestora este aceea de a-i putea manipula cu ușurință pe ceilalți. În ceea ce privește masele, spune Le Bon, ele par să aibă structural nevoie de a fi manipulate de astfel de lideri.

Viziunea lui Le Bon, deși interesantă, ar avea o valoare limitată dacă el nu ar fi încercat să-și extindă analiza pe de o parte la scară istorică, și pe de altă parte asupra funcționării structurilor politice moderne cum ar fi, de exemplu, parlamentele. Pentru el "masificarea", adică transformarea societății în mase și modelarea comportamentului social în conformitate cu legile psihologiei maselor, reprezintă cea mai importantă transformare prin care trece civilizația modernă, o transformare ce trebuie să penetreze

și să influențeze toate instituțiile. În absența unei înțelegeri a modului în care funcționează această relație între mase (constituite pe trepte și la nivelul unor structuri sociale diferite) și conducerii acestora, înțelegerea evoluțiilor lumii moderne este pusă sub semnul întrebării.

Trebuie subliniat că, în ciuda asemănărilor cu teoria neomachiavelienilor (cu accentul ei pe elite), tradiția inaugurată de Le Bon (cu accentul pus pe mase) este autonomă și paralelă. Cu toate acestea, cele două tradiții sau puncte de vedere au ajuns să se suprapună și nu puțini sunt cei care, atunci cînd vorbesc despre mase sau elite, nu sunt capabili să sesizeze proveniența punctului de vedere specific pe care îl adoptă.

Această situație nu este deloc unică în științele sociale, iar în ceea ce privește problema relației elite-mase, ea devine și mai complicată prin suprapuneră, în majoritatea cazurilor, a unui alt treilea strat care derivă din teoria weberiană și, în special, din generalizările sale privind liderul carismatic.¹⁸ Dincolo de analizele întreprinse asupra stratificării sociale și a exercitării puterii și autorității în societate, Weber a sesizat, și a fost impresionat, de apariția sistematică în istorie a ideii de obligație de supunere față de persoane care, deși aparțin acestei lumi, au statut special față de restul membrilor societății tocmai datorită faptului că au o poziție specială față de divinitate, sursa ultimă a oricărei legitimități. Această observație ar fi fost suficientă pentru a pune în lumină o posibilă sursă de stratificare socială sau un aspect important al genezei și al modului de legitimare a elitelor; în cursul timpului au apărut recurent teorii ce vedeau în apariția unei clase (caste preotești) fie originea inegalității sociale, fie cea a puterii politice.

Dar Weber a mers dincolo de aceste observații. El a pus fenomenul "carismei" (așa cum a numit el această stare specială primită în relație cu divinitatea) în legătură cu procesul de secularizare suferit de lumea Occidentală. Ca și alte idei de origine religioasă, ideile de "carismă" și "lider carismatic" au fost treptat secularizate, generând, în ultimă instanță, concepția că liderul are într-adevăr o legitimitate transcedentală, dar care nu derivă de la divinitate, ci din calitățile sale personale care-l deosebesc de oamenii comuni. Ar rezulta, de aici, un tip de legitimitate avînd o semnificație deosebită, mai ales în ceea ce privește schimbarea socială, căci liderul carismatic are posibilitatea să aducă schimbări sociale radicale, tocmai pentru că poate conduce masele în virtutea unei legitimități diferite de cele obișnuite, derive din tradiție sau din rațiuni funcționale.

Felul în care Weber pune în lumină procesul prin care întotdeauna necesitățile funcționale ale societății subminează autoritatea carismatică, și o înlocuiesc cu cea a tradiției sau cu cea legal-rațională, nu este lipsit de importanță pentru înțelegerea fenomenelor sociale legate de elite, de circulația lor și de procesul de birocratizare. Weber se referă la "rulinarea carismei" și discută, în acest context, tendința (foarte clară în țările ce au suferit şocul rationalizator al capitalismului) ca centralizarea puterii politice la nivelul statului să fie însoțită de birocratizare. Nu este cazul să explorăm pe larg această direcție; este suficient să notăm că, pentru el, legitimitatea carismatică și liderii generați de ea reprezintă fenomene trecătoare, incomparabile cu funcționarea normală a societății, și să subliniem că observațiile lui Weber nu numai că aduc noi elemente în aprecierea

proceselor sociale legate de elite dar, mai mult, arată concret cum relația dintre status și un tip special de autoritate generează fenomene care, privite din perspectiva simplă bazată numai pe conceptul de putere, ar fi ininteligibile.

Oricum, aceste fenomene sunt rareori urmărite în mod conștient și sistematic în abordările centrate pe conceptul de "elită" deși, așa cum se vede chiar la o prezentare superficială, ele sunt strîns legate de problemele dominației, a circulației elitelor, a rationalizării autorității și puterii și a legitimității acesteia, probleme fundamentale în orice astfel de abordare. În schimb, așa cum spuneam, ideea inițială de carismă (și lider carismatic) apare în mod constant ca implicită în discuțiile privind elitele, masele și liderii lor (și invers, discuțiile despre carismă implică ideea de mase și elite). În ce măsură acest amestec este rezultatul unor intuiții spontane ale oricărei minți ce se apelează asupra subiectului, sau în ce măsură este rezultatul unor influențe legate de circulația ideilor, nu este o problemă ce privește esența de față.

Cele prezentate mai sus conduc la concluzia că relația dintre mase și elite - și fenomenele legate de ea - pot fi descrise pe mai multe coordonate centrate pe putere și autoritate, dar ireductibile la acestea. Tot pe baza discuțiilor anterioare s-a putut observa că elitele sunt strîns legate astfel de putere cît și de mijloacele de mobilizare sau de creare a unei baze consensuale la nivelul valorilor și ideilor societății, în vederea susținerii aceastei puteri printr-o formă sau alta de autoritate. Dar tehnica sau operațiile de constituire a unei baze de legitimitate și de justificare a puterii sunt, prin excelentă, operațiuni intelectuale. Ele se desfășoară în spațiul

valorilor, al imaginilor mentale și ideilor, și chiar în ipoteza existenței unui lider carismatic, ele presupun ample demersuri și structuri intelectual-normative.

Iată de ce problema intelectualilor și a ideologiei este întotdeauna latentă în discuțiile privind elitele, chiar dacă nu este întotdeauna conștientizată și formulată explicit. În plan istoric, această relație apare cu claritate în orice trecere în revistă a formelor complexe de organizare socială, trecere în revistă care va releva strânsa asociere dintre clasele posesoare de putere și autoritate și cea clerical-intelectuală. De altfel, dacă ar fi să-l credităm pe Robert Nisbet, interesul pentru elitele politice manifestat de sociologia modernă își are originea în interesul față de intelectuali și activitățile lor, stîrnit de marile schimbări sociale puse în mișcare de Revoluția Franceză.¹⁹ Altfel spus, existența și funcționarea elitelor politice a fost conceptualizată și teoretizată pornind de la conștientizarea importanței sociale a funcțiilor intelectuale și a celor ce le realizează.

Simplificând analiza lui Nisbet, putem spune că punctul de plecare au fost întrebările privitoare la factorul ce a dus la o astă de radicală convulsie socială în contextul ordinii și stabilității Vechiului Regim. Pentru Burke și tradiția pe care a inaugurat-o, răspunsul este foarte clar: principalul factor era de natură intelectuală, mai precis atitudinile și activitatea purtătorilor specializați ai funcțiilor intelectuale și consecințele acestor atitudini. Se afirma astfel implicit faptul că ideile și principaliilor lor producători și manipulatori sunt fundamentul ordinii sociale și, evident, al menținerii structurii și echilibrului autoritatii și puterii, care dau seama de o bună parte din stabilitatea și dinamica acestei ordini.

Idei asemănătoare întîlnim și la autori care, cel puțin în aprecierea Revoluției, pot fi considerați mult mai cumpăniți decât Burke și tradiția inaugurate de el în gîndirea politică europeană. Între alții, Toqueville observa și el "remarcabilă, dacă nu formidabila influență a scrierilor acestor oameni (care la prima vedere par a fi de interes doar pentru istoria literaturii) asupra Revoluției, influență pe care, bineînțeles, o mai au și azi." El urmărește cum intelectualii, în general bine intenționați (spre deosebire de Burke el îi acuză mai puțin de intrigă, cabală și conspirație) ajung, fără să vrea, instrumentele unor noi forme de despotism, acela ce emană de la acceptarea necritică a idealului unei societăți în care totul este simplu, uniform, coerent, echitabil și rațional. În felul acesta, analiza intelectualilor, a relației lor cu deținătorii puterii politice și consecințele activităților lor s-a extins foarte repede dincolo de studierea influenței pe care au avut-o asupra Revoluției Franceze. Pentru o mare parte dintre aceste analize, firul conducător al demersului era chiar ideea de ordine simplă, uniformă, ideală etc. ... vehiculată de intelectuali în cursul întregii perioade care a urmat, și care a jucat un rol extrem de important astă în punerea în mișcare a unor profunde schimbări sociale cît și ca mijloc de legitimare a puterii politice.

Această perspectivă, deschisă în analiza elitelor pornind de la componenta lor intelectuală, s-a bucurat de contribuții aduse de autori precum Maistre, Carlyle, Taine sau Coleridge în secolul trecut sau de Robert Nisbet, Irvin Kristol, F.A. Hayek, J. Schumpeter sau Paul Johnson în secolul nostru.²⁰ În plus, tot de aici s-a desprins o direcție mai puțin angajată politic care, în primul rînd prin lucrările

lui K. Mannheim, a dus la consolidarea unei subdiscipline în cadrul sociologiei, aşa numita "sociologie a intelectualilor". Este greu de susținut că autorii mai sus menționați ar alcătui o școală omogenă. Dar, pe de altă parte, este greu de respins afirmația că ei sunt uniți de conștiință importanței majore pe care intelectualii (văzuți fie ca parte a elitei, fie ca grup distinct aflat în relație cu aceasta) o au în echilibru și dinamica ordinii sociale și politice moderne. Pe cei preocupați de aplicarea teoriei elitelor, această perspectivă îi interesează din două puncte de vedere.

Pe de o parte, ea identifică relația strânsă ce există între intelectuali (mai bine zis între funcția socială a intelectualilor) și distribuția puterii și folosirea acesteia. Întreaga ordine politică, inclusiv structura ierarhiilor de putere și legitimația lor, este dependență de activitatea intelectualilor. Intelectualii nu sunt numai cei ce crează și mențin stabilitatea în relațiile elită-mase; ei pot fi capabili să pună în mișcare procese de schimbare politică și socială care depășesc capacitatele de înțelegere, previziune și control ale clasei guvernante, deținătoare a puterii politice.

În al doilea rînd, o parte importantă a autorilor ce lucrează în această perspectivă nu se mulțumesc să identifice la un nivel teoretic relația intelectual-elite/mase-ordine politică și să o ilustreze apoi cu exemple istorice alese mai mult sau mai puțin aleator, ci deschid (pe urmele lui Burke) dosarul unei analize critice concrete (un studiu de caz s-ar putea spune) privind atitudinile și acțiunile intelectualilor occidentali în perioada modernă și impactul acestor atitudini și acțiuni. Acest demers este foarte interesant pentru că pune în lumină

aspecte ale procesului prin care clasa intelectuală a ajuns să aibă o influență socială cu totul aparte în evoluția ordinii politice și a civilizației occidentale, comparativ cu echivalentele ei funcționale din alte societăți și civilizații. El introduce astfel elemente noi, foarte concrete, legate de elitele occidentale, contribuind substanțial la o mai bună sesizare și înțelegere a complexităților problemei elitelor.

Corelate, ambele puncte de vedere dă acestei probleme o dimensiune suplimentară față de acele abordări în care elementul intelectual rămîne doar la nivelul presupozиțiilor. În plus, ele oferă posibilitatea dezvoltării unor conexiuni cu un alt cîmp de cercetare în științele sociale: este vorba de analiza ideologiei. Într-adevăr, dat fiind conținutul ideologic substanțial cu care este încărcată problema elitelor, rezultatele cercetărilor privind ideologia capătă o relevanță deosebită în acest sens. Dar acest cîmp de cercetare, deși legat de această problemă, ieșe deja din sfera strictă a teoriei și analizei elitelor.

Așa cum spuneam încă de la început, obiectivul acestui eseu nu este atât acela de a face o trecere în revistă a perspectivelor asupra teoriei elitelor, cît de a dezvolta cîteva observații privind modul în care această teorie este înțeleasă. Ca orice teorie sociologică elaborată coherent pe baza rădăcinilor ei formale, dar ireductibilă la acestea, teoria elitelor necesită o înțelegere nuanțată în vederea unei aplicări fructuoase. În acest sens (chiar dacă uneori s-a putut crea senzația că se bate la ușă deja deschise) a meritat subliniat că teoria elitelor își găsește mult mai bine locul între teoriile autoritatii și puterii decât între teoriile stratificării sociale, că ea nu este exclusiv o teorie

oligarhică, că în utilizările ei curente ea trimite spre un spațiu compus din mai multe demersuri sociologice convergente, dar diferite, și că problema funcțiilor intelectuale și a intelitoctualilor este un element implicat structural în teoria elitelor și totodată o cheie de abordare a problemelor tratate de aceasta. Con-

vingerea ce a stat în spatele acestui eseu a fost aceea că observațiile făcute mai sus pot contribui substanțial la dezvoltarea acelei înțelegeri nuanțate atât de necesară folosirii inteligeante a unei teorii în studiul realității sociale, înțelegere care, de altfel, este și semnul adevăratei cunoașteri în științele sociale și politice.

NOTE

1. Eva Etzioni-Halevy, *The Elite Connection*, Polity Press, Cambridge, 1993.
2. Vezi Frank Parkin, "Social Stratification", în F.Bottomore și R.Nisbet (eds.), *A History of Sociological Analysis*, Heinemann, London, 1979, pp. 599-633.
3. J.W.Vander Zanden, *Sociology*, McGraw Hill, New York, 1990, pp. 155 și urmărt.
4. Pentru o critică a teoriei marxiste a claselor vezi R.Nisbet, *The Sociological Tradition*, Basic Books, New York, 1966, pp. 174-221.
5. J.W.Vander Zanden, *op. cit.*, p. 157.
6. Eva Etzioni-Halevy, *op. cit.*
7. Pentru un comentariu scurt, dar clarificator vezi, R.Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, 1967, p. 459.
8. Pentru o analiză în acești termeni a teoriilor puterii, vezi Steven Lukes, "Power and Authority", în *A History of Sociological Analysis*, pp. 633-677.
9. G.Mosca, *The Ruling Class*, New York, 1939, p. 71.
10. *Idem*.
11. *Idem*.
12. Vezi V.Pareto, *The Mind and Society: A Treatise on General Sociology*, New York 1963, p. 583 și paginile următoare.
13. R. Michels, *Political Parties*, New York, 1959, p. 402.
14. În această paradigmă sunt inclusi autori precum C.Tilly și T. Skocpol, și rămîne o chestiune controversată în ce măsură curentul "Public Choice" poate fi și el considerat ca parte a acestei abordări.
15. Originile abordării par să stea în lucrările lui Tocqueville și J.S.Mill, iar în secolul nostru această direcție este ilustrată de autori ca Sartori, Dahl, Polksby sau Galbraith, și chiar de R.Nisbet.
16. Aici este locul unde trebuie plasat și conceptul de "societate civilă". El este, așa cum spunea un autor, "a catch-all concept" folosit pentru a sublinia rolul publicului în funcționarea ordinii politice.
17. Suzane Keller, *Beyond the Ruling Class*, New York, Random House, 1963.
18. Vezi *Economy and Society*, University of California Press, Berkeley, 1978. pp. 216, 241, 246-254, 1111-1157.
19. R.Nisbet, *op. cit.*, pp. 116-120.
20. Probabil că una dintre cele mai celebre contribuții și aparține lui J.Schumpeter care, în *Capitalism, socialism și democrație*, discută rolul decisiv pe care îl joacă intelectualii în ceea ce el consideră a fi trecerea de la capitalism la socialism. Schumpeter recunoaște, odată cu Marx, rolul anticapitalist al proletariatului, dar atribuie poziția decisivă intelectualilor. Aceștia, prin atitudinea și acțiunile lor, delegitimă ordinea capitalistică, minindu-i sistemul de idei și valori, și conferă autoritate grupurilor și mișcărilor politice care-i doresc distrugerea. Ideile lui Schumpeter sunt identice cu cele exprimate în aceeași perioadă (dar cu un ecou mai restrâns) de către F.A.Hayek sau Ludwig von Mises.

Ileana Petraș-Voicu

Conceptia elitară a lui Max Weber

The present study starts from the idea that Weber is more up-to-date than ever, especially after "Marx's death". By means of discourse and textual analysis the author rejects unilateral interpretations of his concepts concerning elite and domination. The main theme defended in the study is that of the compatibility and complementarity between democracy and elitism within late modernity. Besides V. Pareto and R. Michels, Max Weber is one of the first analysts of elites within mass democracies and growing modern bureaucratisation.

Ralf Dahrendorf atrage atenția, pe bună dreptate, asupra pericolului pe care-l comportă adoptarea lui F.A. Hayek în țările Europei Centrale și de Est ca "personalitate tutelară", ca "o alternativă ce trebuie îmbrățișată acum cînd Marx e mort" ¹, în măsura în care esența operei sale poate fi circumscrisă renunțării la credința în *Machbarkeit*, în "posibilitatea de a face" lumea. ² Contextul și spațiul limitat nu neîngăduie o dezbatere mai largă, deși aceasta este importantă și necesară. Cu acest prilej avansăm însă teza că pentru zona noastră geografică, ca și pentru contextul specific al tranziției, al modernizării postcomuniste, ar fi mult mai benefică orientarea spre Max Weber ca alternativă la Marx. Conceptia sa asupra modernității - centrală și definitorie pentru opera sa - poate constitui un necesar și fecund punct de pornire. Într-un recent *Dictionnaire critique de la sociologie* se apreciază argumentat: "De mai bine de o jumătate de secol moștenirea weberiană continuă să furnizeze

repere mereu pertinente cercetătorilor care nu au renunțat să asocieze viziunea amplă a istoriei comparate cu o analiză fină a instituțiilor și implicarea personală cu detașarea metodică". ³ Semnificativă în acest sens este adoptarea lui Weber ca o zeitate tutelară a comunității sociologice nord-americane imediat după cel de-al doilea război mondial. Toate marile lucrări din cadrul orientării americane de *Sociologie a dezvoltării* ⁴ au apelat la concepte de inspirație weberiană.

Popularitatea lui Weber continuă să se amplifice după căderea Zidului Berlinului ⁵, el fiind, după expresia lui Nikolaus Sombart, "situat pe culmea istoriei" (*an der Spitze der Geschichte*). Alții, urmându-l pe Jaspers, văd în el "cea mai clară conștiință a timpului nostru". ⁶ Dincolo de astfel de aprecieri este evident că atracția pe care o exercită în prezent mai mult ca oricând - și care se va amplifica și mai mult - este legată în mod esențial de programul de societate pe care-l formulează implicit; Weber fiind

astfel "un fel de linie secundă de apărare a unei anumite concepții asupra modernității și progresului care a fost amenințată de acesta numitul «sfîrșit al istoriei»".⁷

Scurt fundal teoretic

Este dificil de expus concepția lui Weber despre politic, pentru că opera weberiană, deși nu este nici "sistem", nici "doctrină" - cum remarcă Raymond Aron -⁸ are totuși o unitate epistemologică deosebită, bazată pe faptul că este o sociologie comprehensivă, care și propune drept scop să "înțeleagă acțiunea socială" și să explice cauzal în derularea și efectele sale. Este acțiune socială actul "al căruia sens este raportat la comportamentul altuia și, în consecință, este orientat spre el în derularea sa". Demersul sociologiei comprehensive este, prin definiție, individualismul metodologic. Pentru că nu putem înțelege decât conducele conștiiente și nu există decât conștiință individuală. Dar, pornind de la acțiunea individuală, M. Weber reconstruiește întreg edificiul social. Astfel ajunge și la domeniul politicului, unde se concentrează asupra problemelor de legitimitate, cu o perspectivă deci strict sociologică, pentru că oamenii acționează social mai ales datorită faptului că au reprezentarea unei "ordini legitime".⁹ Pe urmele lui Dilthey, el consideră că acțiunile socio-istorice sunt *rezonabile*, ceea ce nu înseamnă că sunt rationale, cum crede E. Weil, sau logice și nonlogice, cum crede Pareto. "Rezonabil" înseamnă că ele posedă o *semnificație* - legitimă sau nu - pentru cel care o săvîrșește și, pe de altă parte, ele sunt *intentionale*, adică vizează un scop - bun sau rău, cu mijloace potrivite sau nu.

Max Weber, în consens cu Dilthey și mai ales cu Rickert, al cărui discipol se declară, consideră că trăsătura comună a tuturor societăților este aceea că ele sunt *culturi*¹⁰, că acțiunile ce se produc în cadrul lor se desfășoară pe un fond complex în care se amestecă, în ansambluri ierarhizate și diferențiate, în aranjamente diverse în funcție de comunități, cauzalitatea biologică și imperativile supraviețuirii, dar și numeroasele reprezentări și simbolisme în funcție de care oamenii își gîndesc temporalitatea, spațiul pe care îl locuiesc, relațiile cu realitatea naturală, cu ceilalți oameni apropiati sau străini, cu puterile celeste sau naturale.

Pentru a înțelege acțiunile socio-istorice trebuie să le interpretăm folosind *tipuri ideale* (scheme rațional construite, modele pure, pornind de la real) și raportându-le la sistemul de valori adoptat de către o societate. Interpretarea nu înseamnă însă nici vreo hermeneutică subiectivă, nici vreo "intropatie" de tipul celei utilizate în psihologia subiectivă; ea nu se bazează pe *arhetipuri constitutive* ale naturii umane sau pe categorii ale inconștientului comun tuturor oamenilor ca la Jung sau la C. Lévi-Strauss.¹¹ Se ajunge la o interpretare cu pretenții de obiectivitate pentru că, în primul rînd, însuși obiectul se constituie prin *răportare la valori* (ceea ce difere de judecata de valoare - care trebuie să fie evitată), în al doilea rînd, interpretarea valabilă este numai cea care este în măsură să ducă la constituirea lanțurilor cauzale sau la compararea cu realitatea practică a tipurilor ideale și, în final, prin verificare logică și empirică. Pentru a vedea ponderea explicativă a unor astfel de elemente precum cele enumerate trebuie să facem un efort de imaginație socio-

logică și istorică și să vedem care ar fi fost evoluția fenomenelor dacă ar fi lipsit cutare sau cutare factor. Acest specific epistemologic îi permite lui M. Weber să-și concentreze atenția asupra acelor momente în care se constată intervenția voinei și deciziei, ceea ce face să poată percepe cu profunzime și realism acțiunea politică, domeniul politicului în general.

Consider mult prea accentuată opoziția stabilită de François Châtelet și Evelyn Pisier atunci când ei afirmă: "Pareto și Max Weber nu sunt «politologii», deci nu izolează politicul sau activitatea politică pentru a le privilegia; ei constată - duși de curentul epocii? - că *res publicae* este determinantă în societate, fie și pentru că fapte sociale cum sunt cele economice sau religioase se întrepătrund și se regăsesc în cadrul ei". Ei sunt *sociologi*: obiectul studiului lor este și rămîne *societatea* sau, mai exact, compararea societăților. De aici încadrarea lor la secțiunea *Sociologia politicului* din capitolul *Statul savant*.¹² Cel puțin în cazul lui Weber nu se ia în considerare faptul că el se concentrează asupra diverselor tipuri de acțiuni sociale: economice, politice, religioase, juridice, căutând să le surprindă în specificul lor, apoi în interconexiunea lor. Apreciera scapă din vedere și faptul că, inițial, Max Weber a fost economist și jurist. Cred că nu numai politologii, dar și istoricii, economiștii sau juriștii nu ar accepta o astfel de abordare restrictivă. Prin erudiția sa ieșită din comun, prin profunzimea și amploarea vizionii, opera lui Weber nu poate fi clasificată după criterii obișnuite.

Așa cum remarcă Raymond Aron¹³, în opera politică weberiană se pot distinge fără artificiu: 1. o parte teoretică: analiza condițiilor a) eterne, b) actuale, și c) personale ale acțiunii politice; 2. o parte

concretă: judecăți de circumstanță și judecăți istorice. Această clasificare este în măsură să arate că Max Weber este și politolog, deci "privilegiază" politicul și tratează pe larg acțiunea politică ca specie aparte a acțiunii sociale.

Cea mai corectă apreciere cred că este a aceluiași Raymond Aron din *Introducerea la Le Savant et le Politique*: "Max Weber a fost om de știință, el nu era nici un om politic nici un om de stat, ocazional era un jurnalist politic. Dar el a fost totuși viața sa în mod pasionat preocupat de treburile publice, el nu-a încetat să încearcă un fel de nostalgie a politicii, ca și cum scopul ultim al gîndirii sale trebuia să fie participarea la acțiune".¹⁴

Realismul concepției weberiene despre politică

Cu toate că există aprecieri conform căror sociologia politică weberiană este "dominată de concepții de birocrație, tradiționalism, carismă"¹⁵, concepții de bază și punctele de pornire sunt concepții de dominație, autoritate, legitimitate.

Realismul weberian, care l-a determinat pe Meinecke să-l numească "Machiavelli german" se manifestă pregnant în concepția sa asupra politicii. Politica înseamnă: "a te strădui să participe la putere sau a te strădui să influențezi împărtirea puterii, fie între state, fie, în cadrul unui stat, între grupările de oameni pe care le înglobează".¹⁶ Politica prin esență ei este o realitate duală: pe de o parte, puterea este conflict și luptă, pe de altă parte, este un principiu de ordine. Spre deosebire de Durkheim

și Pareto, Weber demonstrează, recurgînd la o uluitoare erudiție istorică, că tendința de conflict în societate este la fel de "naturală" ca și cea de integrare. Numai prin dualitate se formează ordinea politică. "Ordinea politică apare imediat ce se manifestă puterea; aceasta este un dat factual - ca în filosofia lui Hobbes - și ține în întregime de supunerea impusă de un individ sau de un grup altor indivizi sau altor grupuri".¹⁷ Toate *uniunile politice* (sau organizații, sisteme politice) și *eo ipso* statul se bazează pe un *raport de dominare* a oamenilor de către oameni, un raport în care unii, puțini, comandă, iar restul se supune. Sub o formă sau alta, acest raport de dominare, această diviziune apare în toate regimurile, chiar și în cele mai democratice. Iar statul este "un *raport de dominare* bazat pe instrumentul exercitării legitime (sau mai bine zis considerate legitimă) a conștîngerii".¹⁸

Așa cum rezultă din strălucitele analize ale capodoperei sale *Economie și societate*, Weber face distincție între *putere și dominație sau stăpînire* (*Herrschaft*). Vorbim despre *putere* în toate acele cazuri în care, în cadrul unei relații sociale, există șanse ca cineva să-și impună voința chiar în ciuda opoziției, și indiferent pe ce anume se bazează "această sansă". Din punct de vedere sociologic, puterea este un concept amorf. Dimpotrivă, noțiunea de *dominație* implică un sens de "servitute voluntară", de "voință" de a se supune unui *ordin*, o recunoaștere de către dominanți și dominați că împreună alcătuiesc o uniune politică și ultimii acceptă de bunăvoie să se supună. Accentul cade pe acord și de aceea conotația termenului nu implică dictatura. Dominația nu este nici raport de putere și nici neapărat "disciplină".

Weber definește *disciplina* ca "o supunere necritică, interiorizată și fără împotrivire a mulțimilor" (subl. aparține lui Weber).¹⁹

Și dominația are o multitudine de cristalizări în cele mai diverse domenii, dar vorbim de *dominație politică* numai dacă se mai realizează alte două condiții: 1) dacă există un *grup administrativ* (sau *de conducere*) care se interpune între conducător și supuși și 2) dacă "valabilitatea ordinii unei uniuni sau organizații politice pe un teritoriu este asigurată prin faptul că grupul conducător aplică în mod constant constrîngerea fizică și amenință cu aplicarea constrîngerii fizice". Astfel se ajunge la noțiunea de *stat*. Numim stat "o instituție politică ce acționează ca o uzină, dacă și numai în măsura în care grupul conducător deține monopolul constrîngerii fizice legitime în vederea asigurării ordinii".²⁰ Cu alte cuvinte, statul se bazează pe *monopolul* forței și violenței. Aceasta este esența sa din punct de vedere sociologic și totodată nota distinctivă în raport cu alte organizații politice ca partidele, sindicatele etc., care nu pot în mod legitim să utilizeze forța, violența. "Machiavellismul" lui Weber este doar o aparență pentru că în concepția sa forța este *ultima ratio* și nu *prima ratio*, "forța nu este nici singurul și nici măcar un instrument de conducere obișnuit. Conducătorii se străduie mai degrabă să ia în considerare orice mijloc posibil pentru realizarea scopurilor lor. Dar amenințarea cu folosirea forței - și în anumite cazuri - folosirea forței este o trăsătură caracteristică a conducerii: peste tot ea este *ultima ratio* dacă celelalte instrumente au eşuat".²¹ O altă caracteristică importantă este folosirea legitimă a forței pe un *anumit teritoriu* geografic. În plus, ceea ce prea puțin se accentuează

de obicei, pentru că un stat sau o dominație politică să existe, mai este nevoie de încă alte două condiții absolut necesare: 1) mijloace materiale ale dominației și 2) un *grup conducător*, o administrație care poate fi separată de mijloacele de administrare ca în cazul democrațiilor sau al statelor moderne, în același sens în care astăzi, în cadrul întreprinderii capitaliste, angajații și proletarii sunt "separați" de mijloacele de producție.²² Aceasta este o stare de "raționalizare" a conducerii, o cucerire tîrzie în istorie. Am putea adăuga că este chiar o stare ideală, și acesta constituie un "tip ideal" în sens weberian, care se realizează mai mult sau mai puțin în practica efectivă, dacă ne gîndim la corupția ce marchează funcționarea nu numai a democrațiilor de tranziție, ci și a celor tradiționale.

Max Weber pune un accent deosebit nu numai pe natura și rolul conducătorilor în funcționarea și clasificarea organizațiilor politice, ci și pe acest *grup administrativ* intermediar. El ridică astfel o problemă de sociologie politică esențială: cel puțin de la apariția statelor, conducerea implică o administrație, iar în perioada democrațiilor de masă aceasta crește numeric din ce în ce mai mult, ducînd la o biocratizare tot mai accentuată a vieții, impunînd "o carcasă dură ca oțelul", "o cușcă a supunerii" și a dependenței. În același sens sunt folosite și partidele politice, rolul lor este să umple prăpastia dintre conducători și conduși. Nu-a existat nici un dictator modern, oricît de puternic, care să se fi bazat exclusiv pe forța armelor.

Una din condițiile eterne ale cuceririi și menținerii puterii și legitimății este recunoașterea pretențiilor conducătorului de către un grup

administrativ. Natura acestui grup, dar mai ales motivele supunerii sale, constituie însăși baza de clasificare a tipurilor de dominație. "Dacă grupul administrativ este legat de conducător *numai* din motive materiale sau instrumentale (orientate spre un scop), atunci rezultă și aici - ca pretutindeni - o relație destul de instabilă". De obicei, ca să recunoască autoritatea conducătorului grupul trebuie să fie minat și de motive sentimental-pasionale sau valoric orientate. În cazuri deosebite, acestea pot fi decisive prin ele însle. În mod obișnuit însă - ca și în cazul altor raporturi - și aici *morală tradițională* și *motivele materiale*, instrumentale, sunt cele dominante. Dar, luate singure, ele nu pot asigura o bază solidă dominației, și nici măcar toate la un loc. Trebuie să intervină în mod necesar momentul credinței în *legitimitatea* dominației.²³

Toate dominațiile se străduie ca dincolo de motivațiile emotionale ale supunerii să cultive și credința în legitimitate. În funcție de specia de legitimitate ce pretinde dominația, supunerea va fi de tipuri radical diferite, ca și grupul administrativ chemat să o realizeze. În continuare va dифeri, conform acestui criteriu, însuși caracterul exercitării practice a dominației. Ca urmare, efectele asupra populației vor fi diferite în cazul diverselor tipuri de dominație. De aceea este bine să deosebim tipurile de dominație pornind de la *pretenția de legitimitate* caracteristică lor.²⁴ Pe de altă parte, poate fi foarte diferită natura legitimății dominației (în raportul dintre conducător și grupul care-i administrează treburile) în funcție de baza pe care se fundamentează autoritatea conducătorului. Această bază explică în mare măsură structura dominației.²⁵

Tipuri de domnație/conducere

In funcție de natura și motivele interioare ale supunerii, deci a legitimității, există trei "tipuri ideale" de domnație: tradițională, charismatică și legal-rationala. Domnația tradițională așa cum au exercitat-o patriarhii și principii domnitorilor de viață veche era autoritatea eternului de altă dată, a datinii consfințite ca fiind calea cea mai bună prin însăși imemoriala vechime a practicării sale și prin deprinderea pe care aceasta a creat-o.

Domnația charismatică a fost exercitată în primul rînd de către profeti, iar în domeniul politic de conducătorul de oști sau domnitorul ales (Weber se referă cu deosebire la Napoleon Bonaparte), dar și de mari demagogi (Weber folosește termenul în sensul său original pozitiv, amintind că primul mare demagog a fost Pericle și nu Calicles), de șefii de partide parlamentare din democrațiile de masă. În cazul acestui tip de domnație, autoritatea este dată de neobișnuita charismă a unei persoane, adică de înzestrarea sa strict personală și de încrederea celorlalți în calitățile sale deosebite; în clarviziunea, eroismul sau talentele sale de conducător.

A treia formă, specifică capitalismului democratic occidental, este o domnație exercitată de "omul de stat" modern și de toți acei expoziți ai puterii ce i se asemănă. Aceasta este o domnație în virtutea "legalității", în virtutea credinței în valabilitatea unui statut legal și a unei "competențe" efective, întemeiată pe reguli rațional elaborate, aşadar o domnație bazată pe o atitudine de supunere în împlinirea mandatelor legale.²⁶

Desigur, aceste tipuri pure se întâlnesc foarte rar în realitate; de cele mai multe ori în istorie se întâlnesc forme de tranziție și combinații extrem de diverse (pe care Weber le studiază în "teoria generală a statului" sau "sociologia statului" cum o mai numește el). Noi ne vom opri mai pe larg asupra domnației charismatice care este relevantă pentru concepția sa elitară.

Termenul de *charismă*²⁷ este - așa cum arată Julien Freund - preluat de către Max Weber de la Rudolf Sohn. Prin el se denumește o personalitate deosebită, care pare a avea calități supranaturale sau în orice caz neobișnuite, astfel că el apare ca o personalitate providențială, ieșită din comun, atrăgând discipoli și partizani.²⁸ Dar la Weber termenul se încarcă cu un plus de semnificație prin legarea lui de conceptul de *vocație*. În domnația charismatică își are rădăcinile ideea de *vocație politică* în forma sa cea mai pregnantă - precizează Weber. Devotamentul oamenilor față de charisma profetului sau a conducătorului de oști sau a marilor demagog din adunările publice sau din parlament demonstrează faptul că acesta trece drept o persoană "chemată" să-i conducă, o persoană cu "vocație" de conducător, oamenii supuñându-i-se nu în virtutea datelor sau a legilor, ci în virtutea credinței în persoana sa. El însuși trăiește, de fapt, pentru cauza lui, «își vede de opera sa».²⁹ Cu alte cuvinte, conducătorul charismatic trăiește *pentru politică*, ca ideal moral care dă conținut și sens vieții sale.

Beruf, expresie cu o conotație similară pentru ceea ce noi numim chemare, misiune (în sensul de scop în viață, domeniu definit în care să lucrezi) a existat la toate popoarele predominant protestante.³⁰ În *Etica protestantă și*

spiritul capitalismului, Weber este preocupat să arate originea religioasă, *nerațională* a termenului de vocație, cu toate că ulterior "acea relație dintre om și vocația sa ca misiune de care avea nevoie capitalismul" a devenit unul din pilonii de bază a raționalizării moderne a vieții. "Se poate recunoaște clar că în *cuvîntul german Beruf*, tot astfel și mai clar în cel englez *calling*, este conținută sau cel puțin conotată o concepție religioasă, aceea a unei *misiuni date de Dumnezeu*".³¹

Ideea de "vocație" (Beruf) și acel devotament pentru munca vocațională (profesională) "a fost și este una din componentele caracteristice ale culturii noastre capitaliste". Ce aduce nou concepția despre vocație și profesie în capitalismul modern, se întrebă Weber. Noutatea constă în "aprecierea îndeplinirii datoriei în profesiile laice ca fiind conținutul suprem pe care l-ar fi putut adopta *autodeterminarea etică*". Tocmai aceasta a avut drept consecință inevitabilă ideea că munca laică de zi cu zi avea o semnificație religioasă și a produs pentru prima dată acest sens al conceptului de profesie".³²

Chiar dacă *Dumnezeu e mort* sau se retrage mult din lume, consecințele eticilor religioase rămân pe mai departe în vigoare. Chiar și în lumea "dezvăjitură", decepționată, "lipsită de profeti și de Dumnezeu" a raționalității moderne, sensul vocației profesionale constituie pilonul central al spiritului capitalist. "Puritanul a dorit să fie un om al profesiei, noi suntem obligați să fim"; ideea de "obligație profesională" bîntuire în viață noastră ca o fantomă a unor conținuturi de credințe religioase "deși omul modern în general, oricâtă bunăvoiță ar avea, nu este în stare, în mod obișnuit, să-și imagineze cât de mare a fost importanța conținutului religios de conștiință pentru

modul de viață, pentru cultură și caracterele popoarelor".³³

Deci pentru Weber, vocația - ca bază a trăsăturilor charismatice - este o chemare interioară, asociată cu *asceticismul*, dar și o chemare în sens exterior, în sens de profesie. Există o diversitate a devoțiunilor convenabile diverselor tipuri de vocații și profesii. Rămînd însă în cadrul problematicii politice trebuie să subliniem că, în concepția justificată a lui Weber, adevărații politicieni sunt doar cei care au vocație, chemare interioară, cei ce se simt "predestinați" pentru politică.

În *Economie și societate*, el dă următoarea definiție a charismei: "Numim charismă calitățile neobișnuite (...) datorită căror aceste persoane sunt considerate oameni dotati cu puteri sau calități supraomenești sau cel puțin originale, ieșite din comun, inaccesibile oricui și care sunt private fie ca trimiși ai lui Dumnezeu, fie ca *modeleși*, din acest motiv, «conducători»" (subl. ns.).³⁴

Spre deosebire de V. Pareto, la Weber nu găsim totuși opțiuni psihologiste. La el punctul de vedere sociologic prevalează: oricîte calități ar avea o persoană el devine personalitate numai dacă calitățile sale sunt recunoscute de mulțime și ca urmare este văzut fie drept "conducător", fie drept "model" de urmat. Deși s-a scris mult despre "elitismul weberian", analizele sale, mai ales cea asupră partidelor politice, demonstrează nu numai că personalitățile charismatice sunt compatibile cu democrația, dar, mai mult, că dezvoltarea birocrației de stat și de partid reclamă în fruntea lor personalități deosebite, care să energizeze și să revitalizeze mulțimile prinse în "cușca de fier a supunerii" biocratice, supunere modernă "mai cruntă decât orice altă sclavie".

Weber accentuează faptul că sensul noțiunii de "charismă" nu presupune nici o interpretare valorică în termeni de bine sau de rău și nici existența efectivă sau "obiectivă", reală, a trăsăturilor mentionate. Prevalează perspectiva sociologică: contează numai ce și cum percep aderenții și supușii.

Charisma este valabilă numai atunci cînd într-o formă sau alta se confirmă și ca urmare, atunci cînd supușii - numai din entuziasm, pentru declaratie, din respect pentru erou sau din încredere în conducător - o recunosc în mod liber.³⁵ Dar, în raport cu charisma autentică (în sensul de *tip ideal*, de model), această recunoaștere nu este *baza legitimității*, ci o *obligație*. Obligația rezultă astăzi din confirmare cît și din faptul că însiși supușii au vocație proprie pentru acel domeniu. Ca urmare, ei nu se conformează doar exterior. "Din punct de vedere psihologic, recunoașterea este o dăruire evlavioasă și foarte personală rezultată fie din entuziasm, fie dintr-o situație dificilă și speranța ieșirii din ea".³⁶

Raportul este dublu: într-un fel privesc dotarea charismatică conducătorului sau personalitățile considerate charismatice și în alt fel mulțimea adeptilor. Conducătorii charismatici nu percep niciodată *harul lor* ca fiind dependent de recunoașterea mulțimii, ci dimpotrivă ca pe un dat personal pus de obicei în slujba "salvării cetății chiar cu riscul pierderii sufletului". De aceea, nu numai cei care se revoltă sau opun rezistență, ci chiar rezervații sau indiferenții apar în ochii lor ca oameni care au încălcă un imperativ, o îndatorire. Mai mult, atât timp cît *autoritatea charismatică* este recunoscută de mulțimea supușilor, cei care se opun sătăcăuți supuși oprobriului public.

Mulțimile aşteaptă în schimb

confirmări, fiind gata să renege la nevoie autoritatea charismatică.

Analizele concrete ale charismei din scrierile weberiene nu conduc în mod necesar la ideea că orice dominație charismatică duce la dictatură și fascism și, în esență, ar fi incompatibilă cu o funcționare democratică a societății.³⁷ Este o judecată unilaterală și deci eronată pentru că scapă din vedere faptul că dominația charismatică este una *legitimă* și adesea una electivă. Cazul clasic citat de Weber este cel al lui Napoleon Bonaparte. De asemenea, se uită faptul că Weber vede în rolul personalităților charismatice singura posibilitate de politică responsabilă și măreță. Ele sunt private ca un fel de salvatori în vremuri de răscruce, asemenea dictatorilor din antichitatea europeană investiți cu puteri exceptionale pentru a redresa sau a salva comunitatea. În același timp, Weber pornește de la constatarea clară a pericolului politiciei și "regimurilor de funcționari" fără vocația politicii și fără spirit de răspundere, obișnuinți fiind doar să execute și nu să conceapă politici în stil mare. Funcționarii pot fi buni administratori și acceptabili conducători doar în vremuri normale.

În analizele concrete, Weber accentuează mereu că dominația charismatică pe care o descrie este o "fictiune ratională", ea existând în formă pură doar *in statu nascendi*. Mai mult, acest *tip ideal*, ca și celelalte, trebuie privit doar ca un instrument de cercetare dotat cu funcție analitică și critică prin raportarea la realul concret, la fenomenele singulare (sau *individualități istorice* cum le mai numește). Numai și numai acestea din urmă constituie obiectul propriu-zis și scopul oricărei cercetări autentice științifice.³⁸

În istorie găsim doar forme de tranziție, combinații și gradații variate ale celor trei forme de dominație. Dominația charismatică nu este o putere care se impune cu forță și împotriva voinței supușilor și, ca urmare, autoritatea charismatică se poate pierde - scrie Weber - în cazurile în care "confirmarea lipsește îndelungat, dacă așa pare că personalitatea dotată cu capacitați charismatice este părăsită de Dumnezeu sau de puterile magice și respectiv de forță eroică, dacă mult timp nu poate obține succese, dar mai întâi de toate: dacă conducerea sa nu aduce bunăstarea și fericirea supușilor".³⁹

Mult prea preocupat să descrie în formă pură caracterul *legitim* și benevol al raportului de dominație, Weber ajunge să scape din vedere faptul că, cel mai adesea, conducătorii vor să se mențină la putere cu forță, chiar și în cazul în care supușii nu mai cred în charisma lor. Dimpotrivă, Weber privilegiază acele exemple istorice, cum ar fi cazul împăraților chinezi, care erau trași la răspundere sau chiar obligați să demisioneze nu numai pentru o mare înfrângere militară, dar și în caz de calamitate naturală: secetă, inundații, apariții de corperi cerești "prevestitoare de rele" și.a. (situațiile fiind interpretate ca semne de pierdere a charismei). Aceasta este înțelesul inițial al expresiei: charisma este "un dar ceresc".

Ca în orice tip de dominație, dominația charismatică, deci raportul de conducere/supunere se realizează cu ajutorul unui *grup dominator*. Aceasta nu este constituită nici din favoriții personali ai conducătorului, ca în cazul multor forme ale dominației tradiționale, și nici de către o "gardă de funcționari", ca în cazul dominației legal-rationale. Grupul dominator se impune de la sine,

selectându-se din mulțime pe baza unor calități charismatice, a unei vocații asemănătoare cu cea a conducătorilor chiar dacă nu la același grad de excelенță.

Spre deosebire de dominația legal-rationala, nu există "numire" sau "retrogradare"; nu există "cariere profesionale" în genul celor caracteristice funcționarilor moderni și nici "avansare". Nu există "ierarhie"; conducătorul intervine doar atunci cînd *autoritatea charismatică* a *grupului dominator* în general sau într-un caz concret se dovedește insuficientă.⁴⁰

Nu există "sferă a puterii" sau "competență", dar nici nu se poate însuși puterea pe baza vreunui "privilegiu". Cel mult, poftă există uneori limite teritoriale sau obiective ale charismei sau "mișunii". Nu există salariu și nu există venit, ci există comunități de tip "comunist" bazate pe iubire și sentimente de camaraderie. Nu există oficialități clar detașate, ci numai curieri sau ambasadori care dispun de puteri delegate de conducător sau cele inerente proprietății lor charismatice. Nu există reglementări, nici principii juridice abstrakte și nici aplicare ratională a dreptului, nu există indicații de aplicare care să țină cont de tradiție și nici judecăți bazate pe precedente. Rolul hotăritor il joacă proclamațiile. Adevăratul profet, adevăratul conducător instituie *noi* porunci, care sunt recunoscute de comunitatea datorită originii lor. Recunoașterea este obligatorie. Această trăsătură a făcut ca unii analiști să considere charisma o cale de schimbare revoluționară a unor structuri tradiționale învechite și împietrite. Multe cercetări, cu deosebire de antropologie politică,⁴¹ au arătat cît de răspîndită este dominația charismatică în multe țări recent eliberate, în special din Africa. De multe ori, dar

nu întotdeauna, charisma este o armă contra rămășitelor feudale sau tribale, o cale de modernizare și de accelerare a dezvoltării.

Am insistat asupra acestor trăsături ale dominației charismatice pentru că ele se constituie în directă antiteză atât cu dominația tradițională cât și cu cea legal-reațională. Implicit se conturează un program de societate. Idealul weberian ar consta într-o îmbinare echilibrată a trăsăturilor pozitive ale unei autorități charismatice cu o dominație legal-reațională.

Caracterul revoluționar al charismei este subliniat în repetate rânduri de Weber. În opinia sa, "în vremurile legate de tradiție, charisma reprezintă marea forță revoluționară" care - spre deosebire de *ratio*, care este un alt factor revoluționar - acționează din interior "schimbând radical cele mai fundamentale orientări de simțire și acțiune".⁴² Dominația charismatică religioasă (profetică) sau cea politică (a conducerii de oști) este un fenomen tipic al *perioadei de început*, dar în momentul în care puterea se consolidează și, - înainte de toate - din momentul în care se transformă în fenomen de masă, lasă loc puterii obișnuite".⁴³

Spațiul nu ne îngăduie o analiză mai detaliată a transformării dominației charismatice într-un regim normal, obișnuit, cotidian. Sociologia istorică weberiană pune în lumină asperitățile unei astfel de evoluții și motivele care o determină: în primul rînd, dificultatea succesiunii și a continuității conducerii charismatice; în al doilea rînd, mulțimile sănt mai ușor de manevrat în faza inițială a entuziasmului. Cum arată Gustave Le Bon - într-un mod foarte asemănător cu Weber - credințele politice, divine și

sociale nu prind rădăcini în multimi decât "cu condiția de a îmbrăca întotdeauna acea formă religioasă care le pune în afara oricarei discuții".⁴⁴

Una din forțele motrice ale normalizării dominației charismatice o constituie - cum am putut observa și noi după prima fază postrevoluționară - necesitatea impusă de adaptarea la cerințele economiei în general, dar și dorința grupului dominator de a-și legitima poziția socială și avantajele materiale.⁴⁵ Acest lucru este important de subliniat pentru că o caracteristică esențială a dominației charismatice în forma sa pură este tocmai "indiferența sa față de economie".

Concluzii

Atractia, accentul pus de Weber pe analiza dominației charismatice au fost interpretate în cele mai diverse moduri, nu întotdeauna corecte: 1) "lupta cu rațiunea", pierderea încrederii în puterile rațiunii, predominanța disputelor antiintellectualiste, puse sub semnul declinului raționalismului și al crepusculului filosofilor, care au marcat peisajul intelectual al sfîrșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea;⁴⁶ 2) alții au remarcat predilecția lui Weber, inclusiv în sociologia religiei, pentru cuplul cotidian/ieșit din comun; în loc de alte antiteză (cum ar fi divin/profan). Unele interpretări sociologice sau politologice au văzut în mod greșit în astfel de texte weberiene o opțiune pentru elitism, chiar pentru forme de conducere dictatorială.

Cred că Julien Freund este cel mai aproape de adevăr, întrucât el remarcă faptul că Weber înclină, în realitate, spre o îmbinare a plebiscitului democratic cu

conducerea charismatică.⁴⁷ Mai mult decât opțiune valorică, creșterea rolului personalităților charismatice ține de domeniul judecăților de constatare, să cum rezultă și din analiza pe care Weber o face evoluției partidelor politice în perioada modernității tîrzii.⁴⁸ La fel ca Robert Michels, Weber va constata că birocratizarea instituțiilor, a partidelor și creșterea rolului maselor merg mînă în mînă, sănătatea corelate și care la rîndul lor impun cu necesitate conducerii charismatici în fruntea lor. Birocratia este incapabilă să impulsioneze viața politică a partidelor sau statelor. Funcționarul cu vocație profesională este specia cea mai rea de politician pentru că vocația specifică profesiei sale constă în supunere, executarea ordinelor, chiar dacă nu împărtășește conținutul lor și, ca urmare, lipsa inițiativei, imaginației și a responsabilității politice, care sănătățile necesare oricărui bun politician.

Prin însăși esența concepției sale metodologice și epistemologice, Weber este interesat de acțiunea socială și tipurile ei și, deci, de acele momente cînd voînța individuală, decizia, intenția sănătățile evidente. De aici pasiunea sa pentru origini istorice: originea morală, religioasă a capitalismului modern este simetrică cu originea și evoluția dominației charismatice, ca factor înnoitor, revoluționar. Interesul este mereu pentru istoria care se face de către oameni, pentru momentul precis al intervenției în evenimentele istorice a conștiinței și voînței umane, care nu pot fi decât individuale.

Opera politică weberiană nu este lipsită de nihilism, chiar de un anumit nietzscheanism sau machiavellism. Dar această tendință incontestabilă este doar una din tendințele care traversă opera sa. "Nihilismul nietzschean la care ajunge uneori este mai puțin obiectul unei alegeri

decisive, hotărîte, cît consecința pe jumătate involuntară a unui principiu în ochii săi fundamental: imposibilitatea de a demonstra științific o judecată de valoare sau un imperativ moral"⁴⁹ - precizează pe bună dreptate Raymond Aron.

Ca opțiune concretă, Weber era partizanul parlamentarismului, a corectării tarelor reale ce pot paște orice democrație: cum ar fi anonimatul puterii, ce duce la diminuarea inițiativei și responsabilității politice sau funcționarea birocratică a mecanismelor de selecție a liderilor politici, ceea ce de asemenea slăbește eficacitatea democrației ca regim politic. Cu toate că alegerea sa epistemologică se îndreaptă cu certitudine spre idealul - desigur de neatins - al neutralității axiologice, multe texte sugerează admirarea și preferința sa pentru modelul parlamentarismului englez. El analizează funcționarea mecanismului de selecție în cadrul muncii din comisiile parlamentare, mecanism care permite formarea și selectarea deschisă pe bază de merite personale a celor mai valoroase personalități politice cu vocație. Opțiunea sa pornește și de la observarea consecințelor catastrofale ale "regimului funcționarilor" din Germania vremii sale, regim care face din parlament o instituție ineficientă și formală, incapabilă să ofere un mecanism de selecție meritocratic și, deci, eficient politic.

În concluzie: Max Weber alături de Pareto, Gaetano Mosca și Roberto Michels este un clasic al teoriei "elitismului", dar în varianta sa realistă, compatibilă cu democrația de masă specifică evoluției modernității tîrzii.⁵⁰

Opera weberiană a marcat dezvoltarea contemporană a științelor socio-umane în ansamblul lor și influența sa continuă să crească. Acum, cînd "Marx a murit", Weber este mai actual ca oricând.

NOTE

1. Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 31-34.
2. Vezi Friedrich A. Hayek, *Drumul spre servitute*, Ed. Humanitas, București, 1993.
3. *Dictionnaire critique de la sociologie*, P.U.F., Paris, 1990.
4. Cele mai importante contribuții ale acestei orientări inițiate de T. Parsons (care a contribuit cel mai mult la difuzarea ideilor lui Weber în S.U.A.) sunt următoarele: Parsons, Talcott 1938, *The Structure of Social Action*, New York, *Idem*, 1966, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs, *Idem*, 1971, *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs; Hagen, E. 1963, *On the Theory of Social Change*, Homewood; Mc Clelland, D. 1961, *The Achieving Society*, Princeton.
5. Merită menționat în acest context un fapt semnificativ. Weber a fost puțin cunoscut pînă acum în România. De aceea organizarea la Cluj în oct. 1993 a unui Simpozion Omagial Weber cu o largă și prestigioasă participare internațională, ca și apariția volumului *Studii Weberiene*, constituie evenimente importante pentru dezvoltarea științelor social-politice din țara noastră.
6. Pentru prima caracterizare a se vedea Weber, Alfred, (Ed.) 1958, *Einige entscheidende Theoretiker*, în *Einführung in die Soziologie*, München; pentru a doua: Abramovski, Günter, 1966, *Das Geschichtsbild Max Weber's; Universalgeschichte am Leitfaden des okzidental Rationalisierungsprozesses*, Stuttgart; amindouă trimiterile apud: Roberto Mota, "Note asupra conceptului de vocație" în vol. *Studii Weberiene*, ed. Clusium, Cluj-Napoca, 1995, pp. 155, 159, 160.
7. Roberto Mota, *Op. cit.*, p. 151.
8. Raymond Aron, *La sociologie allemande contemporaine*, Presses Universitaire de France, 196, p.102.
9. Vezi, Capitolul I, "Concepții sociologice fundamentale" a lucrării *Economie și Societate*. Trimiterile vor fi la ediția în limba magiară: Max Weber, *Gazdaság és Társadalom 1. A megértő szociologia alapvonala*, Szociológiai kategóriatán,

- Közgazdasagi es Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
10. O astfel de concepție a făcut ca Max Weber să aibă o influență deosebită în fondarea și dezvoltarea antropologiei politice ca specializare autonomă la granița dintre științele politice și antropologice. A se vedea în acest sens, de pildă, Georges Balandier *Anthropologie politique*, Press Universitaire de France, 1967.
 11. Cf. François Châtelet, Évelyne Pisier, *Concepții politice ale secolului XX*, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 491.
 12. Châtelet, Pisier, *op. cit.*, pp. 477-478.
 13. *Op. cit.*, p. 103.
 14. Raymond Aron, "Introduction", în Max Weber, *Le Savant et le Politique*, Librairie Plon, Paris, 1959, p. 9.
 15. Raymond Aron, *La sociologie allemande contemporaine*, p. 122.
 16. Max Weber, *Politica o vocație și o profesie*, Ed. Anima, București, 1992, p. 8.
 17. Châtelet, Pisier, *op. cit.*, p. 494.
 18. Weber, *Politica...*, p. 9.
 19. Weber, *Gazdaság és társadalom 1.*, pp. 77, 220.
 20. *Ibid.*, pp. 77, 78.
 21. *Ibidem*, p. 78.
 22. Max Weber, *Politica...*, p. 11.
 23. Max Weber, *Gazdaság és társadalom 1.*, pp. 221-222.
 24. *Ibidem*, p. 223.
 25. *Ibidem*.
 26. Max Weber, *Politica...*, p. 9, pe larg însă în *Economie și Societate*, cum vom vedea.
 27. Vom folosi ortografia "charisma" și nu "harisma" (ca în traducerea lucrării *Politica o vocație și o profesie*) sau "carisma", pentru că aşa este folosit termenul în *Dictionar de sociologie*, coordonator Cătălin Zamfir, Lazar Vlăsceanu, Editura Babel, București, 1993. Este bine să tindem spre o unificare și standardizare a limbajului.
 28. Julien Freund, *Sociologie de Max Weber*, P.U.F., Paris, 1966.
 29. Weber, *Politica...*, p.10.
 30. Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 59.

31. *Ibidem*.
32. *Ibidem*, p. 60.
33. *Ibidem*, pp. 181, 183.
34. Max Weber, *Gazdaság és társadalom 1.*, p. 248.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. Vezi, aprecieri în acest sens: "Așa cum subliniază și T.B. Bottomore "charisma" lui Weber și "elita" lui Pareto sunt manifestări ale aceleiași orientări teoretice care *opune* democrației, din rațiuni ținute, conducerea realizată de indivizi superiori, așezăți în fruntea ierarhiilor sociale", T.B. Bottomore, *Elites and Society*, Penguin Books, 1968, p. 15, în Liviu Zăpîrțan, *Contribuții la critica teoriilor elitare?* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 84 sau în același volum (p. 97); "Instaurarea fascismului în Germania a mers pe un drum străjuit o bună porțiune de gîndirea lui Weber, reclamat ca părinte spiritual de către unele mișcări de dreapta ale tineretului german".
38. Max Weber, *Allam, Politika, Tudomány*, (Tanulmányok), Közgazdasági és Yogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, studiile: "Obiectivitatea cunoașterii sociale și social-politice" și "Sensul «neutralității axiologice» a științelor sociologice și economice", p. 9-126.
39. Weber, *Gazdaság és társadalom 1.*, p. 249.
40. *Ibidem*.
41. Vezi G. Balandier, *Anthropologie politique*, *op. cit.*
42. Weber, *Gazdaság és társadalom 1.*, pp. 251-252.
43. *Ibidem*, p. 258.
44. Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Ed. Anima, 1990, p. 41.
45. Weber, *Gazdaság és társadalom 1.*, pp. 259, 258.
46. Vezi, R.M. Alberès, *L'aventure intellectuelle du XX-ème siècle*, A. Michel, Paris, pp. 9-23.
47. Julien Freund, *Sociologie de Max Weber*, *op. cit.*
48. Vezi studiul: "Statul național și partidele parlamentare moderne" în Max Weber, *Allam, Politika, Tudomány*, pp. 368-462.
49. R. Aron, "Introduction", în vol. *Le Savant et le Politique*, ed. cit. p. 43, vezi și Ileana Petras-Voicu, "Neutralitatea axiologică în concepția lui Max Weber", în vol. *Studii weberiene* ed. cit.
50. Este surprinzător și nedrept faptul că autorii *Dicționarului de analiză politică*, Ed. Ecce Homo, București, 1993), Jack C. Plano, Robert E., Riggs Helenan, S. Robin nu îl citează și pe Weber alături de Roberto Michels și Vilfredo Pareto ca autori "bine cunoscuți pentru pionieratul în elaborarea unor teorii elitiste aplicabile sistemelor democratice de guvernare", p. 165.

Dan A. Lăzărescu

Rolul elitelor în istorie

The author contrasts two types of society: the hierarchical society which is generated spontaneously and where an elite endowed with physical or intellectual force is naturally bound to rule the rest of the society, and the society organised according to the "asian mode of production", where a charismatic leader and a heavy bureaucracy rule over an anti-individualistic society. In a short sociological description of the oligarchies, the author discovers three patterns of elite selection: "organic", "mechanical" and "colonialist". The first is the most improbable but, surprisingly enough, it was the pattern adopted by the Romanian society between 1290 and 1947. Only after the installation of communism Romania shifted to the non-hierarchical society, with all the malign consequences, one of the most important being the decimation of its "organic" elite. That is why the reconstruction of the elite imposes itself like a matter of the greatest urgency, in absence of which no progress is possible.

Funcția politică și culturală a elitelor în istoria omenirii

P istoria și istoria, și chiar societățile animale - mai cu seamă în viziunea *etologică* a regretatului Konrad Lorentz - au produs în mod cît se poate de firesc *societăți ierarhice*¹, organic *inegale* din toate punctele de vedere. Criteriul inegalității a fost de obicei un amestec de forță fizică și de forță intelectuală; forțe care în anumite societăți s-au înfruntat pentru preluarea sau pentru menținerea puterii, iar în altele au ajuns la un *condominium* întelept. Un asemenea exemplu a fost analizat, în peste 50 de lucrări minuțios și documentat întocmite, de marele istoric francez, recent decedat, Georges Dumézil, ales la

o vîrstă înaintată membru al Academiei franceze. Georges Dumézil concepe o diviziune funcțională tripartită a tuturor societăților indo-europene, încă din preistorie, pe trei *caste*, fiecare din ele însărcinată, într-o ordine în același timp ierarhică și cooperantă, să reprezinte în viața societății funcția pozitivă a uneia din cele trei puteri sufletești. În speță, *inteligenta* - făurirea și mînuirea conceptelor în timp și spațiu, cu ajutorul memoriei înregistratoare și *selective*² și culminând cu rolul, atât de anevoie de îndeplinit, al inteligenței *prospective*³ - este încredințată în toate societățile indo-europene castei *Brahmanilor*. *Voința*, cu toate însușirile ei energice și războinice, devine apanajul *castei nobilimii militare*, avînd în fruntea ei un rege (*raj*, de unde și astăzi tiganii au obiceiul să-și aleagă un rege: *Oraj*, și de unde termenul indian de *rajab*). În sfîrșit,

sentimentul, starea afectivă, se manifestă în cea de-a treia *castă*, aceea a meșteșugarilor și a negustorilor, al căruia rol social este acela de a asigura aprovizionarea celor dintâi două caste cu tot confortul material, pentru a li se îngădui să-și îndeplinească în chip firesc menirea lor socială și politică.

Acstei trei caste sunt de fapt pături sociale privilegiate din necesități funcționale. Toți cei care nu fac parte dintr-o castă n-au nici un rol social *activ*, ci constituie o urjașă masă amorfă pentru prosperitatea căreia se străduse cele trei caste privilegiate. Îndeobște, membrii societății care nu fac parte dintr-o castă joacă rolul de *paria*, situație explicată prin cucerirea străvechii Indii, locuite de dravidieni, de către triburile indo-europene, care au instituit în India, pînă în zilele noastre, un sistem ierarhic asemănător aceluia al unei oștiri așezate pe teritoriul altor popoare, cam în genul în care vor proceda normanzii după cucerirea Regatului celor Două Sicilii și apoi a Regatului Marii Britanii.

Fiecare castă constituia o pătură socială ermetică închisă, etanșă, în cadrul căreia te nașteai și în care nu putea intra cu nici un chip un membru al altrei caste sau un *paria*. Puteai fi însă exclus din castă în care te-ai nașcut, pentru grava încălcare a îndatoririlor de castă; și atunci devineai un *paria*, sau, după formula pragmatică a istoricilor britanici care s-au ocupat de istoria regimului castelor, un *out-cast*.

Fiecare castă își desfășura activitatea funcțională sub egida unei alte divinități specifice. Evident, între caste apărău frecvent conflicte, precumpărător la nivelul primelor două. Pricina de căpătenie a conflictului între caste îl prilejuia cea-mai de căpătenie instituție socială, și anume dreptul exorbitant de a-ți

judeca semenii. În mod firesc, spiritul regimului castelor tindea să hărăzească acest drept *înțelepciunii* și nu *puterii*. Regele însă era silit să-și judece războinicii și ca atare pretindea să dispună de același drept de judecată asupra tuturor supușilor săi. De aici frecvențe conflicte, poetizate în *Ramayana* și în *Mahabharata*.

În toate celelalte societăți asiatici, cu excepția Japoniei și a țărilor Levantului (Siria, Liban, Palestina), predomina și predomină încă sistemul socio-politic *neierarhic* pe care Karl Marx însuși - într-un moment de cumplită restrîște la gândul că tot sistemul conceput de el pentru a explica evoluția tuturor societăților omenești pe cinci etape, cu caracter în același timp universal, general și obligatoriu, ar putea fi fundamental eronat⁴ - l-a denumit, printre-o sintagmă ascunsă cu grija timp de aproape un secol de istoriografia marxistă oficială, *modul de producție asiatic*.

Karl Marx formulase această sintagmă în urma lecturii traducerii în limba engleză a unei lucrări documentate, publicate în limba franceză la Amsterdam, în anul 1699, de către fostul medic curant al Marelui Mogul (împăratul Indiei musulmane) Aureng-Zeb (+1657), dr. Francois Bernier. În această lucrare se descriau condițiile în care funcționa activitatea socială și economică în întreaga Asie, inclusiv în India cucerită integral de mulsumani. Individual nu exista practic ca entitate autonomă și creațoare. Totul se desfășura după poruncile unui monarh harismatic, cu o ideologie autoritaristă, și care avea la dispoziție o birocrație corruptă, venală și incompetență, poruncind unei societăți pasive și integral imbecilizate.

O sută de ani de la formularea conceptului de *mod de producție asiatic*

de către Karl Marx, un sociolog german, Karl Wittfogel, și-a asumat greaua sarcină să analizeze în perspectivă istorico-economică modul de producție asiatic, într-o lucrare publicată în anul 1957 la Yale University Press sub titlul *The Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*. Este vorba de aşa numitele *civilizații hidraulice* - pomenite, de altfel, de Arnold J. Toynbee, în cazul civilizației egiptene, încă din primul volum al monumentalei sale lucrări *A Study of History* (Oxford University Press, 1934)⁵. Aceste civilizații au folosit capacitatea energetică hidraulică, în spătă, aceea degajată de apele marilor fluviilor: Nilul pentru Egipt, Tigrul și Eufratul pentru civilizațiile mesopotamiene, Indusul și Gangele pentru civilizația indiană, Hoang-Ho și Yang-Tse pentru cea chineză, în vederea fertilizării solului.

După cum arată cît se poate de documentat Karl Wittfogel în importanța lucrare menționată mai sus, aceste patru *societăți hidraulice* au izbutit să soluționeze într-o măsură apreciabilă problema alimentației populației lor. Dar această soluție economică și alimentară, pe bază hidroenergetică, a implicat o serie întreagă de consecințe perene. În spătă, totul fiind subordonat planificării de stat a fertilizării ogoarelor, statul și birocrația au smuls și au păstrat pînă în zilele noastre un rol primordial, iar individul nu și-a aflat încă posibilitatea unei activități creative sau chiar distrugătoare. Pur și simplu, el n-a apărut în istoria afro-asiatică, nu a fost încă născocit.⁶ Deși, manifestându-și voința, individul s-a dovedit util pentru societate și pentru stat, el a fost întotdeauna privit cu neîncredere, demobilizat, sanctionat și în cele din urmă lichidat. Într-adevăr, individul nu și-a află nici un rost într-o asemenea societate de

tip hidraulic, în care totul este planificat, dirijat și controlat de stat, prin birocrația lui atotporuncitoare, incompetență adesea, venală și coruptă necontenit.

Într-o asemenea situație, care se prelungeste în istoria afro-asiatică de peste șase mii de ani, și pe care au găsit-o Columb, Cortes și Pizzaro în societățile amerindiene acum o jumătate de mileniu, elitele își mai aveau și își mai au oare rostul?

Dar, mai întîi, ce se înțelege de fapt prin elite? Înainte de a proceda la analiza constituirii lor în istoria Europei⁷ - și ca atare și în istoria poporului român - să încercăm o sociologie istorică⁸ a lor.

Am văzut că noua știință a *etologiei*, în temeiul de marele gînditor austriac Konrad Lorenz, și care cercetează ansamblul reacțiilor tuturor animalelor superioare⁹, inclusiv prin urmare biologia, sociologia, socio-psihologia și istoria universală, constată că orice societate animală, de la un anumit stadiu, își făurește în chip organic *elitele conducătoare*, de porunca acestora ascultînd îndeobște fără vreo reacție ostilă. Nu întîmplător - nimic nu este întîmplător în istorie și în etimologie!¹⁰ - conceptul de elită are o obîrșie latină (ca și acela de *liberal*, de *dictator*, de *suveran*, de *parlament* sau de *republică*) în vreme ce marea majoritate a conceptelor folosite în politologie au o obîrșie elină: *politica*, *aristocrație*, *plutocrație*, *democrație*, *anarhie*, *anomie*, *tiranie*, *ohlocrație*, *demagogie*, *poliarhie*, etc.

Limbă latină, supunîndu-se spiritului roman, eminent pragmatic și concret - spre deosebire de spiritul grec, eminent abstract și precumpărător estetic și științific, nu juridic și politic, ca spiritul roman¹¹ - a făurit conceptul de elită ca participiu trecut substantival de la

verbul *eligo*, care înseamnă a tria, a alege, derivat din verbul *lego*, *legere*, care înseamnă în același timp *a aduna*, *a alege* și *a citi* (în spătă, a se pricepe la alegerea buchiilor unui înscris). De aici derivă substantive ca: *electio*, *elector*, *selectio*, *praelectio*, și chiar *intelligo* (sau *intellego*), a culege cu mintea, a înțelege, de unde *intelligentia*. Toate concepțile trimit la o viziune a desăvîrșirii prin alegere, prin triere.

Urmărind evoluția istorică și politică a conceptului, sociologiei și politologiei au definit conceptul esențial de *elită* ca un substantiv colectiv, care îi califică pe acei membri ai unei societăți care dețin *o poziție de superioritate* în cadrul acelei societăți. Aceasta este sensul generic, social și politic, al conceptului de elită. La nivel mai concret, se poate evoca termenul de elită ca să-i calificăm pe membrii unei meserii, ai unei profesioni, ai unei arte, care exceleză în sfera lor de activitate: elita arhitecților, elita zugravilor, elita spărgătorilor de case de bani. În cel de-al doilea sens, conceptul de elită nu presupune și o *excellență morală*, caracteristica pe care o presupune de altfel, integral, un singur concept aferent *elitei*, și anume acela de *aristocrație*.

Referindu-ne exclusiv la conceptul de elită politică și socială și proiectîndu-i semnificația în evoluția aceluia uriaș laborator experimental retrospectiv care este istoria universală - singurul mijloc experimental îngăduit științelor umane, lipsite de posibilitatea testării ipotezelor lor de lucru *in vitro* sau *in vivo* - putem ușor constata că orice societate animală sau umană are nevoie de o pătură conducătoare în cadrul diviziunii organice a muncii. În mod cît se poate de firesc, această pătură conducătoare este aleasă în funcție de o

serie de însușiri indispensabile, reale sau presupuse, după criterii variante ca: *vîrstă* (chezășia experienței multiple, precum și cumpărătoare în societățile preistorice sau mioritice); *viteză*, calitatea eredității sanguine (criteriu specific popoarelor germanice, după atestarea lui Tacit); în sfîrșit, înțelepciunea sau presupusa favoare a zeilor.

Pătura cîrmuitoare și pătura cîrmuită

A ceastă formulă, folosită extensiv de către Machiavelli - principalul întemeietor al politologiei moderne, înaintea lui Hobbes, Locke și Montesquieu - este atestată de-a lungul întregii istorii universale și constituie temelia oricărei politologii. În spătă, orice pătură conducătoare reprezintă, prin forța lucrurilor, o *oligarhie* și nu poate cu nici un chip să fie altceva. Cele două pretinse democrații pe tema cărora au spus și spun nenumărate nerozii anumiți gînditori politici săi (adică de sfîrșit) și anume *democrația ateniană* și *democrația americană*, n-au fost niciodată altceva decât niște oligarhii, poate mai largi și, îndeobște, mai incompetente decât altele. Accelerată de mentalitatea constant *filoneistă* a rasei ioniene¹², așa-numita *democrație ateniană* constituia o societate privilegiată de proprietari de sclavi, societate care, din pură invidie, a tins, de îndată ce ciuma a eliberat-o de tutela intelligentă a lui Pericle, spre utopia egalitară, culminînd cu tragedia la sorti a majorității funcțiilor publice. Consecința a survenit cu promptitudine și democrația ateniană s-a prăvălit rapid de pe înalță culme pe care fuseseră ridicate statul atenian și Liga de la Delos de către marii

bărbați de stat produși de elitele ateniene: Solon, Clisthene, Pisistrate, Miltiade, Themistocle. Aristide, Cimon și, în cele de urmă, Pericle, care a avut cinstea să dea numele său secolului în care a trăit¹³. Făcută răspunzătoare pentru prăbușirea Atenei și pentru destrămarea subsecventă a culturii și civilizației eline, democrația, considerată drept generatoarea organică a egalitarismului demagogic, anarhaic și, prin repercusiune firească, totalitar, a fost pusă la index de toți gînditorii europeni vrednici de acest nume, de la Socrate până la Jean-Jacques Rousseau excludativ...

Cît despre vestita *democrație americană*, care avusese darul să-l impresioneze și să-l înfioare pe aristocraticul critic al Revoluției franceze, Alexis de Tocqueville, încă de acum 145 de ani¹⁴, o analiză sumară a evoluției istoriei Statelor Unite îi învederează specificul eminentemente protestant și individualist și, prin definiție, antiegalitar, deci în principiu antidemocratic. Înfăptuită prin strădaniile unei elite de proprietari de sclavi negri (vestiții președinți virginieni, de la generalul George Washington pînă la John Quincy Adams, cu concursul unui mare om de știință, Benjamin Franklin, care s-a dovedit și un exceptional diplomat, izbutind să asigure concursul Franței, Spaniei și Olandei prin propaganda îscusită în sînul retelei lojilor masonice de sub obediенță recent-înființatului, în 1773, *Mare Orient*, sustras ca atare influenței Marii Loji Naționale britanice, întemeiate la Londra în anul 1717), republica americană a avut înțelepciunea să-și făurească, în luna noiembrie 1787, o admirabilă și elastică - prin caracterul ei concis - Constituție, rezultat al unei tranzacții între elitele inspirate de modelul britanic - în frunte cu colonelul Alexander Hamilton,

sfetnicul favorit al primului Președinte al Statelor Unite, generalul George Washington - și plantatorii virginieni cu idei individualiste, ca Thomas Jefferson și James Madison. Îmbinînd într-un mod cît se poate de fericit interesele frecvent divergente ale cetățenilor individuali, ale statelor federale și ale Uniunii centralizatoare, Constituția americană din 1787 - cea mai veche constituție din istoria omenirii încă în vigoare - a avut înțelepciunea să reproducă modelul politic britanic într-un teritoriu uriaș, fără reminiscențe feudale, și să ignore modificarea articolelor constitutionale printr-un simplu amendament votat de Congresul bicameral, în care Senatul, conceput după modelul exceptional al Senatului roman, își va asigura în curînd prioritatea, cel puțin în sfera politică externe, în vreme ce în politica internă prerogativele puterii executive, întruchipate prin stricta aplicare a principiului separației puterilor în stat elaborat de Montesquieu, vor ajunge foarte curînd să fie controlate tot mai strict de către Înalta Curte de Justiție, ceea ce a prilejuit cunoșcuta interpretare a marelui comparatist francez, Edouard Lambert, din lucrarea sa *Le règne des juges aux Etats-Unis* (1924).

După încheierea seriei mariilor președinți virginieni, în anul 1828, prin alegerea ca Președinte al Statelor Unite a generalului biruitor al indienilor, Andrew Jackson, aristocrația politică a fost înlocuită printr-o elită capitalistă, care a înțeles să practice aşa-numitul *spoils system*, în virtutea căreia acela dintre cele două mari partide de guvernămînt care ajungea la putere, într-unul din statele Uniunii sau la președinția Republicii, își plasa numai decît partizanii în toate funcțiile publice, îngăduindu-le să-și sporească veniturile prin binecunoscutul

sistem - aplicat pe larg de birocrația română din epoca fanarioșilor pînă în epoca nomenklaturiștilor - al *probendei*, adică al *chiverniselei*¹⁵ prin exploatarea funcției publice deținute.

Ceea ce a oprit, totuși, evoluția pseudodemocrației americane spre demagogie și destrămare, după penibilul exemplu al democrației ateniene, a fost mai întîi temenia scării de valori individualiste și morale a *spiritul puritan*, în a căruia obîrșie augustiniană doi eminenți sociologi germani, Ernst Troeltsch și Max Weber, vedea geneza spiritului capitalist, eminentamente individualist și, cel puțin în viața economică, *eminamente liberal*. Datorită preeminenței, pînă în secolul nostru, a acestui spirit în viața publică a Statelor Unite, s-a ajuns, pe lîngă exceptionala performanță a eliberării sclavilor negri printr-un singeros război civil, la eradicarea - sau cel puțin la îngrădirea - propensiunii fundamentale a democrației egalitare: *invidia*, păcat capital așezat de înțelepciunea scării de valori romano-catolice pe a doua treaptă, constantă, a păcatelor capitale¹⁶. Această particularitate, în același timp de obîrșie rasială¹⁷ și confesională¹⁸, a prilejuit biruința constantă a spiritului capitalist, prin excelență individualist și prin definiție elitist, în viața economică americană. Același spirit puritan individualist, asociat înțelepciunii politice a retelei lojilor Ritului Scoțian Antic și Acceptat, a stăvilit jocul politic al invidiei, cel puțin în sfera economicului, prin exaltarea modelului puritan de *self made man*. Într-o societate organic egalitară, absolut insensibilă la ierarhiile feudale ale Europei apusene, acest model implica egalitatea absolută a punctului de pornire; dar prilejuia dezvoltarea la maximum - fără cea mai mică restricție din partea

societății, a statului și a Bisericii - a puterilor creatoare, fie spre bine, fie spre rău. Posibilitatea obștească a procurării armelor de foc și apariția gangsterilor și a *boot-legger-ilor*, ca și proliferarea trusturilor și a "regiilor" forțelor economice (petrolul, căile ferate, magazinele alimentare, etc.) au făcut din marea republică de peste ocean un adevărat paradis pentru liberalismul economic și social exaltat de Adam Smith în opera lui fundamentală, *Bogația națiunilor* (1776); și a adus bogăția națiunii americane.

Pe plan politic și juridic, după intrarea în vigoare a succintei Constituții americane în luna noiembrie a anului 1787, rezultată - după cum a arătat marele istoric american Charles Backer - dintr-o tranzitie între modelul "Glorioasei Revoluții" britanice din 1688 (model susținut de către generalul George Washington și, mai ales, de sfetnicul său preferat, colonelul Alexander Hamilton) și "filosofia Luminilor europene" (ai cărei adepti erau Thomas Jefferson, James Madison, etc.), rețeaua lojilor Ritului Scoțian Antic și Acceptat s-a însărcinat să mențină pînă în zilele noastre sistemul alternării la putere a două (și numai două) mari partide, foarte puțin accesibile ideologii abstrakte și invidie pe plan economic. În sfera educativă și culturală, legea organizării universitare din anul 1880 a copiat modelul universitar german. Dar Statele Unite au avut exceptionala șansă a receptării unui mare număr de elite intelectuale germane și apoi franceze, după evenimentele tragice din anii 1933-1944. După cum Italia și apoi alte țări europene au receptat elitele bizantine după cucerirea Constantinopolului de către turci (1453).

Faptul exceptional că democrația americană a izbutit performanța eliberării

sclavilor de culoare, în urma unui singeros război civil care a ținut patru ani și s-a încheiat prin asasinarea președintelui eliberator constituie, într-adevăr, *un caz absolut unic în istoria omenirii*. Închipuți-vă un asemenea război civil, pentru eliberarea sclavilor albi, purtat la Roma și la Atena; sau în societatea feudală, între seniori, pentru a-și elibera reciproc șerbii și iobagii supuși la robotă! Urmările războiului de secesiune, dezlănțuit de către Președintele Abraham Lincoln, în anul 1861, în numele moralei aboliționiste au fost admirabil descrise de către Margaret Munnerlyn Mitchell (1900-1949) în celebrul ei roman *Gone with the wind*, 1936; ele sunt încă și astăzi vizibile în unele state secesioniste. O anumită forță specifică a democrației americane a reacționat, și reacționează încă și astăzi, împotriva consecințelor aboliționismului prin tot felul de societăți secrete, extrem de operative. Pe planul politicii externe, după ce a încurcat lucrurile în Europa în numele curioasei sale lozinci: *To make the world safe for democracy*, în 1919, Președintele Woodrow Wilson, într-o stare fizică deplorabilă, a fost dezvăluat solemn de Senatul american. Din nefericire, nici Senatul, nici Înalta Curte de Justiție a Statelor Unite, nu au izbutit să-l împiedice pe Președintele Franklin Delano Roosevelt să comită, între anii 1942-1945, cea mai însământătoare crimă din istoria omenirii, azvîrlind cu singe rece, la Casablanca, la Teheran și la Yalta, 120 de milioane de europeni liberi în brațele modului de producție asiatic, cu soroc de cel puțin o jumătate de veac. Această faptă monstruoasă s-a săvîrșit în numele lozincii: *To make the world safe for communism*, lozincă sugerată Președintelui de sfetnicul său Bob Hopkins. Abia în anul 1951 Senatul

s-a răzbunat, votînd nevinovatul amendament XXII la Constituția americană, amendament prin care se interzice realegerea mai mult de o singură dată a unui Președinte...

Sociologia oligarhiilor

Elitele constituie, prin definiție, o noțiune inclusă în sfera mai largă a ceea ce se înțelege prin oligarhie. În spătă, aparatul de conducere al unei societăți, de la un anumit stadiu istoric în sus, poate fi selectat pe trei mari criterii mai importante și anume: (a) pe cale organică, biologică, prin strădania unei societăți de a-și face singură, prin selecție naturală, aparatul de conducere; (b) pe cale mecanică, brutală, prin cucerirea unei societăți, fie de către o altă societate, fie, mai frecvent, de un grup biologic provenind dintr-o altă societate; în sfîrșit (c), în cazul societăților colonizate de alte societăți, multă vreme denumite, de Hobson¹⁹ și apoi de Lenin, *imperialiste*, procesul de recrutare a oligarhiei conduce cătoare este mai complex, implicînd selectarea *cadrelor coloniale* (după criterii specifice societății imperialiste) și un proces - inițial secundar, apoi, în unele cazuri, tot mai solicitat - de recrutare a cadrelor indigene pentru a coopera cu cadrele puterii coloniale la administrația coloniei în cauză. Acest proces de selecție a cadrelor indigene a făcut cu putință procesul de decolonizare și a prilejuit caracterizarea acestui proces prin titlul celebrei lucrări a sociologului francez Robert Gendarme: *L'Afrique Noire est mal partie*.

Este evident că cel de-al doilea caz este cel mai frecvent în cadrul acelui uriaș laborator experimental retrospectiv care rămîne istoria universală. Urmează;

ca frecvență, mai cu seamă în istoria modernă și contemporană, cel de-al treilea. Cel dintîi, acela al selectării elitelor *năționale* pe cale organică, este cel mai susceptibil de a duce la constituirea unor elite aristocratice. Dar el se prezintă în istorie - cel puțin fără amestecul celui de-al doilea caz pe tot parcursul evoluției organice - *extrem de rar*. Pentru a ne limita la societățile europene, se poate vorbi de un fenomen de selecție organică a elitelor în antichitate, după cucerirea întregului continent de popoarele de rasă indo-europeană. De la un anumit stadiu al istoriei antice, acest proces organic începe să fie contrazis de un proces mecanic, *de cucerirea unor societăți de către năvălitori* în Anatolia, apoi de către statul macedonian în întregă Europă răsăriteană și Asia occidentală, mai tîrziu de Imperiul roman în tot basinul Mediteranei, în sfîrșit, de către năvălirile barbarilor germani sau asiatici (bulgari, maghiari, cumani, mongoli, turci) în aproape toate societățile europene, cu excepția celor germanice și scandinave, care au contribuit într-o măsură excepțională la cuceriri. Dacă ținem seama de recucerirea germanilor păgîni de către germanii creștinați ai lui Carol cel Mare, de cucerirea îndelungată a Norvegiei de către regii danezi, care au dominat peste două veacuri și Suedia, atunci se poate spune că singurele societăți care au avut prilejul aproape constant să-și selecteze organic elitele conduce cătoare au fost cea daneză, cea venetiană (vreme de o mie de ani, de la 797 la 1797) și societățile pastorale din spațiul mioritic.

Din aceste trei cazuri, destul de singulare, primul și al treilea nu sunt prea semnificative. În cazul viteazului popor al lui Hamlet, procesul elitist s-a desfășurat în mare măsură *în afara granițelor*

micului regat danez, cel mai vechi din Europa medievală. Anume, pretutindeni unde au migrat vikingii: în Anglia, în ducatul Neustriei, devenit din anul 911, în urma tratatului de la Saint-Clair-sur-Epte, ducatul Normandie, în Islanda, în Irlanda și în regatul celor două Sicilii. În afară de aceasta, procesul constituirii elitelor autohtone a fost înrîurit, în Danemarca, de copleșitoarea influență a Hansei Teutonice.

Cazul elitelor mioritice vom încerca să-l analizăm în a doua parte a acestui studiu. Cazul elitelor venețiene ne este un prețios îndreptar pentru socio-psihologia, antropologia și politologia elitelor.

Constituită de fugari de pe uscatul Italiei septentrionale, însămîntați de năvălirea hunilor lui Attila, cetatea de pe lagună a ajuns, în jurul anului 797, să capete un minimum de autonomie ca stat de graniță între Imperiul bizantin și viitorul imperiu occidental a lui Carol cel Mare. La adăpostul lagunei și bucurîndu-se din prima clipă de o serie de cîrmuitori deosebit de viteji și de înțelepți, repubica venețiană s-a dezvoltat pînă în secolul al XII-lea ca un stat clientelar (dar autonom) al Imperiului bizantin. În anul 1204, dogele Enrico Dandolo a izbutit să îndrume cea de-a patra cruciadă - fără îndoială cu încuviîntarea marelui papă Inocențiu al III-lea (1198-1216) - să cucerească Bizanțul și să impună la Constantinopol un împărat și un patriarch romano-catolic.

Vreme de o jumătate de mileniu (797-1298), constituția organică a Serenissimei Republici venețiene a respectat normele selecției *organice* a elitelor. A constituit, astfel, un exemplu strălucit de cîrmuire strict și riguros aristocratică, în sensul etimologic nemij-

locit al conceptului. Pe măsură ce generalii, amirali și ceilalți dregători ai Veneției își învederă marele însușiri în folosul Republici, numele neamului lor, dacă nu era mai demult înscris în Cartea de Aur a aristocrației venețiene (vestitul *Libro d'Oro*), era înscris cu drepturi ereditare în această carte, dintre numele căreia se recruta în continuare – dar în concurență cu neamurile încă neînscrise – dregătorii Veneției.

În anul 1297, aristocrația venețiană, până atunci deschisă tuturor talentelor, ca orice aristocrație vrednică de acest nume, a hotărât să se închidă noilor veniți, prin vestita *Serrata del Consiglio*. S-a tras o linie de aur la ultimul nume de aristocrat înscris în *Libro d'Oro* și, din acea clipă, toți dregătorii Veneției nu s-au mai putut recruta în mod legal decât dintre membrii neamurilor care se aflau deja înscrise în această Carte. Astfel, aristocrația venețiană devine *ipso facto* o nobilime cu privilegii exorbitante, strict închisă oricărei ascensiuni sociale noi și potrivnică oricărei capilarități sociale organice.

De la această reformă structurală, Venetia a mai supraviețuit cinci veacuri, până la împărțirea teritoriilor ei de către Napoleon Bonaparte în anul 1797, prin tratatul de pace de la Campo-Formio, între Franța directorială și împăratul Germaniei, Francisc al II-lea, pentru posesiunile lui austriecă ereditare. În primele veacuri de după 1297, structurile încă sănătoase ale Veneției aristocraticice au menținut rangul *Serenissimei* printre celelalte state medievale și chiar moderne. Si i-au făcut pe gânditorii politici ai vremii, sensibili precum pănător la stabilitatea instituțională, să aprecieze în continuare Veneția, până pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, drept un adevărat

model politic european de stat admirabil cîrmuit; fără a se ține seama de Inchiziție, de Consiliul celor zece, de *Ponte dei Sospiri* și de *Bocca del Leone*.

De altfel, acest mecanism fundamental al *circulației elitelor*- formulat de Vilfredo Pareto, de Ostwald și, precum pănător, de Gaetano Mosca - se poate reconstituî pentru aproape toate statele lumii după perioada cuceririi unei societăți de o armată organizată, care și constituie un adevărat lagăr pe teritoriul societății cucerite: cazul provinciilor Imperiului Roman de Apus, ocupate de barbarii germanici; acela al Marii Britanii anglo-saxone și daneze cucerite de normanzi la 14 octombrie 1066, în urma bătăliei de la Hastings, cazul Chinei cucerite succesiv de mongoli și de manciurieni, etc.

Căpetenia cuceritoare a unui ținut își are în mod firesc alaiul său, așa numita *Leib-Garde*, *Drujină* sau *Ceata*²⁰. Din sînul acestui alai el își recrutează administratorii locali ai provinciilor cucerite, conți, marchizi, castelani, cneji sau voevazi. Este vorba de o selecție *organică*, după criterii în același timp militare și rasiale²¹. Această pojghiță subțire de cuceritori devine nobilimea țării cucerite, prin diferențierea rasială și lingvistică. Evul Mediu, în jurul anului 1000, sub influența Bisericii romano-catolice, care a redescoperit principiul indo-european al diviziunii funcționale tripartite a societății, pe *caste* ermetice închise, s-a înscris în diviziunea tripartită feudală: ordinul nobiliar al luptătorilor (*Bellatores*), subordonat ordinului intelectual al clericilor (*Oratores*) și mai presus decât meșteșugarii și neguțătorii orașelor (*Laboratores*)²².

Selectate astfel după un dublu criteriu: *intelectual* (pentru ordinul

eclesiastic) și *militar-rasial* (ordinul nobiliar), elitele medievale, promovate prin instituțiile exceptionale ale *feudalismului*, au tins, pe măsură ce Europa se apropia de timpurile moderne și se modifica scară de valori²³, să parcurgă un dublu proces antinomic și anume: recrutiți inițial dintre științorii de carte făcînd parte din preoțime sau călugărimi, intelectualii au ajuns cu vremea să se *laicizeze*, fie parțial, fie integral. Laicizarea parțială a promovat *Umanismul*, cea integrală *Renașterea*. La nivelul ordinului luptătorilor, inițial, cînd orice războinic, orice om în stare să poarte o armă, pe jos sau călare, era în principiu un om liber, selecția luptătorilor se făcea dintr-o masă socială considerabilă, în funcție de calitățile de luptător ale celui promovat pe această cale. Apariția inovației tehnico-militare a *scării de să-născocire* făcută în Asia Centrală și adusă în Europa probabil de avari, prin secolul al VI-lea după Cristos - a schimbat foarte curînd datele sociale ale problemei, impunînd, pentru aproape o mie de ani, primatul cavaleriei greu înzăoate pe toate cîmpurile de luptă ale Europei; și restrîngînd numărul de locuitori din care se recrutați *elitele militare* la cei destoinici să-și procure cu mijloace proprii - mai rar hărăzite de stat - un cal voinic și armele de atac și de apărare care făceau din el un *miles*, adică un luptător călare, un *cavaler*. După constituirea unei *cavalerii grele de stat* de către căpetenia Charles Martel, pentru a stăvili, prin marea biruință de la Poitiers (732), năvălirea arabilor (care, sub porunca emirului Abd-Er-Rahman, plănuiseră în cadrul *Djihadului cucerirea* întregii Europe apusene) statul franc a fost silit să exproprieze aproape două treimi din întinsele domenii ale Bisericii pentru a atribui sate și mari întinderi de sol arabil

războinicilor călări, ca să le îngăduie să se echipze pentru război. Carol cel Mare a folosit această cavalerie grea pentru a cuceri aproape întreaga Europă Apuseană și Centrală, pînă la cursul mijlociu al Dunării. Feudalismul a preluat sistemul și l-a instituționalizat pe bază contractuală, generînd o nouă aristocrație feudală care, foarte curînd, s-a transformat în nobilime ereditară, sub formă de ordin juridic etanș. Același lucru l-a realizat feudalismul normand *centripet* - numit de istorici englezi *Bastard Feudalism* - în ducatul Normandiei, în Regatul celor Două Sicilii și în cel al Angliei și apoi în Principatul Antiohiei. Nobilimea feudală, împrospătată, mai intelligent sau mai puțin intelligent, cu elemente de valoare din starea a treia sau chiar din tărânimile, a evoluat contrastiv, în Anglia sub formă unei aristocrații instituționalizate, în Franța și Spania sub formă unei nobilimi în care monarhul introducea, prin scrisori oficiale, elemente valoroase provenite din afara nobilimii.

Revoluția franceză desființînd, inițial în Franța și, în secolul următor, aproape în întreaga Europă, stratificarea socială elitistă și ordinele juridic etanșe, procesul indispensabil de constituire a elitelor a cuprins o bază foarte largă de puncte de plecare și o capilaritate socială practic larg deschisă, care a îngăduit reconstituirea unui embrion de aristocrație autentică în paralel cu coexistența vechilor elite nobiliare, care în secolul al XVIII-lea își aflaseră teoreticieni care să le fundamenteze drepturile de primat politic și social pe teoria raselor cuceritoare (germanismul în Franță, vizigotismul în Spania, normandismul în Anglia și în Rusia, maghiarismul în Ungaria, sarmatismul în Polonia, etc). Ordinul nobiliar, juridic etanș - cu excepția

inițiatiivelor de promovare luate de suverani - s-a prefăcut în *clasa socială*, larg deschisă promovării elitelor, ca o adevărată scară a lui Iacov.

Problematica elitelor în istoria românilor

Vă lastar al unor popoare europene, în frunte cu cel dac și cel roman, poporul român și-a însușit în mod firesc, prin moștenire, mecanismele sociale și politice de constituire a elitelor conducătoare. Romanii au cunoscut fază patriciatului și apoi, prin înțelepciunea Senatului roman, au receptat succesiv elementele cele mai destoinice din ordinul plebeilor, apoi și din cel al peregrinilor și, în final, aceleia provenite de la nobilimile popoarelor subjugate, pentru a-și recruta oligarhia conducătoare. Daci, varianta rasială tracă, sub influența lui Zamolxes, au cunoscut o dublă selecție a elitelor, după modelul indo-european. Anume, casta sacerdotală a preoților - Marele-Preot Deceneu a jucat un rol politic de seamă sub domnia regelui dac Burebista - și casta războinicilor nobili, *tarabostes*, numiți și *pileatide* romani, din cauza căciulilor lor caracteristice. După prefacerea unei mari părți din Dacia în provincie romană imperială, capilaritatea socială a fost aceea specifică Imperiului roman, pe linie militară, economică și uneori culturală. Hotărârea lui Aurelian de a-și retrage legiunile și cadrele administrative și de a le muta în sudul Dunării, lăsând întreg teritoriul Daciei deschis năvălirilor barbare în frunte cu vizigoții, a avut darul să schimbe pentru cel puțin un mileniu datele problemei. Lipsiți de vechea lor oligarchie colonială, daco-romanii rămași s-au văzut siliți să

se organizeze, sub protecția munților și a pădurilor, de teama barbarilor în permanentă năvălire pe toate șesurile, în mici colectivități care reproduceau modelul numeroaselor *romani* din alte regiuni mai ferite ale Imperiului roman (Spania, Peninsula Balcanică). Neputind practica agricultura pe șesurile cotropite de barbarii succesiivi, daco-romanii au ieșit pentru aproape un mileniu din istorie, la altitudine protectoare, practicând creșterea oilor în spațiul mioritic. Capilaritatea lor socială, pe uriașul spațiu al transhumăției, din munții Pindului și ai Tesaliei pînă în Carpați, în munții Moraviei și cei ai Poloniei meridionale, este atestată de numeroase documente ale cancelariilor imperiale sau regale ale Bizanțului, Serbiei, Ungariei și Poloniei, care toate atestă recunoașterea unui universal *Jus Valachicum*.

Această capilaritate socială era strict limitată la îndeletnicirile specifice spațiului mioritic, în fruntea turmelor și a paznicilor lor fiind aleși sau promovați *baci* sau *ciobani*, asistați, ca în toate celelalte *romanii*, de sfatul *oamenilor buni și bătrâni*, echivalent al lui *seigneur*, *signor*, *señor*, *senhor* din cadrul celorlalte societăți române și al lui *stareț* din societățile slave. Destrămarea împărației avarilor, între anii 792-802, de către Carol cel Mare, a lăsat pe Dunărea mijlocie și pînă la șesurile Dunării un spațiu uriaș în care se confruntau împărațiile francilor, Bizanțului și bulgarilor. Pînă la năvălirea ungurilor, a pecenegilor, a cumanilor și apoi a mongolilor în acest spațiu, pare incontestabil că bulgarii și francii, după ce s-au confruntat în Pannonia, au stabilit un *modus vivendi*, eventual după obiceiul frecvent al năvălitorilor asiatici, un fel de *no man's land* foarte probabil în Pannonia, dar poate și în Transilvania.

Mai cu seamă năvălirea cumanilor părea sortită să cucerească pentru totdeauna acest spațiu și, prin stăruitoarea politică papală de convertire a cumanilor la romano-catolicism, să prilejuiască formarea unui stat catolic la șesurile Dunării, într-o anumită legătură cu monarhia arpadiană.

O asemenea realizare i-ar fi indemnănat pe românii din spațiul mioritic să coboare pe șesuri, să-și reia credința strămoșilor lor și să joace de-a lungul vremii, față de asiaticii provizoriu stăpînitori, rolul tracilor și al slavilor balcanici față de cuceritorii asiatici bulgari.

Năvălirea unui al patrulea popor asiatic, mongolii, între anii 1223-1241, și menținerea în Crimeea a statelor întemeiate de ei pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a pus capăt acestei ipoteze. Beneficiind de prăbușirea statului cuman și de slabirea, pentru cel puțin o generație, a statului arpadian, românii au coborât din spațiul lor mioritic și au cutezat să se răspîndească, vreme de aproape două veacuri, "de la munte pînă la mare și la Dunărea albastră", întemeind, pe fundamentul financiar al resurselor fiscale prilejuite de marele căi ale comerțului genovez, de la Cetatea-Albă la Lwów și de la Chilia și Giurgiu la Brașov și Sibiu, cele două voievodate ale Tării Românești și Moldovei.

În această expansiune cutezătoare spre șesurile vechi Daci, codul genetic ancestral al poporului român, revenit în istorie după un mileniu de veghe mioritică, s-a impus pe plan politic printr-o serie de reacții, de concepte și de instituții specifice strămoșilor lui.

Elitele mioritice au trebuit să înfrunte, în procesul lor de expansiune la șes, elitele altor popoare care stăpîniseră, sau care amenințau încă, șesurile Daciei.

Această confruntare le-a silit să evolueze pentru a supraviețui, adaptîndu-se nouului spațiu geografic și noilor împrejurări istorice. Dar nucleul ancestral romanic n-a fost înlocuit. Este cît se poate de semnificativ că, în vreme ce toate popoarele megieșe, slave sau maghiare, au adoptat în decursul istoriei lor o ierarhie politică în care s-a trecut de la cnezi și voievozi, pani, bani și vlastelini, la *crai*, după numele lui Carol cel Mare, și apoi la *țari*, după numele lui Caius Julius Caesar, românii au rămas credincioși titulaturilor romane de *dominus* (domn), chiar cînd i-au adăugat, ostentativ, calificativul slav de *samodârjeț* (autonom); sau cînd au folosit termenul slav de *cneaz* în paralel cu cel latin de *judex*, sau termenul de *voevod*, cu sensul lui etimologic de căpetenie militară, echivalent cu acela de domn.

Elitele militare, și apoi cele politice și administrative, ale domnitorilor români au provenit, în mare măsură, din, tovarășii de luptă ai descălecătorilor de țară, *cetnicii*. Dar pare incontestabil că pe șesurile pe care s-a întins, treptat, suveranitatea domnitorilor români, mai fiindu încă elite cumane, bulgărești sau chiar mongole din vremuri mai vechi. Este foarte probabil că s-a operat o osmoză între aceste elite. Istoricii români nu s-au putut înțelege asupra originii rasiale a Basarabilor, deși par a se fi înțeles asupra originii Mușatinilor. Dar titulaturile sfetnicilor domnitorilor români, *boieri*, *vlastelieni*, *pani*, sănă tot atât de străine ca și titlurile dregătorilor, împrumutate îndeobște din Bizant, prin intermediere bulgară sau sîrbească. Faptul că termenul elitist de *vlastelin* este specific curții domnești a Tării Românești, învederează o influență sîrbească; după cum folosirea termenului de *pan* la curtea de la Suceava

învederează o influență polonă. Persistența constantă a termenului generic de *boier* pune probleme etimologice și istorice mai nuanțate. Etimologia conceptului este bulgară și înseamnă căpetenie militară. În același sens este folosită și în istoria Rusiei. Cu vremea, termenul de boier a început să însemne mai cu seamă două lucruri și anume: *dregător domnesc și proprietar de pămînt*. Faptul că nobilimea românească, asemenea celei a tuturor popoarelor ortodoxe, n-a cunoscut niciodată titlurile ierarhice feudale²⁴ (cavaler, baron, viconte, conte, marchiz, duce, principe) i-a determinat pe unii istorici străini, și chiar români, să considere că elitele politice românești - ca și cele rusești, de pildă - se recruteau *exclusiv* dintre dregătorii numiți de domnitori; doavadă, titlurilor aulice care întovărășau numele lor: ban, vornic, logofăt, postelnic, hatman, spătar, paharnic, comis, culcer, etc. Dar, în primele sfaturi domnești, apar frecvent pe o treaptă subordonată aşa-numiții *boieri fără dregătorii*, ceea ce însemna, fără puțină de îndoială, că nu exista coincidență absolută între titlul de *boier* și cel de *dregător*. În al doilea rînd, genealogia marilor neamuri boierești din țările române indică, de la o vreme (de prin veacul al XVI-lea), vocația tot mai pronunțată a marilor familii boierești la *cursus honorum*; adică îndreptățirea lor de a obține pentru odraslele lor funcții publice în stat (*dregătorii*), de obicei de la cele locale (căpitani de județ sau de ținut, pîrcălabi, apoi ispravnici) pînă la dregătoria supremă de Mare-Ban (în Tara Românească) sau de Mare-Logofăt (în Moldova). Această vocație a fost menținută pînă și sub domniile fanariote, cu anumite nuanțe despre care vom pomeni ulterior. Dar, prin această vocație la *cursus*

honorum, boierimea română (și rusă) a păstrat constant adevăratul specific al oricărei nobilimi, care nu este nici o importantă proprietate de pămînt (patri-cienii Veneției sau ai Hansei teutonice multă vreme nu au fost proprietari de moșii pe *Terra ferme*), nici chiar deținerea unei dregătorii în stat, ci *vocația la cursus honorum*. Este ceea ce intuise marele Nicolae Iorga. Principala caracteristică a unei nobilimi - în afara definiției ei sociale sau juridice ca *ordin privilegiat* - rămîne deci *numele de familie*, care-i îngăduie perpetuarea vocației la *cursus honorum*. Si "Noblesse oblige", elle implique aussi certains droits.

Amănuntul - scos în relief de unii istorici români și mai ales străini - că din punct de vedere etimologic, numele celor dintîi boieri atestați documentar în țările române au o asonanță străină, neromânească (Litovoi, Seneslav, Farcaș, Baldovin, Dan, Danciu, Ghizdavăt, Dragomir, Drăghici, Filos, Neagoe, Neagu, Staico, Stoica, Udrîște, Vintilă, Vlad, Voico, în Tara Românească, Dragoș, Bogdan, Bogus, Boris, Bran, Bratu, Braevici, Ciartorinski, Cîrstea, Cozma, Crasnăș, Cupici, Dajbog, Dan, Dienis, Dobrul, Domocus, Duma Braevici și alți Duma, Gherman, Hărman, Hodco, Hudici, Iachimovici, Iuga, Ivașco, Ponici, Sima, Stanciu, Stețco, Știbor, Vlad, Zbiera, în Moldova) i-a făcut pe anumiți istorici să considere că, asemenea tuturor statelor cucerite din Europa²⁵, pătura conducătoare din țările române ar fi fost alogenă: bulgară, cumană sau eventual tătară. Această afirmație anevoie să ar putea dovedi. Mai întîi, chiar dacă n-am admite teza marelui istoric Gheorghe I.I.C. Brătianu - teză de altfel atestată de cronicarii munteni și moldoveni - a dublei descălecări a țărilor române

prin cete războinice de români din Transilvania și Maramureș - fapt atestat de statornicirea primelor capitale în ținuturile muntoase vecine cu Transilvania - trebuie totuși să considerăm că voievozii descălecători au venit însoțiți de o ceată (sau *drujină*) din neamul lor românesc. Dacă, pe măsură ce voevodatele Țării Românești și Moldovei se întindeau spre Dunăre și spre Mare, erau încorporate ținuturi unde stăruia o pătură conducătoare alogenă (în Oltenia sau pe teritoriile Dunării) slavă, cumană, bulgară și, ca atare, acești *boieri* alogenii erau încorporați în pătura conducătoare a fiecărui voevodat, aceasta poate explica existența anumitor neamuri boierești alogene. Dar, în aceleași liste genealogice aflăm numeroase neamuri boierești cu nume cu asonanță latină: Albu, Andrei, Balaur, Barbu, Băcan, Dimitrie, Mihail, Todor, Albotă, Arbure, Boul, Costea, Frunteș, Luca, Negrilă, Otel, Petru, Tăutu, Toma, Urechea, etc. De altfel, încă din veacul al XV-lea, românizarea aproape integrală a păturii noastre conducătoare poate fi anevoie contestată.

Evoluția modului de selectare a elitelor politice românești învederează o *capilaritate socială* inițial destul de larg deschisă *vitejilor* (pe vremea lui Ștefan cel Mare, mai cu seamă); apoi, destul de curînd, aristocrația tinde, după un proces constant, să se prefacă într-un *ordin privilegiat*, păstrînd și moșiiile, și imunitățile, și vocația la *cursus honorum*. În Tara Românească a avut loc, între anii 1495-1521, mai cu seamă sub domniile lui Radu cel Mare și Nagoe Basarab, un interesant proces de stratificare oficială a elitelor după modele postbizantine, precizîndu-se titlurile bizantine ale boierimii aulice (proces imitat, cu unele variante: dregătoria de inspirație polonă de hatman și inexistența, în Moldova, a celei oltenești de Mare-Ban al Craiovei). În cunoscutele *Învățămintă*, concepute în același spirit postbizantin (*Byzance après Byzance*) și puse pe numele lui Neagoe Basarab, figurează o formulă pe care toti domnitorii, din ambele principate, o vor respecta cu sfîntenie pînă la Carol I: "Dacă aceia de neam mare și rudele domnești se dovedesc destoinici să capete dregătorii, este bine să fie aceia în dregătorii, pentru că s-a cuvenit să fi fost și mai înainte". Formulă bizantină învederînd necesitatea menținerii neștirbite a vocației elitelor politice la *cursus honorum*.

O enigmă și un miracol istoric

La epoca istorică la care am ajuns cu expunerea noastră, neamul românesc din cele trei voevodate se află încă sub cumplita și îndoita amenințare a ieșirii iarăși din istorie, prin prefacerea celor trei voevodate în pașalîcuri otomane și prin eradicarea, prin genocid politic și confesional, a păturii lui conducătoare. Așa se petrecuseră lucrurile în toate țările creștine balcanice, cotropite pînă la acea dată de sultani, în afara unor elite social-politice care izbutiseră, mai cu seamă în Bosnia și în Albania, să-și păstreze integral statutul juridic și politic, fără fi supuse la obștescul regim de *capitis diminutio* prin trecerea la islamism. Întradevar, sultanii nu se mai puteau mulțumi, în mod firesc, cu simplele *peșcheșuri*, daruri anuale prin care li se recunoștea supremația, în Tara Românească de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (sub domnia lui Mircea cel Bătrîn), în Moldova din timpul domniei lui Petru Aron (1456). Sultanul Mehmed al II-lea Fetih, Cuceritorul Constantinopolului, provocat de neplata peșcheșului

de către Vlad Tepeş în Tara Românească, și apoi de către Ștefan cel Mare în Moldova, s-a văzut nevoie să conducă personal o mare oştirile, succesiv, în ambele țări, fără a intenționa totuși a le supune pe amândouă la regimul umilitor de pașalîc, aplicat cu strictețe grecilor, bulgarilor și sărbilor. S-a căutat lămurirea acestei reticențe prin existența la hotarele principatelor române a două puternice monarhii creștine: Ungaria și Polonia. Dar, după catastrofa regelui maghiar Ludovic al II-lea Jagellon la Mohacs (29 august 1526), regatul Ungariei nu mai exista, fiind împărțit în trei tronsoane: Principatul Transilvaniei, al căruia suveran, Janoș Zápolya, își arogase titlul de rege al Ungariei dar acceptase vasalitatea otomană; întreaga Ungarie de astăzi, prefăcută în pașalîc în anul 1541 de către sultanul Suleiman Magnificul, și rămasă sub administrația pașei de la Buda pînă în anul 1686; în sfîrșit, regatul Croației, Slovacia și cîteva comitate maghiare aupuse care îl acceptaseră ca suveran legitim pe Ferdinand de Habsburg, fratele mai mic al Împăratului Germaniei, Carol Quintul, și moștenitor al tronurilor Boemiei și Ungariei prin moartera eroică a cumnatului său, regele Lajos al Ungariei, la Mohacs.

Amenințarea maghiară fiind mult atenuată, rămînea aceea a puternicului regat polono-lituanian care, după catastrofa regelui polon la Varna (1444) și pînă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, s-a ferit să mai intre în conflict cu Imperiul otoman. În 1476, după bătălia de la Valea-Albă, sultanul Mehmed al II-lea l-a lăsat pe tron pe Ștefan cel Mare ca tributar; foarte probabil pentru că, prin geniala lui politică de alianță perpetuă cu hanii tătarilor din Crimeea și prefacerea Mării Negre, pentru trei veacuri și

jumătate, într-un lac otoman, Moldova devinea la fel inofensivă pentru turci ca și Tara Românească. După prăbușirea Ungariei însă, Suleiman Magnificul pare a fi nutrit intenția prefacerii Țării Românești în pașalîc, dar a ezitat în cele din urmă să-și aducă planul la îndeplinire, poate și ca urmare a rezistenței eroice a boierimii sub conducerea domnitorului Radu de la Afumați. Consecință a catastrofei navale otomane de la Lepanto (1571), insurecția lui Ion Vodă Armeanul (1572-1574) în Moldova nu a prilejuit aceleași gînduri. Dar participarea lui Mihai Viteazul la Sfînta Ligă creștină și bătălia de la Călugăreni l-au îndemnat pe marele-vizir Sinan-Pașa să pregătească prefacerea țării în pașalîc, și numai expediția creștină pusă sub conducerea lui Sigismund Bathory a pus capăt acestor pregătiri. O a treia încercare de prefacere a Țării Românești în pașalîc pare a fi fost dejucată de înțeleptul boier, postelnicul Constantin Cantacuzino, în anul 1660, cînd a izbutit să-l convingă pe energeticul mare-vizir albanez, Mahmed-Paşa-Köprülü, să renunțe la această intenție. În cele din urmă, printr-o mutație a conjuncturii politice a Europei răsăritene, la începutul secolului Luminilor, un alt grec înțelept, Marele-Dragoman al Portii, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, s-a pricoput să-l convingă pe sultanul Mehmet al III-lea (1703-1730) să impună țărilor române demobilizarea și supunerea integrală la monopolul economic otoman prin înlocuirea domnitorilor părmînenii cu cei fanarioți.

Tările române au izbutit însă, în contrast cu absolut toți vecinii lor²⁶, în tot decursul epocii medievale și moderne (1290-1947) să-și păstreze autonomia socială, administrativă, juridică și culturală neîntreruptă. Acest adevărat

miracol istoric nu a fost încă explicat temenic de istoricii români și turci, și rămîne încă o enigmă. Dar tot o enigmă - fără îndoială în strînsă legătură cu cea dintîi - o constituie faptul că nici un sultan otoman n-a cucerit să impună eradicarea prin genocid a elitelor politice românești, după procedeul *thrassibulic*; impus de sultanii cuceritori grecilor, bulgarilor, sărbilor și ungurilor. Dimpotrivă, după numeroase atestate, sultanii ar fi folosit marea boierime a țărilor române (inclusiv aristocrația maghiară din Principatul vasal al Transilvaniei) ca o frînă în calea veleităților absolutiste ale anumitor domnitori. A trebuit să ni se impună modul de producție asiatic pentru ca Stalin să-și oblige vechilii să procedez la lichidarea, prin genocid, a ansamblului elitelor românești.

Domnul și boierii

Autocrați ca absolut toți monarhii popoarelor educate în spiritul ortodoxiei bizantine, și a sfaturilor cuprinse în Soborniceștile Epistole ale Sfîntului Apostol Petru, domnitorii români au intrat frecvent în conflict cu boierimea lor; care, la rîndul ei, s-a împărțit în tabere antagoniste, sprijinind în Tara Românească ramurile domnești învărajbite ale Dăneștilor și Drăculeștilor, iar în Moldova pe diferiții urmași ai lui Alexandru Vodă cel Bun. Domnitorii s-au răzbunat amarnic - mai ales cei suși pe tron după stingerea dinastiilor Basarabilor și Mușatinilor - practicînd o politică de teroare, înscrenînd procese de înaltă trădare (*hiclenie*) care comportau decapitarea și confiscarea integrală a averii, sau poruncind adevărate hécatombe în rîndurile marii boierimii. Vlad Tepeș, Mihnea cel Rău, Mihnea Ciobanul, Mihnea Radu, în Tara Românească, Ștefăniță-Vodă, Alexandru Lăpușneanu, Ion Vodă Armeanul și Ștefan Toma, în Moldova, s-au ilustrat în mod spectacular cu asemenea îndeletniciri. Dar și voievozi de valoarea unor Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul au "tăiat" un anumit număr de boieri, pînă ce chiar Poarta Otomană a sfîrșit prin a interzice domnitorilor (fanarioți) să-și ucidă sau chiar să-și surghiunească boierii, fără asentimentul său prealabil.

În această situație, practicînd neconenit formula *vivere pericolosamente*, marile neamuri boierești din principatele române²⁷ au izbutit totuși să-și mențină în mare măsură vocația la *cursus honorum* și să sporească moșii în dauna țărănimii aservite și chiar a țărănimii slobode a răzeșilor și a moșnenilor, limitîndu-și organic numărul neamurilor la aproximativ dublul marilor dregătorii, deci la aproximativ 16-18 neamuri de frunte în fiecare principat. Începînd cu veacul al XVI-lea, marile neamuri boierești și-au luat - îndeobște după o moșie mai întinsă - nume de familie: Bărcăneștii, Buzeștii, Craioveștii, Fărăsenii, Filipeștii, Goleștii, Neculeștii, Bălenii, Bălăcenii, Rudenii, Corbenii, Izvoranii, Argetoienii, Băjeștii, Bengestii, Botenii, Brăiloji, Brătăsenii, Brezoiennii, Brâncovenii, Bucsenii, Buiceștii, Bujorenii, Ciorenii, Cindeștii, Cocorăștii, Comănenii, Crețuleștii, Deduleștii, Dudeștii, Filișenii, Floreștii, Frejurenii, Glogovenii, Grădiștenii, Grecenii, Leurdenii, Năsturel, Herescu, Obedenii, Pîrfienii, Pîrscovenii, Poenarii, Șirbeii, Urdarienii, Văcăreștii și Vlădeștii, în Tara Românească; Arbore, Balica, Balaur, Golea, Ghenghea, Huru, Norocea, Movilă, Murgu, Negrilă, Săcuijanu, Stîrcea, Stroici, Trotușanu, Sturdza,

Şarpe, Balş, Septilici, Ureche, Vartic, Veveriță, Zbieraia, Moțoc, Bantăș, Barnovski, Basotă, Băcioc, Bărboi, Beldiman, Bogdan, Boul, Brăescu, Buhuș, Bujoreanu, Cantemir, Cehan, Cerchez, Ciogolea, Coci, Costachi, Costin, Cuzea, Dabija, Dediu, Donici, Gheuca, Hăbășescu, Hîncu, Jora, Liciu, Miclescu, Petriceicu, Prăjescu, Racoviță, în Moldova. Acestor vechi neamuri boierești li s-au asociat, cu vremea, anumite familii alogene, precumpăñitor eline sau albaneze: Cantacuzino, Ghica, Caragea, Catargiu, Palade, etc. Domnitorii fanarioți, fără îndoială în virtutea instrucțiunilor primite de la Poarta otomană, au respectat îndeobște vocația la *cursus honorum* a vechilor familii autohtone; dar cu trei importante variante, concepute, foarte probabil, de către Constantin N. Mavrocordat. Anume, cu adeziunea probabilă a Porții Otomane, după recuperarea Olteniei de la austrieci prin nefericitul tratat de pace de la Belgrad²⁸, Constantin Mavrocordat a ostracizat un mare număr de familii boierești care luaseră parte la *Divanul Craiovei*, organizat de austrieci între 1720-1739, interzicindu-le, pe vecie sau pentru o lungă perioadă de timp, să mai păstreze vocația la *cursus honorum* și, ca atare, să ocupe vreo dregătorie mai însemnată în Țara Românească²⁹. În al doilea rînd, fanarioții, tot cu asentimentul Porții Otomane, au împărtit dregătoriile după norme stabile între boierimea autohtonă și marii neamuri fanariote³⁰, existente sau aduse în alaiul domnitorilor fanarioți trienali³¹.

În sfîrșit, asupra boierimii autohtone, menținute în vechile ei poziții sociale, politice și administrative, și disponind în plus de avantajul lefurilor pentru slujbe, al prebendelor și al

scutelnicilor³², toți fanarioții, de la Constantin Mavrocordat înapoi, au exercitat o constantă presiune pentru a osili să devină *colaborationistă*, precumpăñitor prin încusriri cu neamuri fanariote domnești sau în subordine. În virtutea acestei politici stăruitoare, nu există nici astăzi vreo mare familie boierească autohtonă care să nu cuprină în genealogia ei numeroase văstare alogene, fanariote sau levantine.

În tot cursul domniilor fanariote, numai trei familii noi au fost promovate în sînul marii boierimi și anume: Slătinienii, Nenciuleștii (de obîrșie bulgărească) și aceea a Marelui Logofăt Nestor Predescu Craioveanu.

Capilaritatea socială în țările române pînă în anul 1822

Constituirea timpurie a boierimii române, ca un adevărat ordin privilegiat³³ și etanș, a lăsat destul de puține mijloace de promovare socială celorlalți supuși ai domnitorilor. Dacă răzeșii și moșnenii - marile jertfe constante ale istoriei poporului nostru - s-au mărginit la o înveșunată acțiune de păstrare a privilegiilor ancestrale, orășenii și slujbașii boierilor aveau deschisă calea promovării administrative în slujbe de a treia treaptă. Filiera promoțiilor este admirabil indicată de Nicolae Filimon în singurul roman social din literatura română: *Ciocoii vechi și noi*. În speță, marii boieri obișnuiau să-și aleagă de pe moșiiile lor cîțiva țărani clăcași mai destoinici pe care-i foloseau în gospodărie, pentru supravegherea sălașelor de tigani sau eventual ca vechili de moșie - cînd moșiiile nu erau arendate unor arendași greci, albanezi sau macedo-români. Dacă le căptauă încrederea, acești slujbași domestici erau propuși

domnitorilor fanarioți pentru a li se acorda un caftan minor, un cin administrativ inferior, care avea darul să-i introducă în pătura tot mai numeroasă a privilegiilor fiscale și să facă avere. Meșteșugurile și negoțul erau pe mîinile străinilor (Ion Ghica ni-l descrie pe toptangiul cămătar Băltărețu). Cît despre educație și cultură, aici dominau inițial diecii de limbă slavonă ai cancelariilor domnești, apoi grămăticii și *loghiotatoi* greci ai domnitorilor și ai boierilor. Boierii s-au văzut astfel siliți, încă din veacul al XVI-lea, să întocmească cronicile țărilor române și o serie de acte și de lucrări care revineau în Apus intelectualilor laici.

La boyarie (1822-1858)

După neașteptata prăbușire a regimului fanariot, la numai doi ani după omologarea oficială a acestei schimbări prin hatișeriful din ianuarie 1819, inspirat sultanului reformator Mahmud al II-lea (1808-1839) de inteligență subtilă a celui de pe urmă domnitor fanaroit al Țării Românești, Alexandru Vodă Șuțu³⁴, reducerea pe tronurile țărilor române a unor domnitori pămînteni, viageri sau pe șapte ani, a prilejuit predominarea în toate domeniile, mai cu seamă sub regimul Regulamentului Organic, a marii boierimi, adică a celor 30-40 de mari neamuri boierești autohtone sau alogene, înrudite toate între ele, pe care observatorii francezi ai realităților românești le denumesc cu un singur concept: *la boyarie*. Într-o măsură mai mare decât în veacul al XVII-lea, toate funcțiile erau atribuite marilor familii boierești, în administrație ca și în noua milie intodusă de Regulamentele Organice în ambele principate.

Paralel cu acest monopol absolut,

eliberat de controlul sistematic și umilitor al domnitorilor fanarioți, a avut loc o reorientare intelectuală, urmată de o reorientare politică și patriotică a tinerelor văstare ale marii boierimi autohtone. Datorită preceptorilor de limbă franceză, emigrați din pricina Revoluției, toți tinerii boieri munteni, olteni și moldoveni s-au putut elibera de monopolul, rigid și desuet, al învățămîntului în limba greacă, și au putut cunoaște cultura și doctrinele politice ale Europei libere. Împotriva tot mai apăsătorului protectorat al țarului și al domnitorilor desemnați de țar³⁵, tinerele văstare boierești, trimise la învățătură în Franța, Elveția și în țările germane, au constituit un partid național și unionist care a făcut revoluțiile din 1848, a dominat divanele ad-hoc din 1857, a izbutit, cu sprijinul Împăratului Napoleon al III-lea, în urma mîntuitorului război al Crimeii, să realizeze Unirea Principatelor și apoi să-l aducă pe tronul Principatelor-Unite pe providențialul principe străin în persoana lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen.

Convenția de la Paris, redactată de ambasadorii marilor puteri europene la data de 7/19 august 1858, într-o oarecare măsură în virtutea celor patru puncte votate aproape unanim de divanele ad-hoc ale Țării Românești și ale Moldovei, desființase, prin articolul 46, toate privilegiile și monopolurile de clasă. Astfel, lipsită pe viitor de baza ei legală, *la boyarie* își va menține însă prestigiul social, îndemnarea intelectuală și mai cu seamă latifundiile, chiar și stirbite prin legea rurală impusă ei de Alexandru Ioan Cuza în anul 1864, după lovitura de stat de la 2 mai.

Carol I, adept al sistemului politic parlamentar britanic, cu două partide alternând la putere și cu desființarea

cenzurii, a avut o concepție ingenioasă și în fond sănătoasă în problema elitelor.

Într-o țară orientală, ortodoxă, eminentă agricolă, cu o proporție de peste 90% de neștiitori de carte și cu o rețea școlară încă în fașă, domnitorul era silit să-și aleagă colaboratorii dintre membrii boierimii mari, mici și mijlocii, și dintre cîțiva intelectuali, străini sau români, deținători de titluri universitare străine.

Carol I a avut înțedeauna o anumită îndoială față de lealitatea marii boierimi. Ființau încă douăsprezece neamuri domnești³⁶, autohtone sau alogene. Cuza avea încă numeroși partizani. Cu toate acestea, noul domnitor și-a ales colaboratorii, mai cu seamă în primii zece ani ai domniei, precumpărându-vă văstareale marii boierimi. Destul de curînd însă, el a impus o anumită normă, destul de paradoxală - nedeslușită încă,

după știința mea, de puținii comentatori ai glo-rioasei sale domnii. Anume, el, principe prusian catolic, din strălucita dinastie acum imperială a Hohenzollernilor, a introdus practica nescrisă a acordării portofoliilor ministeriale, în afara marii boierimi, intelectualilor români din orice pătură socială, cu condiția să posedă diploma de *Doctor în Drept al Uni-versității din Paris*. Nu mai puțin de 24 dintre cei 141 de miniștri căi au avut prilejul să depună jurămîntul în mîinile lui, în decursul îndelungatului lui domnii de 48 de ani și trei luni (10 mai 1866 - 10 octombrie stil nou 1914) au posedat acest talisman.³⁷

Obîrșia socială a celor 141 de miniștri și prim-miniștri care au condus politica statului român sub glorioasa domnie a regelui Carol I este consemnată în tabelul de mai jos:

Categorie socială	Prim-Ministri	Miniștri	Total	% din total
Boierimea principiară	5	12	17	12% ³⁸
Marea Boierime	9	17	26	18% ³⁹
Boierimea mică	3	24	27	19% ⁴⁰
Boierimea mijlocie	17	53	70	49.50%
Intelectuali, ofițeri etc. (burghezi)	2	69	71	50.50%
Total	19	122	141	

Prin urmare, jumătate din miniștrii regelui Carol I provineau din cele trei trepte ale păturii boierești. Cealaltă jumătate era reprezentată de: intelectuali (mai cu seamă doctorii în drept de la Paris), medici, ingineri (ca C. Olănescu, Spiru Haret, Ion I.C. Brătianu), generali, economisti, avocați cu alte diplome universitare⁴¹, etc.

Capilaritatea socială a fost tot atât

de largă sub întreaga domnie a regelui întemeietor ca și absoluta libertate a cuvîntului și a presei. Așa a ajuns România să fie denumită *Belgia Orientalului*, fiind una din țările cele mai libere, mai bine cîrmuite și mai prospere din Europa.

Frămîntările neutralității, reformele de structură socială, politică și economică impuse societății românești încă din anul 1914 din inițiativa lui Ion I.C.

Brătianu, Președintele Partidului Național Liberal, apoi consecințele politice ale reîntregirii neamului au avut darul să imprime procesului constituiri clitelor în România Mare un ritm accelerat. Într-un climat nu totdeauna sănătos. Burghezia română nu a fost opera exclusivă a Partidului Național-Liberal. În mare măsură ea s-a recrutat, pe lîngă o pătură alogenă de industriași și negustori, din burocratia civilă și mai ales militară (dacă majoritatea ofițerilor sub domnia regelui Carol I aparțineau încă păturii boierești, subofițerii destoinici își promovau odraslele în burghezie, ca și învățătorii și preoții; procesul a continuat, larg deschis, sub domniile următoare).

Instaurarea republicii comuniste a determinat, aproape instantaneu, un

NOTE

1. Analizate recent de către marele savant francez Louis Dumont în lucrarea lui fundamentală: *Homo Hierarchicus* (Paris, Gallimard, 1967), completată cu *Homo Aequalis: Genèse et épanouissement de l'idéologie économique*, Paris, N.R.F., Gallimard, 1977. Tradusă și în limba engleză.
2. Inteligența *selectivă*, destul de rar distribuită, îi îngăduie unui intelectual să aprecieze corect importanța comparativă a evenimentelor și a personalităților din trecut sau din prezent, fără a se lăsa înfluirat de criterii pasionale, șovine, ideologice, confesionale sau chiar personale.
3. Inteligența *prospectivă*, extrem de rară, îi îngăduie unui intelectual să extrapoleze corect evenimentele, dogmele și ideile reprezentanților lor și să prezică soarta fiecărei. Este ceea ce a poetizat Shakespeare, care rămîne, împreună cu Dante, Goethe și Balzac, cel mai strălucit reprezentant al civilizației creștine moderne, prin versurile răsute de către Banquo, generalul regelui Duncan al Scoției înaintea celor trei vrăjitoare, țîșnîte ca din pămînt în fața lui și a lui Macbeth pe landa fumurie: "If you can look into the Seeds of Time/ And see which grain will grow and which will not..." (Acela care poate să-și
4. Comuna primitivă domnește și astăzi, ca și sclavagismul. Feudalismul este cu totul altceva decît își închipuie pseudoistoricii marxist-leniniști. Capitalismul a fost limitat în istorie la anumite clase și la anumite popoare privilegiate; iar socialismul și comunismul, de cîte ori s-au profilat în istorie, au făcut prăpăd.
5. Publicată în patru serii (primele trei volume în anul 1934, alte trei volume în anul 1939, alte patru în anul 1946, un al 11-lea volum de hărți și indice de persoane și de subiecte și un al 12-lea de critică a criticiilor aduse (1966), această operă monumentală a fost rezumată în două volume totalizînd 1300 de pagini de către istoricul american D.C. Somervell. Sinteză, tradusă integral de subsemnatul în anii 1970-1971, pare a avea în sfîrșit sansa să fie tipărită în curînd la Editura Humanitas.
6. Toate lucrările vechi și noi ale specialiștilor în istoria Americii precolumbiene învederează existența, în cadrul imperiilor amerindiene (maya, aztec, incaș, araucan, etc.) a unui sistem social-politic similar ca

procес de *genocid* îndreptat împotriva elitelor organice ale societății românești, adică asupra acelei pojghițe subțiri și rafinate, selectate organic, de multă vreme sau mai de curînd, care are menirea să gîndească problemele istoriei și viitorului unui popor și să-l înzestrze cu o conștiință națională. Pentru a urgența încorporarea poporului român, redus la o masă amorfă, s-a procedat la lichidarea elitelor, fie în infernul concentraționar prin care s-au perindat peste un milion de jertfe omenești, fie prin exil.

La ora aceasta, problema de maximă gravitate a societății românești constă în reconstituirea, în toate domeniile, a elitelor naționale, fără de care orice progres este absolut iluzorius.

- expresie totalitară și antiindividuală, deși, printr-un capriciu al istoriei, marile fluviu americane (ca și, de altfel, Nigerul, Congo, Dunărea și Volga) Mississippi, Amazonul. Parana, n-au prilejuit niciodată constituirea vreunei civilizații hidraulice. În schimb, *mentalul hidraulic* a sfîrșit prin a se strecura în reacțiile unui mare număr de popoare asiatice, care nu avuseseră prilejul să experimenteze pe pământul lor originar capacitatea energetică a unui mare fluviu; în primul rînd mongolii și turcii, mari amatori de fintini și de băi publice. Numai japonezii, sirienii, fenicienii și evreii au fost crătați în mare măsură de ambiguitatea civilizației hidraulice.
7. În afara Europei, singurele regiuni unde s-ar putea vorbi de elite săt Japonia, Marocul antic și nou și, cu oarecare rezerve, regiunea, mult influențată de triburile năvălitoare indo-europene, dintre India brahmanică și Anatolia hitită, cu prelungiri siriene, feniciene și iudee.
 8. Marele istoric francez Fernand Braudel obișnuia să spună că sociologul se angajează rareori alături de istoric în munca de cercetare și, dacă o face, îl lasă de obicei la jumătatea drumului. Oricât de dăunătoare ar fi această propensiune a sociologului, ea este firească, fiind izvorită îndeobște dintr-o pregătire mentală pe care am fi îndemnați să o denumim fie *sincronică*, fie *logico-matematică*, dar care este ostilă sau, în cel mai bun caz, indiferentă față de mentalul *diacronic*, adică istoric. Aproape fără excepție, matematicienii, filozofii, fizicienii, astronomii și naturaliștii disprețuiesc sau ignoră istoria, lucru firesc dacă ne gîndim că le-ar trebui o jumătate de secol de cercetări riscate în acel uriaș laborator experimental retrospectiv, pentru a-și completa cunoștințele din domeniul lor specific. Ignoranța obligatorie nu trebuie totuși să ia - cum a luat de pildă la vechiul meu prieten Dinu Noica - aspectul disprețului absolut față de istorie și de alte științe umane, probabil după modelul *Poeticii* lui Aristotel. Cred că-i poți număra pe degete pe sociologii care au acceptat o perspectivă diacronică: Gabriel Tarde, Vilfredo Pareto, Talcott Parsons, Wright Mills și, evident, Max Weber. Auguste Comte a avut o falsă perspectivă istorică, Herbert Spencer a mers pe urmele lui; dar cel mai antidiacronic din toți sociologii rămîne extrem de perniciosul Emile Durkheim.
 9. S-au evidențiat, de pildă, cele *șapte păcate capitale*, formulate de experiența milenară a Bisericii romano-catolice, la unele animale superioare: caii, cîini, pisicile. Lăcomia, luxul, mînia, invidia, mîndria, avariția și lenea. Se citează un caz specific de orgoliu cabalin. Cînd tînărul împărat Franz-Josef a dat o mare paradă militară la Hofburg, în cîstea viteazului Feld-Mareșal Radetzki, calul pe care călărea bătrînul mareșal, obișnuit să fie întotdeauna în frunte și acum silit să stea în urma calului împăratului, se năpustea mereu asupra acestuia, ca să fie cel dinții pe platou, dezordinea nu s-a potolit decît după ce împăratul a descălecat, i-a lăsat calul său mareșalului și a încălecat pe calul nărăvaș.
 10. De exemplu, ordinea celor nouă muze este în totdeauna aceeași: se începe cu Clio, muza istoriei, deci a unei științe a particularului și a conjuncturalului; și se încheie cu Urania, muza astronomiei, știință perfectă.
 11. Caracteristice și spiritului normand și anglo-saxon.
 12. Spre deosebire de rasa doriană, variantă mai nouă a poporului grec, prin excelență indo-europeană, și care a excelat prin *misoneism* (ura față de orice inovație în orice domeniu, deci conservatorism ridicat la nivel de dogmă politică), izbutind performanța putrezirii în picioare, fără nici un fel de reformă, vreme de o jumătate de mileniu, a cetății celei mai importante, împreună cu Corintul, a rasei doriene: Sparta.
 13. La fel îndreptățit de la această performanță a fost Augustus. Mai puțin Leon al X-lea și, cu tot elogiu lui Voltaire din opera sa istorică *Le siècle de Louis XIV*, regele-soare, autorul crizei conștiinței europene prin revocarea intempestivă a edictului de la Nantes, în 1685.
 14. În cunoscuta lui lucrare, recent tradusă și în limba română, intitulată *De la démocratie en Amérique*. De observat că modelul pseudodemocratic american, preluat de Simon Bolivar, și de ceilalți dezrobitori ai popoarelor Americii Latine de jugul colonial spaniol și portughez, a ajuns o adeverătă caricatură, cu scurte epoci de seriozitate, în marea majoritate a "democrațiilor" latino-americane...
 15. Românii au adoptat acest termen din limba greacă, în care înseamnă "cîrmă de corabie" (*kyberna*), cu mult înainte de întemeierea *ciberneticii* de către Norbert Wiener; dar în sensul ilustrat de eroul romanului lui Nicolae Filimon, *Ciocoii Vechi și Noi*, nemuritorul Dinu Păturică. Pentru sensul "democrației jacksoniene", cf. monografia istoricului american Lee Benson: *The Concept of Jacksonian Democracy as a Test Case*, New York, Atheneum, 1965.
 16. Pe prima treaptă s-a aflat, sub regimul federal, *orgoliul*, păcatul prin excelență al elitelor războinice și politice. De la destrămarea feudalismului, pe prima treaptă s-au aflat *lăcomia* și *avariția*, păcate capitale ale burgoziei capitaliste și ale birocrației corupte.
 17. Anglo-saxonă sau precumpărator normandă.
 18. Calvinistă, puritană, sau în varianta *quakerilor*.
 19. John Atkinson Hobson (1858-1940), sociolog britanic care a analizat cel dinții conceptul de *imperialism* în lucrarea sa cu acest nume, *Imperialism*, publicată la Londra în 1902. Lucrarea lui Lenin: *Imperialismul ca stadiu cel mai avansat al capitalismului*, a apărut în 1915.
 20. Dragoș Vodă cu-a lui ceată...
 21. În principiu, orice nobilime cuceritoare are inițial un caracter *organic rasial*. În cazul cuceririi Angliei de oștirea normandă a ducelui William Bastardul (*William the Conqueror*), cei circa 40.000 de cuceritori provineau din toate ținuturile franceze și chiar europene; ceea ce-i legă era folosirea limbii franceze.
 22. Sau starea a treia, sintagmă care s-a menținut în Franță pînă la epoca Revoluției franceze (*tiers-état*). Spre deosebire de *caste*, toate trei strict etanșe, *ordinele* aveau o etanșeitate diferită. Astfel, ordinul eclesiastic, din cauza celibatului preoților, imitând pe acela al călugărilor, era silit să se recruteze de pretutindeni. În ordinul nobiliar puteai fi introdus de către un suveran; iar starea a treia era practic recrutată prin îndemînarea meșteșugărească sau neguțătoarească și prin reședința la orașe (*Stadtluft macht frei*). Numai în Suedia a funcționat un al patrulea ordin, acela al țărănimii proprietare de pămînt.
 23. Mutăția scării de valori medievale se manifestă, de pildă, în schimbarea ierarhiei gravitației păcatelor capitale. Vezi nota 16.
 24. Lucru că se poate de firesc dacă, respingînd absurdă caracterizare marxistă a *feudalismului* ca o formă politico-socială, sau ca un mod de producție cu caracter *universal* și *obligatoriu* pentru orice societate istorică, urmăram analiza istoricilor medieveni francezi și vedem în feudalism un fenomen istoric cu totul singular, dezvoltat în ținuturile centrale ale imperiului carolingian între 850-1250 aproximativ și avînd două forme: forma *centrifugală* franceză și forma *centripeta* normandă. Reacție socială față de carență

- statului carolingian, feudalismul nu a avut niciodată prilejul să se dezvolte într-un stat ortodox, educat de Bizanț în spiritul autoritar specific Europei răsăritene.
25. Astfel, în Italia, nobilimea ar fi de obîrșie ostrogotă, longobardă sau francă, în nord; normandă în Regatul celor Două Sicilii; în Franță, de obîrșie francă sau burgundă; în Spania, vizigotă (*hidalgos*); în Anglia, daneză, anglo-saxonă și, precumpărator, normandă; în Rusia, *varegă* (normandă, suedează). În Bulgaria, bulgară, în Ungaria, maghiară, în sfîrșit, în Polonia - foarte probabil printre fictiune imitativă - *sarmată*. Statele musulmane din Europa își aveau propriul lor sistem de selectare a elitelor (Imperiul otoman, Bosnia, hanatul Crimeii, etc).
 26. Toți vecinii noștri balcanici au suferit, vreme de aproape o jumătate de mileniu, umilitorul regim de *capitis diminutio* al pașalîcului. Aceeași lucru cu ungurii din Ungaria de astăzi. Rușii și ucrainenii au fost multă vreme robii mongolilor și ai polonilor, poloni și-au văzut republica regală împărțită în trei, slovacii au fost supuși ungurilor pînă în anul 1918.
 27. Peste Carpați, nobilimea română, tolerată sub regii arpadieni, a fost supusă unui proces sistematic de deznaționalizare prin convertirea la catolicism și apoi la calvinism, inițial sub dinastia angevină (1308-1386) apoi sub principii calvini ai Transilvaniei. S-a produs astfel un lent genocid, prin eradicarea elitelor românești, proces practicat pe scară mare de Habsburgi, în 1620, pe seama nobilimii cehe și morave și, ulterior, în proporții mai mici, pe seama elitelor maghiare și croate.
 28. Încheiat pentru a pune capăt războiului ruso-austro-turc (1736-1739), acest război, cîștigat de ruși dar pierdut de generalii austrieci, elevi ai răposatului principel Eugeniu de Savoia, a impus împăratului Carol al VI-lea al Germaniei să renunțe la două din cele trei banaturi cucerite prin tratatul de pace de la Passarowitz, încheiat la 10/21 iunie 1718, și anume la Belgrad și la Oltenia. Împăratul i-a dat în judecată pe cei doi negoциatori austrieci ai tratatului de pace, conții de Wallis și de Neipperg; dar rolul hotărîtor la tratat l-a jucat abilul ambasator al Franței, marchizul de Villeneuve. Ne putem închipui care ar fi fost soarta țărilor române, în cadrul Chestiunii Orientului, dacă Austria ar fi rămas în continuare stăpînă pe fortarea Bélgradului și pe Oltenia, despărțită numai prin cursul Oltului de Tara Românească, supusă fanarioșilor!

- Administrația austriacă, rigidă dar corectă, ar fi exercitat o extraordinară atracție asupra boierimii române, și poziția pe tron a vechilor fanarioți ar fi fost foarte mult subrezită. Fără să mai luăm în discuție înfurirea tot mai importantă pe care o va lua împărăția țărilor, în dauna Austriei, în Chestiunea Orientului și în politica lăuntrică a principatelor române.
29. Astfel a fost cazul familiilor boierești oltene: Argetoianu, Bengescu, Brăileanu (provizoriu), Fărcașanu, Golescu (provizoriu), Obedeanu (idem), Otetelișanu, Pîscoveanu (vremelnic), Prejbeanu, Corbeanu, Rudeanu, Strîmbeanu, Știrbei (vremelnic), Vlasto, etc.
30. Acestea din urmă având în permanență postelnicia, tretivistiornicia, căimăcămia Craiovei și o isprăvnicie de județ sau de ținut din două.
31. Trienalitatea (evident, coranică) a fost experimentată prima oară sub domnia sultanului Suleiman Magnificul (1520-1566), prin numirea pe trei ani coranici a *dey*-lor de Tripoli, Tunis și Alger. În mod firesc, a fost impusă în principiu și domnitorilor fanarioți.
32. Contribuabili ștersi vremelnici din rolurile fiscului domnesc și puși la dispoziția dregătorilor, de la 80 de scutelnici pentru Marele Ban, Marele Vistier și Marele Logofăt la cîte patru pentru dregătorii mici.
33. Dispunind de imunitate fiscală și de monopolul dregătorilor.
34. Prin acest hătiserit astă de efemer se legifera, pentru înțâia dată în istorie, vocația perpetuă a patru neamuri fanariote (Callimachi, Moruzi și ramurile Mihai și Alexandru Șuțu), atât la dragomanatele Portii otomane cât și la tronurile țărilor române. Insurecția eteristă, potrivnică intereselor fanariote, a redus la neant opera lui Șuțu.
35. De pildă, Gheorghe Bibescu, singurul domnitor din istoria modernă a României ales de vreo adunare electivă - evident, după indicațiile consulului-general al țărilui - și-a inaugurat domnia purtând mantia și cușma lui Mihai Viteazul, dar aruncate pe uniforma de general de brigadă rus.
36. Neamuri domnești autohtone: Brîncovenii (de fapt un amestec de Bibești și de Mavrocordati), Ghiculeștii, Știrbeii, Bibești, Sturzeștii și Racoviștii; neamuri domnești fanariote: Mavrocordati, Mavroghenii, Șuțuleștii, Moruștii, Callimachii, la obîrșie răzeși, dar fanariotizați. În sfîrșit, cîteva vlaștare din neamul Caragea. Cuzeștii s-au stins destul de curind. Singurul activ s-a dovedit principalei Nicolae Gh. Bibescu, îmboldit de soția lui, născută principesa de Caraman-Chimay și căsătorită inițial cu principalele de Beauffrémont. În luna martie 1888, în timpul agitațiilor populare pentru răsturnarea cabinetului Ion Brătianu, Bibescu și ministrul țărilui Alexandru al III-lea la București, Hitrovo, au împărțit sume mari unor cete de derbedei ca să strige în fața palatului regal: "Jos Brătianu! Jos regele Carol!" Se pare că, aflind aceasta, Alexandru Marghiloman a răspîndit la rîndul său, din marea lui avere, sume de bani derbedeilor să strige exclusiv: "Jos Brătianu!", ceea ce îl va face în curind *homo regius*.
37. Printre acești 24 de doctori în drept de la Paris aujuși miniștri ai regelui Carol I figurează: principali (Gheorghe C. Cantacuzino - Nababul și fiul lui Mișu Cantacuzino), boieri de două treapta ca Gună Vernescu, Alexandru Marghiloman, C.C. Arion, Alexandru C. Constantinescu, frații Alexandru și Iancu Lahovary, sau tineri studioși ca frații Vasile și Costică Boerescu, Gheorghe Costaforu, Alexandru Vericeanu, Eugeniu Stătescu, Mihail Pherekyde, Constantin Nacu, C.Gh. Dissescu, Take Ionescu, Toma Stelian, Constantin-Josef Stoicescu, Victor Antonescu, I.G. Duca, doctor în drept la Paris, era din neam de boieri. Evident că medicii, militarii, economistii nu erau obligați să posede acest talisman.
38. Prim-miniștri: Ion și Dimitrie Ghica, Theodor Rosetti, Dimitrie Sturdza, Gh.C. Cantacuzino. Miniștri: Știrbei, Mavrogheni, Callimachi, Dabija.
39. Prim-miniștri: cei trei Golești, generalii Ion Emanuel Florescu și Gheorghe Manu, Constantin Kretzulescu, Manolache Costachi-Epureanu, Lascăr Catargiu și Petre P. Carp. Miniștri: Bălăceanu, Grădișteanu, Strat, Donici, Kogălniceanu, Kretzulescu (dr. Nicolae), Văsescu, Fălcianu, Vlădescu, Greceanu, Filipescu, Argetoianu.
40. Brătienii, Carp, Lahovari, Marghiloman, Berindei, Lecca, Pogor, Poenaru, Izvoranu, Vernescu, Arion, Alexandru Constantinescu, Duca. Singurii prim-miniștri ai regelui Carol I care nu făceau parte din pătuța boierească au fost P.S. Aurelian și Titu Maiorescu.
41. Vasile Lascăr, Nicolae Fleva, Anastase Stolojan, Delavrancea. Emil Constantinescu, multă vreme ministru al Finanțelor, nu avea diplome universitare, dar era *homo regius*.

Michael Burton, Richard Gunther, John Higley

Transformarea elitelor și regimurile democratice *

In ciuda multiplelor înțelesuri pe care noțiunea de "democrație" le-a dobîndit, există un consens destul de larg în lumea academică după care ea poate fi cel mai bine definită și aplicată în termenii criteriilor procedurale specificate de Robert Dahl (1971): un regim politic caracterizat de alegeri libere și deschise, cu relativ puține restricții de participare la vot, competiție politică autentică și protejarea largă a libertăților civile. Elaborând definiția lui Dahl, Juan Linz scrie că un sistem politic poate fi văzut ca democratic "dacă permite libera formulare a preferințelor politice în baza libertăților fundamentale de liberă asociere, informare și comunicare, în scopul unei competiții libere între lideri care urmăresc validarea, la intervale regulate și, prin mijloace nonviolente, a pretenției lor de a conduce... fără a exclude din această competiție nici o funcție politică și fără a împiedica pe vreunul din membrii comunității politice să-și exprime preferința" (Linz 1975, pp. 182-3).

Această concepție procedurală

* "Elites Transformation and Democratic Regimes", în John Higley, Richard Gunther (eds.), *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge University Press, 1992, pp. 1-37. Textul este reprodus cu permisiunea editorului.

pentru persoane sau organisme care nu sînt în nici un fel - direct sau indirect - responsabile în fața electoratului (de pildă Consiliul Portughez al Revoluției între 1976 și 1982). Astfel, conceperea democrației în termeni procedurali nu conduce la o distincție simplă între regimuri democratice și regimuri nedemocratice. Între cei doi poli există o varietate de sisteme la care ne vom referi ca "pseudo-democrații" sau "democrații limitate". Putem distinge între regimurile pe deplin democratice și aceste sisteme semidemocratice în măsura în care primele își recrutează cu adevărat elitele conducătoare printr-o competiție liberă și onestă între toate partidele care vor să participe - în conformitate cu regulile democratice ale jocului și independent de alte aspecte ale ideologiilor practicate sau ale preferințelor programatice - și printr-o largă și neobstrucționată participare de masă bazată pe sufragiul universal.

Cea mai importantă alternativă la concepția procedurală a democrației este concepția substanțială, care echivalează democrația cu o mai mare egalitate în distribuția bogăției naționale și cu "justiția socială". Din mai multe motive, noi am respins această alternativă. În primul rînd, democrația și egalitatea economică sînt concepte diferite. De exemplu, în decum defuncta Republică Democratică a Germaniei, distribuția bogăției naționale a fost mai egală decît în cele mai multe democrații occidentale, iar ideologia oficială sprijinea ideea de justiție socială ca unul dintre cele mai importante obiective; cu toate acestea, într-un mod cît se poate de clar, RDG-ul nu a fost o țară democratică. În al doilea rînd, cel mai comun argument în respingerea noțiunii procedurale de democrație (în special printre specialistii în problemele Americii

Latine) este faptul că democrația reprezintă arareori ceva mai mult decît o fațadă, din spatele căreia o elită privilegiată economic domină și exploatează clasele populare - prin intimidare, corupție electorală, pasivitatea unor sectoare nemobilizate ale populației sau chiar prin excluderea directă a unor opțiuni politice. Însă faptul că noi ne folosim de conceptul unui tip ideal de democrație procedurală ne permite să rezolvăm ușor problema unor astfel de practici nedemocratice, clasificînd regimurile care le perpetrează drept limitate sau pseudodemocratice. În sfîrșit, poate fi atins un mai mare rafinament analitic dacă facem distincție între conceptele de democrație și cel de egalitate economică, cu atît mai mult cu cît unul dintre ele pare a fi, temporal sau poate chiar cauzal, primordial față de celălalt. Faptul că respingem concepția substanțială asupra democrației nu înseamnă deloc că negăm importanța egalității economice sau de orice alt tip (în special în zone ca America Latină, unde inegalitățile sunt adeseori extreme). Pur și simplu credem că e mai bine să păstrăm analitic distincte conceptele de democrație și egalitate economică.

Volumul de față este interesat în ceva mai mult decît problema creării unor regimuri democratice; el este în mod special interesat de stabilitatea și de perspectivele lor de supraviețuire pe termen lung. Menținerea stabilității este adeseori o sarcină complexă și deosebit de exigentă în democrații întrucît, prin însăși natura lor, ele implică exprimarea deschisă a conflictelor. Stabilitatea democratică cere o echilibrare atentă între conflict și consens. Eșecul unei democrații în atingerea sau menținerea acestui echilibru se manifestă în cel puțin trei

moduri diferite (vezi Gunther și Mughan 1991). Primul este înăbușirea deliberată a democrației prin negarea *de jure* sau *de facto* a unor drepturi civile sau politice (impiedicarea unor grupuri importante de la participare politică) sau prin corupția electorală, care neagă în mod efectiv preferințele unei majorități a votanților, îngăduind unei elite dominante să guverneze nestînjenită de vreo responsabilitate electorală. Al doilea constă în faptul că regimurile democratice pot deveni incapabile să păstreze exprimarea conflictelor în limite nonviolentă. Astfel, ocurența frecventă sau pe scară largă a violenței politice este tot un semn de instabilitate. În fine, eforturile de a răsturna regimul prin lovitură de stat sau rebeliuni de masă reflectă în mod clar colapsul stabilității democratice. Reciproc, în democrațiile stabile drepturile civile și politice sunt respectate, violența de masă pe scară largă nu se întîmplă, iar lovitură de stat sau alte răsturnări de putere bazate pe forță sunt virtualmente de negîndit (Powell 1982; de asemenea, vezi și Sanders 1981).

În timpul acestui secol au apărut numeroase democrații în America Latină, în Europa sau aiurea, în care au fost ținute alegeri libere, restricțiile de participare la vot au fost scăzute, a existat o competiție reală între partide, iar libertățile civile nu au fost călcate în picioare. Totuși, multe din aceste regimuri democratice s-au terminat prin lovitură de stat sau alte evenimente violente, ori au dispărut treptat lăsînd locul unor regimuri autoritare monopartid. În mod clar, o tranziție la democrația procedurală nu garantează stabilitatea democratică. Este nevoie să examinăm atît modul în care democrațiile sunt create, cît și rațiunile pentru care ele supraviețuiesc sau nu.

După părera noastră, una din cheile stabilității și supraviețuirii regimurilor democratice este stabilirea, între diferențele elite, a unui consens substanțial în ceea ce privește regulile jocului politic democratic și valoarea instituțiilor democratice. În formularea lui Giovanni Sartori, stabilitatea democratică cere ca elitele să considere politicul mai degrabă ca "negociere" decît ca "război", și să vadă rezultatele jocului politic ca pozitive și nu ca rezultate ale unui joc de sumă nulă (Sartori 1987, pp. 224-6). Considerăm stabilirea acestui consens procedural între elite drept elementul central în consolidarea noilor regimuri democratice. Luînd conceptul de consolidare a democrației drept punct de plecare, putem deosebi cu folos între cîteva tipuri de democrații.

Regimuri democratice consolidate și alte regimuri democratice

După cum am definit-o, democrația consolidată este un regim care întrunește toate criteriile procedurale ale democrației și, în plus, în care toate grupările semnificative politice acceptă instituțiile politice existente și aderă la regulile democratice ale jocului. Desigur, acesta este tot un tip ideal, deoarece nu există nici un caz din lumea reală în care toate grupurile politice să se supună întrutotul-regulilor democratice ale jocului și să recunoască pe deplin legitimitatea instituțiilor politice și a principiilor după care trăiesc; există întotdeauna cel puțin cîteva grupuri dizidente în aceste privințe. Întrucît niciodată un regim democratic nu este consolidat pe deplin, în sens tipic-ideal,

consolidarea democratică poate fi cel mai bine înțeleasă ca "proces de adaptare/înghetare a unor structuri și norme, care ajung să fie acceptate de întreaga societate civilă sau de o parte a ei" (Morlino 1986, p.210). Sau, cu cuvintele lui Bolivar Lamounier, consolidarea democratică este "un proces prin care formele democratice ajung să fie prejuite în ele însese, chiar în condițiile unor rezultate nefavorabile pentru anumiți actori politici" (Lamounier 1988, p. 1).

Din punct de vedere analitic, democrațiile consolidate pot fi gîndite ca structuri care cuprind elemente specifice elitelor și masei. În primul rînd, toate grupurile importante de elite împărtășesc un consens asupra regulilor și codurilor conduitei politice, ca și asupra meritului intrinsec al instituțiilor democratice, și sînt unificate structural, prin rețele formale și informale extinse, care le permit să influențeze procesele de luare a deciziilor și, prin urmare, să-și apere și să-și promoveze interesele faționale într-un mod pașnic (Higley și Moore 1981; Sartori 1987). În al doilea rînd, există o largă participare de masă în alegeri și în celelalte proceze instituționale care constituie democrația procedurală. Nu există segmente ale populației excluse în mod arbitrar sau împiedicate să se mobilizeze pentru a-și exprima nemulțumirea, iar recursul la diverse practici corupte pentru a distorsiona participarea de masă este minim. După cum vom demonstra, aceste elemente ale democrației consolidate care țin de elite și de mase îi conferă stabilitatea și trăinicia în fața unor încercări adeseori severe, precum și bune perspective de supraviețuire pe termen lung.

Considerăm că astăzi toate regimurile din Europa de Vest și America

de Nord, împreună cu Japonia, Australia și Noua Zeelandă sînt democrații consolidate, deși unele au dobîndit destul de recent această calitate. Dar în cazul în care consolidare înseamnă că toate grupurile politice semnificative acceptă regulile jocului democratic și recunosc legitimitatea instituțiilor politice, precum și filozofia care le subîntinde, a caracteriza Marea Britanie și Spania drept consolidate ar putea ridica semne de întrebare. Democrația britanică nu este consolidată în Irlanda de Nord: naționaliștii irlandezi neagă legitimitatea guvernului de la Westminster, și de multe ori se îndepărtează considerabil de regulile jocului democratic în promovarea cauzei proprii; și, deși locuitorii Ulsterului unionist apără cu înverșunare legitimitatea guvernului de la Westminster, apelul regulat la violență și reprimarea drepturilor minoritare cu greu se conformează principiilor democratice. Asemănător, în Spania, aproximativ un sfert din populația bască sprijină separatismul basc, iar unii naționaliști basci au alimentat un nivel ridicat de violență politică. Deși nu ar trebui să ne așteptăm la o conformitate perfectă cu totalitatea criteriilor, de fiecare dată cînd definițiile ideal-tip sînt folosite, Marea Britanie și Spania nu pot fi privite ca democrații consolidate. În orice caz însă, în ambele țări, toate elitele semnificative la nivel național, precum și organizațiile lor (reprezentînd majoritatea copleșitoare a cetătenilor în fiecare din cele două societăți politice) rămîn sprijinitoare hotărîte ale regimurilor democratice existente. Astfel că ne simțim oarecum confortabil în considerarea ambelor țări drept democrații consolidate, chiar dacă fiecare conține cîte o mică regiune în care procezele de consolidare sunt încă incomplete. Ceea ce este

important, atât din punct de vedere teoretic cât și politic, este că fenomenul de consolidare la nivel național a permis acestor regimuri democratice să facă față unor provocări serioase la adresa stabilității și supraviețuirii lor, implicînd moartea violentă a circa 2500 de cetăteni britanici, respectiv 700 spanioli.

Absența, sau gradul foarte redus, al caracteristicilor legate de masă și elite specifice democrațiilor consolidate, semnalează un alt tip de regim. În primul rînd, acolo unde însemnele democrației procedurale există, și unde există și o substanțială participare democratică, dar unde nu există un consens real al elitelor asupra regulilor jocului și asupra instituțiilor, și unde, în plus, elitele sînt dezbinăte, în sensul că se suspectează reciproc și nu există o circulație între ele, putem vorbi de o *democrație neconsolidată*. În mod tipic, aceasta survine în urma colapsului sau a răsturnării neașteptate a unui regim autoritar. Două exemple clasice sînt Germania regimului de la Weimar, 1919-33, și a doua Republică Spaniolă, 1931-36, care au urmat colapsurilor monarhiei germane la sfîrșitul primului război mondial și, respectiv, a dictaturii lui Primo de Rivera. Ambele regimuri au fost pe deplin democratice, în termeni de constituție și mod de funcționare, însă amîndouă au fost instabile și extrem de precare. Ele au cunoscut lupte electorale puternice, care au degenerat în mod regulat în lupte de stradă, ciocniri între grupări paramilitare și, în cazul Spaniei, război civil. Austria între cele două războaie mondiale, Italia imediat după primul război mondial, Belgia, Grecia, Portugalia și alte cîteva regimuri europene de-a lungul acelei perioade critice au fost, de asemenea, democrații neconsolidate. În zilele

noastre, Phillipine este exemplul tipic al a unei democrații care rămîne neconsolidată. După ce Ferdinand Marcos a fost răsturnat în 1985, democrația a fost reinstituită, însă datorită unei elite dezbinăte ea continuă să fie asaltată de violență politică pe scară largă și de cîteva încercări de lovitură de stat. Ceea ce distinge democrația neconsolidată de cea consolidată este, pe scurt, absența unității consensuale a elitei.

Acolo unde elitele împărtășesc un consens substanțial și dovedesc o unitate structurală, dar unde participarea de masă nu se extinde mult dincolo de straturile beneficiind de o relativă bunăstare (datorită unui sufragiu restrictiv), acolo unde o tărâime pasivă formează un segment larg al populației, putem vorbi de *democrație limitate stabile*. În mod curent, în astfel de regimuri, alegerile în parlament și în alte corpuri deliberative sînt organizate regulat, iar rezultatele acestor alegeri, precum și deciziile corporilor deliberative alese, au un rol hotărîtor asupra formării guvernului și asupra politicilor pe care acesta le aplică. Astfel, puterea executivă guvernamentală trece pașnic între fațunile și taberele politice rivale care, în fapt, se rotesc la guvernare. În același timp, agitația de masă este ținută la nivele moderate, fie pentru că elitele încearcă să o limiteze în mod intenționat, fie pentru că marea masă a populației este izolată și neimplicată iar elitele, reflectînd unitatea lor consensuală fundamentală, nu încearcă să dea lovitură de stat sau să apeleze alte mijloace nelegale de cucerire a puterii. Pe scurt, există o stabilitate a regimului, dar absența unei participări de masă substanțiale înseamnă că democrația este limitată într-o asemenea măsură încît cerințele definitiei ideal-tip a democrației nu sînt împlinite.

Exemple clasice de democrații limitate stabile au fost Marea Britanie și Suedia în secolul al XIX-lea. Pentru răiuni și în moduri pe care le vom detalia mai tîrziu, elitele britanice și suedeze au prezentat o unitate consensuală substanțială la acel moment din dezvoltarea politică a țărilor respective, și au condus regimuri stabile, bazate pe principii de reprezentare. Însă mase mari ale populației adulte au rămas neemancipate, iar răbușirile ocazionale ale nemulțumirii maselor au fost tratate cu asprime (de exemplu, mișcarea Cartistă din Anglia în timpul deceniilor trei și patru). Un exemplu diferit, și mai controversat, de democrație limitată stabilă este Mexicul începînd cu 1929. În acel an, elitele formînd aşa-numita "familie revoluționară" au obținut o unitate consensuală substanțială și, prin aceasta, au pregătit scena pentru alegeri regulate pentru Congres și președinție, inaugurînd o competiție pașnică pentru putere între facțiuni ale PRI care durează de mai bine de 60 de ani. Regimul mexican a fost deosebit de stabil și, cel puțin în aparență, democratic de-a lungul acestei perioade. În orice caz, cei mai mulți observatori sînt de acord că participarea de masă a fost în mod serios îmăbușită într-o varietate de practici pe care PRI le-a folosit pentru a-și menține hegemonia, astfel încît astăzi Mexicul este, în cel mai bun caz, o democrație limitată stabilă.

O a patra categorie, oarecum reziduală a regimurilor democratice, trebuie să fie adăugată celor de democrație consolidată, democrație neconsolidată și democrație limitată stabilă pe care le-am descris deja. În lipsa unui termen mai bun, le vom numi *pseudodemocrații*. Ne gîndim la marele număr de regimuri care tin regulat alegeri și se proclamă a fi

"democratice", dar în care elementele care tin de mase și de elite, specifice democrațiilor consolidate, nu există de o manieră semnificativă. În mod tipic, o pseudodemocrație este un regim monopartid strict, *de facto* dacă nu chiar oficial recunoscut. Alegeri se tin, dar ele implică atât de puțină competiție între elite, și atât de multă intimidare de masă, încât reprezentă mai degrabă ratificări publice formale și forțate ale opțiunilor politice ale elitei dominante. Exemple sînt cele mai multe "monarhii prezidențiale" din Africa, Orientul Mijlociu și Asia din ultimii treizeci de ani. Astfel de pseudodemocrații nu ne vor interesa în carte, dar orice tipologie a regimurilor democratice cere recunoașterea existenței lor.

Pe ce bază putem clasifica regimurile actuale într-una sau alta din cele patru categorii pe care tocmai le-am descris? Măsura în care funcționarea unui regim se conformează criteriilor procedurale ale democrației este ușor de verificat, dar cum putem spune dacă el este consolidat? O tentație comună este să inferăm existența consolidării din observarea stabilității: regimul supraviețuiește, *ergo* trebuie să fie consolidat. Aceasta este, desigur, o tautologie. În orice caz, într-o epocă a sondajelor de opinie în rîndul maselor sau al elitelor, a acoperirii mediatici extensive a politicului, a convorbirilor în profunzime cu liderii politici, avem la dispoziție o varietate de măsuri pentru prezența sau absența consolidării, permîșind astfel analiștilor să realizeze măsurători independente ale consolidării. Cele mai directe apar atunci cînd o constituție (care conferă formă instituțională unei noi democrații și ajută la definirea regulilor jocului) este redactată și ratificată de către elite și adeseori chiar de electorat. Un vot

substanțial împotriva constituției, motivat de dezacorduri fundamentale, semnalează absența consolidării. Dar e posibil ca un segment al societății, care a respins constituția, să ajungă mai tîrziu să considere ca acceptabil regimul construit pe baza ei. Într-un astfel de caz, datele sondajelor de opinie, interviewarea elitelor în combinație cu o monitorizare atentă a declarațiilor publice făcute de elitele reprezentînd segmentul relevant sînt în măsură să furnizeze proba consolidării.

Partide antisistemice care beneficiază de nivele semnificative și stabile de suport electoral indică, de asemenea, lipsa consolidării. În orice caz, conceptul de "partid antisistem" trebuie clarificat. Prea adesea el este utilizat în scopuri polemice, pentru a stigmatiza un partid democratic care nu are intenția reală să răstoarne regimul, aşa cum creștin-democrații italieni au făcut-o cu comuniștii. Pentru a fi privit ca manifestare a absenței consolidării democratice, un partid antisistemic trebuie să se opună într-un mod neechivoc regimului existent. Din fericire, dintr-un punct de vedere analitic, cele mai multe partide antisistemic nu fac un secret din scopurile lor: ele votează împotriva constituției sau organizează boicoturi ale referendumurilor constituționale; condamnă în mod regulat regimul și articulează viziuni alternative ale regimului pe care îl doresc; și adeseori ele încearcă să răstoarne instituțiile existente, chiar și atunci cînd sînt alese să facă parte din acestea.

O dovadă încă și mai clară a lipsei de consolidare democratică este existența unei mobilizări de masă susținute, sau ridicarea insurecțională a unei mișcări de anvergură care solicită schimbări politice radicale prin mijloace nelegale. De exemplu, este puțin îndoialnic că susținătorii grupului *Senderó Luminoso*

resping legitimitatea regimului peruvian. Avînd în vedere magnitudinea unei astfel de mișcări (spre deosebire de mișcările teroriste mult mai mici și restrînse regional din Spania și Irlanda de Nord), regimul nu poate fi considerat consolidat și capabil să supraviețuască pe termen lung fără schimbări considerabile.

Pentru a concluziona, distingem patru tipuri de regimuri democratice: consolidate, neconsolidate, democrații limitate stabile și pseudodemocrații. În comparație cu democrațiile consolidate, fiecăruiă din celelalte tipuri îl lipsește fie unitatea consensuală a elitei, fie participarea substanțială de masă în procesele și instituțiile democratice sau amîndouă (în pseudodemocrații). Trecerea de la regimuri autoritare la oricare din aceste tipuri de regimuri democratice, la fel ca și trecerile de la un tip la altul, depind de o varietate de circumstanțe, evenimente și procese. Înțelegerea acestor schimbări și a consecințelor lor pe termen lung reprezintă scopul principal al volumului de față. Să revenim însă la ceea ce noi credem a fi variabila crucială în astfel de transformări: elitele.

Elite și regimuri democratice

Prin definiție, *elitele* se constituie din acele persoane care, datorită poziției lor strategice în organizații puternice, sînt capabile să influențeze evoluția politică la nivel național într-un mod regulat și substanțial. Elitele reprezintă principali agenți de decizie în organizațiile politice, guvernamentale, economice, militare, profesionale, de comunicații, culturale etc., cele mai mari și mai bogate în resurse dintr-o societate (vezi Burton și Higley 1987b; Dye 1983;

Higley, Deacon și Smart 1979; McDonough 1981; Moyser și Waystaffe 1987; Putnam 1976). Aceasta înseamnă că ele sunt formate din persoane care pot avea atitudini extrem de variate față de ordinea politică, economică și socială existentă, inclusiv astfel și pe deținătorii pozițiilor cheie în organizațiile și mișcările dizidente puternice. În țări mari ca Statele Unite sau Uniunea Sovietică, probabil că elitele numără de la zeci de mii în sus (vezi, de exemplu, Dye 1983; Lane 1988); în țări oarecum mai mici ca Mexic și Italia, numărul lor este probabil între o mie și cinci mii; în vreme ce în țări mici ca Portugalia sau Chile, la fel ca și în cele mai multe cazuri în istorie, probabil că elitele numără mai puțin de o mie de persoane.

Elitele afectează finalitățile politice "în mod regulat", în sensul că punctele de vedere și posibilele lor acțiuni sunt văzute de alte persoane influente drept factori importanți în cîntărirea probabilităților de continuitate sau schimbare a regimului și a politicii. Aceasta nu înseamnă că un membru tipic al elitei influențează fiecare aspect al funcționării regimului sau al politicii ci, mai degrabă, că el/ea sunt capabili să inițieze acțiuni cu influență asupra acelor aspecte care au relevanță pentru interesele sau poziția lor (Merrit 1970, p. 105). Elitele afectează evoluția politicii "într-un mod substanțial" în sensul că fără suportul lor, sau în condițiile opoziției lor, o evoluție relevantă pentru interesele și poziția lor ar fi semnificativ diferită. Alături de faptul că dețin poziții strategice în organizațiile puternice, această abilitate a elitelor de a afecta evoluțiile politice într-un mod regulat și substanțial le distinge de alte persoane sau sectoare ale societății. Un asasin politic singuratic poate influența

evoluția politică de o manieră substanțială dar nu regulată, iar un cetățean făcînd uz de votul său în alegeri democratice le poate afecta regulat dar nu substanțial.

Elitele relevante pentru tranzițiile democratice sunt localizate atât în interiorul regimurilor autoritare cât și în opoziție cu acestea. Lideri ai unor asociații de muncă clandestine, ai unor partide politice, mișcări etnice, religioase sau studențești pot fi la fel de capabili să afecteze cursul unei tranziții democratice ca și uzata elită autoritară. Dar indiferent dacă fac parte dintr-un regim autoritar sau din opoziția față de acesta, elitele trebuie să posedă o autoritate recunoscută în fața unui sector organizat al societății. Nu toate mișcările de opoziție sunt organizate, astfel că elitele reprezentative și cu autoritate pot să lipsească (după cum vom arăta, aceasta este o variabilă extrem de importantă, afectând perspectivele transformismului elitelor și al consolidării democratice). Aceasta nu înseamnă a nega consecințele uneori majore ale protestelor populare și ale răscoalelor spontane, nestructurate și necordonate, asupra destinului unui regim. Dar dacă nu sunt conduse de lideri cunoscuți, și dacă nu sunt organizate, astfel de răbufniri populare sunt risipite și reprimate cu promptitudine. Milioanele de chinezi care au demonstrat în mai 1989 împotriva guvernării lui Li Peng, și apoi chiar împotriva regimului Republicii Populare Chineze, au reușit să opreasă cursul normal al vieții în largi părți ale Chinei și să-și facă auzită cererea de schimbare. Dar lipsindu-le organizarea globală, și deci un grup de elite recunoscut și coordonat, ei au fost incapabili să-și formuleze și să implementeze o strategie. Chiș și decizii simple, precum abandonarea Pieții Tienanmen pe 30 mai, nu au putut să impună; în schimb, liderul de

moment a fost înlocuit de cei care au favorizat continuarea mișcării către tragicul ei sfîrșit.

Chiar dacă forțe populare neorganizate reușesc, într-un mod sau altul, să răstoarne un regim, e improbabil ca ele să reușească să întemeieze o democrație stabilă. Motivul este acela că stabilitatea democratică depinde de un acord care poate fi atins doar între elite reprezentând organizații și grupări populare rivale. Dacă sectoare importante și antagonice ale societății nu sunt organizate, ele nu pot fi reprezentate în mod efectiv într-un astfel de proces de negociere. Astfel, în analiza noastră, gradul în care grupurile sociale sunt conduse și organizate de elite, precum și abilitatea elitelor de a ajunge la un acord asupra unor aspecte controversate și de a-și angaja ulterior aderenții în respectarea termenilor acordului, sunt elemente cruciale pentru consolidarea și stabilitatea democratică.

Tipuri de elite

Studii recente accentuează asupra a două dimensiuni fundamentale și paralele în structura și funcționarea elitelor: gradul de integrare structurală și extinderea consensului valoric. Integrarea structurală implică includerea relativă a rețelelor de comunicare și influență, la nivel formal și informal, în care sunt implicate persoane, grupuri și factiuni ale elitei (Higley și Moore 1981; Kadushin 1968, 1979). Consensul valoric implică acordul relativ dintre elite asupra regulilor și codurilor formale și informale care privesc conduită politică, precum și acordul privitor la legitimitatea instituțiilor politice existente (Di Palma 1973; Prewitt și Stone 1973; Putnam 1976). Concentrîndu-ne asupra acestor

dimensiuni, putem deosebi trei tipuri fundamentale de elite naționale.

Primul este *elita dezbinată*, în cadrul căreia integrarea structurală și consensul axiologic sunt minime. Rețele de comunicare și influență nu traversează liniile de fractură dintre grupuri într-un mod semnificativ, iar factiunile sunt în dezacord în ceea ce privește regulile de conduită politice și valoarea intrinsecă a instituțiilor politice existente. În consecință, există o profundă lipsă de încredere reciprocă; elitele percep rezultatele politice în termenii "politicii ca război" sau ca "joc de sumă nulă", și se angajează într-o luptă necenzurată, adeseori violentă, pentru dominație. Aceste elemente fac ca regimurile din țări cu elite dezbinăte să fie esențial instabile, independent de faptul că sunt autoritare sau formal democratice. Lipsind comunicarea și rețelele de influență care să le permită un grad satisfăcător de acces la procesele de decizie guvernamentală, nefiind de acord cu regulile jocului și cu valoarea intrinsecă a instituțiilor existente, cele mai multe factiuni din cadrul unei elite dezbinăte văd regimul existent ca vehicol prin care o factiune dominantă își promovează propriile interese. Pentru ca, la rîndul lor, să-și poată proteja și promova interesele, ele trebuie să distrugă sau să invalideze astfel regimul căt și elitele care îl fac operativ. Luarea puterii prin acțiuni de forță, sau încercări de acest tip, precum și aşteptările răspîndite ca astfel de acțiuni să se producă reprezentă produsul ușual al dezbinării elitelor.

La nivelul următor distingem o *elită unificată consensuală*, în care integrarea structurală și consensul axiologic sunt relativ cuprinzătoare. Rețelele de comunicare și influență suprapuse cuprind toate sau cele mai

multe din fațările elitei; nu există o singură față care să domine aceste retele; astfel, cele mai multe dintre ele au acces la procesele de decizie guvernamentală. În consecință, și într-un mod pe care Giovanni Sartori l-a detaliat în a sa "teorie a procesului decizional democratic", fațările care formează elita unificată consensual tind să perceapă rezultatele politice în termenii unui "joc cu sumă pozitivă" sau ai unei "politici ca negociere" (Sartori 1987). Deși ele se opun una alteia în mod constant și public asupra unor probleme ideologice și de politică concretă, toate fațările importante ale elitei împărtășesc un consens de bază asupra regulilor jocului și valorii instituțiilor existente. Acest consens latent devine aparent în "partizanatul restrâns" cu care elitele concurează pentru a-și adjudeca sprijinul de masă, minimalizând sau chiar evitând chestiunile sau conflictele explozive și limitând drastic costurile înfrângerilor politice (Di Palma 1973).

Aceste caracteristici ale elitelor unificate consensual fac ca regimurile pe care ele le conduc să fie stabile și, cel puțin nominal, democratice în caracter. Posedând un acces substanțial, cel puțin de natură informală, la procesele decizionale și acceptând reguli de competiție în interiorul unui set de instituții de asemenea acceptate, puține elite au înclinația de a doborî regimul existent prin luarea puterii. În plus, competiția bazată pe partizanatul restrâns înseamnă că instituțiile politice funcționează în acord cu principiile reprezentării politice. Fațările elitei și coalițiile încearcă să dobândească puterea executivă apelând la suportul unor segmente mai largi ale populației, promițând să le reprezinte interesele într-un mod mai eficient. Astfel, acolo unde există o elită unificată

consensual, aproape sigur instituțiile politice vor avea o bază electorală, deși modul lor de operare poate fi deficitar în raport cu criteriile democrației procedurale. În general, tot ce putem spune este că elitele unificate consensual sunt asociate cu regimuri stabile, dar care prezintă configurații diferite ale politicii reprezentative. În ce măsură aceste regimuri aproximează o democrație consolidată, depinde, cel puțin în parte, de gradul de inclusivitate al consensului elitei și de unitatea acesteia. Dacă acesta nu se întinde dincolo de un nucleu elitar vital și se mențin fațările nemulțumite sau chiar dizidente, atunci regimul resultant va fi o democrație relativ stabilă dar limitată.

În sfîrșit, deși este irelevant pentru cazurile discutate în acest volum, distingem o *elită unificată ideologică*, în care integrarea structurală și consensul valoric sunt aparent monolitice. Rețelele de comunicare și de influență cuprind toate fațările elitei, dar comunicarea și influența funcționează și sunt puternic centralizate într-o față dominantă și în partidul sau mișcarea pe care aceasta le conduce. Consensul axiologic este uniform în sensul că elitele nu dau expresie publică nici unui dezacord ideologic sau politic profund, din contră, și conformă declaratiile publice cu o ideologie unică și explicită, ale cărei conținuturi schimbătoare și implicații politice sunt oficial stabilite de către liderii fațărului, partidului sau ai mișcării dominante. Regimul resultant este stabil, în sensul că nu are loc o cucerire prin forță a puterii, iar puterea executivă este transferată - cel puțin pentru un privitor extern - în mod pașnic, urmând unei deliberări în interiorul unui for cuprinzând seniorii elitei (deși observatorul ocazional află adeseori ulterior despre lupte urrite de

culise pentru putere). Acest lucru, precum și celelalte instituții politice, poate fi formal democratic în specificațiile legate de modul lor de funcționare; dar absența unei competiții publice între elite pentru obținerea unui suport de masă înseamnă că criteriile unei democrații procedurale nu sunt nici pe departe aproximative. Evident, descriem o elită și o configurație de regim adeseori numite "totalitare".

Dezbinate, consensual unificate sau ideologic unificate - acestea sunt tipuri ideale sau pure de elite "reprezentând standarde, parametri sau modele față de care... situațiile concrete pot fi comparate în termeni de proximitate mai mare sau mai mică" (Sartori 1976, p. 145). Astfel, elitele din diverse țări pot fi descrise ca plasându-se în jurul acestor tipuri ideale. În proximitatea modelului dezbinat se află, de exemplu, cele mai multe elite europene de la începuturile perioadei moderne până după ce de-al doilea război mondial (vezi Higley și Burton 1989), toate elitele latino-americane de-a lungul secolului al XIX-lea și în cea mai mare parte a secolului nostru, precum și elitele din zilele noastre în vasta majoritate a țărilor africane, din Orientul Mijlociu și Asia (vezi Daimnot, Linz și Lipset 1988). Țările cu elite care aparțin modelului consensual unificat merg de la cazurile celor cu un consens și unificare precară (de pildă Malaezia și Tunisia), la cele care au atins doar recent această condiție (de pildă Franța, Italia, Japonia), sau la țările în care unitatea consensuală a elitei este de mult timp prezentă (Marea Britanie și celelalte democrații anglo-americană, Olanda, democrații scandinave și Elveția). În zona modelului ideologic unificat se plasează elitele monolitice sovietice, germane și nord-coreene sub Stalin, Hitler și respectiv Kim Ir Sen, la

fel ca și elitele oarecum mai puțin unificate ale Republicii Populare Chineze, ale țărilor est-europene de la sfîrșitul anilor '40 pînă în 1989, ale Cuba lui Castro și ale Iranului lui Khomeini.

Ca regulă, elitele din toate cele trei categorii își au originea în perioada formării statelor-națiuni independente, proces care de obicei generează un grad ridicat de violență interelitară, și al căruia reziduu este o profundă dușmanie între elite. Aceasta a stat la originea dezbinării elitelor europene de-a lungul perioadei timpurii a modernității, precum și a celor din țările latino-americane odată ce s-au desprins de Spania și Portugalia în secolul al XIX-lea, după cum ea a reprezentat originea dezbinării elitelor în cele mai multe țări africane, asiatici și din Orientul Mijlociu odată cîștigată independență în cursul anilor '50 sau mai tîrziu. Dar într-un număr mic de țări, combinația dintre o lungă "guvernare locală", deși sub regim colonial, și mișcări de independență complexe din punct de vedere politic, conduse de elite locale, a condus, odată cu dobîndirea independenței naționale, la crearea unor elite unificate consensual; este cazul Statelor Unite, Canadei, Australiei, Noii Zeelande precum și al altor țări ca India și Malaezia, care s-au desprins din Imperiul Britanic, la fel ca și al Tunisiului, odată emancipată de sub controlul francez. În alte cîteva țări, elite unificate ideologic au apărut în urma unor lupte similare pentru independență națională, implicând războaie împotriva unor regimuri coloniale sau neocoloniale în urma căror o față elitară doctrinară a reușit să preia supremăția (China după 1949, Vietnamul de Nord după 1954, Cuba după 1959).

De-a lungul întregii epoci moderne a existat o tendință covîrșitoare

ca tipurile de elite emergente în procesul de formare a statelor-națiuni să persiste pentru perioade lungi de timp, independent de numeroasele schimbări survenite ulterior în structura socială, în destinele socioeconomice, în cultura politică sau în alte domenii. Și deoarece cea mai mare parte a acestor elite era "dezbinată", ceea ce ar putea fi numit "pattern-ul modal" al politicilor în cea mai mare parte a lumii de-a lungul ultimelor sute de ani a constat în instabilitate, implicând oscilații violente între regimuri autoritare și perioade de scurtă normalitate democratică (Higley și Burton 1989). Acesta rămâne pattern-ul actual în cele mai multe țări din America Latină, Africa, Orientul Mijlociu și Asia.

Așadar, istoria modernă înregistreză relativ puține transformări ale elitelor de la un tip de bază la altul. Astfel de transformări survin numai în circumstanțe rare și iau un număr redus de forme. Datorită interesului nostru major pentru apariția democrațiilor consolidate, sătem în principal preoccupați de trecerea elitelor de la dezbinare la unitate consensuală, care este elementul cheie al acestor democrații. Cum survine tranziția elitelor de la dezbinare la unitate consensuală? Care este rolul jucat de elite și de marea masă a publicului în această transformare? Teza pe care o susținem este că trecerea de la dezbinare la unitate consensuală ia în principal două forme: tranziția și convergența. Vom încerca să le descriem în continuare.

Tranziții între elite

Tranziții între elite sunt evenimente relativ rare, în care diferite facțiuni ale elitei își reorganizează dintr-o dată și în mod deliberat relațiile, prin compromisuri negociate asupra

principalelor dezacorduri (Burto și Higley 1987a). Asemenea tranzacții au două consecințe importante. În primul rînd, ele crează modele de competiție deschisă, dar pașnică, între facțiunile majore ale elitei, al căror rezultat în istorie a fost democrația limitată stabilă. În al doilea rînd, ele pot facilita (deși nu pot garanta) emergența unei democrații consolidate. Datorită acestui efect de "despărțire a apelor", tranzacțiile între elite sunt la fel de pline de urmări ca și revoluțiile sociale. În mod curios, ele nu au primit atenția academică pe care o merită.

Patru exemplă clare de tranzacții între elite sunt Anglia în 1688-89, Suedia în 1809, Columbia în 1957-58 și Venezuela în 1958. Capitolele care urmează în acest volum explorează aranjamentele care au avut loc în Mexic în 1929, Costa Rica în 1948, în Spania și Republica Dominicană la sfîrșitul anilor '70; moștenirea contemporană a tranzacțiilor din Columbia și Venezuela este de asemenea tratată. Deocamdată ne vom concentra asupra cazurilor originare ale Angliei, Suediei, Columbiei și Venezuela, în ideea de a ilustra modurile în care tranzacțiile între elite pot avea loc; de asemenea, vom examina felul în care relațiile dintre elite și masa publicului facilitează sau împiedică aceste reașezări.

Două seturi de condiții par să fi generat tranzacții între elite. Primul e reprezentat de existența anterioară a unui conflict în care toate facțiunile au suferit pierderi grele. La capătul unor astfel de conflicte, elite adînc divizate tind să fie mult mai doritoare de a căuta un compromis. Războaiele civile engleze din anii '640, care au generat un fraticid elitar considerabil dar fără a produce un învingător clar, precum și valul de violențe care au început în Columbia în

1948, în care nici o facțiune a elitei nu a triumfat în mod clar, constituie exemple în acest sens. Însingerăți dar nu total înfrânti, *tory-ii* și *whig-ii* englezi, precum și conservatorii și liberalii columbieni au avut, cel puțin pentru un moment, o înclinație redusă să continue lupta (Schwoerer 1981; Wilde 1978). Mai mult, tendințele de nivelare socială care au apărut în ambele conflagrații au produs elitelor engleze și columbiene conștiința acută a faptului că reluarea luptei le-ar putea costa pierderea tuturor pozițiilor deținute. Deși în Suedia și Venezuela nu a existat un război civil asemănător care să preceadă tranzacțiile, în ambele țări elitele au trecut, timp de decenii, prin lupte acerbe dar neconcludente pentru ascendență fațională, de asemenea însotite de semne că tendințe cu potențial nivelator ar putea să preia controlul: o răscoală țărănească și un marș asupra Stockholmului în 1743, în timpul conflictului interminabil dintre facțiunile Pălăriei și Bonetei; iar în Venezuela, protestele de masă împotriva dictaturii lui Marcos Pérez Jiménez din anii 1956-57, combinate cu o mobilizare crescută a clasei muncitoare și a țărănimii.

Al doilea set de circumstanțe care au declanșat tranzacții între elite a fost reprezentat de o criză majoră, care amenință cu reluarea unor violențe pe scară mare. Asemenea crize sunt în mod tipic centrate pe figura unui șef de stat socotit răspunzător pentru starea de lucruri negativă, în momentul în care acumularea erorilor sale politice, abuzurile de putere sau demonstrarea unei slăbiciuni personale - făcută manifestă printr-o acțiune sau un eveniment anume - aduce nemulțumirea elitei la punctul de fierbere. În Anglia, a fost vestea că regele James al II-lea ar avea un urmaș catolic,

eveniment care a ridicat la maximum rezistența înversunată din partea unei elite predominant protestantă față de politicile agresiv procatolice ale regelui și care, în plus, a survenit în contextul din ce în ce mai alarmant al unei posibile alianțe între regii catolici ai Angliei și Franței. Criza suedeza a culminat cu pierderea Finlandei în favoarea Rusiei, în 1808, amenințind cu o invazie combinată franco-daneză și rusă a Suediei și cu dezordine economică, toate acestea fiind văzute de elite ca urmări ale politicii nechibzuite și ale eșecurilor personale ale regelui Gustav al IV-lea Adolf. Crizele din Columbia și Venezuela au fost reprezentate de căderi economice profunde, punctate de eforturile dictatorilor militari Rojas Pinilla și, respectiv, Pérez Jiménez de a-și prelungi mandatul. Pe scurt, o criză parțial provocată și devenită intolerabilă ca urmare a gafelor sau ambiiilor unui lider au motivat elitele din țările respective nu numai să-l îndepărteze împreună cu anturajul său dar și, mult mai important, să reducă drastic animozitățile reciproce, care în mare măsură au generat acea situație.

Dacă astfel de circumstanțe împing elitele să treacă la negocieri, procesele care urmează au cîteva trăsături distinctive. Una dintre ele este viteza. Tranzacțiile între elite fie au loc repede, fie nu survin deloc (vezi Share 1987). Confruntîndu-se cu o criză politică serioasă care amenință cu reluarea războiului între elite, o tranzacție implică eforturi intense pentru găsirea unei cai de ieșire. Teama de consecințe, în cazul în care ea nu reușește, slăbește pozițiile rigide și principiile diverselor facțiuni, disponîndu-le la concesii pe care nu le-ar lua în considerare în circumstanțe diferite. Astfel, apropierea dintre *tory-ii* și *whig-ii*

englezii a început cu adevărat în prima jumătate a anului 1688 printr-o conpirație între persoane cheie din fiecare facțiune și prințul olandez William de Oranii, în scopul răsturnării regelui James al II-lea. Componentele cheie ale tranzacției au fost perfectate în mai puțin de un an, încheindu-se în februarie 1689. Tranzacția suedeza a fost încă și mai rapidă, implicând o conpirație similară împotriva regelui pe timpul iernii anilor 1808-09, urmată de redactarea și acceptarea unei noi constituții în lunile mai și iunie 1809. În Columbia, răsturnarea lui Rojas Pinilla a fost orchestrată de o coaliție între liderii partidelor liberal și conservator, survenită între iulie 1956 și luna mai a anului următor. Componentele constitutionale ale tranzacției columbiene au fost negociate de aceeași coaliție între iulie și octombrie 1957, fiind aprobate într-o măsură covîrșitoare de un plebiscit două luni mai tîrziu. În Venezuela, negocierile au demarat printr-o înfîlnire a capilor celor trei mari partide și a doi importanți oameni de afaceri la New York în decembrie 1957; înțelegerile au fost finalizate exact un an mai tîrziu.

Aceasta nu înseamnă că tranzacțiile au fost în întregime perfectate în intervale de timp atât de scurte, ci doar că piesele de bază au fost puse împreună foarte repede. Este important să distingem între negocierea inițială și largirea consecutivă a ariei de cuprindere a unității consensuale a elitei. De obicei apar facțiuni care încearcă să submineze o asemenea tranzacție: iacobini care au încercat să-i readucă pe Stuart pe tronul Angliei; suporțitori înrăuți ai regelui suedeze îndepărtat, sau ai lui Rojas Pinilla în Columbia, încercând ulterior lovitură de stat; o gherilă insurgentă în Venezuela la începutul anilor '60. Extinzîndu-se pe

parcursul a cîțiva ani, sau chiar a unei generații, cooperarea neașteptată și deliberată care a făcut cu putință tranzacția între elite trebuie susținută pentru a face față unor asemenea încercări, iar elitele care nu au fost părtașe la reașezarea inițială trebuie încorporate. Succesul obținut în această direcție duce la consolidarea structurii elitei unificate consensual.

O altă caracteristică a procesului tranzacțional este negocierea față-în-față, adeseori în condiții secrete, între liderii facțiunilor majore ale elitei. Printr-o combinație de îndemînare, disperare și accident fericit impasurile au fost depășite și au fost atinse compromisuri cruciale. Numărul sesiunilor de negociere a fost poate de ordinul sutelor, în măsura în care acestea cereau nu numai compromisuri între facțiile majore, ci și înțelegeri în chiar sinul lor. De pildă, după orchestrarea invaziei lui Wilhelm în Anglia, în 1688, înfîlniri secrete între principalii lideri ai *tory-ilor* și *whig-ilor* au dus la decizia de a ține o sesiune parlamentară extraordinară pentru a lua în discuție chestiunile nerezolvate. Această convenție de trei săptămîni, ea însăși însoțită de o "avalanșă" de înfîlniri secrete, a rezultat în Declarația Drepturilor, expresie formală a reașezării elitei, pe care William și Mary au acceptat-o, împreună cu coroana la 13 februarie 1689. În Suedia, după săptămîni de delibrări intense și secrete în interiorul unui comitet de cincisprezece persoane, gravînd în jurul secretarului Hans Jarta, s-a produs în final concilierea și redactarea proiectului constituției, care a fost apoi ratificată, după încă trei săptămîni de discuții, de către stările nobililor, clerului, negustorilor și fermierilor liberi. Una dintre înfîlnirile timpurii cele mai importante în

tranzacția columbiană a avut loc în Spania, în iulie 1956, între numai două persoane: Laureano Gómez, fost președinte exilat care rămăsese liderul unei importante facțiuni a Partidului Conservator, și Alberto Lleras, tot un fost președinte și lider al Partidului Liberal. Cei doi s-au înfîlnit din nou în Spania în iulie 1957, semnând Pactul de la Sitges, care a produs cadrul pentru o succesiune de convorbiri între și în interiorul facțiunilor partinice între iulie și octombrie 1957. Rezultatul a fost platforma Frontului Național pentru Reformă Constituțională, aprobată masiv prin plebiscit din decembrie 1957. În mod similar, cadrul larg al tranzacției venezuelene a prins formă în timpul înfîlnirii de la New York, din decembrie 1957, între cinci lideri de partide și oameni de afaceri, iar expresia sa scrisă - Pactul de la Punto Fijo, Declarația de Principii și Programul Minim de Guvernare - a fost finisată prin înfîlniri în casa unui lider de partid, Rafael Caldera (Partidul Social Creștin) de-a lungul toamnei lui 1958.

Astfel de înțelegeri formale, scrise, constituie o altă caracteristică a tranzacțiilor între elite. Înțelegerile scrise angajează public facțiunile elitei semnatare la concesiile și garanțiile convenite. Însă nu înțelegerile formale și constituțiile în sine reușesc să producă acceptarea largă de către elite a unui nou cod de conduită politică, consecința cea mai importantă și de durată a reașezărilor elitei. În spatele unor astfel de înțelegeri trebuie să existe un grad înalt de îngăduință și comportament conciliator între principalii actori ai elitei. Prin natură lor, astfel de replieri subtile ale intransigenței și animozității sunt dificil de detectat de către observatorul extern. Cu

toate acestea, există *pattern-uri* comportamentale observabile, care indică schimbarea masivă indusă de reașezare în conduită elitei.

De pildă, ca nou rege al Angliei, William ar fi putut să ignore restricțiile pe care Declarația Drepturilor le-a plasat asupra autorității sale. Însă el le-a onorat și a acceptat noi restricții în ultima parte a lui 1689. Foarte important, el a făcut distribuirea funcțiilor astfel încît să obțină o balanță între *tory-îi* și *whig-îi*. Continuând să acționeze în spiritul reașezării, William a mai acceptat restricții adiționale pe parcursul domniei sale: sesiunile parlementare anuale au devenit o normă, chiar dacă nu erau cerute de lege, iar Camera Comunelor și-a asumat treptat un rol mai important în afacerile externe, deși acestea erau în general prerogativele coroanei. Asemănător, în Suedia, regentul Karl al XIII-lea, unchi al descoronatului Gustav al IV-lea Adolf, a refuzat să sprijine efortul de organizare a unei contralovituri regaliste în 1810, dînd astfel un timp vital conducătorilor tranzacției din 1809 să consolideze noul regim. Iar altea regală Bernadotte, recrutat din Franța pentru a deveni noul rege al Suediei, a acceptat să-și înfirze urcarea pe tron cu numai puțin de opt ani, în ideea de a sigura o tranzacție graduală și pașnică de la vechiul la noul regim. În Columbia, chestiunea presantă dacă noua coaliție liberal-conservatoare, care căzuse de acord asupra împărțirii pe jumătate a pozițiilor guvernamentale pentru o perioadă de șaisprezece ani, urma să aibă un liberal sau un conservator drept candidat prezidențial a fost rezolvată prin înțelegeri informale între facțiuni cu numai zece zile înainte de alegerile din 1958. În Venezuela, au trecut aproape zece ani înainte ca termenii tranzacției

între elite să fi primit un statut legal în constituție. Dar deși nu era legat prin lege să acționeze astfel, Rómulo Betancourt, noul președinte, și-a probat de îndată atașamentul față de ideea împărțirii puterii, promovând în cabinetul său membri ai celor două partide de opoziție mai importante și făcând mai departe un alt număr de gesturi menite să creeze un climat favorabil acestor partide.

Un alt element notabil al tranzacțiilor între elite a fost predominanța unor lideri politici experimentați; "oamenii noi" nu au jucat decât un rol periferic. În cazul englez, de pildă, instigatorii invaziei conduse de prințul William, membrii comitetelor parlamentare pentru drepturi, William însuși, precum și consilierii săi erau cu toții veterani ai politicii. În Suedia, Hans Jarta și cei cincisprezece membri ai comitetului constituțional au fost cu toții activi politici timp de câteva decenii. În Columbia, ambii lideri negociatori ai reașezării, Laureano Gómez și Alberto Lleras, erau foști președinți; amândoi, laolaltă cu cei mai mulți dintre actorii principali ai momentului, fuseseră implicați în eșecul formării unei coaliții liberal-conservatoare un deceniu mai devreme. În Venezuela, negociatorii centrali au fost conducătorii Acțiunii Democratice, ai Partidului Social Creștin și ai Uniunii Democratice Republicane, fiecare cu cel puțin douăzeci de ani de permanentă și experiență politică.

Preeminența liderilor experimentați în asemenea aranjamente a fost probabil un element cheie în succesul lor. În mod normal, doar liderii cu autoritate consolidată au abilitatea și statura necesară impunerii unor concesii și compromisuri dificil de acceptat pentru cei care îi urmează. Cunoașterea supe-

rioară a problemelor și a modului în care decurge jocul politic le dă posibilitatea să vadă ce și cum ar trebui făcut. În plus, experiența politică îndelungată oferă sansa unor învățăminte politice: amintirea unor conflicte costisitoare din trecut pare să-i fi determinat pe liderii din cazurile examineate să evite riscurile inherente apelului la un conflict necenzurat (Levine 1978).

Alături de aceste elemente procedurale ale tranzacțiilor între elite (viteză, negocieri secrete față-în-față, înțelegeri formale și îngăduință informală între lideri experimentați), există și alte similitudini structurale între tranzacțiile anterioare dintre elite? Poate că nu este lipsit de semnificație că în epocile în care elitele engleze, suedeze, columbiene și venezuelene perfectau aranjamentele lor, toate aceste țări se aflau la un nivel relativ scăzut de dezvoltare socioeconomica. Anglia și Suedia erau țări predominant agrare. Deși Venezuela și Columbia erau substanțial mai urbanizate în timpul tranzacției, nici ele nu erau înalt industrializate în anii '50. Acestea sugerează că toate cele patru elite naționale se bucurau de o autonomie considerabilă în raport cu presiunile și prozelitismul masei de aderenți. Faționile elitei și liderii lor puteau face compromisuri asupra unor chestiuni de principiu fără a trebui să reziste în față unor presiuni puternice. Membri ai unor oligarhii tradiționale, mai degrabă decât conducători ai unor mișcări și organizații de masă vaste și complexe, cele patru elite erau relativ libere să participe la concesiile și înțelegerile pe care tranzacția respectivă le presupunea.

Cel puțin dintr-o perspectivă exteroară, elitele columbiene și venezuelene par să fi avut mai puțină autonomie decât elitele Angliei și Suediei preindus-

triale. Mai toți actorii columbieni și venezueleni importanți conduceau partide politice organizate, fiind eventual constrânsi de calcule legate de costurile electorale, posibile sciziuni și alte considerente asemănătoare. Dar, în condițiile regimurilor dictatoriale pe care ambele țări le-au avut în anii '50, cu greu s-ar putea spune că aceste partide reprezentau organizații de masă sănătoase, pline de vitalitate. Într-adevăr, un număr de lideri de partid se aflau în exil la acea vreme, și probabil nu a fost lipsit de consecințe faptul că unele din întîlnirile, care au produs, în final, tranzacțiile venezueleană și columbiană au avut loc în străinătate - Spania, Puerto Rico, New York. Pe scurt, absența industrializării pe scară largă a Columbiei și Venezuela, combinată cu reprimarea parțială a partidelor și a altor organizații de masă, ne duce la concluzia că, asemenea grupurilor similare din Anglia și Suedia la o epocă mai timpurie, elitele columbiană și venezueleană s-au bucurat de o autonomie considerabilă. Importanța autonomiei elitei în forjarea unei tranzacții este evidențiată și de caracterul secret al negocierilor implicate; pe cît se pare, acestea nu se pot desfășura într-un acvariu democratico-mediatic.

Aceasta nu înseamnă, totuși, că tranzacțiile între elite se petrec cu desconsiderarea marelui public. Am menționat deja că teama elitelor față de pornirile nivelatoare reprezintă un stimulent pentru o acțiune rapidă. Pe lîngă aceasta, un anumit grad de mobilizare a maselor poate fi necesar pentru doborârea unei cliici conducătoare, ca și pentru apărarea unumitor poziții pe timpul în care elitele manevrează în direcția aplanării diferendelor majore dintre ele. Chiar și la acea vreme, elitele care au complotat

invazia lui William în Anglia, și care ulterior au elaborat cadrul de reguli în care acesta urma să funcționeze ca rege, s-au simțit obligate să monteze o campanie de publicitate anunțându-și acțiunea și argumentând în favoarea ei. Oponenții, faționea regalistă din jurul lui James al II-lea, au răspuns prin propria lor campanie pentru suport public. Dezbaterea publică în jurul tranzacției a fost apoi alimentată cu "scurgeri" de informație despre cine ce poziție a obținut. Modele asemănătoare apar și în celelalte tranzacții examineate. Acest aspect public este vizibil și în promulgarea unor documente eminentamente publice, în particular constituții, în toate cele patru țări. Pe scurt, deși tranzacțiile sunt în mod primar rezultatul negocierilor private între elite relativ autonome, ele au și o importantă dimensiune publică sau de masă. Importanța acestei dimensiuni probabil că a crescut odată cu expansiunea informațiilor despre activitățile elitei, disseminate prin canalele mediatice moderne, precum și odată cu dezvoltarea practicilor de sondare a opiniei publice.

Însă implicarea masei reprezintă o problemă spinosă pentru elitele angajate în obținerea unei tranzacții. Pe de o parte, este esențial ca moderatorii inclinați spre compromis să fie capabili să mobilizeze suportul de masă împotriva unor lideri sau faționi cu care nu se poate trata. Pe de altă parte, acești artizani ai compromisului trebuie să facă față riscului de a-și pierde sprijinul de masă în cazul în care ar fi percepți drept trădători ai aderenților lor. Pozițile lor de conducere trebuie să fie suficient de puternice pentru a putea negocia concesii importante cu dușmanii lor tradiționali, fără a fi eliminați. Împreună cu alte elemente semnalate, aceste acțiuni de

echilibrare delicată ne ajută să înțelegem de ce tranzacțiile între elite au fost astăzi de rare în istoria modernă și în lumea contemporană. Circumstanțele declanșatoare, procesele subsecvente, autonomia elitei și mobilizarea limitată a maselor, care par a fi elemente cruciale, sunt rareori prezente toate împreună. Aceasta este și unul din motivele importante pentru care elitele dezbinăte și regimurile politice instabile sunt elemente atât de persistente în țările în curs de dezvoltare din zilele noastre, și aceasta independent de amploarea schimbărilor survenite pe alte dimensiuni ale structurii lor sociale sau în situația lor economică și internațională.

Tranzacțiile între elite și consolidarea democratică

Democrațiile limitate stabile au fost, din punct de vedere istoric, consecința directă și aproape imediată a tranzacțiilor dintre elite. Astfel, rezultatul direct al tranzacției engleze din 1688-89 a fost un set larg acceptat de instituții parlamentare reprezentative și competitiv-partizane. Parlamentul a devenit rapid arena în care conflictele politice erau puse în scenă, în conformitate cu regulile detaliate care guvernau competiția între factiuni, și a devenit sediul principal al autorității guvernamentale. Cu toate acestea, datorită restricțiilor severe impuse sufragiului, și care au persistat pentru încă două sute de ani, doar mult mai târziu regimul englez a început să aproximeze o democrație consolidată. La fel în Suedia, un întreg secol a trecut între crearea unui regim politic reprezentativ stabil (produsul imediat al tranzacțiilor din 1809) și înflorirea democrației.

Așadar, în decursul istoriei, tranzacțiile dintre elite au stabilizat mediul politic și au reglat conflictele dintre factiuni rivale ale elitei, dar nu au produs imediat regimuri democratice înfloritoare.

Examinarea decalajului temporal între tranzacțiile dintre elite și consolidarea democrației este importantă, deoarece acesta evidențiază legătura dintre elementele care țin de nivelul masei și cele care țin de nivelul elitei în cadrul teoriei noastre. Cercetătorii din științele sociale au subliniat de multă vreme corelația puternică dintre nivelul dezvoltării socioeconomice și gradul participării de masă în politica democratică (de pildă Almond și Verba 1963; Deutsch 1953; Lerner 1958; Lipset 1981). Economiile de subzistență sunt asociate în mod normal cu populații analfabete, izolate geografic, subordonate în raport cu elitele locale și neimplicate în politica națională. Nici una din aceste trăsături nu conduce la acea participare restrânsă dar independentă a maselor în politică ce caracterizează democrații. Totuși, pe măsură ce societățile se modernizează economic, populațiile devin politic "mobilizate" în termeni de valori participative și aspirații, și încep să joace un rol mai mare în politica națională.

Mobilizarea de masă și cerința participării constituie o variabilă importantă care poate să intervînă între tranzacțiile dintre elite și consolidarea democrației. Acolo unde tranzacția precede modernizarea și industrializarea, maniera în care masele recent mobilizate sunt ulterior incorporate în politică e crucială. Așa cum o ilustrează cazurile englez și suedez, elitele unificate consensual produse de pactul fondator pot coopta și include gradual elite care apar ulterior din partidele și mișcările de masă.

născute din procesul de modernizare și industrializare. Extinderea progresivă a sufragiului către masa publicului poate merge înțâi în mână cu acest proces de includere și cooptare a elitelor. În Anglia și Suedia, rezultatul pe termen lung al acestui proces au fost democrațiile consolidate.

Ce s-ar fi întâmplat însă dacă elitele participante la tranzacție ar fi decis să blocheze participarea efectivă a maselor recent mobilizate și a clitelor care le reprezentau? Democrațiile reprezentative tinere din sudul Europei, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, sugerează un posibil răspuns. În Spania, un pact încheiat în 1876 între Cánovas, liderul Partidului Conservator, și Sagasta, liderul Partidului Liberal, a creat condițiile pentru o alternare regulată la guvernare a celor două partide. Dar după introducerea sufragiului masculin universal în 1889, rezultatele electorale care fuseseră cu grija orchestrate prin acest pact "turno pacífico" puteau fi atinse numai cu sprijinul notabililor locali (*caciques*), care făceau uz de pozițiile lor de putere și influență pentru a determina votanții din districtul lor să-și acorde sprijinul conservatorilor sau liberalilor, și pentru a preveni, în același timp, orice sprijin pentru alte grupuri emergente precum socialiștii. Acest tip de sprijin, întemeiat pe dominarea de tip *caciquil* a unei țărănimii dependente, la fel ca și folosirea corupției și a intimidării fățișe, a permis elitelor conservatoare și liberale să-și mențină majoritatele parlamentare timp de patru decenii, dar rezultatul a fost o democrație dezbinării elitelor și instabilitatea regimurilor în țările în curs de dezvoltare din lumea de azi, alături de răspîndirea pe care o are acolo violența de masă, face problema tranzacțiilor dintre elite mai importantă decât oricând. De aceea avem nevoie

de o a doua diagramă, ilustrând apariția pactului între elite în cursul unei tranziții de la o guvernare autoritară la una democratică, în condițiile existenței unei mobilizări politice a societății (vezi figura 2).

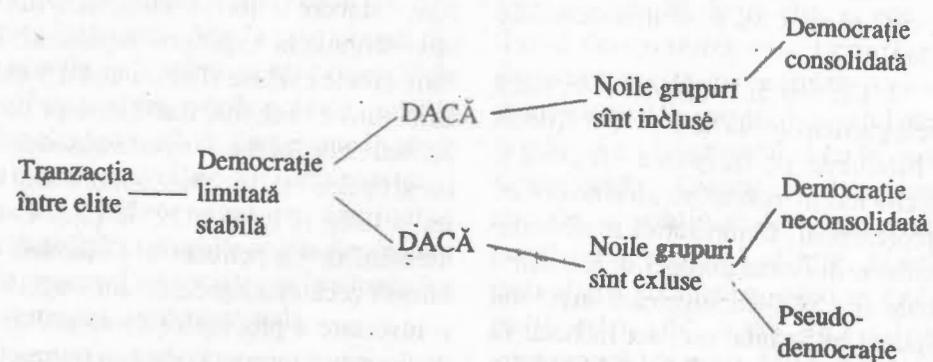


Figura 1. Tranzacția între elite precede modernizarea

deși „o ridicare populară activă, militantă și puțernic mobilizată poate fi un instrument eficace în doborârea unei dictaturi, (ea) poate să facă dificilă consolidarea democratică ulterioară, iar în anumite circumstanțe se poate chiar dovedi un motiv important de regresiune către o formă și mai brutală de conducere” (1986, p. 65). În mod tipic, aceasta

implică un proces circular de acțiune de masă și reacțiune a statului, în care mobilizarea de stradă provoacă răspunsuri represive ale regimului, iar acestea, la rîndul lor, generează o mobilizare și proteste încă și mai înverșunate. Dialectica pietrelor, bîtelor și a gazului lacrimogen are drept rezultat exacerbarea conflictelor și continuarea polarizării

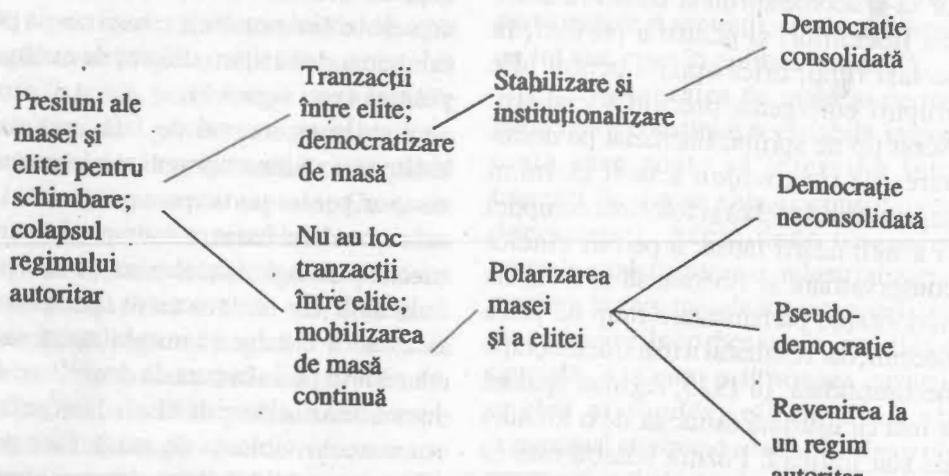


Figura 2. Tranziții democratice cu/fără tranzacții între elite

grupurilor. Relația dintre elite este caracterizată de ură și neîncredere, ele angajîndu-se într-o luptă fără nici un fel de opreliști pentru putere. Secvența reprezentată în partea de jos a figurii 2 este, aşadar, cu totul verosimilă.

Secvența ilustrată în partea de sus a figurii este ceva mai favorabilă consolidării democratice. În această situație apare un pact care, să cum am arătat deja, servește la stabilizarea climatului politic prin stabilirea unui consens procedural, prin instituționalizarea unor norme de conduită care restrîng exprimarea adversității și prin încurajarea unor modele de interacțiune a elitelor care reduc animozitățile de-o parte și de celalătă a unor clivaje tradiționale. În plus, elitele își demobilizează suporterii, reducînd astfel riscul ca incidente de violență în masă să se producă. Tranzițiile democratice din Spania la sfîrșitul anilor '70, Costa Rica în 1948 și Venezuela în 1958 s-au înscris destul de bine în specificațiile acestui model, iar tranziția democratică a Uruguayului de la mijlocul anilor '80 a prezentat, de asemenea, cîteva din aceste elemente.

Ingineria tranzacțiilor dintre elite în societățile contemporane este o sarcină descurajantă, iar faptul că acestea au survenit doar în cîteva țări nu e deloc surprinzător. Cu toate acestea, tranzacția poate foarte bine să reprezinte singura cale directă și rapidă de consolidare democratică în lumea de astăzi. Facțiuni cheie într-un număr de țări cu elite naționale dezbinăte par să simtă acest lucru. Tranziția democratică din Chile, în 1989, a implicat negocieri secrete greoaie, menite să clădească un front comun al elitelor care ar fi calmat regimul lui Pinochet, urmînd să marginalizeze în

același timp elitele de extremă dreapta și stîngă. În Africa de Sud, eliberarea lui Nelson Mandela și legalizarea Congresului Național African a urmat unor lungi discuții de culise între elite divergente, ducînd la deschiderea unor negocieri pînă atunci de neconceput între liderii albi și negri. În Polonia, precum și în alte cîteva țări est-europene, a fost adoptat un model al “mesei rotunde”, care a facilitat discuții private între elitele reprezentînd vechiul regim communist și elitele care conduceau forțele populare. Acestea, precum și alte tentative asemănătoare de tranziții, s-ar putea să eșueze datorită dificultății procesului, dar ele atestă importanța și relevanța perceptibilă a negocierilor de acest tip între elite în timpul tranzițiilor democratice din zilele noastre.

Convergența elitelor

Unul doilea tip de evoluție a elitelor de la dezbinare la unitate consensuală este ceea ce numim aici convergența elitelor. Aceasta reprezintă o transformare fundamentală care se petrece în democrațiile neconsolidate, și este inițiată în momentul în care una dintre fațunile adverse ale elitei, caracteristice în astfel de democrații, descoperă că prin formarea unei coaliții electorale large poate fi mobilizată o majoritate considerabilă a electoratului, se pot cîștiga în mod repetat alegeri și interesele proprii pot fi astfel protejate prin dobîndirea puterii executive. Convergența elitelor poate fi amorsată de îndată ce înfîringerile electorale successive reușesc să convingă elitele dizidente și ostile regimului că pentru a evita excluderea permanentă din poziții executive trebuie să înfîrgea coalitia dominantă prin propriul ei joc electoral. Aceasta înseamnă că ele trebuie

să recunoască legitimitatea instituțiilor democratice existente și să promită că vor adera la regulile democratice ale jocului. Pe scurt, grupurile de opoziție trebuie să abandoneze declaratiile antisistemice sau de loialitate parțială și să devină competitori credibili pentru cîștigarea sprijinului electoral. Încheierea convergenței elitelor este ilustrată în mod neechivoc de victoria electorală a elitei/elitelor anterior dizidente, urmată de guvernarea acestora într-un stil care dovedește respectarea deplină a instituțiilor existente și a regulilor de joc. La fel ca și în cazul tranzacției, unitatea consensuală este atinsă, ducînd astfel la consolidarea sistemului democratic.

În cele mai multe societăți moderne (al căror electorat este caracterizat de obicei printr-un nivel scăzut de polarizare ideologică sau de clasă), o convergență între elite cere niște transformări adiționale. Pentru a concura într-un mod mai eficient pentru sprijinul unui electorat predominant de centru, elitele polarizate trebuie să-și atenuze deosebirile ideologice și programele politice (vezi Dahl 1966, p.373; Downs 1959; Gunther, Sani și Shabad 1986, cap. 4, 8). Această moderatie reduce treptat prăpastia ideologică masivă care marchează faza dezbinării elitelor, îngustînd limitele și intensitatea conflictului asupra politicilor guvernamentale și întărind mai departe stabilitatea regimului.

Cazul paradigmatic pentru fenomenul convergenței elitelor îl reprezintă probabil Franța, începînd cu fondarea celei de-a V-a Republici și culminînd cu succesul "coabitării" din 1986-88 între facțiuni rivale care, la începuturile convergenței, se opuneau profund și cu inversunare una alteia. Alte cazuri de convergență a elitelor pot fi observate în

apropierea treptată a elitelor socialiste și nesocialiste din Norvegia și Danemarca în primele trei decenii ale secolului (vezi Higley, Field și Groholt 1976), precum și în diminuarea continuă a antagonismului dintre elite în Italia, Japonia și Grecia de-a lungul ultimilor zece-douăzeci de ani. Ce vom face în continuare este să aducem în lumină principalele elemente ale convergenței elitelor în cazul francez.

Dezbinarea a fost condiția de bază a elitelor franceze de-a lungul întregii istorii moderne a Franței. Alimentată de amintirea amară a Revoluției, ea însăși rezultatul și manifestarea unei dezbinări profunde, luptele neîncetate pentru putere ale elitelor franceze au provocat cîteva răsturnări de regim de-a lungul secolului al XIX-lea și au făcut din cea de-a III-a Republiecă un aranjament funciarment precar pînă la prăbușirea ei definitivă în 1940. Dezbinarea elitelor franceze a persistat în timpul celei de-a IV-a Republici, după al doilea război mondial, după cum indică existența unor partide și importante mișcări antisistemice la ambele capete ale spectrului politic. Conservatorii care îl sprijineau pe generalul de Gaulle nu au mai sprijinit cea de-a IV-a Republiecă pe motiv că slăbiciunea și diviziunile inerente unui "guvern-adunare" au dus la trădarea intereselor fundamentale ale națiunii franceze prin împiedicarea unei conduceri puternice. Ei favorizau înllocuirea celei de-a IV-a Republici cu un regim nou, pe linia articulată de generalul de Gaulle în 1946 (vezi Harrison 1969, pp. 24-28). O a doua mișcare antisistemică, de dreapta, a izbucnit în 1956 sub forma unui "blitz partid": mișcarea poujadistă, care combina "ostilitatea împotriva celor bogăți cu antiindustrialismul, antiparlementarismul și antisemitismul" (Safran

1985, p. 68), a obținut 12% din voturi și a trimis 53 de deputați în ultimul parlament al celei de-a IV-a Republici. La cîllalt capăt al spectrului se afla stalinistul Partid Comunist Francez, care primă regulat peste un sfert din voturile exprimate în alegerile din perioada celei de-a IV-a Republici.

Aproape jumătate din toate locurile Adunării Naționale, de-a lungul anilor '50, au fost ocupate de reprezentanți ai acestor partide sau ai altor partide antisistemice. Aceasta însemna că majorităile guvernamentale puteau fi formate doar prin coalizarea virtuală a tuturor celorlalte partide din Adunare, mergînd de la marxista Section Française de l'Internationale Ouvrière (SFIO) la stînga, pînă la conservatorii de dreapta, și de la anticlericalii Socialiști Radicali la catolică Mouvement Républicain Populaire. Aceste diferențe programatice și ideologice, combinate cu fragmentarea partizană în interiorul diferitelor tendințe și cu urmărirea neîngrădită a ambiiilor personale de către numeroși deputați, făceau ca o guvernare medie să nu dureze mai mult de opt luni.

Criza algeriană din 1958 a reprezentat un punct de cotitură pentru elitele franceze. Rezultatul ei a fost revenirea la putere a lui de Gaulle în împrejurări care au facilitat consolidarea a ceea ce a anterior nu a fost decît o aliniere dezorganizată de facțiuni ale elitelor de centru și de dreapta. Imediat după ce a devenit prim-ministru în 1958, de Gaulle a purces prompt la înllocuirea regimului cu semiprezidențiala Republiecă a V-a, urmînd liniile pe care el însuși le preconizase un deceniu mai devreme și în care el, ca președinte, urma să ocupe o poziție însemnată. În același timp, susținătorii săi au organizat rapid un partid de largă

cuprindere, L'Union pour la Nouvelle République (UNR) pentru a-i asigura sprijinul electoral. De-a lungul următorilor cîțiva ani, de Gaulle a luat importante măsuri pentru consolidarea noului regim, cele mai semnificative fiind rezolvarea crizii legate de decolonizarea Algeriei, care declanșase colapsul Republicii a IV-a, și supunerea unor segmente rebele ale armatei franceze.

Perioada dintre revenirea la putere a lui de Gaulle, în iunie 1958, și cîștigarea unei majorități absolute în alegerile pentru Adunarea Națională din noiembrie 1962 de către coaliția progaullistă, trebuie văzută ca etapa în care a început convergența elitelor franceze. În timpul acestor ani, facțiunile de centru și de dreapta ale elitei, care anterior fuseseră opuse, încep să înțeleagă că interesele lor pot fi cel mai bine protejate prin cooperare electorală împotriva stîngii. Astfel s-a conturat coaliția elitelor de centru-dreapta, care urmau să domine politica franceză pentru următorii douăzeci de ani.

Așadar, în primii ani ai deceniului săpte, elitele franceze au devenit din ce în ce mai polarizate în două tabere mari. De o parte se afla coaliția electorală dominantă a facțiunilor de centru și de dreapta, care apăraseră noul regim și, prin aceasta, un sistem eminentamente capitalist. Pentru o vreme ei au ocupat cele mai multe poziții de putere în arena politică și în cea socială: dețineau pozițiile cheie în cabinete, cele mai înalte poziții în funcțiile civile, în firmele și asociațiile de afaceri și într-o varietate de organisme publice precum partidele burgheze, biserică și organizațiile afiliate, mass-media și anumite sindicate. Împotriva acestei coaliții se găseau liderii partidelor socialist și comunist, oficialii celor mai

multe organizații sindicale, precum și numeroși intelectuali și celebrități afiliate la partidele și mișcările comuniste sau socialiste. Această tabără avea o perspectivă esențial marxistă asupra societății și economiei, și detinea un statut de opozitie destul de precar în cadrul sistemului politic.

În decursul următorilor douăzeci de ani, partidele de stînga au suferit schimbări majore, care au deschis calea către unificarea consensuală a tuturor factiunilor majore ale elitei. Din perspectiva consolidării democratice, elita comunistă a suferit cea mai profundă schimbare. Către sfîrșitul anilor șaizeci, ea a început să abandoneze multe din pozițiile marxism-leninismului, înlocuindu-le cu o orientare inconsistentă dar predominantă către o formă de eurocomunism. Respingînd noțiunea de "dictatură a proletariatului" și căzînd de acord cu socialistii să preia posturi într-un viitor guvern de stînga, elita comunistă a abandonat proclamațiile antisistemice, angajîndu-se să coopereze în cadrul instituțiilor existente și să practice jocul politic după regulile lăsate de elitelâ care au pus bazele și au dominat cea de-a V-a Republică. Acest anagajament a fost formalizat în Programul Guvernamental Comun din 1972, în care comuniștii au recunoscut explicit noțiunile de sistem multipartid, suveranitate a sufragiului și cea de alternanță la putere, precum și noțiunea de protecție a libertăților individuale fundamentale. Este important de semnalat că această schimbare majoră de orientare a fost determinată în mod esențial de logica convergenței continue dintre elite: realizînd imposibilitatea realizării ambii de a ajunge la putere printr-o acțiune de tip "asaltul Palatului de Iarnă", obosiți de futilitatea opozitiei

față de majoritatea gaullistă atât de bine instalată, conducătorii comuniști au concluzionat că doar o ruptură explicită cu pozițiile lor antisistemice anterioare ar da suficientă încredere unei majorități a electoratului francez să sprijine o coaliție între socialisti și comuniști.

Blocul socialist, de asemenea, a trecut prin schimbări majore. Cîteva din factiunile socialiste anterior independente au fuzionat cu bătrîna, dar inadecvată din punct de vedere organizational, SFIO pentru a forma un nou partid socialist. Instituțiile de partid au fost reconstruite în aşa fel încît să ofere o alternativă electorală mai credibilă coaliției dominante de centru-dreapta. În cursul negocierilor cu comuniștii asupra Programului Comun de Guvernare, socialistii au modificat un număr însemnat de programe politice pentru a le face compatibile cu cele ale comuniștilor. Aceasta a echivalat cu o deplasare spre stînga a socialistilor. Însă în 1978, cînd comuniștii s-au retras din Programul Guvernamental Comun, socialistii deveniseră principalul partid de opozitie.

Succesul transformărilor partidului socialist a devenit evident în marile victorii electorale din 1981, prin care au cîștigat astă președenția cât și majoritatea absolută în Adunarea Națională. Acest triumf a permis primului guvern al lui François Mitterand să implementeze multe din programele socialistilor, în special naționalizarea unui număr important de bănci și conglomerate industriale, precum și utilizarea unor măsuri fiscale stimulative pentru a opri recesiunea economică. În orice caz, în numai doi ani, aceste programe și-au probat eșecul: măsurile fiscale deflaționiste nu au stăvilit recesiunea, ci au contribuit la prăbușirea francului, iar

naționalizarea s-a dovedit a fi mult mai costisitoare decât se anticipase inițial. Pentru a evita o înfrîngere devastatoare în alegerile din 1984, guvernul socialist a trecut printr-o abruptă schimbare la față în politica economică, abandonînd socialismul maximalist în favoarea unor politici moderate de tip social-democrat care, de atunci, au rămas o caracteristică a socialistilor.

Prin urmare, în decursul a 25 de ani, elitele franceze au trecut printr-o substanțială convergență. Unificarea parțială a survenit mai întîi la dreapta. Gaulliștii, care inițial aveau o orientare antisistemă, s-au folosit de criza algeriană din 1958 pentru a crea un sistem cu care se puteau acomoda. Aceasta a fost însotită de construirea unei coaliții puternice și durabile între factiunile de centru și de dreapta. Dominația electorală a acestei coaliții a fortat elitele de stînga să-și reexamineze strategiile, programele și ideologia. Abandoarea de către partidul comunist a pozițiilor antisistemice, atitudine făcută explicită în 1972 în Programul Comun de Guvernare, a însemnat că, pentru cea de-a V-a Republică, nu va exista o provocare serioasă din partea unei grupări a elitelor de stînga. Unitatea consensuală între elitelile importante a fost, de atunci, o caracteristică cel puțin tacită a politicii franceze. Toate acestea au fost urmate de o convergență programatică și ideologică, pe măsură ce comuniștii au fost depășiti de către socialisti, ca cel mai mare partid al stîngii, și pe măsură ce, încă și mai important, socialistii au trecut printr-un proces profund de moderare, continuu de atunci încoace. Este interesant de semnalat că în cazul socialistilor francezi ordinea firească în care mai întîi ideologia socialistă se modereză și abia apoi

survine accesul la poziții guvernamentale a fost inversată. Mai tipice sunt cazurile partidului socialist spaniol, Partido Socialista Obrero Español, și al celui social-democrat vestgerman, Sozialdemokratische Partei Deutschlands, cazuri în care un congres dramatic - precum "Bad Godesberg" - modereză pozițiile fundamentale ale partidului cu mult înainte ca partidul să fie percepuit ca acceptabil de o majoritate a electoratului, devenind astfel capabil să cîștige o victorie la urne.

Unitatea consensuală a elitelor franceze a devenit evidentă în ușurință relativă cu care au reușit "coabitarea" din perioada 1986-88, cînd posturile din cabinet și cel de prim-ministru au fost deținute de lideri de centru-dreapta, în vreme ce președenția era încă ocupată de Mitterand. În orice alt moment în istoria franceză, ocazia oferită de o asemenea conjunctură pentru subminarea oponenților politici și provocarea unei crize de regim ar fi fost imediat exploatață de elitelile antagonice. Însă coabitarea dintre un președinte socialist și un guvern conservator s-a derulat fără vreo criză majoră. Dovezi concluante pentru consensul și unitatea care azi caracterizează elitelile franceze pot fi în continuare găsite în formarea unui guvern de coaliție între socialisti și partidele de centru după alegerile din 1988. Din punctul de vedere al lui Stanley Hoffman, anii '80 au fost martori ai consolidării celei de-a V-a Republici, ai volatilizării partidului comunist, ai transformării socialistilor într-o varietate de socialdemocrați de seră și ai competițiilor electorale centrate pe diferențe politice de grad și nu de natură (Hoffman 1987, pp. 347-9). Franța a devenit o democrație consolidată ca urmare a convergenței de

elite pe care am descris-o mai sus.

Întrucât nu este exclus ca astfel de convergențe să se petreacă în cîteva din democrațiile neconsolidate de azi, merită să abstragem din cazul francez cea ce apare a fi setul de circumstanțe cheie. Una dintre ele, deja semnalată, este atingerea unui nivel ridicat de dezvoltare socio-economică. Prosperitatea economică trebuie să fie suficient de răspîndită pentru ca apelul la sprijinul instituțiilor existente - adică a *status quo*-ului - să găsească o majoritate electorată latentă pregătită să îl ofere. Aceasta face cu puțină formarea unei coaliții de centru-dreapta cîștigătoare, ale cărei victorii electorale successe determină forțele dizidente să îi emuleze exemplul și să accepte instituțiile și procedurile stabilite. Un număr destul de mare de țări din America Latină, sudul Europei și estul Asiei au atins deja acest nivel de dezvoltare și, cu toate că elitele lor rămân dezbinăte și regimurile democratice neconsolidate, ele reprezintă potențiali candidați la procesul de convergență. Cu toate acestea, o convergență reușită s-ar putea să depindă și de apariția unui lider dinamic, popular, de tipul generalului de Gaulle, care e capabil să forjeze o coaliție victorioasă între elitele anterior opuse de centru și de dreapta. Emergența unui astfel de lider nu este inevitabilă, desigur, iar succesul lui s-ar putea să depindă de survenirea unei crize grave, precum aceea prin care a trecut Franța în 1958. În sfîrșit, chiar și acolo unde o majoritate electorală este disponibilă în mod latent pentru o mobilizare de centru-dreapta, și apare și un lider capabil să dea formă necesarei coaliții electorale, un nivel considerabil de accidente fericite, de natură economică sau de alt fel, pot fi de asemenea necesare: moderația la nivelul elitei și al maselor a

fost, desigur, favorizată în Franța, Italia sau Japonia de condiții economice care au fost foarte avantajoase. Dacă în țări aflate în condiții mai puțin fericite poate să survină o convergență între elite rămîne astfel o chestiune deschisă.

Cîteva observații concluzive

Un argument central al acestui capitol susține că stabilitatea și șansele de supraviețuire pe termen lung ale regimurilor democratice sunt puternic stimulante atunci cînd consolidarea a fost obținută, adică atunci cînd există o unitate consensuală a elitei într-un regim care devine complet democratic. Am descris cele două modalități fundamentale prin care unitatea consensuală poate fi dobîndită în lumea contemporană: tranzacțiile dintre elite și convergențele. Vom conchide prin a rezuma relația care există între consolidare și stabilitate, și prin a contrasta analiza noastră cu alte abordări înrudite.

Consolidarea democratică duce la stabilitate pe termen lung din cîteva motive. În primul rînd, admiterea legitimității instituțiilor democratice și respectarea regulilor de procedură democratică descurajează elitele aflate la conducere în democrațiile tinere să încalce drepturile grupurilor de opoziție. Pe de altă parte, în lipsa unei asemenea angajări se poate produce o îngustare progresivă a democrației care, în cele din urmă, culminează prin transformarea într-o democrație limitată sau într-un regim autoritar. Pe scurt, întrucât elitele guvernante împărtășesc consensul care sprijină regimul democratic, respectul pentru instituțiile și normele acestuia

servește ca mijloc de control al abuzurilor puterii executive.

Consolidarea democratică mai contribuie la stabilitate prin reducerea intensității cu care se exprimă conflictele și prin restrîngerea conflictelor la canale pașnice acceptate instituțional. Admiterea unui set comun de norme de conduită reduce incertitudinea asupra a ceea ce este și ceea ce nu este un comportament politic acceptabil, și contribuie la rutinizarea unor expresii ale conflictului politic, neviolente și bazate pe respect mutual. În măsura în care astfel de norme evită violența, intimidarea și altele de același fel, răspîndirea lor pe scară largă reduce队ama mutuală și suspiciunea. Iar în măsura în care a pierde într-un conflict politic nu mai este percepță de părți ca o amenințare directă a bunăstării lor fizice și materiale, intensitatea conflictului este redusă, iar factorii responsabili care pierd alegerile sunt mai pregătiți să se dea la o parte, încrăzitori că vor supraviețui și că, eventual, se vor reîntoarce la putere cîndva în viitor. Pe deasupra, recunoașterea legitimității instituțiilor guvernamentale într-o democrație nouă crește probabilitatea ca eventualele conflicte să fie mai degrabă canalizate către instituții democratice, reprezentative și nu către o scenă necontrolată extraparlementară.

Dinamicele conflictului politic în democrațiile neconsolidate sunt calitativ diferite. Elite importante și puternice neagă legitimitatea regimului existent și încearcă să îl răstoarne. Provocările aduse la adresa legitimității regimului și absența acceptării consensuale a normelor democratice de conduită politică contribuie la existența unei suspiciuni mutuale, persistente și conditionale care marchează expresiile conflictului politic. Puțini actori sunt pregătiți să-și pună în joc

viitorul politic Mizînd pe ideea unei funcționări democratice a instituțiilor; ei caută alte mijloace, adeseori ilegale și antidemocratice, pentru a-și promova pozițiile, anagajîndu-se în procesul democratic doar atîta vreme cît acesta nu le amenință interesele. Si deoarece partidele rivale sunt de asemenea bănuite că ar sprijini doar în mod condiționat democrația, și că ar fi echivoce în angajamentul față de regulile democratice ale jocului, conflictele și competiția politică sunt marcate de suspiciune și neîncredere. În măsura în care mobilizarea maselor în stradă ține locul negocierilor între elite reprezentative, ca principală formă a "dialogului" dintre guvern și opoziție (sau chiar între grupări de opoziție rivale), un ciclu autoîntreținut protest-reprimare-protest poate fi pus în mișcare, polărizînd progresiv relațiile dintre grupuri și ridicînd nivelul violenței de ansamblu în societatea politică. Astfel devine improbabil ca regimul să supraviețiască următoarei crize politice.

În concluzie, consolidarea democratică - unitatea consensuală a elitei într-un regim pe deplin democratic - contribuie în mod decisiv la stabilitatea regimului. Vom susține mai departe că o democrație limitată stabilă - un regim care este în general reprezentativ fără a fi foarte larg democratic, dar în care unitatea consensuală a elitei a fost realizată - poate pregăti terenul pentru o extindere progresivă a sufragiului și pentru expansiunea termenilor inițiali ai unității consensuale a elitei (prin încorporarea noilor elite), apropiindu-se de un regim democratic consolidat și stabil.

Un număr de cercetători au recunoscut importanța generală a acomodării și consensului dintre elite în funcționarea unei democrații stabile. În particular,

conceptul de consociationalism al lui Arend Lijphart împărtășește, ca și perspectiva noastră teoretică, aprecierea importanței negocierilor incluzive, din spatele scenei, între elite concurențiale (Lijphart 1968, 1977). Lijphart validează și observația noastră că o conștientizare, de către elite, a posibilității unui conflict politic violent, de obicei motivată de amintirea unor foste conflicte, este un factor important care le determină să ia măsuri extraordinare în direcția restrângerei conflictelor cunoscute și viitoare. El observă că „trăsătura esențială a democrației consociaționale nu este dată atât de mult de vreun aranjament instituțional oarecare, cît de efortul deliberat, comun al elitelor de a stabiliza sistemul” (Lijphart 1969, p. 213). Cu toate acestea, cele mai multe analize asupra democrațiilor consociaționale acordă o atenție relativ scăzută negocierilor dintre elite, care inițiază și susțin aceste democrații, insistând asupra *pattern-ului* consociational de guvernare, în care *input-ul* și *output-ul* politic sunt distribuite proporțional între elite cultural distincte și segmentele de populație pe care le conduc. A rezultat o dezbatere trenantă asupra funcționării și meritelor relative ale aranjamentelor instituționale „majoritariene”, respectiv „consociaționale” (vezi în special Lijphart 1984; Sartori 1987).

Prin contrast, acest capitol se concentrează asupra interacțiunii *per se* dintre elite în tranziția și consolidarea democratică. Sîntem interesați de modul în care, uneori, elite naționale transcend dezbinările dintre ele prin tranzacții și convergențe, și privim aranjamentele instituționale consecutive ca o problemă secundară. Deosebit de importantă este înțelegerea circumstanțelor și a proceselor care originează evoluția elitelor de la

dezbinare la unitate consensuală. Dacă o astfel de transformare survine, o democrație stabilă poate fi constituită, iar emergența unei democrații consolidate este mult facilitată, independent de aranjamentele instituționale care ar fi adoptate. Într-adevăr, pactul elitelor britanice din 1688 a culminat cu stabilirea a ceea ce Lijphart numea modelul sistemului „majoritar”. Deși o tranzacție între elite poate conduce la o formă de guvernare consociatională, o asemenea finalitate nu este cerută de conceptualizarea noastră.

O altă diferență între conceptul de democrație consociatională și conceptele noastre de tranzacție și convergență a elitelor este faptul că cel dintîi are un element substanțial, în timp ce celelalte pot fi în întregime procedurale. Democrația consociatională este concepută ca un aranjament pentru împărtirea bunurilor materiale și a altor beneficii substanțiale între toate sectoarele societății pe o bază proporțională, utilizând pentru aceasta un mecanism procedural: veto-ul reciproc. În contrast, tranzacțiile între elite și convergența privesc, în primul rînd, stabilirea instituțiilor politice și a unor reguli cu care elitele pot să conviețuască. Problema dacă alte categorii mai largi populare trag un folos din tranzacțiile și convergențele elitare nu face parte din modul în care acestea sunt gîndite. Într-adevăr, în cele mai multe împrejurări istorice este îndoînelnic că altcineva decât elitele și asociațiile lor imediați au tras vreun folos direct de pe urma lor.

Abordarea noastră se mai deosebește de conceptul consociational al lui Lijphart prin aceea că se aplică unui spectru mai larg de societăți. Democrația consociatională cere o segmentare clară

a societății în grupuri definite cultural, și ale căror identități, moravuri și obiceiuri sunt distințe; în care, mai departe, nici un grup nu este în mod excepțional dominant. Prin contrast, conceptele noastre pot fi aplicate tuturor societăților moderne sau pe cale de modernizare, nu numai celor care sunt puternic segmentate. Tranzacțiile și convergențele cer într-adevăr un anumit grad de organizare ierarhică în societate (fără de care nu ar exista nici elite cu autoritate recunoscută care să negocieze în numele clientelelor specifice), dar există o diferență fundamentală între concepția noastră și cea al lui Lijphart cu privire la gradul în care o astfel de organizare reflectă o compartimentare a societății.

Noțiunea de „pact între elite” este, de asemenea, foarte asemănătoare cu conceptele noastre de tranzacție și convergență. După cum a fost definit de O’Donnell și Schmitter, un pact între elite este „o înțelegere explicită, dar nu întotdeauna explicată sau justificată public, între un grup select de actori care se străduiește să definească (sau, mai curînd, să redefină) regulile guvernării exercitarea puterii pe baza garantării mutuale a «intereselor vitale» ale celor care participă la pact” (1986, p. 37). Ei argumentează că pactele joacă un rol important în fundarea unor democrații stabile, și semnalează că două din cele trei democrații latino-americane care au supraviețuit valului de autoritarism ce a cuprins continentul în anii ’60 și ’70 - Columbia și Venezuela - și-au avut originea în astfel de pacte. Ei tratează Costa Rica, a treia democrație supraviețuitoare, ca fiind pur și simplu o anomalie, deoarece nici un pact nu a survenit la instaurarea sa în 1948. Dimpotrivă, din perspectiva noastră toate cele trei demo-

tează că "pactele fondatoare sunt mecanisme antidemocratice, negociate de elite care caută în mod deliberat să creeze un contract socioeconomic și politic, menit să demobilizeze actorii pe cale de apariție din rîndul masei și stabilind, în același timp, măsura în care actorii pot participa la putere sau deține puterea în viitor. Pactele își pot atinge acest scop prin restrîngerea contestației..., prin restrîngerea agendei politice însăși..., sau prin restrîngerea sufragiului... Independent de strategia aleasă, efectul net al acestor opțiuni este același: natura și parametrii democrației care rezultă sunt precis circumscrise" (Karl 1990, pp. 11-12).

Într-o analiză mai țimpurie, Karl adăuga că astfel de pacte pot "instituționaliza o tendință conservatoare în politică, creînd un nou *status quo* ce poate bloca progresul ulterior către o democrație politică, economică și socială" și că "aceasta este o consecință logică, de vreme ce pactele între elite, adeseori conduse în secret, reprezintă o construcție democratică prin mijloace antidemocratice" (Karl, 1986, p. 198). Abordarea noastră diferă în două privințe. În primul rînd, doar conceptul de "democrație directă" cere ca deciziile să fie luate de foruri publice. Dacă este însă adoptată o concepție procedurală asupra democrației, negocierile private între elite reprezintă un element acceptabil, chiar de rutină, al

Traducere de Mircea Boari

BIBLIOGRAFIE

- Almond, Gabriel; Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton, New Jersey; Princeton University Press, 1963.
- Burton, Michael G.; John Higley, "Elite Settlements", în *American Sociological Review*, 52, 1987a, pp. 295-307.

- Burton, Michael G.; John Higley, "Invitation to Elite Theory", în G. William Domhoff, Thomas R. Dye (eds.), *Power Elites and Organizations*, Newbury Park, CA: Sage, 1987b.

- Dahl Robert, "Some Explanations" în Robert A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, New Haven, CT: Yale University Press, 1966.
- Dahl, Robert, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, CT: Yale University Press, 1971.
- Deutsch, Karl, *Nationalism and Social Communication*, MA: MIT Press, 1953.
- Diamond, Larry, "Introduction: Persistence, Erosion, Breakdown, and Renewal" în Larry Diamond, Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (eds.), *Democracy in Developing Countries: Asia*, vol. 3, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1989.
- Diamond, Larry, Juan J. Linz, "Introduction: Politics, Society, and Democracy in Latin America", în Larry Diamond, Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (eds.), *Democracy in Developing Countries: Latin America*, vol. 4, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1989.
- Diamond, Larry; Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (eds.), *Democracy in Developing Countries: Africa*, vol. 2; Boulder, CO: Lynne Rienner, 1988.
- Diamond, Larry; Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (eds.), *Democracy in Developing Countries: Asia*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1989a.
- Diamond, Larry; Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (ed.), *Democracy in Developing Countries: Latin America*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1989b.
- Di Palma, Giuseppe, *The Study of Conflict in Western Societies: A Critique of the End of Ideology*, Morristown, NJ: General Learning Press, 1973.
- Di Palma, Giuseppe, *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1990.
- Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper Bros, 1959.
- Dye, Thomas R., *Who's Running America: The Reagan Years*, third edition, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1983.
- Field, G. Lowell; John Higley, "Imperfectly Unified Elites: The Cases of Italy and France", în *Comparative Studies in Sociology*, ed. R. Tomasson, Greenwich, CT: JAI Press, 1978.
- Field, G. Lowell; John Higley, *Elitism*, London: Routledge & Kegan Paul, 1980.
- Field, G. Lowell; John Higley, Michael G. Burton, "A New Elite Framework for Political Sociology", în *Revue européenne des sciences sociales*, 28, 1990, pp. 149-82.
- Gunther, Richard; Anthony Mughan, "The Separation of Powers and Conflict Management", în Bert Rockman, R. Kent Weaver (eds.), *Do Institutions Matter? Policymaking in Presidential and Parliamentary Systems*, Washington DC: Brookings Institutions, 1991.
- Gunther, Richard; Giacomo Sani, Goldie Shabad, *Spain After Franco: The Making of a Competitive Party System*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1986.
- Harrison, Martin (ed.), *French Politics*, Lexington, MA: Heath, 1969.
- Higley, John; Michael G. Burton, "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns", în *American Sociological Review*, 54, 1989, pp. 17-32.
- Higley, John; Desley Deacon, Don Smart, *Elites in Australia*, London: Routledge & Keagan Paul, 1979.
- Higley, John; G. Lowell Field, Knut Groholt, *Elite Structure and Ideology*, New York: Columbia University Press, 1976.
- Higley, John; Gwen Moore, "Elite Integration in the United States and Australia", în *American Political Science Review*, 75, 1981, pp. 581-97.
- Hoffmann, Stanley, "Conclusion: Paradoxes and Discontinuities", în G. Ross, S. Hoffmann, S. Malzzcher (eds.), *The Mitterrand Experiment*, New York, Oxford University Press, 1987.
- Kadushin, Charles, "Power, Influence and Social Circles: A New Methodology for Studying Opinion Makers", în *American Sociological Review*, 33, 1968, pp. 685-99.
- Kadushin, Charles, "Power Circles and Legitimacy in Developed Societies", în Bogdan Denitch (ed.), *Legitimation of Regimes*, Beverly Hills, CA: Sage, 1979.
- Karl, Terry, "Petroleum and Political Pacts: The Transition to Democracy in Venezuela", în Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, Laurence Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1986.
- Karl, Terry, "Dilemmas of Democratisation in Latin America", în *Comparative Politics*, 23, 1990, pp. 1-21.
- Lamounier, Bolívar, "Challenges to Democratic Transition in Brazil", note pregătite pentru secțiunea "After the Transition: The

- "Consolidation of New Democratic Regimes", din cadrul întîlnirii anuale a American Political Science Association, Washington DC, Septembrie 1988.
- Lane, David, *Elites and Political Power in the USSR*, Brookfield, VT: Edward Elgar, 1988.
- Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society*, New York, Free Press, 1958.
- Levine, Daniel H., "Venezuela Since 1958: The Consolidation of Democratic Politics", în Juan J. Linz, Alfred Stepan (eds.), *The Breakdown of Democratic Regimes: Latin America*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1978.
- Lijphart, Arend, *The Politics of Accommodation: Pluralism-and Democracy in the Netherlands*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1968.
- Lijphart, Arend, "Consociational Democracy", în *World Politics*, 21, 1969, pp. 207-25.
- Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, CT: Yale University Press, 1977.
- Lijphart, Arend, *Democracies*, New Haven, CT: Yale University Press, 1984.
- Lijphart, Arend; Thomas C. Bruneau, P. Nikiforos Diamandouros, Richard Gunther, "A Mediterranean Model of Democracy? The Southern European Democracies in Comparative Perspective", în *West European Politics*, 11 (January), 1988, pp. 7-25.
- Linz, Juan, "Totalitarian and Authoritarian Regimes", în *Handbook of Political Science*, vol. 3, Fred I. Greenstein, Nelson W. Polsby (ed.), Reading, MA: Addison-Wesley, 1975.
- Lipset, Seymour Martin, *Political Man*, New York: Doubleday, 1960.
- Lipset, Seymour Martin, *Political Man*, expanded and updated, Baltimore, John Hopkins University Press, 1981.
- McDonough, Peter, *Power and Ideology in Brazil*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1981.
- Meritt, Richard L., *Systematic Approaches to Comparative Politics*, Chicago, Rand McNally, 1970.
- Morlino, Leonardo, "Consolidamento democratico: Definizione e modelli", în *Rivista italiana di scienza politica*, 2 (August), 1986.
- Moyser, George; Margaret Wagstaffe (eds.), *Research Methods for Elite Studies*, Boston: Allen & Unwin, 1987.
- O'Donnell, Guillermo; Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1986.
- Powell, G. Bingham, *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
- Prewitt, Kenneth; Alan Stone, *The Ruling Elites: Elite Theory, Power, and American Democracy*, New York: Harper and Row, 1973.
- Pridham, Geoffrey, (ed.), *Securing Democracy: Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*, London: Routledge & Kegan Paul, 1990.
- Przeworsky, Adam, "Problems in the Study of Transition to Democracy", în Guillermo Q'Donnell, Philippe C. Schmitter, Laurence Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1986.
- Putnam, Robert D., *The Comparative Study of Political Elites*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1976.
- Rustow, Dankwart, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model", în *Comparative Politics*, April, 1970, pp. 337-63.
- Safran, William, *The French Polity*, second edition, New York: Longman, 1985.
- Sanders, David, *Patterns of Political Instability*, London: Macmillan, 1981.
- Sartori, Giovanni, *Parties and Party Systems*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Sartori, Giovanni, *The Theory of Democracy Revisited, Part One: The Contemporary Debate*, Chatham, NJ: Chatham House Publishers, 1987.
- Schwoerer, Lois, *The Declaration of Rights*, 1689, Baltimore: John Hopkins University Press, 1981.
- Share, Donald, "Transitions to Democracy and Transition Through Transaction", în *Comparative Political Studies*, 19, 1987, pp. 525-48.
- Wilde, Alexander W., "Conversations Among Gentlemen: Oligarchical Democracy in Columbia", în Juan J. Linz, Alfred Stepan (eds.), *The Breakdown of Democratic Regimes: Latin America*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1978.

George Tibil

Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României

The author seeks to identify the characteristic features of the relationship between the status of the national elite, i.e. unity or conflict, and the political instability that characterized the modern and contemporary evolution of Romania.

Both the ideologic and the programmatic disunity of the Romanian political elites during the modern period have produced frequent changes of the political regime.

After 1989, the political elites remained divided in two opposite fractions, unable to achieve a minimum consensus in defining and promoting the national interests. The warfare between the "Power" and the "Opposition" has marked in a negative way the stability of the political regime, undermining the very bases of legitimacy of the new democratic institutions.

Sfîrșitul anului 1989 marchează prăbușirea regimului comunist din România și începutul unor procese de profunde transformări politice, economice și sociale. Schimbările au fost extrem de rapide și radicale, în doar câteva zile întreg eșafodajul politic al vechiului sistem coriunist fiind aruncat la "lada de gunoi a istoriei". A urmat o perioadă de reconstrucție a noului cadru instituțional democratic. În acest context social instabil, o temă care vizează stabilitatea politică pare cel puțin neobișnuită. Iar dacă este pusă în relație directă cu elitele politice, ineditul întreprinderii este aproape total în cîmpul sociologiei politice românești. Este vorba despre o schimbare de paradigmă, necesară după ce timp de peste o jumătate de secol științele sociale românești au trăit sub monopolul doctrinei marxist-leniniste, pentru care masele aveau rolul determinant în istorie. Este relevant, în acest sens, faptul că inclusiv termenul de "elită" a fost aproape eliminat, atât din vocabularul științific, cât și din discursul cunoașterii comune, iar eticheta de "elitist" aplicată cuiva, semnifica o grea condamnare, echivalând cu eliminarea din spațiul dezbaterei științifice sau publice.

După această "eră a maselor", este necesară revenirea la analizele orientate spre evidențierea rolului important jucat de elită în evoluția societății omenesti, fără a cădea într-un exclusivism de sens opus, prin care să fie afirmat un determinism absolut al socialului dinspre minoritatea constituită în elită.

Cei care au îmbogățit și revitalizat teoria clasică a elitelor au fost J. Higley, M. Burton și G.L. Field. Plecînd de la clasicii domeniului - Pareto, Mosca

și Michels - ei elaborează o teorie nouă, care evidențiază gradul de autonomie al elitelor în determinarea cursului politiciei naționale. În funcție de relațiile care există între fracțiunile elitei naționale sunt definite trei tipuri de elite unificate ideologic, elite unificate consensual și elite dezbinante (în conflict) - fiecare dintre acestea fiind strâns relateionate cu paternurile globale ale stabilității politice și cu condițiile care asigură reușita tranziției de la totalitarism la democrație. Pe scurt, autorii afirmă că, atât timp cât elitele naționale sunt în conflict, regimul politic rămîne instabil, structura elitei fiind interpretată ca o prioritate logică factuală a stabilității regimului. Pentru a avea loc o tranziție democratică trainică, elita națională trebuie mai întâi să se transforme dintr-o în conflict în una unificată consensual.

În analiza de față vom încerca să punem "la lucru" această nouă teorie a elitelor pe cazul evoluției moderne și contemporane a României. Privind retrospectiv procesul de modernizare a României, desfășurat într-un ritm "de ardere a etapelor", una dintre caracteristicile sale esențiale o constituie desele schimbări ale regimului politic și instabilitatea politică în general, care a însotit evoluția societății românești pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Ipoteza de bază, de verificat, este aceea potrivit căreia elita națională din România a fost adânc divizată ideologic și programatic în tot acest timp, fapt ce a contribuit semnificativ la instabilitatea sistemului politic.

Subiectul divizării l-a constituit modelul social-economic, politic și cultural adoptat de țara noastră la mijlocul secolului trecut, prin care România a intrat în modernitate și în spațiul european de cultură și civilizație. Punerea permanentă

în discuție a *Weltanschauung*-ului a divizat elita națională în două grupări distincte, una care sprijinea modernizarea și capitalizarea țării și cealaltă care i se opunea.

Disputa a fost brutal întreruptă de instaurarea regimului comunist la mijlocul acestui secol, cînd s-a realizat, prin intervenția forțelor de ocupație sovietice, anihilarea întregii elite românești interbelice și înlocuirea ei cu o elită ideologică, străină de tradițiile și cultura națională.

Ajunsă în contemporaneitate, după prăbușirea regimului comunist, elita politică a rămas la fel de conflictuală, nereușind să stabilească un consens minim privind regulile jocului politic și, din nou, modelul de dezvoltare considerat cel mai potrivit pentru țară. De data aceasta, linia de separație cea mai importantă o constituie poziția față de putere, în funcție de care elita politică s-a divizat în două tabere opuse: cei care guvernează și cei din opoziție.

Stabilitatea politică și factorii ei fondatori

Mările teorii despre om și societate s-au preocupat și au oferit, fiecare în parte, explicații științifice problematicii complexe a ordinii sociale. Contextul de profunde transformări în care s-a născut sociologia, generat de revoluția industrială și emergența modernismului, a somat pe fiecare gînditor să răspundă acestei provocări majore. În condițiile prăbușirii ordinii tradiționale, fondată pe soluția religioasă a Evului Mediu, și apariției clivajului dintre stat și societate, necesitatea găsirii unui "consens secular", care să mențină

coezionea socială, a devenit problemacheie pentru științele socio-umane (S.M. Lipset, 1981, p.3).

Răspunzînd acestui obiectiv major, clasicii domeniului - Tocqueville, Marx, Weber și Pareto - au pus bazele viitoarei sociologii politice, devenită, în prezent, una dintre cele mai dezvoltate discipline de ramură din cîmpul științelor social-politice. Avînd ca obiect de studiu politicul ca domeniu distinct al socialului, sociologia politică acordă un spațiu larg descrierii condițiilor în care națiunile devin stabile și investigării factorilor care asigură trăinicia și perpetuarea acestei stabilități.

În literatura de specialitate există un oarecare consens în definirea stabilității politice, de obicei acest lucru rezultându-se într-o manieră negativă, accentul fiind pus pe descrierea instabilității politice. Ca o caracteristică esențială a sistemelor politice, instabilitatea este definită în termeni de violență politică, avînd ca forme concrete de manifestare revoltele, tulburările, demonstrațiile de masă, grevele sau alte răsturnări prin forță ale elitelor guvernamentale. Un regim politic se poate spune că este instabil atunci cînd "puterea executivă guvernamentală este subiect al confiscărilor ilicite sau al tentativelor de acaparare" (Higley, Burton, 1989, p.20).

Pe de altă parte, S.P. Huntington consideră ordinea politică mai mult un obiectiv (deziderat) decît o realitate, iar lucrarea sa fundamentală, *Political Order in Changing Societies*, este plină de descrieri ale violenței, dezordinilor și instabilității cunoscute de societățile aflate într-un proces de schimbare rapidă. Din punct de vedere epistemologic, Huntington introduce o comparație fructuoasă între economistul preocupat de

"dezvoltarea economică" și cercetătorul din domeniul științelor politice, dornic să cerceteze și să explică stabilitatea politică.

La fel cum indicii dezvoltării economice, de genul produsului național brut pe cap de locuitor, sunt recunoscuți ca fiind valizi din punct de vedere academic, indicii ordinii politice pot fi cuantificați și utilizati în analizele de specialitate. Comparația este dusă mai departe și se afirmă posibilitatea dezbatării și promovării, într-o manieră științifică, a căilor și mijloacelor de realizare ale ordinii politice, la fel cum economiștii indică politicile de dezvoltare economică (Huntington, S.P., 1968, p.7).

Pot fi identificate trei direcții importante de explicare a stabilității politice:

1. perspectiva dominantă a modernizării, care consideră stabilitatea politică drept un rezultat fericit al proceselor de dezvoltare economică, socială și culturală aduse de modernitate;

2. perspectiva instituțională, în care accentul este pus pe importanța înființării, existenței și funcționării unumitor instituții de asigurare a stabilității, precum și a mecanismelor și regulilor de bază care trebuie să le fundamenteze activitatea;

3. perspectiva elitelor naționale (a managementului macrosocial), în cadrul căreia stabilitatea este explicată în termeni de comportament al actorilor politici, scoțindu-se în evidență importanța relațiilor interne dintre elitele politice naționale.

Fără a nega total determinările de natură economico-socială și instituțională, în cadrul celei de-a treia perspective este subliniată independența și autonomia elitelor naționale și relația complexă de intercondiționare dintre integrarea elitelor

și stabilitatea politică.

Conceptul de acord (înțelegere) al (a) elitelor constituie o extensie și o îmbogățire a teoriei clasice, așa cum a fost ea dezvoltată de Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto și Robert Michels. În centrul acestora din urmă se situează circulația elitelor, variația structurii și compozitiei elitei, cu importante efecte de determinare asupra sistemelor politice. Astfel, G. Mosca (1939, p.50-51), după ce afirmă universalitatea clasei conducețoare pentru toate societățile umane, subliniază faptul că "structura variată a clasei conducețoare are o importanță preponderentă în determinarea tipului politic și al nivelului de civilizație ale diferitelor popoare".

În aceeași direcție de preocupare, V. Pareto explică instabilitatea și violența prin blocarea circulației elitelor, a trecerii indivizilor cu indici înalte de excelență din masă în elită.

Contribuții de dată mai recentă din domeniul sociologiei politice aduc argumente noi în susținerea legăturii dintre conduită elitelor naționale și stabilitatea politică. Raymond Aron (1950, p.129) subliniază faptul că doar în societățile unde există "colaborare reală" și "unitate de opinie și acțiune în legătură cu problemele esențiale" între elite divizate din alte puncte de vedere, democrații pot funcționa și țările prospere. Ralf Dahrendorf (1967, p.229-231) conchide că o elită națională care combină o "coeziune profundă" cu "atitudini politice multiple" este o precondiție pentru o guvernare democratică stabilă. În același sens, și pentru Robert Putnam (1976, p.128) "argumentul potrivit căruia integrarea elitei favorizează stabilitatea politică și eficacitatea este foarte răspindit și foarte convingător". Giovanni Sartori se referă tocmai la această tendință de a eticheta drept elitiste, în sens peiorativ, toate teoriile preocupate

elitele percep jocul politic. Dacă politica este percepă ca o negociere (*politics-as-bargaining*) mai degrabă decât ca o confruntare (*politics-as-war*) şansele stabilității cresc (1987, p.224).

Definirea cadrului conceptual al analizei: tipuri de elite naționale și stabilitatea politică

Argumente clasice

Focalizarea interesului specialiștilor pe studiul elitelor politice este de dată relativ recentă, fiind revitalizat de dezbatările în legătură cu rolul lor în societățile democratice contemporane. Există cel puțin două direcții teoretice importante în sociologia politică, referitoare la acest subiect. Prima, pe care am putea-o numi elitistă, având în vedere semnificația exclusiv tehnică a termenului, se centrează pe analiza elitei politice, considerată a fi centrul principal de putere și de luare a deciziilor în societate. A doua direcție, teoria clasă a democrației pluraliste, susține principiile suveranității populare, a egalității și a autoguvernării. Robert Dahl distinge, în acest sens, două curente mari de gîndire: "unul constituit din analiștii sensibili la conduceța populară (*popular rule*), celălalt format din specialiștii antidemocrați" (1966, pag.296). Este un mod tranșant de punere a problemei, împotriva căruia pot fi aduse argumente dintre cele mai consistente. Giovanni Sartori se referă tocmai la această tendință de a eticheta drept elitiste, în sens peiorativ, toate teoriile preocupate

de procesele de conducețe politică. Întrebîndu-se dacă riscul major constă în elite, răspunsul autorului italian este negativ. Mai mult, el consideră că acesta vine dinspre antielitisti, a căror preocupare principală este orientată spre subminarea propriilor elite (1978, pag.58-80).

Prima perspectivă de analiză a vieții politice se înrădăcinează în teoria clasică a elitelor, ale cărei principale teze vor fi trecute în revistă în continuare.

Prima teză se referă la împărțirea societății în elite și mase. "În toate societățile... apar două clase de oameni - o clasă care conduce și o clasă condusă. Prima clasă, întotdeauna mai puțin numerosă, îndeplinește toate funcțiile politice, monopolizează puterea și se bucură de avantajele aduse de putere, în timp ce a doua clasă, clasa cea mai numerosă, este controlată și direcționată de prima." (G. Mosca, 1939, pag.50). Aceeași dogmă se regăsește și în teoria paretiană. Elita este o clasă formată "din cei care au indicii cei mai ridicăti în ramura în care-și desfășoară activitatea", divizată la rîndul ei în "elita guvernamentală", cu rol important în guvernare și "elita nonguvernamentală". Întreaga populație societală este împărțită de Pareto în trei grupe. "Avem deci două pătuiri în populație: 1. pătura sau stratul inferior, clasa străină elitei...; 2. pătura sau stratul superior, elita, care se divizează în două: a) elita guvernamentală și b) elita nonguvernamentală" (V. Pareto, 1933, pag.1293, apud. I. Bădescu, 1994, pag.135-137). Sintetizând aceste afirmații, I. Bădescu ajunge la concluzia potrivit căreia "întreaga sociologie a elitei împărăștește teza că elita este făuritoare a istoriei, iar masa suportă actul guvernării, manipularea și violența elitei" (1994, pag.140).

A doua propoziție de bază din teoria elitelor afirmă legătura strânsă dintre statusul socio-economic și puterea politică. În societatea modernă, bogăția, statusul social și puterea politică interacționează, întărindu-se reciproc. Membrii elitei politice nu au o bază socială largă de recrutare, șanse de accesare în clasa conducețoare având doar un grup social restrîns. În continuarea acestor enunțuri este subliniat caracterul de grup coeziv al elitelor. R. Michels descrie elita (*oligarchia*) ca având conștiință de grup și coeziune în apărarea propriilor interese legate de păstrarea puterii. Dar cea mai concluzionă demonstrată a celor afirmate mai sus este făcută de C. W. Mills, pe cazul societății americane. El demonstrează că cele trei grupări majore ale elitei din SUA - conducețorii corporațiilor, liderii politici și șefii militari - formează o singură elită a puterii, omogenă din punct de vedere al originii sale sociale și a educației. Unitatea elitei este susținută și de mecanismele ierarhice instituționale, care facilitează interconexiunile dintre membrii ei și de conștientizarea intereselor comune. (C. W. Mills, 1956, pag.19-20).

O altă teză importantă din teoria elitelor vizează gradul de angajament al acestora față de principiile conducerii democratice, urmărit în paralel cu acțiunile desfășurate de elite pentru cîștigarea suportului popular, cu precădere în perioadele electorale. Atât G. Mosca, cât și mai ales R. Michels au fost sceptici, eufemistic vorbind, în legătură cu guvernarea parlamentară, bazată pe alegeri libere, și au scos în evidență inconsistenta și falsitatea mecanismelor electorale. Pentru R. Michels "orice sistem de conducețe este incompatibil cu postulatele esențiale ale democrației" (1962, pag.364). Această

dezbatere este pe larg reprezentată în analizele și lucrările contemporane, tot mai mulți analiști politici fiind preocupăți de sublinierea pericolelor la adresa ordinii sociale și a sistemelor politice democratice care vin dinspre cei aflați în vîrful ierarhiilor politice, economice și sociale.

O ultimă idee centrală se referă la chestiunea consensului elitelor, a gradului de integrare a lor în privința valorilor și credințelor fundamentale despre societate și politică.

Elite unificate și elite conflictuale

Autorii acestei noi teorii inovează începând cu modul de definire a elitelor. Astfel, elitele naționale sunt considerate a fi "persoane care sunt capabile, în virtutea pozițiilor lor de autoritate în organizații de putere și mișcări de orice alt tip, să afecteze rezultatele politice naționale în mod regulat și substanțial". Din elită fac parte deținătorii pozițiilor de vîrful din sectoarele politic, economic (al afacerilor), militar, sindical, mass-media, religios și academic (Burton, Higley, 1987, pag.296). Accentul este mutat de la caracteristicile psihologice ale indivizilor, cum sunt indicii de excelență la Parco, la pozițiile pe care le dețin indivizi din elită în structurile de putere și capacitatea acestora de a influența semnificativ jocul politic național. Sintem mai aproape de C. W. Mills, pentru care elita puterii poate fi definită "în termeni ai mijloacelor puterii, ca fiind cei care ocupă posturile de comandă" (1956, pag.23).

Dar, la Higley și Burton, pe lîngă fracțiunile puterii (*establishment fractions*) în elită sunt incluse și fracțiunile opuse, care nu fac parte din structurile puterii (*counterelite fractions*). Este un

element semnificativ, de care trebuie ținut seama, întrucât gradul de integrare sau de dezbinare al elitelor este analizat prin luarea în calcul a relațiilor dintre toate aceste grupări.

Structura elitelor, pe baza căreia este clădită tipologia elitelor naționale, este înțeleasă ca un "amestec de atitudini, valori și relații interpersonale între fracțiunile care fac parte din elită" (Burton, Higley, 1987, pag.296). Plecînd de la aceste elemente, sînt identificate trei tipuri de structuri ale elitelor naționale:

a) tipul de elite "neunificate" (dezbinate, în conflict), cunoscut de majoritatea statelor în trecut și preponderent astăzi în zonele din afara spațiului occidental;

b) tipul de elite "unificate ideologic" - în statele comuniste, fasciste și teocratice;

c) tipul de elite "unificate consensual" - existînd în cele mai multe societăți occidentale contemporane.

Regimul politic este înțeles și interpretat ca "modalități (*patterns*) de bază în organizarea, exercitarea și transferul puterii de decizie guvernamentală" (Burton, Higley, 1987, pag. 18). Tipologia regimurilor politice ocupă un spațiu larg în literatura social-politică. Începînd cu Aristotel și terminînd cu cei mai importanți analiști ai vieții politice contemporane, toți au fost preocupăți de construirea de tipologii ale regimurilor politice, ele constituind pîrghii importante în cunoașterea realității. O clasificare devenită clasică distinge între regimurile politice trei tipuri semnificative: democratice, autoritare și totalitare. Higley și Burton propun și lucrează cu distincția dintre regimurile politice stabile și cele instabile.

O elită națională este unificată

consensual dacă membrii ei îndeplinesc cel puțin două condiții:

1. împărtășesc un larg consens în legătură cu regulile și codurile de conduită politică, avînd drept rezultat "partizanatul reținut" (*restrained partisanship*);

2. participă la o structură de interacțiuni multiple prin care este asigurată încrederea reciprocă între diferitele fracțiuni și accesul acestora la cele mai importante decizii (Higley, Burton, 1989, pag.19).

Prin contrast, o elită este neuniformată (conflictuală) cînd membrii ei:

1. împărtășesc puține sau nu împărtășesc deloc înțelesuri comună în legătură cu proprietățile conduitei politice;

2. se angajează doar în interacțiuni sporadice și limitate peste granițele fracțiunii din care fac parte (Higley, Burton, Field, 1990; pag.423).

Acst tip este caracterizat de conflicte ascuțite, uneori chiar violente, între elite. Fracțiunile elitelor naționale se suspectează și se contestă reciproc, și nu cooperează nici măcar în momentele de criză acută. Rezultă o izolare adîncă a grupurilor elitelor și o stare de insecuritate, resimțită atât de cei aflați la putere, cât și de cei care contestă pozițiile guvernărilor.

Elitele unificate ideologic, specifice regimurilor politice totalitare, cunosc un grad maxim de integrare, toți membrii elitelor făcînd parte din același partid sau mișcare politică, iar relațiile lor se derulează în acest cadru instituțional restrîns și artificial. Ideologia susținută de elită este cea oficială, orice derivație sau abatere din cadrele ei fiind reprimată prin forță. Trebuie spus că odată cu valul de democratizare ce a cuprins America Latină, Europa Centrală și fostul Imperiu

Sovietic, acest tip de elită este tot mai slab reprezentat în realitatea politico-socială contemporană (vezi în acest sens S. P. Huntington, 1991, *The Third Wave*).

Referindu-se la tipologiile din științele sociale, G. Sartori afirma că tipurile teoretice "reprezintă standarde, parametri sau modele cu care situațiile concrete pot fi comparate în termenii proximității mai ridicate sau mai scăzute" (1976, pag.423). În acest sens, se poate spune că elitele naționale se grupează pe un continuum, în diferite poziții, mai aproape sau mai departe de un anumit tip teoretic, funcție de gradul real de unificare sau conflict.

Ajunsî în acest punct, este necesară prezentarea căilor prin care elita conflictuală se transformă în elită unificată consensual. Sînt identificate două rute istorice de transformare:

a) acordul elitelor (*elite settlement*) - prin care "fracțiuni ale elitelor în conflict, în mod deliberat și brusc, își reorganizează relațiile prin negocierea compromisurilor asupra celor mai importante dezacorduri" (Burton, Higley, 1997, pag.295).

b) transformarea în "doi pași", realizată după cum urmează:

pasul 1 - unele fracțiuni ale elitelor se unifică, formînd un bloc electoral și cîștigă majoritatea electorală, protejîndu-și propriile interese prin puterea executivă;

pasul 2 - celelalte fracțiuni semnificative ale elitelor își abdonează gradual atitudinile și pozițiile radicale, ostile primei grupări, aderînd la consensul adversarilor (Higley, Burton, 1989, pag.21).

Prima rută de realizare a elitelor unificate consensual este exemplificată prin evenimentele politice care au avut loc

în Anglia în anii 1688-1689 și Suedia (1808-1809). Cea de-a doua modalitate se regăsește în evoluțiile majorității statelor occidentale din perioada postbelică. Autorii afirmă unicitatea acestor rute de schimbare, faptul că ele au loc rar în istorie și că, odată realizată, elita unificată consensual se perpetuează prin ea însăși.

Teza centrală a noii teorii despre elite constă în afirmația potrivit căreia cea mai importantă consecință politică a conflictului elitei se regăsește în instabilitatea regimului. Pentru D. Sanders instabilitatea are trei sensuri importante:

1) o înaltă incidență a violenței politice în formele revoltelor, tulburărilor, grevelor, demonstrațiilor de masă și acțiunilor individuale;

2) schimbări frecvente ale coalițiilor guvernamentale și ale guvernelor;

3) repetarea loviturilor de stat sau a altor răsturnări de guvern (1991, *Patterns of Political Instability*, în Higley, Burton, 1989, pag.20).

Toate aceste evenimente reprezintă indicatori concreți ai instabilității politice. Același tip de raționament științific este utilizat de majoritatea specialiștilor care au studiat problematica stabilității politice. Astfel, pentru Higley și Burton, indicatorii instabilității regimului sunt "revoluțiile, răscoalele, loviturile de stat urmărind schimbarea puterii guvernante, în cazul în care acestea nu sunt orchestrante de alte state naționale" (1989, pag.20). Condiția neimplicării forțelor externe în producerea violențelor, a căror înregistrare stă la baza cuantificării instabilității regimului, este larg acceptată și merită să fie reținută.

Conflictul - condiție generică a elitei naționale pe parcursul evoluției moderne a României (mijlocul sec. al XIX-lea - mijlocul sec. al XX-lea)

In prezentarea cadrului conceptual al teoriei lor, Higley și Burton originează fenomenul dezbinării elitelor naționale în procesul de formare a statelor naționale moderne. Unificarea teritoriilor autonome și disparate în cadrul statului centralizat în ceea ce privește autoritatea a fost un proces conflictual și violent, implicând reprimarea unor grupuri ale elitei de către altele, ceea ce a condus inevitabil la o stare de dezbinare. Acest conflict s-a perpetuat, fiind întreținut, cu excepția câtorva cazuri, de luptele pentru putere și de tendințele contrare ale centralizării statale și ale autonomiei locale.

Divizarea elitei românești în secolul al XIX-lea

În ceea ce privește cazul României, fără a nesocoti total un posibil conflict între fracțiunile moldovenească și muntenescă ale elitei naționale, credem că linia de clivaj principală se plasează în altă parte. Ea ține mai ales de modul în care s-a realizat modernizarea, și de reacția societății românești la acest proces fundamental. "În secolul al XIX-lea - preciza G. Ibrăileanu - istoria a pus românilor următoarea problemă: România va ramâne mai departe o țară

orientală, semiasiatică, ori va intra în rîndul popoarelor europene, în cultura europeană?" (1979, p.182). Problema a fost rezolvată în favoarea modernizării și europenizării dar, datorită ritmului ridicat al acestei transformări și a faptului că ea s-a realizat sub influență directă a factorilor externi - interesele capitalului occidental la Ștefan Zeletin și C.D. Gherea sau a ideologiei revoluționare franceze la Eugen Lovinescu - a generat o divizare adâncă a elitei naționale, cu ecouri pînă în contemporaneitate. Cele două tabere ale elitei au fost definite în mai multe moduri - "conservatoare" și "liberală" (St.Zeletin), "forțele reacționare" și "forțele revoluționare" (E. Lovinescu) sau "tradiționaliști" și "moderniști", însă criteriul fundamental în funcție de care s-a făcut această împărțire a fost mereu același: poziția față de modernizarea României.

Oricît de diferite au fost pozițiile ideologice pe care s-au situat autorii care au analizat emergența societății și a instituțiilor moderne românești, toți se înțîlnesc în ceea ce privește recunoașterea ritmului deosebit de alert al transformărilor față de modul în care s-au desfășurat ele în țările occidentale.

Referindu-se la acest aspect, Mihail Manoilescu elaborează teza potrivit căreia evoluția țărilor înapoiate are loc prin precipitarea fazelor de dezvoltare și reducerea lor la intervale surprinzător de scurte. "Fenomene care în Occident s-au desfășurat pe scara secolelor, la noi se desfășoară pe cea a deceniilor" (M.Manoilescu, 1942, p.71). Autorul consideră că viteza ridicată a transformărilor era caracteristică tuturor domeniilor - economic, social și politic. Sub raport economic, în mai puțin de un secol au fost parcurse trei etape ale

capitalismului: de la "economia agrară în forme de producție patriahale" s-a trecut, după 1829, la capitalismul comercial, capitalismul industrial și, în final, la cel organizat. "Astfel, în mai puțin de un veac, de la 1829 la 1918, România «a ars» toate etapele evoluției sociale și economice într-un curs precipitat, care pare a nu-și găsi oprire și răgaz." (1942, p.72-73). În ceea ce privește evoluția politică "și aici am recapitulat în grabă istoria civilizației occidentale, încind de la un patriarhalism medieval într-o eră individualistă burgheză pînă la socialismul pretotalitar." (1942, p.73).

Ideea de mai sus este subliniată și de pe alte poziții. În acest sens, merită să fie reamintită părerea lui Ștefan Zeletin, potrivit căreia, România, deși "întrată în era burgheză revoluționară abia la 1829, ca o rudă săracă și înapoiată în marea familie burgheză mondială, ea a străbătut, în mai puțin de nouă decenii, calea pe care burgheziile apusene au lîncezit atîtea veacuri. Cu reformele din 1918, care înălătură ultimile rămășițe ale vechiului regim agrar feudal, revoluția burgheză română poate fi privită ca pășind spre încheiere" (1991, p.69).

Dar această "ardere a etapelor", cuplată cu schimbarea axei vieții noastre politice, culturale și economice din Răsărit în Apus, a brutalizat societatea românească și a făcut-o să reacționeze. Si prima care a reacționat la această "întrare" bruscă în istoria modernă a fost elita culturală și o parte a elitei politice și economice. Reacția a fost pe măsura forței influențelor spre modernizare, iar în domeniul ideologiilor politice și culturale a fost chiar precumpănită. O parte semnificativă a elitei românești din a doua jumătate a secolului trecut și din prima parte a secolului nostru s-a angajat într-un

proces de criticare și uneori chiar de respingere a instituțiilor și edificiilor României moderne. Erau respinse, de pe pozițiile tradiției naționale și a evoluției organice, toate realizările care apropiau societatea românească de modelul occidental.

Așa cum evidenția Zeletin, burghezia liberală se manifesta în practică, în procesul concret de edificare a statului și economiei capitaliste, în timp ce reacția avea loc pe plan teoretic. Criticismul era social, politic și cultural, spiritul românesc având "o înclinare aproape morbidă de a privi toate așezările României moderne ca nesănătoase, netrainice", ceea ce îl determina pe autor să considere că țara se afla "la o cotitură istorică, cînd criticismul, care a intrat în mentalitatea obștească, e pe cale de a deveni primejdie națională".

Care sunt cauzele care au generat divizarea elitei naționale în cele două grupuri? Pentru Zeletin, acestea sunt de natură economică. Dizolvarea vechiului mod de producție agrar, sub influența comerțului internațional, aduce cu sine și o revoluție politică: "Scițiunea economiei naționale în doi factori contradictorii provoacă scițiunea clasei de sus în două tabere: prima, alcătuită din boierimea de rang înalt, care deținea toată puterea politică, și a doua, boierii mici (boiernașii) care a fost înălțată de la toate dregătoriile publice. Diferențele

dintre cele două grupări s-au accentuat mereu, fenomen evidențiat cu claritate de către Zeletin: "Depărarea dintre aceste tabere boierești cresc mereu, iar după ce pătrunse influența burgheziei străine în economia noastră ea luă aşa proporții, încît cele două fracțiuni se prefăcă în două clase aparte, dușmane de moarte: una conservatoare reaționară, alta liberală revoluționară. Din lupta între aceste două forțe se plămădește viața socială a României moderne" (1991, p.72).

Pe același raționament își clădește și Eugen Lovinescu împărțirea elitelor românești între "forțe revoluționare" și "forțe reaționare", acestea din urmă rezistînd activ, în domeniile social, politic, economic și cultural, revoluției dezlanțuite în viața noastră națională. El pleacă de la antagonismul dintre marea și mica boierime, originat în veacul al XVII-lea, dar subliniază că "el n-a luat, însă, forma luptelor politice decât în veacul al XIX-lea, sub impulsivarea ideilor Revoluției franceze" (1992, vol. 2, p.9). În acest mod, starea conflictuală mai veche este resimțită și înregistrată pe scena politică a Principatelor Române, prin apariția și manifestarea celor două forțe politice care au guvernat țara pînă după primul război mondial. Este vorba de Partidul Național Liberal, creat la 24 mai 1875 și de Partidul Conservator, înființat la 3 februarie 1880 din grupările conservatoare existente anterior. Liberalii au guvernat cea mai mare parte din perioada cuprinsă între unirea Principatelor și primul război mondial, adoptînd cele mai importante măsuri în scopul modernizării și capitalizării țării. Între acestea, crearea Băncii Naționale (1880), proclamarea Regatului (1881), revizuirea Constituției (1884), adoptarea

tarifului vamal protecționist (1886). Sub conducerea lui I.I.C. Brătianu își crează un program de reforme mai ferm, angajează țara în primul război mondial, realizează statul național român unitar și două reforme deosebit de importante pentru evoluția ulterioară a țării: reforma agrară și votul universal și direct.

De cealaltă parte, Partidul Conservator, un partid al marilor proprietari de pămînt și al intelectualilor (în rîndurile lui a activat Junimea, cu personalitățile sale marcante, între care Titu Maiorescu, P.P. Carp sau M. Eminescu, la care se adaugă alte personalități de talia unor Lascăr Catargiu, Alexandru Marghiloman, Nicolae Filipescu, Tache Ionescu, Barbu Delavrancea sau Alexandru Lahovari), s-a situat permanent pe o poziție de reacție la reformele adoptate de liberali, ducînd o politică de rezistență și de acceptare în vederea unei noi rezistențe față de noile presiuni spre schimbare. Unii autori au scos în evidență rolul de moderator al partidului și, în general, a întregii ideologii critice față de europeinizare. Elocvent, în acest sens, este un fragment dintr-un discurs al lui P.P. Carp din 1881, citat de E. Lovinescu: "Toți conservatorii serioși trebuiau să consimtă la faptul împlinit; trebuiau să admită revoluția socială, democratizarea societății noastre, ca un ce irevocabil, și că lupta nu mai poate avea loc decât în privirea mijloacelor ce trebuie să întrebuițăm ca să micșoram pe cît posibil realele rezultate, ce pornesc din modul defectuos cum această democratizare a fost înfăptuită. A fost o nenorocire la noi că democratizarea s-a făcut de sus în jos, iar nu de jos în sus." (1992, vol.2, p.94-95). Ritmul înalt al schimbărilor, faptul că ele s-au făcut de sus în jos, prin implicarea statului liberal în această

acțiune, el jucînd rolul de agent principal al modernizării, au constituit tezele centrale ale criticii cristalizată în teoria formelor fără fond. Deplîngînd divizarea elitei politice și culturale în cele două tendințe, intervenită după 1866, G. Ibrăileanu sublinia că liberalii "merg fără discernămîntul trebitor", în timp ce "ceilalți neagă necontentit utilitatea întregii opere a celor dintîi". Si mai departe: "Junimea vrea să stăm pe loc... Eminescu vrea să ne întoarcem îndărăt", ceea ce a condus la "retragerea în expectativa critică a atîtor capete eminente" și, în final, la starea de înapoiere în care se afla țara (1979, p.185-186).

Continuitatea stării conflictuale a elitei românești în prima jumătate a sec. al XX-lea

În pofida succeselor obținute de România pe cale dezvoltării capitaliste - economice, sociale și politice - în mai puțin de un secol de istorie, o parte semnificativă a elitei naționale continuă să se opună acestui proces firesc de evoluție. Curente și mișcări importante, culturale și ideologice - cum au fost poporanismul, semănătorismul, neojunitismul sau gîndirismul, iar în plan politic țărăanismul - au pus în discuție modelul socio-economic, politic și cultural capitalist, adoptat la mijlocul secolului trecut. Era contestată legitimitatea procesului de modernizare a structurilor românești, și se pleda pentru o cale tradițională de dezvoltare a societății. Personalități reprezentative ale culturii românești, între care N. Iorga, A.C. Cuza, A.C. Popovici, C. Stere, G. Ibrăileanu, C.R. Motru și mulți alții au generat o reacție conservatoare, la începutul sec. al XX-lea, față de pătrunderea civilizației

străine, propunând conservarea structurilor rurale necapitaliste, organicitate în dezvoltarea intuțiilor și păstrarea originalității etnice.

Sfîrșitul primului război mondial și cele două reforme importante care i-au urmat - reforma agrară și reforma electorală - au dus la dezagregarea grupurilor politice conservatoare. Acest fapt a produs prăbușirea rotativei guvernamentale dintre Partidul Liberal și Partidul Conservator, care funcționase peste o jumătate de secol. Partidul Național Liberal, reprezentând interesele marii burghezii industriale și bancare, a dominat scena politică în primul deceniu de după Mareea Unire. Cadrele și teoreticienii liberalismului evidențiau rolul deosebit ce revine burgheziei în dezvoltarea țării, declarându-se pentru politica "prin noi însine" în vederea creșterii industriale, iar în plan politic pentru un regim democratic.

Curentul industrialist al liberalilor i s-a opus tărănișmul, elaborat de către teoreticienii Partidului Tărănesc. Acest al doilea curent se pronunță pentru menținerea caracterului agrar al României și pentru sprijinirea agriculturii întemeiată pe mica proprietate. Starea conflictuală dintre aceste mari partide ieșe în evidență imediat după crearea, în anul 1926, a Partidului Național Tărănesc. Avându-l ca președinte pe Iuliu Maniu, P.N.T. desfășoară o mare campanie de răsturnare a guvernului liberal, culminând cu adunarea din 6 mai 1928 de la Alba Iulia. Ajunși la putere în 1928, național-tărăniștii anulează întreaga legislație economică liberală, promovând practica "porților deschise" și a egalității de tratament între capitaliștii români și capitaliștii străini.

Dar, dacă între aceste două mari forțe există consens în privința unor

puncte fundamentale cum ar fi opțiunea democratică sau orientarea politică externă a țării, în deceniul al patrulea se afirma tot mai puternic o direcție politică reprezentată de extrema dreaptă, care pune în pericol inclusiv regimul politic democratic.

Am subliniat, pe parcursul acestui capitol, starea de dezbinare ideologică continuă dintre fracțiunile semnificative ale elitei naționale pînă la mijlocul secolului nostru. S-ar putea spune că un astfel de conflict este normal și întrinsec regimului politic democratic. Mai mult chiar, unii autori importanți, cum este și Ralf Dahrendorf, susțin poziția potrivit căreia conflictul este o condiție necesară în vederea realizării schimbării sociale (*Class and Class Conflict in Industrial Society*, 1959).

Este vorba despre o chestiune de prag sau limită, pe care, dacă fracțiunile elitei îl (o) depășesc, starea conflictuală determină o instabilitate politică accentuată, cu efecte negative asupra întregii societăți. Limita de mai sus depinde de o multitudine de factori interni și externi societății respective, și este diferită de la o țară la alta, și de la un stadiu de dezvoltare la altul, pentru aceeași societate.

În cazul României, intrată atât de tîrziu în procesul de modernizare în comparație cu țările occidentale, având instituții politice firave, cărora le lipsea o reală bază socială, permanentă contestare și respingere a modelului capitalist de dezvoltare de către o parte semnificativă a elitei a avut efecte negative considerabile în domeniul ordinii și stabilității politice.

Pe de altă parte, pot fi identificați și alți indicatori pentru a demonstra starea conflictuală din elită. Unul dintre aceștia ar putea fi dezacordul în legătură cu unele

probleme de cea mai mare importanță pentru interesul național, dezacord manifestat în momentele cruciale ale evoluției societății. Spre exemplificare, am ales două astfel de momente: intrarea României în primul război mondial și adoptarea Constituției din 1923. Astfel, atât la Consiliul de Coroană din 3 august 1914, cînd s-a hotărît neutralitatea României, cît și la cel din 27 august 1916, în care s-a adoptat decizia intrării țării în război, unii lideri conservatori, între care P.P. Carp, Al. Marghiloman și Titu Maiorescu, s-au situat pe poziții contrare celor ale guvernului, avînd rezerve sau proclamîndu-se pentru intrarea în război alături de Puterile Centrale.

Al doilea moment se referă la adoptarea Constituției din anul 1923. Adunarea constituită era dominată net de liberali, datorită faptului că guvernul liberal, sub conducerea lui I.I.C. Brătianu, a organizat alegerile din care ea a rezultat. La depunerea proiectului de constituție, principalele partide de opozitie - tărăniștii și național-ardelenii - au protestat violent deoarece nu s-a luat în dezbatere și proiectul lor. În cele din urmă, toți membrii opozitiei s-au retras de la dezbaterea proiectului liberal, care a fost adoptat în 14 zile. Noua Constituție a României a fost interpretată ca rezultînd dintr-un act de autoritate al lui I.I.C. Brătianu, opozitia declarînd că o va abroga de îndată ce va veni la putere (I. Scurtu, I. Bulei, 1990, p. 23-28).

În același mod conflictual a reaționat elita națională și față de alte evenimente importante din perioada respectivă, cum sănătățile loviturile de stat din februarie 1938 și septembrie 1940, sau campania dusă de armata română împotriva Uniunii Sovietice în anii 1941-1944. Este cunoscută poziția împotriva continuării războiului după eliberarea

Basarabiei, pe care au avut-o politicienii români prooccidentali, lucru dovedit de scrisorile trimise de șefii partidelor liberal și național tărănesc - Brătianu și Maniu - mareșalului Ion Antonescu.

Acestei stări conflictuale a elitei naționale i s-a asociat o accentuată instabilitate politică, rezultată atât din desele schimbări ale regimului politic cît și din numărul relativ mare de victime produse de conflictele interne. Astfel, în mai puțin de un sfert de veac, între 1920 și 1945, s-au produs șapte schimbări majore ale regimului politic, după cum urmează:

- 1926 - îndepărarea prințului Carol de la succesiune și constituirea Regenței;
- 1930 - demisia Regenței și proclamarea prințului Carol ca rege;
- 1931-32 - încercarea regelui Carol al II-lea de a anihila sistemul partidist de guvernare prin numirea unui guvern de uniune națională, presidat de N. Iorga, guvern care se situa peste partidele politice, și care a eşuat în 1932;
- 1938 - lovitura de stat și instaurarea dictaturii regale, schimbarea Constituției și desființarea tuturor partidelor politice;
- 1940 - proclamarea Statului național legionar;

- 1941 - rebeliunea legionară, înfrîntă de armată, și formarea noului guvern de militari, presidat de generalul Ion Antonescu;

- 1944 - lovitura de stat, înălăturarea mareșalului Ion Antonescu și revenirea la sistemul pluripartidismului ("Istoria României în date", C. C. Giurescu-coord., 1972).

Trebue arătat că aceste schimbări dese de regim politic s-au produs într-un context internațional complex și nefavorabil, datorat ascensiunii fascismului în Europa și celui de-al doilea război

mondial. Dar tot atât de adevărat este faptul că toate cele șapte schimbări au avut loc fără intervenția directă a factorilor externi, fiind rezultatul acțiunii factorilor politici interni.

Cît privește cel de-al doilea indicator al instabilității politice - numărul victimelor rezultate din conflictele intergrupale interne - este suficient să amintim că România a trăit, în deceniul al patrulea, sub teroarea violenței politice. Au fost asasinați patru președinti ai Consiliului de Miniștri (I.G. Duca, Armand Călinescu, N. Iorga, Gh. Argeșanu), un număr mare de asasinate provocînd astăi legionarii cît și guvernul împotriva acestora, ca represalii. În ianuarie 1941 țara a fost împinsă, prin rebeliunea legionară, în pragul războiului civil.

În încheiere, se poate formula concluzia potrivit căreia elita națională românească a cunoscut, pe întreaga perioadă de evoluție modernă a țării, o stare conflictuală mai mult sau mai puțin accentuată, nereușind să realizeze o unificare reală și de durată. Fără a nescocînd condiționările de altă natură a stabilității, conflictul dintre fracțiunile elitei a influențat negativ stabilitatea regimului politic, influență materializată într-o evoluție prin schimbări violente, mai ales în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Elite și stabilitate politică în context contemporan

Ce s-a întâmplat în comunism? (caracterizare generală)

Inainte de a vedea cum au evoluat relațiile dintre fracțiunile elitei în comunism (1947-1989) mă voi opri, preț-

de cîteva fraze, asupra scurtului *intermezzo* democratic dintre 23 august 1944 și 30 decembrie 1947. După o scurtă perioadă de euforie generală, provocată de ieșirea țării din războiul antisovietic și alăturarea ei coaliției Națiunilor Unite, elita românească și întreaga societate se împart în două tabere distincte. De data aceasta, motivul separației este diferit și el ține de atitudinea față de ideologia comunistă și purtătorii ei - armata sovietică de ocupație. Oricât ar fi de surprinzător în prezent, o mare grupare a intelectualilor, personalități marcante din domeniile culturii și științei au aderat la pozițiile partidelor de stînga și a ocupantului sovietic.

De unde, în perioada interbelică, partidele stîngii nu contau aproape deloc pe scena politică a țării, 3,25% din voturile alegătorilor fiind cel mai bun scor electoral realizat de Partidul Social-Democrat în alegerile parlamentare din iunie 1931 (Scurtu, Bulei, 1990, p.90-120), în anii premergători instaurării comunismului ele reușesc, cu sprijinul sovieticilor, să se impună în prim planul vieții politice. Momentul care va scoate la suprafață ruptura dintre cei care se punneau în slujba U.R.S.S. pentru impunerea comunismului în România și cei care s-au opus acestui proces este constituit de anul electoral 1946.

Cele două tabere se suprapună peste grupările politice în luptă: partidul comunist plus celelalte formațiuni care formau Frontul Național Democrat, pe de-o parte, și partidele istorice, național țărănesc și liberal, pe de altă parte. Războiul cultural avea ca temelie războiul politic, fiecare tabără urmărind cîstigarea elitelor de partea sa. Nu este lipsit de interes să amintim cîteva personalități care au candidat atunci pe liste F.N.D.:

George Călinescu, C-tin Daicoviciu, Mihail Sadoveanu, C-tin Parhon, Gala Galaction, Andrei Ștefăna și mulți alții, a căror atitudine este cel mai bine definită de sintagma "trădarea intelectualilor" (Ana Selejan, 1992).

Conflictul a fost de scurtă durată, terminîndu-se brusc prin impunerea brutală a părții care slujea interesele forțelor de ocupație sovietice și anihilarea elitelor care se opuneau comunizării României. Dar, din cauza că "marxism-leninismul era o doctrină străină, impusă acestei regiuni de către o putere imperială, a cărei dominație era incompatibilă cu popoarele dominate" (Z. Brzeziński, 1993a, p.106), a rezultat o respingere organică a acestei ideologii. În fața respingerii, violența anihilării elitei românești de către ocupant a fost extremă. Astfel, sovietizarea societății românești s-a realizat prin încătușarea vechii clase politice și a oamenilor de cultură și de știință. Intelectuali, membrii ai Academiei Române, începînd cu președintele ei, Alex. Lapedatu, care a și decedat în încisoarea de la Sighetu Marmației, politicieni, de la Iuliu Maniu și C-tin Dinu Brătianu, exterminati și ei în încisoarea sigheteană, aproape toți cei care în perioada interbelică au avut demnitate de ministru, pînă la simplii membri ai partidelor istorice, generali și ierarhi ai bisericilor, în fapt întreaga elită românească care nu a acceptat compromisul și cooperarea cu ocupantul sovietic, a fost supusă unui regim de exterminare.

După prima fază, în care noile elite comuniste, impuse de sovietici, au reprimat dur tot ce li se opunea, reușind, în același timp, să realizeze o anumită îmbunătățire a standardului de viață al celor dezavantajați social, sistemul s-a instituționalizat și, ca urmare a acestui

proces, a cunoscut o ușoară liberalizare. Dacă în primul deceniu, elitele puterii, în urma campaniei de deznaționalizare, erau percepute ca străine și chiar antinaționale, în etapa a doua, ca urmare a consolidării pozițiilor lor, elitele comuniste au reușit să micșoreze prăpastia dintre ele și societate. O parte considerabilă a elitei comuniste, după anii '60, a îmbrățișat unele aspirații naționale în încercarea de a-și legitima propriile poziții de putere. Cealaltă parte, mai puțin numerosă, a rămas fidelă ideologiei internaționaliste și Moscovei, rezultînd astfel un conflict mascat. El a ieșit la suprafață doar sub forma luptei pentru putere, dusă de gruparea Dej împotriva Anei Pauker și, mai tîrziu, de Ceaușescu și echipa sa cu vechea gardă cominternistă. În acest context, a reapărut mai vechea dispută dintre moderniști și tradiționaliști, dusă doar în plan cultural, deoarece în plan politic ideologia oficială deținea monopolul total. Ea a fost înregistrată de către cultura română postbelică drept polemică dintre sincronism și protocronism.

Pe altă parte, datorită creșterii complexității și volumului activităților economico-sociale, conducătorii comuniști au realizat că nu pot să facă față decît dacă permit crearea și formarea unei importante pături sociale de tehnocrati, capabili să planifice și să dirigeze economia națională (L. Vlăsceanu, 1994, p.9). Prin dezvoltarea învățămîntului și a cercetării s-a format un important grup social de specialiști, care nu se ocupau direct de conducerea politică a statului-partid, dar care lucrau în sprijinul politiciei acestuia. Ei erau recrutați, cel mai adesea, pe criterii politice și erau obligați să devină membri de partid, altfel fiindu-le blocațe toate șansele de realizare științifică și profesională. Alături de aceste două

grupări ale elitei comuniste - activiștii din posturile de conducere și tehnocrații - mai exista un grup restrâns, constituit din inteligențialii care nu acceptaseră compromisul propus de regim. Acest al treilea grup constituie elita nerecunoscută de către sistemul communist, marginalizată permanent, din care făceau parte mai ales creatorii din sfera cultural-artistică sau foștii membri din conducerile fostelor partide istorice. Tot aici ar putea fi încadrati și dizidenții regimului comunist, dar, în România, datorită controlului aproape total al partidului comunist asupra societății, fenomenul a fost slab reprezentat în comparație cu țările ca Polonia sau Cehoslovacia.

Încercând o caracterizare generală a elitei comuniste, pe întreaga perioadă de existență a sistemului ('47-'89) voi spune - în acord cu Higley și Burton - că ea a fost o elită unificată ideologic. Toți cei care dețineau poziții de putere erau membrii același partid comunist și împărtășeau ideologia lui. Întreaga elită politică era constituită din categoria activiștilor de partid și de stat, rotiți în diferite zone ale puterii. În aceste condiții, conflictul deschis între posibilele fracțiuni ale elitei nu se putea produce, deoarece ar fi pus în pericol sistemul în întregul său, așa cum s-a întâmplat în Cehoslovacia (1968). Cu cât mai puternic era monopolul și controlul partidului unic asupra societății, cu atât stabilitatea regimului era mai bine asigurată.

Această corelație poate fi observată din punerea în paralel a evoluțiilor unor state comuniste ca România, Bulgaria sau Albania cu altele, cum sunt Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia. În țările din grupul al doilea s-au produs revolte populare împotriva regimului comunist, posibile datorită existenței unor întregi domenii ale socialului în care

logica totalitară a dominării prin forță nu era preponderentă.

În același timp însă, țările cele mai controlate politic și ideologic în comunism au greutăți mari în faza postcomunistă de evoluție, cunoscând transformări mai violente, concretizate într-un grad mai ridicat de instabilitate politică. Așa cum preciza Ralf Dahrendorf încă din 1956, în *Class and Class Conflict in Industrial Society*, "fiecare fază a dezvoltării țărilor totalitare este însoțită de un conflict violent și de o schimbare bruscă", iar reprimarea la care recurg elitele totalitare împotriva maselor revoltate "își zădărniceste propriile scopuri: guvernele totalitare sunt «în pericol» de a fi răsturnate violent în măsura în care recurg la reprimare ca mijloc de rezolvare a conflictului" (R. Dahrendorf, 1993, p.18).

Evoluția României în perioada comunistă nu face decât să confirme tezele de mai sus. Modul brusc și violent în care regimul comunist din România a fost schimbat în doar câteva zile, în decembrie 1989, se explică și prin caracterul neostalinist al acestui regim, dar și prin recurgerea, de către clanul Ceaușescu, la reprimare și forță ca mijloace de rezolvare a conflictului.

Elitele politice actuale din România - între conflict manifest și conflict mascat

Anul 1989 marchează sfîrșitul regimurilor comuniste și eliberarea societăților central și est-europene de sub dominația Moscovei. Modul în care aceste regimuri s-au prăbușit, unul după altul, la scurte intervale de timp,

după principiul dominoului, dovedește încă o dată caracterul lor ilegitim și neperformant, și faptul că ele au fost menținute în viață doar de către forța Kremlinului, exercitată direct ca în Ungaria, Cehoslovacia și Polonia sau indirect, prin organismele suprastatale de integrare și control ale imperiului comunist (îndeosebi C.A.E.R. și Tratatul de la Varșovia).

În aceste condiții, începînd cu anul 1990, România s-a angajat într-un amplu proces de transformări, care vizează întreaga sferă a socialului. Procesul de schimbări este definit prin sintagma "tranzitia la economia de piață", dar este evident că această sintagmă acoperă doar transformările din economie. Tranzitia are încă cel puțin două laturi importante: democratizarea în plan politic și schimbarea sistemului de distribuire (alocare) a resurselor rare în societate (D. Sandu, 1995). Studiile apărute pînă în prezent despre tranzitia din Europa de Est s-au concentrat mai ales pe economie și, uneori, pe schimbarea sistemului de protecție socială.

Implicațiile factorilor politici, bogat tratate în mass-media, sunt slab reprezentate în analizele științifice. Dar, condițiile politice în care se desfășoară reformele economice și sociale joacă un rol determinant. Politicul este chiar mai important decât economicul în primii ani de schimbări, deoarece conducerea politică macrosocială este cea care gestionează întregul proces de reforme. Descentralizarea și democratizarea, reorganizarea instituțiilor statului sunt procese fundamentale, care depind, în primul rînd, de conduită noilor actori politici. Acest lucru este clar afirmat și de către Z. Brzezinski în analiza pe care o face tranzitiilor din fosta zonă

comunistă. Întîietatea reformei politice, vizînd două aspecte importante - un consens politic democratic și un proces politic eficient - ca bază pentru reforma economică constituie, pentru specialistul american, a treia lectie importantă care trebuie desprinsă din modul de derulare a proceselor de schimbare postcomunistă (1993b, p.3-13).

Am făcut aceste precizări introductive privitoare la cadrul general al tranzitiei postcomuniste în scopul evidențierii importanței analizei centrate pe factorii politici, în cazul de față, elitele politice. În categoria elitelor politice se încadrează toți cei care ocupă poziții de putere politică în societate. Sintagme apropriate, prin conținutul pe care îl au, ar putea fi cele de "clăsă politică" sau "elite guvernante". Sau ceea ce Robert Dahl numea "stratul politic", adică "un strat restrîns de indivizi implicați în gîndirea, dezbaterea și acțiunea politică într-o măsură mult mai mare decât restul populației" (1961, p.90). În același mod, Robert D.Putnam consideră elita politică ca fiind constituită din "toți aceia care, în orice societate, se plasează în virful ierarhiei, după dimensiunile interesului și implicării în politică și a capacitatei de influențare a acesteia" (1971, p.651).

În acest context, merită să fie adusă în discuție dezbaterea care are loc în publicistica românească în legătură cu existența/inexistența unei clase politice actuale. Ea constituie o falsă problemă, întrucît după anul 1990 este evident că, în România, s-a creat o elită sau o clasă politică, formată dintr-un grup socio-profesional de indivizi specializați în politică și care sunt ocupati numai cu politica. Din acest grup fac parte membrii parlamentului, funcționarii de rang înalt din ierarhiile executivului, precum și

echipele de conducere ale partidelor semnificative de pe scena politică.

Analiști occidentali importanți, care au studiat procesele de tranziție de la regimurile totalitare sau autoritare la regimuri politice democratice, au pus accentul pe importanța variabilei "elite" în explicarea succesului sau eșecului acestor transformări. G. O'Donnell și Ph. Schmitter scriu în evidență rolul pactului elitelor, definit ca "o înțelegere explicită, dar nu întotdeauna explicată sau justificată public, intervenită între un set select de actori care caută să definească (ori să redefinească) regulile ce guvernează exercitarea puterii pe bazele unor garanții mutuale, în sprijinul «intereselor vitale» ale oricui intră în înțelegere" (1986, p.37).

S.P. Huntington, în evaluarea pe care o făcea, în 1984, asupra șanselor de democratizare ale unor țări, insistă, de asemenea, pe importanța negocierilor dintre elite: "instituțiile democratice se crează prin negocieri și compromisuri între elitele politice, calculându-și și urmărindu-și propriile interese și dorințe" (1984, p.212). Își mai accentuată apare această idee la Higley și Burton, care leagă direct șansele de reușită ale tranzițiilor spre democrație de transformarea elitelor din elite dezbinat în elite unificate. "Fără aceste transformări, tranzițiile spre democrație este probabil să fie scurte oscilații în cadrul instabilității regimului" (1989, p.28).

În acest cadru teoretic general se plasează încercarea de a diagnostica starea actuală a elitei politice românești și de a vedea apoi cum se reflectă ea în evoluțiile stabilității sistemului politic de după decembrie 1989.

Ce se întâmplă în prezent cu elita politică românească? Care este clivajul cel mai important care o segmentează în

diferite fracțiuni și care sunt relațiile dintre aceste fracțiuni? Este elita politică actuală în conflict sau a reușit să se unifice consensual în ultimii cinci ani de evoluție postcomunistă? Premisa de bază este cea potrivit căreia cea mai importantă linie de despărțire a elitei politice actuale românești rezultă din poziția ocupată față de putere. Acest clivaj împarte clasa politică în două tabere politice distincte: cei care guvernează efectiv și cei care sunt în opoziție. Mai mult chiar, datorită preșunilor de supradeterminare a polițicului asupra socialului, rezultate din inerția sistemului politic actual față de fostul sistem comunist, dezbinarea putere/opozitione a fost impusă și celorlalte tipuri de elite: culturale, științifice, economice (antreprenoriale) și chiar societății în întregul său. Împărțirea în două tabere între care ostilitatea a atins punctul culminant în prima parte a anului 1990 este demonstrată de o serie de argumente, dintre care voi aminti câteva, la întâmplare.

Astfel, începând cu anul 1990, lumea culturală românească, elita culturală în primul rînd s-a divizat, în funcție de poziția față de putere (F.S.N.) în două grupări - cea mai mare parte alăturîndu-se opozitionei și desfășurînd, mai ales în presa scrisă, o campanie de contestare a legitimității guvernărilor, centrată pe ideea că ei "au confiscat revoluția" și o altă parte, mai puțin numeroasă, care se declara apolitică, dar sprijinea tacit F.S.N.-ul și pe președintele Iliescu. Cale de mijloc nu exista, iar polemicile între cele două tabere au fost duse cu un limbaj extrem de dur, după toate regulile războiului cultural.

Aceeași situație anormală, de conflict generat de ruptura putere/opozitione, a cunoscut și lumea științifică și academică. Un caz în acest sens îl

constituie polarizarea comunității economiștilor români în cele două asociații științifice importante - Asociația Generală a Economiștilor din România (AGER) și Societatea Economiștilor (SOCEC). Prima cuprinde economisti apropiati de cercurile puterii și care se pronunță pentru menținerea unei părți semnificative din avuția națională în proprietatea statului, pentru intervenționism în economie, etc. în timp ce cea de-a doua are membri dintre specialiștii mai tineri, critici față de politica economică a guvernului și cu o concepție științifică mai liberală. În domeniul vieții sindicale este semnificativă ruptura intervenită în cea mai mare confederație sindicală din România (CNSRL-FRĂȚIA). Au rezultat două confederații: mai vechea CNSRL-FRĂȚIA, cu orientare favorabilă puterii executive și o nouă confederație - Confederația Sindicatelor Democrate din România, încadrată în tabăra opozitionei.

În analiza divizării elitei politice actuale din România sunt posibile două tipuri de demersuri, după cum urmează:

a) vizualizarea stării de conflict dintre cele două fracțiuni prin analizarea și interpretarea factorilor de separație care țin de nivelul individual al celor aflați în pozițiile de putere. Între acești factori ar putea fi incluse datele individuale ale membrilor elitei - vîrstă, pregătire școlară, rute profesionale parcuse dar și atitudinile, ideologiile și valorile fundamentale la care aceștia aderă;

b) cantificarea stării conflictuale prin luarea în considerare a barierelor de tip instituțional.

La intersecția dintre cele două se situează problema deosebit de importantă a contactelor și interacțiunilor personale dintre membrii elitei politice.

Ca surse de informare au fost

utilizate documentele principalelor partide politice (programe, statute, declarații), colecțiile ziarelor "Adevărul" și "România Liberă" și Dicționarul personalităților publice-politice pentru anii 1989-1992. După 1989, informațiile despre viața politică, confruntările dintre partide și personalități, duse în parlament sau în mass-media, informații care țin de performanțele politice ale diferiților actori au devenit publice și analiza de față se bazează preponderent pe prelucrarea celor mai semnificative dintre ele.

Ipoteza principală este aceea a stării conflictuale maxime dintre putere și opoziție, existente în primii ani de tranziție (vîrful tensiunii fiind atins în campania electorală din 1990 și în timpul demonstrației din Piața Universității) și a diminuării ei treptate în anii următori, fără însă a se ajunge la unitatea consensuală a elitei politice.

A. Factori individuali de generare a conflictului

În această categorie se încadrează gradul de omogenitate socială a celor două grupări, urmat prin caracteristicile vîrstă, sex, pregătire școlară și rute profesionale parcuse pînă la accederea în poziția de elită, pe de-o parte și dezbinarea ideologică și valorică a subiecților umani care fac parte din elită, pe de altă parte.

A.1 Eterogenitatea socială a elitei politice

Întrucît elita politică românească și-a constituit *status-quo*-ul în anul 1990, la primele alegeri parlamentare libere după prăbușirea dictaturii și tot în acel an situat și starrea maximă a conflictului dintre putere și opoziție, am considerat mai potrivită analiza omogenității sociale

a elitei pentru această primă fază de evoluție postcomunistă. În acest scop, a fost utilizat, ca sursă de date, *Dicționarul personalităților publice-politice (1989-1992)*, în care există informații despre "toți aceia care au ocupat, în perioada 22 decembrie 1989 - 27 septembrie 1992, posturi și funcții în care și-au asumat sau au fost obligați să-și asume atitudini politice" (1993, p.III). Această "bancă de date" din sfera politică românească nu răspunde tuturor criteriilor de științificitate, existând și cazuri de omisiuni sau prezentări sumare ale unor personalități, dar chiar și în aceste condiții, efortul de interpretare comparativă a puterii și opoziției poate oferi unele răspunsuri semnificative pentru scopul analizei.

Concret, au fost cuantificate și interpretate date despre 462 de persoane aflate în poziții de putere, în perioada 1990-1992, grupate pe cele două secțiuni, după cum urmează (vezi anexa 1):

Putere:

- 148 parlamentari F.D.S.N.;
- 143 parlamentari F.S.N.;
- 52 funcționari de rang înalt din aparatul executivului (ministri, secretari de stat și ambasadori) care au făcut parte din guvernul Roman.

Opoziție:

- 96 parlamentari ai P.N.L., P.N.T.C.D. și U.D.M.R. și președinți, vicepreședinți sau secretari generali ai acestor partide;
- 12 parlamentari P.D.A.R.;
- 11 parlamentari P.U.N.R..

Opoziția autentică am considerat-o ca fiind constituită din PNTCD, PNL și UDMR, întrucât chiar din primul parlament a fost previzibilă coaliția ulterioară dintre FDSN (PDSR), PUNR și PDAR.

Informații cu caracter general

rezultate din prelucrarea datelor:

- elita politică postcomunistă din România este extrem de masculinizată. Cu excepția PNL, în care aproape 10% dintre parlamentari erau femei, în celelalte partide procentul este sub 5%, în timp ce aparatul executivului și grupurile parlamentare UDMR, PNTCD, PDAR și PUNR nu au nici o femeie;

- educația universitară sau postuniversitară este foarte importantă și foarte răspândită. Doar vechiul FSN avea între parlamentari un număr restrîns de subiecți (sub 5%) care nu absolviseră o formă de pregătire universitară.

Informațiile care constituie argumente în sprijinul afirmării stării eterogene a elitei politice le-am grupat în două categorii:

1) vîrstă medie și pregătirea școlară:

Vîrstă medie a fost calculată pentru anul 1990. Din anexa 1 se observă că vîrstă medie a celor trei grupe ale puterii se situează în intervalul 40-50 ani, existând o diferențiere de 5 ani în minus pentru parlamentari care au rămas fideli fostului premier Roman, după sciziunea Frontului. În același interval de vîrstă intră și grupul parlamentar UDMR, în timp ce parlamentarii PNL și PNTCD sar în grupe mai avansate de vîrstă. Cazul extrem este cel al grupului parlamentar PNTCD, cu vîrstă medie de aproape 70 de ani, avînd mai mult de o generație peste cea a puterii. Chiar și în condiții de evoluție istorică normală, această diferență constituie un real obstacol în calea comunicării.

Din punct de vedere al pregăririi școlare, diferențele sunt la fel de importante. Astfel, în timp ce în gruparea puterii predomină pregătirea tehnică și economică, în grupurile parlamentare ale opoziției proporțiile cele mai însemnante

sînt deținute de subiecți cu pregătire universitară unanistă și juridică. Această diferențiere s-a menținut pînă în prezent. Poate fi afirmată, în aceste condiții, o tendință generală pentru perioada postcomunistă, potrivit căreia în gruparea puterii predomină oamenii cu pregătire tehnică și economică, cu o viziune pragmatică asupra vieții, în timp ce în opoziție preponderenți sunt intelectualii umaniști, oameni de cultură și artă, a căror viziune este mai degrabă radicală și de perspectivă.

2) Rute profesionale anterioare parcuse de membrii celor două grupări:

Așa cum sublinia Dumitru Sandu (1994, p.7), elitele economice și politice actuale nu au surse de proveniență "pure", în sensul că fiecare grupare în parte ar proveni din izvoare distințe. D. Sandu identifică, în contribuția sa, trei rute importante: a nomenclaturii, a marginalilor și a competenței. Plecînd de la această idee am dezvoltat categoriile din baza de recrutare, identificînd cinci tipuri posibile de cariere anterioare anului 1989, după cum urmează:

a) Nomenclatura - pozițiile de putere și decizie macrosocială în fostul regim comunist;

b) Tehnocratie și "intelligentia" partidului - întrînd în această categorie experții și cercetătorii din institutele academice din domeniile politic și economico-social, precum și funcționari din aparatul administrativ central de planificare și control;

c) Funcționarii de rang mediu și inferior - administratori ai fostelor întreprinderi de stat sau cooperatiste, lucrători în administrația locală, etc. și care aveau mai ales funcții de execuție;

d) Intelectualitatea neimplicată politic (avînd un anumit grad de inde-

pendență față de ideologia oficială și față de statul comunist) - avocați, medici, profesori în învățămîntul universitar sau mediu, oameni de cultură și artă etc;

e) Opozanții sau marginalii regimului comunist - elite ale fostelor partide precomuniste, deținuți politici, dizidenți etc.

Proporțiile de repartizare a indivizilor proveniți din cele cinci surse în elita politică a puterii și a opoziției ne indică, din nou, o netă separație între ele. Astfel, dacă în gruparea puterii primele trei categorii - nomenclatura, tehnocracia și funcționarii - furnizează peste trei sferturi din elitele politice, în partidele de opoziție, mai ales PNL și PNTCD, situația este exact opusă: peste 90% din elitele lor politice provenind din opozanți și intelectualitatea neimplicată politic. Din nou grupările cele mai opuse sunt cele ale puterii și grupul parlamentar PNTCD.

Discuția poate fi ilustrată, în acest punct, cu exemplificări concrete pe baza informațiilor deținute despre principalele personalități politice ale celor două tabere. Astfel, în anul 1990 opoziția s-a identificat aproape total cu partidele istorice interbelice, iar mesajul ei politic a fost monopolizat de către supravîntitorii temnițelor comuniste din epoca Dej. Pe de altă parte, principalii lideri ai puterii au fost fie nomenclaturiști de vîrf din aparatul fostului partid comunist, fie urmași ai nomenclaturiștilor. Cele două grupări au pus față în față grupul foștilor deținuți politici - Corneliu Coposu, Valențiu Gabrielescu, Ion Diaconescu, Ioan Lup, fiecare dintre ei petrecînd peste 10 ani în închisorile politice comuniste, cu grupul foștilor activiști de rang înalt - Ion Iliescu, Victor Bârlădeanu, Silviu Brucan, Dan Martjan. A rezultat, în mod firesc, o ruptură aproape totală, vizibilă

la nivelul acțiunilor publice ale membrilor celor două secțiuni ale elitei politice. Această tendință s-a prelungit pentru întreaga evoluție postcomunistă a României, în structurile actuale ale puterii regăsindu-se eșaloanele doi și trei ale fostului regim și, nu în ultimul rînd, tehnocrații produși de sistemul comunist, în timp ce Convenția Democratică a atrăs preponderent oameni cu orientare umanistă, radicală și etică, nereușind să-și creeze un grup consistent de tehnocrați în vederea unei eventuale guvernări. În acest punct se originează probabil atât poziția Convenției Democratice de opoziție etern-minoritară cît și dificultatea de comunicare a ei cu puterea și cu societatea în general.

A.2 Divizarea ideologică și valorică

În privința orientărilor valorice și ideologice ale elitelor politice, cu toate că în prezent foarte puțini politicieni sunt capabili să enunțe și să susțină o ideologie clară, există diferențe semnificative între "oamenii puterii" și cei ai opoziției, care ies la lumină mai ales în timpul discursurilor publice. În gruparea puterii poate fi identificat un discurs populist-utilitarist, orientat spre problemele concrete ale reformei, în timp ce de cealaltă parte a baricadei, mai ales în cadrul C.D.R., se insistă pe același discurs etic și radical, având ca teme centrale anticomunismul, reforma morală, monarhismul, etc.

În același timp, trebuie spus că procesul de clarificări ideologice ale forțelor politice din România este în plină desfășurare, determinând și în prezent mutări importante în viața alianțelor sau a partidelor. Nu se poate spune că există în România partide cu o orientare ideologică bine specificată și stabilă. Dar,

chiar și în aceste condiții, am identificat trei linii de divizare ideologică și programatică între elitele puterii și elitele opoziției:

- 1) concepția despre rolul și funcțiile instituțiilor statului;
- 2) concepția despre modelul economic considerat dezirabil pentru economia românească;
- 3) orientările de politică externă.

1. Instituția statului a fost cea care a cunoscut cele mai rapide și profunde transformări după prăbușirea sistemului comunist. Multe dintre acestea, între care abandonarea rolului conducător al partidului comunist și instituirea pluripartidismului, alegerile libere și reconstituirea parlamentului, reapariția unor instituții majore ale puterii judecătorești și altele de acest gen au fost larg împărtășite de toate forțele politice, inclusiv din opoziție. Dar au existat și există elemente de cea mai mare importanță în legătură cu instituțiile statului asupra căror puterea și opoziția se găsesc într-un disens major. Trei dintre ele le voi aminti în continuare.

Este vorba, în primul rînd, despre marea dispută în legătură cu forma de guvernămînt - monarhie constituțională sau republică. O parte considerabilă a opoziției, începînd cu PNTCD, a contestat și contestă și în prezent forma de guvernămînt din România, considerînd-o ilegitimă și continuatoare directă a comunismului, nefăcînd nici un secret din punerea ei sub semnul întrebării în cazul accederii la putere.

Al doilea element de divizare între putere și, de data aceasta, aproape întreaga opoziție, îl constituie problema prerogativelor prea mari ale instituției prezidențiale. Elitele politice din opoziție au subliniat, de fiecare dată cînd au avut ocazia să o facă, faptul că instituția

prezidențială, prin prerogativele cu care este investită de Constituție și prin comportamentul actorilor politici care o întruchipează, constituie o amenințare directă la principiile democratice de conducere macrosocială.

A treia chestiune conflictuală se referă la opțiunea între centralizarea și decentralizarea conducerii sociale și, în acest context, la delegarea dinspre administrația centrală a unor puteri de decizie sporite administrațiilor locale. Din cauză că opoziția a cîștigat alegerile locale de la începutul anului 1992, dar nu a reușit să se impună și în cele parlamentare, polarizarea puterii și a opoziției s-a accentuat, prima opunîndu-se autonomiei locale autentice solicitată de cea de-a doua.

Aceleași dezbatere și concepții în conflict există și în privința altor instituții fundamentale ale statului cum sunt cele ale puterii judecătorești, astfel încît se poate conchide că nu există o înțelegere și un consens minimal între cele două secțiuni ale elitei politice românești nici măcar în legătură cu instituțiile principale ale țării.

2. În ceea ce privește concepția despre modelul economic de dezvoltare, este observabilă aceeași ruptură de fond între putere și opoziție. Puterea, care a guvernat întreaga perioadă de după decembrie 1989, a acceptat formal necesitatea reformei economice dar, în realitate, cel puțin după 1992, schimbările au fost mult încetinate, transformările în structura drepturilor de proprietate fiind minime, iar restructurarea reală a industriilor în declin nici nu a început. Mai mult chiar, în anii 1990-1991, în încercarea de a găsi o aşa numită "a treia cale" de evoluție, puterea a lansat o adevărată campanie avînd ca laitmotiv "întoarcerea patronilor", "întoarcerea

moșierilor", prin care era atacată direct opoziția ca fiind mandatară, din punct de vedere politic, a acestor foști și viitori capitaliști nemiloși. Chiar și în condițiile în care privatizarea a reușit să mobilizeze un larg consens în ceea ce privește necesitatea ei, există diferențe semnificative între modurile în care văd posibilă derularea ei fracțiunile elitei politice, puterea optînd pentru un ritm scăzut și o schimbare lentă, în timp ce opoziția se pronunță pentru schimbări de amploare și într-un ritm mai susținut.

În acest context poate fi plasată ruptura din fostul Front al Salvării Naționale, intervenită în anul 1992, în urma căreia au rezultat două partide grupate în jurul celor doi lideri - Iliescu și Roman. Incompatibilitatea ideologică dintre putere și opoziție s-a menținut pînă în prezent. Puterea, fiind condiționată de sprijinul parlamentar al unor partide ca PSM sau PRM, are o abordare etatistă, mizînd pe o intervenție ridicată a statului în economie și pe înțîrzierea și amînarea transformărilor care ar face din economia românească o economie de piață liberă, în timp ce opoziția dorește ca procesul de liberalizare a economiei naționale să fie rapid și autentic.

3. În domeniul politicii externe am constatat evoluția de la conflictul perspectivelor celor două grupări, specific anilor imediat următori căderii comunismului, la un oarecare consens în ceea ce privește orientările fundamentale în relațiile internaționale ale României. Disensul a existat atât în orientările strategice externe inițiale, opoziția susținînd din start o apropiere puternică de structurile occidentale, în timp ce puterea a semnat un tratat dubios cu defunctul imperiu sovietic, cît și în legătură cu chestiunea maghiară. Pînă în acest an

(1995), opoziția nu a încetat să acuze gruparea puterii de așa-zisa "diversiune maghiară" atât în ceea ce privea relațiile încordate dintre România și Ungaria, cît și față de minoritatea maghiară din țară. UDMR a fost parte componentă a Convenției Democratice. Pe măsură ce elitele puterii au reușit să se apropie de structurile de integrare euro-atlantice, cît și datorită cererilor tot mai insistente ale maghiarilor de autonomie pe criterii etnice, s-a reușit realizarea unui consens minim între principalele forțe politice din țară în vederea apărării interesului național în domeniul politicii externe.

B. Bariere instituționale în calea integrării elitei politice

O serie întreagă de piedici în calea integrării au fost generate de construcția cadrului instituțional politic nou și de modul concret în care noile instituții au fost aduse la viață prin subiecții umani care le-au ocupat. Instituțiile specifice unui sistem politic de tip occidental, care au apărut pe scena politică românească în prima etapă postcomunistă, nu sînt rezultatul negocierilor și cooperării dintre cele două grupări, ci reprezentă voința politică a unei singure părți, respectiv a puterii. Regulile și principiile care stau la baza înființării și funcționării instituțiilor centrale ale statului - guvern și președinte, parlament bicameral, curte constituțională, curtea de conturi etc. - au fost fixate de către voința hegemonică a elitelor puterii, grupate în FSN. În această primă fază de construcție a cadrului constituțional, opoziția, datorită scorului electoral slab realizat la alegerile parlamentare din mai 1990, a avut un rol de simplu decor, opinioare și pozițiile reprezentanților ei neînsemnând aproape nimic în ecuația votului din constituantă. În aceste condiții, elitele opoziției s-au opus aproape în bloc Constituției din 1991 și au desfășurat o amplă campanie de presă pentru influențarea publicului în sensul respingerii ei.

Al doilea element important de natură instituțională, asupra căruia mă voi opri datorită implicațiilor sale în emergența stării de conflict dintre putere și opoziție, privește lupta dusă pentru ocuparea noilor instituții, câștigată net de către elitele puterii. Din 1990 și pînă în prezent puterea executivă a apartinut, cu excepția scurtului interval al guvernării Stolojan, în totalitate elitelor asociate cu regimul Iliescu și partidele sale satelit (FSN, FDSN, PDSR). În această "luptă pentru administrație" cum a numit-o Vladimir Pasti (1994, p.96), elitele și-au adjudecat toate pîrghiile de decizie macrosocială precum și privilegiile asociate lor. Gruparea opoziției a fost constant îndepărtată de la împărțirea "prăjiturii sociale", deosebit de consistentă în condițiile privatizării fostelor întreprinderi de stat. A rezultat, în termenii utilizării de Vl. Pasti, o "guvernare în folos propriu, ale cărei decizii au fost orientate în primul rînd de interesele de consolidare politică" (1994, p.97).

Pe creștă de val a acestui proces s-a situat instituția prezidențială care, prin persoana președintelui Iliescu, detine majoritatea comenzilor vieții politice, economice, justiției și structurilor militare ale statului. Iar prin modul sistematic de selectare și numire a oamenilor în funcții de cea mai mare importanță în stat, pe criterii politice și doar din gruparea puterii, Președinția a accentuat fenomenul separației elitelor politice actuale. Toate acestea indică faptul că actuala putere are tot mai mult caracterul unei oligarhii,

decisă să-și păstreze pozițiile de decizie un timp cât mai îndelungat și să utilizeze toate mijloacele pe care le are la dispoziție în acest scop.

Concluzii - încercare de predicție în legătură cu stabilitatea politică din România

In evoluția României din ultimii cinci ani pot fi făcute unele constatări în legătură cu variabilele care influențează stabilitatea politică. Voi începe cu influențele dezvoltate de instituții. După o primă perioadă de ambiguitate legislativă și instituțională, cadrul instituțional nou, specific regimului politic democratic, a fost edificat. Procesul a căpătat consistență odată cu promulgarea Constituției la sfîrșitul anului 1991. Dar simpla reglementare juridică și existența formală a instituțiilor democratice nu rezolvă integral ecuația stabilității sistemului. Intervine, în acest context, problema deosebit de importantă a gradului de încredere acordată de către populație acestor instituții. Ori, din această perspectivă, România trăiește în prezent un adevărat declin al legitimității. Această evoluție este demonstrată de barometrele opiniei publice, efectuate pe tot parcursul anului 1994 și în prima parte a anului 1995.

Potrivit rezultatelor obținute, activitatea instituțiilor fundamentale ale statului - guvern, parlament, justiție - este constant apreciată negativ sau foarte negativ de către majoritatea populației. Procentul variază între două treimi și trei sferturi. Tot atât de mulți membri ai

societății românești își declară nemulțumirea față de viața politică în ansamblul său (*Revista de cercetări sociale*, nr. 1, 2, 3, 4/1994).

Se poate spune, în aceste condiții, că noul cadru instituțional creat în ultimii cinci ani cunoaște o adevărată criză de legitimare, inducînd efecte negative asupra stabilității politice.

Influențe negative pot să apară și din direcția frustrării relative trăite în prezent de cea mai mare parte a societății românești. Evenimentele din decembrie 1989, și primele evoluții postcomuniste din cursul anului 1990, au dus la o adevărată explozie a aspirațiilor oamenilor în toate domeniile vieții. Apoi, procesele de schimbare economică ("tranzitia la economia de piață") au generat costuri sociale și umane, conducînd populația printr-o "adevărată vale a plîngerii" (R. Dahrendorf, 1993, p.74).

Scăderea drastică a producției de bunuri, cu aproape 50% față de 1989, a determinat o degradare rapidă și continuă a standardului de viață și o explozie a sărăciei (vezi Zamfir, C., Pop, M.A., Zamfir, E., 1993). A apărut astfel o adevărată prăpastie între ceea ce sperau și așteptau oamenii să le aducă prăbușirea comunismului și ceea ce s-a întîmplat efectiv în prezent. Această mare dezamăgire sau frustrare relativă amenință noul cadrul constituțional și regimul politic în ansamblul său.

Alte piedici în calea stabilizării regimului politic actual din România se originează în cultura politică a societății, care, după firavele tradiții democratice din perioada interbelică, a fost puternic afectată de dicturile care s-au succedat în ultima jumătate de secol.

Plecînd de la aceste considerente, cît și de la faptul că instituțiile create după

1990 sănătatea de persoanele care le ocupă, cu atât mai importantă apare o eventuală transformare a elitei naționale în sensul angajării fracțiunilor ei într-un pact sau o înțelegere prin care să se stabilească reguli minimale ale jocului politic și un consens în privința principiilor constituționale de organizare a statului.

BIBLIOGRAFIE

- Aron, Raymond, "Social Structure and Ruling Class", în *British Journal of Sociology*, nr.1, 1950, pp.1-16, 126-143.
 Bădescu, Ilie, *Sociologia eminesciană*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994.
 Brzezinski, Zbigniew, *Marele eșec*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993 a.
 Brzezinski, Zbigniew, "The Great Transformation", în *The National Interest*, 1993 b, pp. 3-13.
 Burton, G. Michael, Higley, John, "Elite Settlements", în *American Sociological Review*, vol.52, 1987, pp. 295-307.
 Dahl, Robert A., *Who Governs?*, New Haven, 1961.
 Dahl, Robert A., "Further Reflections on the Elitist Theory of Democracy", în *The American Political Science Review*, nr.2/1966, pp. 295-305.
 Dahl, Robert A., *Polyarchy*, Yale University Press, 1971.
 Dahrendorf, Ralf, *Society and Democracy in Germany*, Garden City, New York, 1967.
 Dahrendorf, Ralf, *Reflexii asupra Revoluției din Europa*, Editura Humanitas, București, 1993.
 Diamond, Larry, Linz, Juan J., Lipset, S. M., *Politics in Developing Countries*, Colorado, Lynne Rienner Publisher, 1990.
 Etzioni, Amitai, *The Active Society*, The Free Press, N.Y., 1968.
 Gerth, H. H., Mills, C. W., *From Max Weber...*, New York, Oxford University Press, 1946.
 Giurescu, Constantin C. (coord.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, București, 1972.
 Gusti, Dimitrie, *Opere*, vol.1, Editura Științifică, București, 1968.

Dacă grupările politice din România se vor dovedi incapabile, sau neinteresate în continuare, de negocieri în această direcție, continuind să acționeze în spațiul public după regulile confruntării și ale războiului și percepând jocul politic ca un joc cu sumă nulă, starea de semi-stabilitate se va perpetua, cu efecte negative în planul performanței economice și sociale.

- Higley, John, Burton, G. M., "The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns", în *American Sociological Review*, vol.54, 1990, pp. 17-32.
 Higley, John, Burton, G. M., Field, G. L., "In Defense of Elite Theory", în *American Sociological Review*, vol.55, 1990, pp. 421-426.
 Higley, John, Moore, Gwen, "Elite Integration in United States and Australia", în *The American Political Science Review*, vol.75, 1981, pp. 581-597.
 Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968.
 Huntington, Samuel P., "Will More Countries Become Democratic?", în *Political Science Quarterly*, 99, 1984, pp. 193-218.
 Ibrăileanu, Garabet, *Studii Literare*, vol.1, Editura Minerva, București, 1979.
 Ionescu, Nae, *Roză Vânturilor*, Editura Roză Vânturilor, București, 1990.
 Lipset, Samuel Martin, *Political Man*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1981.
 Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Minerva, București, 1992.
 Maiorescu, Titu, *Critice*, Editura Eminescu, București, 1976.
 Manoilescu, Mihail, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Cugetarea-Georgescu Delafra, 1942.
 Michels, Robert, *Political Parties*, The Free Press, New York, 1962.
 Mills, C. Wright, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956.
 Mosca, Gaetano, *The Ruling Class*, New York, London, 1939.

- O'Donnell, Guillermo, Schmitter, P.C., *Transitions from Authoritarian Rule*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1986.
 Pareto, Vilfredo, *The Rise and Fall of the Elites*, The Bedminster Press, 1968.
 Pasti, Vladimir, "Tranzitia politică: o evaluare", în *R.C.S.*, nr.2/1994, pp. 93-98.
 Putnam, Robert D., "Bowling Alone", în *Journal of Democracy*, vol.6, 1995, pp. 65-79.
 Sandu, Dumitru, "Elite, rute și instituții", în *Sfera Politicii*, nr.23, 1994.
 Sandu, Dumitru, *Sociologia tranzitiei*, (note de curs), Universitatea București, 1995.
 Sartori, Giovanni, "Anti-Elitism Revisited", în *Government and Opposition*, 1978, pp. 58-80.
 Sartori, Giovanni, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publisher, 1988.
 Sauco, A. N. G., "Calea spaniolă de la dictatură la democrație", în *România Literară*, nr.38, 1990.
 Scurtu, Ioan, Bulei, Ion, *Democrația la români*, Editura Humanitas, București, 1990.
 Zamfir Cătălin, Vlășceanu, Lazăr, *Dicționarul de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.
 Zamfir, Cătălin, Pop Marius A., Zamfir Elena, *România '89-'93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, Editura Expert, 1994.
 Zeletin, Ștefan, *Burghezia română*, Editura Humanitas, București, 1991.
 xxx, *Dicționarul personalităților publice-politice 1989-1992*, Editura Holding Reporter, București, 1993.
 xxx, "Barometrele opiniei publice", în *R.C.S.*, 1994.

Anexa 1

Omogenitatea socială a elitei politice postcomuniste

Gru-pare	Partide	Total	Vîrstă medie (ani)	Distri-buție după sex	Pregătire școlară				Rute profesionale anterioare					
					Medie	Universitară				N	T	F	I	
						B	F	Tehn.	Econ.					O
Pute-re	FDSN	148	47.2	145 3 5	78 22 20 23	8	17	89	34	-				
				98 2 3	53 15 14 15	5	10	60	25					
Guvern	FSN	143	42.9	137 6 7	70 18 18 30	3	26	76	38	-				
				96 4 4	49 13 13 21	2	18	53	27					
Opo-zitie	PNT-cd	12	69.4	12	20 11 10 11	2	24	14	12	-				
				100	39 21 19 21	4	46	26	24					
Opn	UDMR	35	47.7	35	10 5 9 11	1	5	9	20	-				
				100	28 14 26 32	3	14	26	57					
PNL	PNL	49	57.5	44 5	9 5 19 16	-	3	3	31	18	-			
				90 10	18 10 39 33	-	6	6	63	25				
PDAR	PDAR	12	50.8	12	6 3 1 2	1	4	5	2	-				
				100	50 25 8 17	8	33	42	17					
PUNR	PUNR	11	47.9	11	3 2 2 4	-	2	4	5	-				
				100	27 18 18 37	-	18	37	45					

Legenda:

x/y reprezintă: x-frecvența absolută
y-frecvența relativă (%)

N = nomenclatură
F = funcționari
O = oponenți
T = tehnocrație
I = intelectualitate

George Kolankiewicz

*Elite în căutarea unei formule politice **

Principiul, și fundamental moral și legal, pe care se întemeiază puterea clasei politice este ceea ce am numit în altă parte formula politică. Ea răspunde unei nevoi reale... atât de universal resimțită de a guverna și de a ști că ești guvernat nu doar pe baza unei forțe materiale sau intelectuale, ci pe baza unui principiu moral.

Gaetano Mosca,
The Ruling Class

A r putea să apară ca o provocare intenționată afirmația, făcută din capul locului, că lucrul de care societățile postcomuniste au în primul rând nevoie acum este o mai mare bază materială și intelectuală și un accent mai mic pe angajările normative sau pe imperativele morale. În Europa de Est, respingerea patologiei comuniste a fost întemeiată pe limbajul valorilor, dar a fost făcută posibilă de nevoi materiale și de atrofia intelectuală. "Contrainterpretările" realității, care ar fi putut să provoace de o manieră efectivă *status quo*-ul, erau mai întotdeauna formulate în termeni care

acceptau în mod tacit etatismul și politica monocentrică¹. Așa stănd lucrurile, noile elite politice s-au bucurat de o autoritate morală pe care elitele predecesoare nu o avuseseră, însă erau deficitare în programe și proiecte de reformă a sistemului. Ca urmare, practica puterii a relevat carențele severe ale capacitatii lor de a se impune prin forța ideilor sau a programelor economice. Concomitent, populațiile s-au desprins treptat din prima îmbrățișare a mirajului occidental și au cerut mai puțină credință și mai multă rațiune și rezultate. Aceasta a pus o enormă problemă de legitimitate pentru noua clasă politică.

"Capitalismul prin design" și modelul democrației ca "tablă de joc" păreau la început să posedă o legitimitate întrinsecă, bazată pe o presupusă virtute a lor de a erada spontan vestigiile socialismului de stat; mai recent, această părere s-a dovedit a fi naiv optimistă. Munca de transformare a acestor societăți a devenit o întrecere între promisiunea volatilă a nouului, îmbrățișată de cei care erau doritori și capabili să realizeze această viziune, și atracția reziduală exercitată de

* George Kolankiewicz, "Elites in Search of a Political Formula", în *Daedalus*, Summer 1994, pp. 143-158. Text apărut cu permisiunea editorului.

o confuză "cale a treia", un fel de transformare umanitară care ar fi avut grija atât de mulțimea crescîndă a perdanților cît și de învinși.

În orice caz, pe măsură ce cursa se desfășoară, punctul de start, traseul și punctul de sosire par să se fi schimbat. În aparență, totul a pornit de la socialismul de stat aflat în criză, urma să treacă printr-o restructurare economică și politică presupunînd, printre altele, alegeri și privatizare, și s-ar fi terminat prin intrarea în NATO și Europa. Însă, a devenit repede clar că mijloacele prin care cetățenii făcuseră față comunismului influențează modul în care ei se adaptează capitalismului. Elitele unite în efortul de dezmembrare a structurilor comuniste au ajuns, curînd, la conflict atunci cînd căi facile de mobilitate politică au fost deschise și meritul tehnic, sau motivația politică, s-au dovedit mai puțin importante decîn niște vag definite acreditări de disident.

Ceea ce a reprezentat o forță în sfidarea statului-partid a devenit o slăbiciune în construirea unui sistem de partide. Mai mult decîn atî, în vreme ce formula de la Visegrád a produs o linie de referință pentru societățile de avant-gardă ale maghiarilor, cehilor, slovacilor și polonezilor, unitatea lor era mai degrabă întemeiată pe o incertitudine colectivă decîn pe un consens oarecare asupra obiectivelor comune. Dezacordul și disensiunea păreau a fi semnele distinctive ale noii clase politice atî acasă, cît și în afară. În mod semnificativ, populațiile care trăiau de o parte sau alta a noilor granițe suverane erau mai doritoare să coopereze prin comerț de frontieră și contacte locale decîn erau elitele care le conduceau și care, la recepția oficială de la Praga, oferită în comun președintelui Clinton, în ianuarie

1994, stăteau aşezate la mese diferite.

Astfel, ceea ce în 1989 părea să fie o balanță de active, în 1993 s-a dovedit a fi una de pasive. Guvernele Solidarității, care au trebuit să lase pe umerii foștilor comuniști sarcina privatizării, apar acum într-o lumină nefavorabilă în comparație cu cehii, mai puțin mobilizați, dar care s-au adaptat economiei civile și domniei legii cu o remarcabilă ușurință, aplicînd, trebuie să o spunem, multe din ideile pentru care polonezii pretind paternitatea.

"Efectul Brazauskas" din Lituania, primul care a semnalat slăbiciunea evidentă a elitelor însărcinate cu dezarticularea socialismului de stat, a fost curînd urmat de coaliția Pawlak, dintre țărani și foștii comuniști în Polonia, de opțiunea Jirinovsky în Rusia, ca să nu mai menționez mîna fermă și continuă a comuniștilor, reformați sau nu, din Bulgaria, România, Slovacia și fosta Uniune Sovietică. Sîntem asigurați că aceasta nu semnifică o întoarcere la comunism și nici măcar o respingere a proiectelor de reformă. S-ar putea însă să fie semnele previstoare ale sfîrșitului așa-numitelor revoluții de sus, falimentul politic al elitelor și reapropierea reformelor de către cei mai afectați de ele?

Lucrurile se petrec ca și cum colapsul fațadei comuniste în Europa de Est ar fi fost înlocuit de o deșteptare temporară a *ideologiei pieței și a teoriei democratice*, în vreme ce efortul de dezmembrare a structurilor instituționale ale socialismului, și cel de ridicare a unei noi infrastructuri, ar fi avut loc în spatele acestei acoperiri. Oricum, odată vălul ridicat, arhitectura emergentă reflectă cultura politică, instrumentele disponibile, materialele la îndemînă, priceperea constructorilor și, nu în cele din urmă, calitățile cetățenilor dormici să-si ia în

primire noua locuință și să-i folosească facilitățile aşa cum cred ei de cuviință.

Tripla incertitudine a transformării

La cinci ani după ce primele conraelite necomuniste s-au instalat în funcții în Europa de Est, clasa politică apărută s-a confruntat cu trei mari probleme: încotro se îndreaptă? pe cine conduce? cum se justifică pe sine? Cu alte cuvinte, ea trebuia să determine natura transformării pe care o conducea, alcătuirea societăților pe care trebuia să le ademenească spre capitalism și strategia prin care să vindă o idee care produce mari inegalități și săracie pe scară largă, pe de o parte, și o clasă capitalistă embrionară, lipsită de grație sau de bunul simț de a-și modera apetitul consumerist prea bătător la ochi, de cealaltă parte. Si toate acestea, în cadrul unor societăți în care sensul anomiei și fatalismul cresc zilnic².

Încotro?

Că a existat multă prestidigitărie și ușurătate din partea noilor elite în enunțarea direcției și a costului schimbării e mult prea evident. Cînd liderii Solidarității se plîngneau, în 1989-1990, că nu și-au dat seama că, îmbrățișind "terapia de soc" a lui Balcerowicz, vor distrugă credibilitatea uneia dintre cele mai mari mișcări sociale ale secolului douăzeci, trebuie să ne întrebăm cum a fost cu putință așa ceva? La fel, puțini putuseră să-si închipue că versiunea Klaus a tranziției către economia de piață urma să aibă drept consecință divorțul de catifea dintre cehi și slovaci - ceva ce nici una din părți nu preconiza. Îmbrățișarea

grăbită a capitalului străin în Ungaria a pus stînga resurgentă pe calea victoriei electorale. Sînt acestea, aşadar, mai mult decîn consecințe neintenționate ale acțiunilor elitei, care s-a lăsat condusă într-un mod necritic de ortodoxii occidentale? Este aceasta doar penalizarea pe care noile elite, instalate prin "alegerile fondatoare" de după colapsul comunist, au trebuit să o plătească pentru neglijarea cetățenilor care le-au ales, și pentru faptul de a fi urmat orbește o cale ce părea ordonată de o instanță divină?

Există o incertitudine crescîndă nu numai în privința scopurilor și a mijloacelor, dar și asupra condițiilor existente în societățile care trec prin transformarea postcomunistă. Aceasta înseamnă mai mult decîn recunoașterea, de către o secțiune a societății, că a fost împinsă într-o situație pe care nu a dorit-o niciodată cu adevărat; ea este, de fapt, parte integrantă dintr-o incertitudine care acum se desfășoară la vedere, dar care a fost ignorată mult prea ușor datorită virtuților aparente ale parlamentarismului și privatizării.

Faptul că, în prezent, nu se știe exact dacă avem de-a face cu revoluții, tranziții, restaurări sau cu transformări mai puțin specifice este simptomatic pentru incertitudinea de care vorbeam.

Că aceste transformări nu au fost revoluții a devenit clar pentru mulți cetățeni odată cu revenirea fostelor partide comuniste la putere. Ceea ce se află în spatele negocierilor dintre elite, al măselor rotunde și al transferului prea ușor al puterii de stat rămîne încă o problemă controversată. Cei de la dreapta pretind că, dacă ar fi fost cu adevărat revoluționari și nu doar conciliatori față de vechiul regim, acum nu ar fi avut de ce să le fie teamă pentru drepturile cîștigate prin disidență. Cei de la stînga

pretind că, deși ar fi aceiași oameni, acum au un scop diferit și mult mai onorabil.

“Revoluții de recuperare” (a decalajelor)³ mai degrabă decât revoluții “progresiste”, transferuri de putere “negociate” mai degrabă decât răsturnări de regim, toate aceste elemente au contribuit la hrănirea imaginației celor aflați în căutare de motive pentru eșecul proiectelor lor de viață. Servitutea față de Fondul Monetar Internațional, manipulări orchestrate de capitalul străin ale prețului proprietății socialiste, rețelele de antreprenori nomenclaturiști care s-au răspândit în întregul fost bloc sovietic și, nu în cele din urmă, mafii legate de orice activitate financiară mai importantă - acestea, și altele asemenea, servesc ca explicații pentru cursul unei revoluții *nedrepte* cu cei ce se simt dezmoșteniți până și de acea mizerabilă moștenire rămasă de la socialismul de stat.

Din motive lesne de închipuit, nici un partid nu s-a înghesuit să “apuce urzica” și să explice că în premisele capitalismului nu e nicăieri specificată condiția unui *transfer just* de resurse materiale sau politice. Este oricum dificil să mobilizezi societatea cu promisiunea unor inegalități crescînd, pentru că să mai admiți și că acestea vor fi inherent nedrepte și vor condamna o treime din cetăteni la şomaj. Cum să le explici muncitorilor și tăranilor că, de data aceasta, nu vor mai primi nici măcar frunza acelei cepe degerate⁴ care era statutul formal de clasă conducătoare, care provine din detinerea unei origini sănătoase?

Dată fiind sensibilitatea egalitară a lui *homo sovieticus*, nu e deloc surprizător că această negare a unui trecut revoluționar, cuplată cu recunoașterea unui prezent nerevoluționar, îngreunează considerabil eforturile celor ce se luptă să

construiască capitalismul pe ruinele socialismului redistributiv.

Pînă și rezonanțele etichetei “tranzitie la democrație” derivă din conștiința faptului că angajamentul pentru bunăstarea economică nu este sinonim cu devotamentul față de preceptele democrației reprezentative, dacă aceasta nu este puțernic intemeiată pe suveranitate națională. Soarta unor partide animate de etos democratic, precum Uniunea Democratică a lui Mazowiecki, demonstrează fără echivoc că “democrații liberal-plutitori” și valorile cosmopolite pot eventual face apel la o intelligentsie reziduală, dar cu greu reușesc să atragă și alte categorii ale populației. În măsura în care piața înseamnă penetrarea pe piețele străine, și privatizarea înseamnă proprietate străină, democratizarea poate însemna o pierdere de suveranitate, cum este în cazul asocierii la Uniunea Europeană. Mai mult, dacă democrația este văzută drept cea mai bună garanție a indivizilor împotriva puterii de stat, atunci validitatea unei astfel de garanții scade cînd ineficiența puterii statului se concretizează în prăbușirea legalității și a ordinii, acestea din urmă reprezentînd, la nivelul simțului comun, substitutul pentru “statul de drept”, noțiune atât de des vehiculată, dar atât de puțin înțeleasă. Cu toate acestea, angajamentul față de democrație a supraviețuit în atitudinile și valorile populare, deși elitele au dovedit lipsă de abilitate sau de voință în exploatarea acestei resurse⁵.

Există însă un obstacol major, aparent insurmontabil, în calea legitimării noilor elite. Ceea ce se întâmplă în Europa de Est este o masivă transformare societală impusă de sus. O asemenea transformare reclamă încredere în elite și o adîncime a legitimității care le leagă de

societate cum numai ardoarea revoluționară produsă de o conducere carismatică poate, de regulă, să genereze. Cu cît este mai mare incertitudinea transformării, cu atât mai mare trebuie să fie încrederea. Cu toate acestea, reversul pare să fie regula: elite umilite în scandaluri de corupție și în demonstrații de venalitate personală, permîșind astfel în mod paradoxal reemergența fostelor elite comuniste față de care exigențele de probitățe personală nu sunt atât de ridicate.

Așa vor sta lucrurile atîta vreme cît transformările în curs sunt conduse de elite, iar ochii populației rămîn întorși în sus, conform reflexului paternalist indus de ierarhiile statului-partid. Dar dacă adevarata revoluție se petrece în altă parte?

Cu cine?

Din argumentul de mai sus urmează că una din consecințele discreditării elitelor democratice datorită propriului lor comportament ar putea fi reînsuflețirea uneia dintre cele mai importante dogme ale reformelor postcomuniste. A fost întotdeauna surprinzător că sloganul “societății ca subiect”, cel al autoguvernării locale și economice, cel al emancipării au putut fi cu atîta ușurință puse la cutie și soarta colectivă a fost încredințată unor elite disidente cu prea puțină pregătire pentru sarcina de îndeplinit. De fapt, în ciuda tuturor discuțiilor interminabile asupra tranzitiei și democrației, întregul proiect dă puteri președinților, agenților de privatizare și politicienilor care se descoperă a fi în contradicție pînă și cu propriile lor ideologii fondatoare. Însă, pe măsură ce electoratul devine tot mai nesatisfăcut de partidele politice care reușesc să ajungă la putere, independent de acreditările pe

care le au⁶, revoluțiile în curs vor fi din ce în ce mai puțin conduse de elite și tot mai mult de reforme proiectate local. Chiar acest proces de formare de jos a partidelor, în care activiștii locali trag fără rușine profituri de pe urma funcțiilor, poate contribui la definirea locusului viitoarelor procese decizionale. Regionalismul, indiferent că va fi vorba de Moravia, Carpatia, Silezia, sau că va merge încă mai departe în porii guvernării locale, se va bucura, pe de o parte, de concursul acelor partide și indivizi excluși din funcțiile centrale, care vor încerca să-și croiască o sferă de influență la nivelele de jos și, pe de altă parte, de partidele la putere care vor urmări fie să-și recompenseze suporterii, fie să-și crească baza electorală. În acest moment, tranzitia ajunge într-o fază în care un anumit grup de persoane încep să întrevadă un viitor bazat pe faptul economic mai degrabă decât pe viziunea politică și care, ca atare, sunt capabile să și acționeze.

Această reconstrucție a societății politice locale și de nivel mijlociu, conectînd interese microstructurale cu nivelul politicilor macrostructurale, a fost deseori echivalată cu construcția societății civile, tărîmul asocierii autonome, al civilității publice și al interacțiunilor discursive. Însă, pînă în prezent, această societate civilă a fost prea adesea comasată cu “cea de-a doua societate”, acel teritoriu de activități economice, politice sau socio-culturale independente de statul-partid. Opoziția față de strategiile de încorporare comuniste nu a fost un lucru ușor, și reclama o acomodare zilnică chiar și în cazul celor mai ardenți disidenți.⁸ Societatea civilă reprezenta acel set de activități care micșorau dependența indivizilor sau a grupurilor față de incluziunea și încorporarea de stat.

În condițiile politizării vieții economice în cadrul socialismului de stat, activitatea opozitională a fost, în egală măsură, un amestec de economie și de viață socială secundară.

Sensurile atașate societății civile dobîndesc o mai mare complexitate sociologică doar în procesul înțelegerii strategiilor individuale de adaptare în cursul transformării regimului. Persistența unei "economii gri", precum și existența unor întinse rețele politice și economice, fie ele disidente sau excomuniști, fac mai mult decât să sugereze supraviețuirea unor forme comuniste de dependență, reciprocitate și schimb. Mai degrabă ele trimit către o interpretare diferită, ilustrând modul în care indivizi cauță în viață de fiecare zi să mobilizeze capitalul social, economic, politic și cultural acumulat sub comunism, încercând apoi să convertească aceste forme de capital în contextul ordinii emergente⁹.

Cum au reușit legăturile și conexiunile informale care au subminat societățile socialiste, împreună cu tot bagajul lor de activități însoțitoare semilegale, să și servească actorii în condițiile restructurării radicale a vieții de fiecare zi după comunism?¹⁰

Societatea civilă drept capital social

Capitalul social este definit ca ansamblu de resurse care pot fi mobilizate de rețele mai mult sau mai puțin instituționalizate pentru atingerea unui scop. Este vorba de relații, conexiuni și nu de resurse efective, acelea care fac obiectul exploatarii. Sub comunism, puține lucruri puteau fi realizate, chiar și din cele care țineau de existența de fiecare

zi, fără cunoștințe plasate în locul potrivit. Strategiile de supraviețuire presupuneau constituirea și păstrarea într-o bună stare de funcționare, printr-o sociabilitate și un comensualism constant exersate, a stocului de legături, contacte și conexiuni. (este un truism să reamintim că relațiile de dependență ale economiei secundare reprezentau, sub comunism, o pîrghie mai solidă decât orice măsuri de inginerie socială inspirate de stat, cu vînzătorul, doctorul, profesorul, mecanicul legați într-un lanț de sprijin și interdependență reciproce).

Absența unui nexus monetar însemna că banii nu puteau cumpăra orice (este un soc realizarea că acum apparent pot). Capitalul social presupus de rețea celor cu active culturale, politice, organizaționale sau financiare disponibile la schimb a reprezentat o caracteristică definitorie a poziției sociale în socialismul de stat. S-ar putea ca "familismul amoral", cum a fost numită această aşezare a familiei, prietenilor sau a mediului apropiat înaintea altor unități similare în bătălia pentru resurse deficitare, să fi funcționat ca mijloc de contracarare a atomizării impuse de statul-partid, și să fi furnizat un element primitiv de solidaritate. În orice caz, cerințele specifice ale formării de capital social forțau ieșirea în afara grupului propriu, ceea ce tempera individualismul egoist prin obligația morală.¹¹ Studiile sociologice care ordonau indivizii în funcție de scara oficială de salarizare, sau în funcție de poziția în ierarhia managerială sau de partid, eșau nu numai în ceea ce privește considerarea legăturilor orizontale de redistribuire a inegalității, dar și în privința surselor de coeziune și de consens în aceste societăți. În loc de aceasta, ele zgîndăreau suprafața în căutare de semne

ale legitimității regimului.

Societatea civilă a fost civilizată numai datorită existenței acestor schimburi, care au ușurat penuria endemică de hrana, cunoaștere și autoritate. Este imposibil să separăm mișcările disidente și opoziția de aceste rețele alternative care le-au susținut.

Un universitar care scria manifeste clandestine putea să-și hrânească familia scriind o teză pentru un oficial de partid, care avea nevoie de ea pentru promovarea într-o ierarhie în care puterea politică abundă, însă sursele de prestigiu social lipseau. Același oficial putea acorda unui mic afacerist permisiunea de a deschide o brutărie în schimbul livrării de produse. Accesul la furnizorii de făină și păstrarea unui dosar curat la autoritățile sanitare locale lărgearu rețeaua mai departe. În acest proces, și regimul și societatea erau corupte. Fără această a doua societate, care cupla capitalul de stat și cel privat, transferul pașnic al puterii nu ar fi survenit. Nu ar fi putut exista nici un discurs comun care să fi recunoscut atât adâncimea crizei economice cât și colapsul legitimității regimului, deopotrivă în ochii disidenților ca și ai funcționarilor de partid.

Transformarea ca rationalizare și conversie de capital

Economia de piață și democratizarea survenite după 1989 au început să elimine gradual abilitatea și chiar nevoia de a cultiva rețele astăzi de extinse și de solicitante. *Lobby-ul politic*, grupurile de presiune, introducerea graduală a serviciilor civile și domnia legii au devenit parte integrantă din rațio-

nalizarea capitalului social. Universalismul pietii a înlocuit particularismele celei de-a doua societăți. De fapt, emergența unei autentice societăți civile elimină nevoia acestui tip de reciprocitate.

Într-un proces de conversie, înrudit formal cu schimbarea mărcilor est-germane pentru mărci vest-germane, cei care posedau îndemnare sau active ce puteau fi investite în formarea de rețele sociale au căutat să le înlocuiască cu noi active, mai adecvate pieței și ordinii democratice. Această conversie a traversat familiile, a distrus legături și sisteme de reciprocitate sociale, fiind cu atât mai brutală cu cît a fost mai transparentă. Vecinul care era doar un "păstrător de catastife" a devenit dintr-o dată expert-contabil, cumnatul care era un biocrat apărând ca un *dealer* de proprietăți imobiliare, ajutorul de vînzător mereu luat în rîs devine coacționarul unui *supermarket*. Nu a existat o distanțare spațial-socială pentru a atenua privațiunile relative apărute sau inabilitățile de a adapta talente sigure și altădată utile. Distanța de clasă era creată la ușa de alături și te privea în ochi în fiecare zi.

Desigur, în zona politicului acest joc a fost practicat pentru mize cu mult mai mari, dar de-a lungul și de-a latul sistemului redistributiv care a fost socialismul toată lumea încerca să transforme în monetar orice fel de active să ar fi înțîrât să poșede. Nu a fost vorba doar de vînzarea de cupoane, acțiuni sau de alte caracteristici ale privatizării care au afectat procesele cotidiene de mobilitate și restraticare socială. Intelectualii au fost obligați să scrie pentru o nouă piață de cititori și editori; universitarii trebuiau să concureze pentru fonduri de cercetare; iar avocații trebuiau să întărească prin forța legii contracte adevărate.

Au existat și cei care, asemenei muncitorilor industriali din întreprinderile deficitare sau a micilor agricultori amenințați de importuri, au descoperit că nu aveau nimic de negociat. Unii s-au pensionat timpuriu. Alții, precum sindicatul Solidaritatea, au arătat că încă pot face uz de capitalul lor politic pentru a-i elimina electoral pe presupușii autori ai situației lor dezavantajoase (noul guvern polonez sprijinit de agricultori a introdus tarife de comerț pentru a proteja pe micii proprietari dezavantajați în cursul conversiunii; problema e că aceste tarife au crescut prețul alimentelor). Atracția pe care o prezintă noii social-democrați constă în faptul că ei fac apel la cei cu puține active, sau cu capital social redus, la "arici" mai degrabă decât la "vulpi".

"Aproximativ două treimi din polonezi au adoptat strategia «ariciului»; ei și-au diminuat consumul de electricitate, de apă caldă și căldură, au renunțat la plăcerile personale, și-au reparat lucrurile vechi în loc să-și cumpere altele noi și umblă după articole la preț redus. Ei își caută sprijin în familie, mână din economii, nu-și plătesc chiria sau alte facturi, nu au un scop clar în viață și trăiesc mai frugal pe zi ce trece. Cealaltă treime a societății poloneze, în principal tinerii și persoanele educate, apelează la strategia diametral opusă, cea a "vulpii": caută și găsesc salarii mai bune sau surse de plată aditionale, își lansează propria afacere sau investesc în acțiuni, își ridică sau își schimbă calificarea, își fixează teluri de viață autentice"¹².

Aceasta este o imagine polarizată, dar probabil că menajeria socială este mult mai variată, inclusiv "broaste testoase" mișcându-se încet în noua ordine socială, dar păstrând toate vechile lor active intacte, și "cîini" care sunt mai puțin

abili decât "vulpile", dar sunt capabili să alerge, să latre și să muște.

Totul de vînzare?

Mai există cozi, dar ele sunt pentru vînzarea de acțiuni în companiile privatizate sau în bănci mai degrabă decât pentru hrană. Coada în Polonia de azi este exact ceea ce a fost sub comunism: este în continuare servită de pensionari, femei cu copii aflate în congediu, studenți, și durează timp de săptămâni. Cunoașterea a ceea ce se vinde și a locului în care se vinde se face prin zvonuri.

Cei "dinăuntru" nu au nevoie să stea la coadă. Membrii consiliului de conducere al Băncii Sileziei, de pildă, au făcut mici averi din partea lor de acțiuni gratuite în prima zi de tranzacții. Aceasta este un caz foarte clar de transformare a unor active organizaționale în active economice. Capitalul social este adeseori legat astăzi de cunoașterea posibilităților de a face bani din privatizare, fie cea a terenurilor (ca de pildă localizarea pentru un nou McDonald's), fie cea a companiilor.

Această distribuție a activelor de stat sau comunale duce la noi forme de solidaritate. Cumpărindu-și apartamentele de la autoritățile locale, chiriașii vor păstra unul nevindeut, plătind chiria pentru el, în ideea de a determina continuarea subsidierei de către administrația locală a întreținerii clădirii. În Moscova au fost organizate asociații de locatari pentru a putea exercita presiuni în direcția achiziționării spațiilor comerciale din blocurile care au fost vîndute chiriașilor.

Această privatizare colectivă arată modul în care moștenirea capitalului social înlesnește procesul de redistribuție

în întemeierea noii structuri de egalitate. Societățile în tranziție asistă la emergență unor noi rețele de obligații, comunicări, autoritate și reciprocitate. Care va fi rezultatul acestei redistribuiri colective în termeni de structură socială este greu de prezis. O societate poate fi construită pe un fel de "comerț subteran" de masă și, în timp ce bursele de valori incipiente cotează doar câteva acțiuni în cele două-trei sesiuni de tranzacții care au loc într-o săptămână, întreaga societate este din ce în ce mai mult considerată ca o mulțime de active. Citind din filmul lui Wajda: "totul e de vînzare".

La timpul cuvenit, domnia legii va internaliza și sanctifica dreptul la proprietate, lobby-urile profesioniste vor reglementa accesul la ocupările lucrative, iar fluxul monetar va diminua rolul capitalului social. și totuși, este oare posibil ca tipul de piață și de democrație care apare în urma acestui proces de conversie să aibă atrbute unice? Vor avea oare aceste drepturi de proprietate atât atrbute colective cât și individuale?

Unul dintre aceste atrbute va fi în mod sigur existența unui sistem a cărui funcționare intimă va fi, dacă nu de la început la cunoștința oricui, cel puțin nu la fel de marcată de opacitatea tranzacțiilor financiare din vest. Dacă interesul popular în tranzacțiile de bursă existent azi în Polonia, în special după creșterea de 1000% înregistrată pe piața bovinelor în 1993, s-ar extinde în zece ani la o întreagă populație de jucători pe piață, rezultatul ar fi deosebit de interesant. O generație este astăzi educată în mecanisme de funcționarea pieței, în același timp participând și la construirea instituțiilor ei. Cît de invizibilă va fi "mîna" în acest caz, și cît de respectată?

Ar putea oare privatizarea de

masă, în toate formele ei, afectând nu numai întreprinderi, dar și ocupării, să aibă un efect calitativ unic asupra acestor societăți în termeni de mobilizare a unor politici neinițiate de elite? Este posibil ca un instrumentalism economic în creștere să compenseze evidețul deficit de legitimitate cu care sunt confruntate elitele postcomuniste și să-l înlocuiască printr-o nouă formă de *embourgeoisement*? Etica privatizării și spiritul capitalismului nevin în ajutor. S-ar putea argumenta că tocmai o asemenea acțiune este necesară înainte ca faza cea mai importantă a procesului de transformare să poată avea loc.

De la autoritate morală la microrationalitate

Un element definitoriu al primului val de elite politice din noile democrații este faptul că venirea lor la putere s-a datorat autorității lor morale, mai degrabă decât resurselor economice sau politice pe care le detineau. Această autoritate se baza, în grade variate, pe îndrăzneala disidentă sau opozițională, sinonimă cu relativa neîncorporare în structurile anterioare ale statului-partid. Ele nu reprezentau nici vreo nouă formă de putere economică, fiind doar mesagerele unei astfel de clase. Această formă de ascendență elitară merge în contra *pattern-ului* recunoscut de dominație și legitimitate.

Puterea în sens weberian - unde supunerea era acceptată doar în fața posesiunii unor bunuri sau îndemnării comercializabile, iar relațiile de subordonare-dominație reflectau această distribuție - presupune actori conduși de

un scop în urmărirea unor interese mai mult sau mai puțin raționale.¹³ Sub comunism, astfel de interese erau absente de vreme ce bunurile și serviciile puteau fi comercializate doar pe calea economiei secundare, sau sub forma capitalului social. Weber continuă argumentând că formele emergente de putere și de privilegii resimt întotdeauna nevoie de a se autojustifica prin elaborarea unui mit de superioritate față de perdanți. Noile elite din Europa de Est nu au resimțit o astfel de nevoie. Acest proces de justificare reprezintă, de fapt, legitimarea și, în general, presupune un angajament de supunere de natură moral/normativă, mai degrabă decât un proces continuu de cintărire rațională a intereselor. În cazul nostru, obedieneța față de elite a fost oferită de la bun început, ele nu au avut nevoie să elaboreze nici o ideologie de legitimare. Pe măsură ce ordinile sociale ajung la stabilitate, legitimitatea este zidită în ordinea stărilor sociale, care servește astfel la atenuarea inegalităților de clasă. În societățile occidentale moderne, o asemenea ordine de stări a fost introdusă treptat prin extinderea drepturilor sociale de cetățenie. Aceste drepturi au ameliorat inegalitățile de clasă și au furnizat liantul moral pentru societățile stratificate.¹⁴ În orice caz, în societățile postcomuniste procesul de legitimare este inversat.¹⁵

În măsura în care democratizarea este însotită de dominația pieței și de privatizarea capitalului, clasa politică ce a ajuns la putere în baza negării morale a ordinii comuniste s-a descoperit pe sine în proximitatea involuntară a puterii economice și a privilegiului. Noile elite politice și-au descoperit legitimitatea, în mare parte de natură rațional-axiologică, insuficient întemeiată pe interese materiale. În cel mai bun caz, ele reprezentau

așa-numitele "interese teoretice" ale societății în crearea pieței și democrației. Deoarece nu există o clasă de mijloc, sau un corp electoral identificabil pentru sprijinirea proiectelor specifice tranzitiei, elitele au trebuit să facă presupună că ele știau ceea ce era în interesul public. Prin aceasta li s-a oferit o legitimitate în alb de către societate¹⁶, și ea contribuind și statutul lor de foști disidenți, cu tot ceea ce însemna aceasta în termeni de probitate morală. Promisiunea viitorului, cuplată cu o respingere inițială a trecutului comunist, a fost sprijinită de o angajare profundă de factură normativă pentru valorile pieței și ale democrației.¹⁷ În orice caz, elitele au fost insuficient racordate la conștiința socială și, neglijînd rezultatele alegerilor, sondajele de opinie și protestele, nu au fost în stare să vadă măsura în care acest angajament era contrariat de greutățile de fiecare zi. De asemenea, ele au trecut cu vederea și interesele "reale", care se formau fie prin atacul asupra unor "privilegii" trecute, generate de politicile de redistribuție ale statului (ca în cazul minerilor, muncitorilor din metalurgie, tăranilor), fie prin creșterea influenței sectorului privat, care în 1993 anagaja în Polonia peste 60% din populație.

În loc ca extinderea drepturilor civile, politice și sociale să întărească noile elite, acestea le-au subminat legitimitatea morală. Practica libertății de exprimare și de mișcare, a conștiinței și a persoanei, a dreptului de asociere și chiar a celui la proprietate - așa cum a fost instituită în societățile aflate în tranzitie - părea să ilustreze cele mai urîte aspecte ale ideii de drepturi neînsotite de responsabilități, și au micșorat efectiv valoarea socială a cetățeanului ca bază a legitimății elitei. Dispariția vechiului tip

de "bunăstare socialistă" și a vechilor drepturi sociale a dus la diminuarea simultană a impactului noilor drepturi civile și politice.

În scurt timp, șomajul, sărăcia și puținele prevederi de tip welfare au început să erodeze *pattern-ul* curent al reformei de piață, iar alternativele social-democratice ale "celei de-a treia căi" au început să umple intervalul dintre socialism și capitalism. Pe lîngă toate acestea, macroproiectele de privatizare în masă, de restituire a proprietății și altele asemenea devineau din ce în ce mai irelevante pentru cei care își croiau drumul prin mici afaceri. Autoritatea morală risipită prin greșelile personale și parlamentare ale politicienilor, și chiar prin efortul de creare a democrației, nu poate fi înlocuită cu ușurință de nici o formulă existentă.

În orice caz, "revoluțiile permanente", caracterizate prin menținerea unor poziții agresive față de foștii comuniști, au eşuat, iar protestul a fost canalizat în direcția unui suport electoral în creștere pentru foștii comuniști deveniți social-democrați. Aceștia au argumentat în mod

eficient că nu tot blamul pentru problemele curente trebuie aruncat pe umerii lor, și că ei însăși sănătatea ideii de piață, dar uneia care ar aduce beneficii tuturor.

De-a lungul ultimilor cinci ani, înțelegerea largă a proceselor de privatizare și de conversie a capitalului social au făcut politica și elitele mai puțin importante pentru viața de fiecare zi. Așa-numitele legi macrosistemice, bazate pe programe economice în mare măsură importate din exterior și impuse de sus, funcționează acum împreună cu noi microrationalități¹⁸ minate de interese operind la nivelele de jos.

Atunci cînd aceste interese, recent structurate, vor fi agregate și îndreptate ascendent către parlamente și comisii, prin intermediul noilor structuri de partide și al politicii locale, și cînd microeconomiile vor ajunge să fie legate de macrobugete prin introducerea impozitelor și a politicilor regionale, elitele de tranzitie își vor fi îndeplinit rolul. Ele trebuie să accepte că probabil societatea își înțelege calea de urmat mai bine decât pot ele să o facă.

Traducere de Mircea Boari

NOTE

1. Jadwiga Staniszka, "Dylematy lat osiemdziesiątych w Polsce", în Janusz Mucha, Grazyna Skapska, Jacek Szmatka (eds.), *Spoleczeństwo Polskie u Progu Przemian*, Krakow, Ossolineum, 1991, pp. 216-217.
2. Unul din patru sinucigași în Polonia, în 1993, era șomer de vîrstă mijlocie. Vezi Ewa Nowakowska, "Bez wyjścia", în *Polityka*, 19 Feb. 1994, p. 23.
3. "Catch-up revolutions", în original. Termenul a fost introdus în dezbatările teoretice asupra naturii revoluțiilor și a tranzitiei din Europa de Est după ce s-a constatat că acestea nu se

supun unor analize purtate în termeni clasici. Astfel, pentru un număr de autori, evenimentele din 1989 sunt un fenomen la limita dintre acțiunea revoluționară și reamenajări de natură structurală autoimpuse într-o formă socio-politică dată. În cazul de față, reamenajările au fost dictate de imperitivele reintegrării Europei de Est (socialiste...) într-o economie/cultură globalizate (în primul rînd în context european, dar și mondial), la un nivel corespunzător de competitivitate. De unde nevoia de reajustare structurală (mai mult sau mai puțin controlată), menită să eliminate un

- handicap, o rămînere în urmă care ajunsese la proporții capabile să amenințe însăși existența sistemului socio-politic dat; de unde noțiunea în discuție, "catch-up revolutions", cu ambiguitatea menționată a celui de-al doilea termen (*n.trad.*).
4. În original "fig leaf"; smochina (*fig*) intră în engleză în combinații cu sens figurat ca "I don't care a fig for it", ceea ce ar însemna "mă doare drept în cot", sau "a fig for it!", adică "dă-o-n colo!". În context, "smochina" ar corespunde autohtonului "ban găurit" sau "ceapă degerată"; de unde "a nu primi nici măcar frunza cepei degerate" - adică nu doar "a nu primi nimic", dar nici măcar umbra nimicului... (*n. trad.*).
 5. Miroslawa Grabowska, Tadeusz Szawiel, *Anatomia elite politycznych*, Warsaw, ISP, 1993.
 6. Vezi Boguslaw Mazur, "Koalicja przeciwienstw", în *Wprost*, 20 feb. 1994, pp. 15-16.
 7. Christopher G. Bryant, "Civil Society and Pluralism: A Conceptual Analysis", în *Sisyphus* VIII, 1, 1992.
 8. Pentru o dare de seamă incitantă asupra a ceea ce însemna opozitia în evitarea includerii forțate în regim, vezi Jacek Kuron, *Spoko! Czyli Kwadratura Kola*, Warsaw, BGW, 1992, pp. 17-21.
 9. Preiau acest concept de la Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital", în John G. Richardson, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1986, cap. 9.
 10. Janine R. Wedel, *The Unplanned Society: Poland During and After Communism*, New York, Columbia University Press, 1992.
 11. Elzbieta Tarkowska și Jacek Tarkowski, "Amoralny familizm, czyli o dezintegracji społeczeństwa w Polsce lat osiemdziesiątych", în Edmund Wnuk-Lipinski, *Grupy i Wiezi Spoleczne w Systemie Monocentrycznym*, Warsaw, IFiS, 1990.
 12. Janusz Czapinski, "Szczescie w nieszczęściu", în *Wprost*, 26 dec. 1993.
 13. Teoria generală este luată din Guenther Roth și Claus Wittich (eds.), *Max Weber Economy and Society*, vol. 2, Berkeley, California, University of California Press, 1978, p. 953.
 14. Vezi Rosemary Crompton, *Class and Stratification: An Introduction to Central Debates*, Cambridge, Polity Press, 1993, pp. 143-144.
 15. George Kolankiewicz, "The Reconstruction of Citizenship: Reverse Incorporation in Eastern Europe", în Kazimierz Z. Poznanski (ed.), *Constructing Capitalism: The Reemergence of Civil Society and Liberal Economy in the Post-Communist World*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1992.
 16. Pentru o dezvoltare a acestui argument vezi Irèneusz Bialecki și Bogdan W. Mach, "Orientacje społeczno-ekonomiczne posłów na tle pogladow społeczeństwa", în Jacek Wasilewski și Włodzimierz Wesolowski (eds.), *Poczatki Parlamentarnej Elity*, Warsaw, IFiS PAN, 1992, p. 144.
 17. George Kolankiewicz, "Poland", în Stephen Whitefield, *The New Institutional Architecture of Eastern Europe*, London, Macmillan, 1993, p. 107.
 18. Andrej Rychard, *Reforms, Adaptation and Breakthrough*, Warsaw, IFiS, 1993, p. 216.

Françoise Thom

Elitele rusești *

Recentele alegeri din fostele state comuniste au demonstrat că înstrâinarea celor aflați la putere față de oamenii de rând nu a dispărut odată cu prăbușirea structurilor comuniste. Dimpotrivă, s-ar putea afirma că ea nu a încetat să crească; noile elite sunt separate acum de "restul" populației nu doar prin vechile lor privilegii, ci și prin averile lor agresiv acumulate și prin comportamentul lor arroganți și sfidatori. Ni se pare, de aceea, iluzoriu să vorbim despre actualele regimuri post-comuniste în termeni de "democrație" sau "reprezentativitate" - cu excepția, poate, a Republicii Cehe. Ca și înainte, sau poate chiar mai mult decât înainte, societatea civilă este incapabilă să exercite un control asupra clasei politice. De aceea ni se pare extrem de important să reflectăm asupra evoluției elitelor politice postcomuniste și asupra ideologiilor promovate de către acestea.

Cazul Rusiei este extrem de important. *Perestroika* lui Gorbaciov, ca și "perestroika" inițiată de Stalin în 1934, urmărea reînnoirea totală a elitei sovietice. Ceea ce se încerca era un "experiment

darwinist", executat într-un pur stil bolșevic. Distrugând Partidul ca un "corp ideologic" și deschizând calea acumulărilor economice libere, reforma lui Gorbaciov a condus la supremația celor mai "adaptati" - și aceasta în sensul "post-comunist" al termenului. Învingătorii au ieșit cei ce au reușit să îmbine lipsa de scrupule, nepăsarea și disprețul față de oameni al aparatului bolșevic cu inițiativa "antreprenorială" și un oportunism politic neîngrădit. În jungla post-comunistă, doar cei cu "dinti de fier" au reușit să supraviețuască și să răzbătă.

Chiar dacă această nouă elită adusă la suprafață de apele tulburi ale perestroikăi împărtășește același "talent" al supraviețuirii, ar fi incorrect să credem că ea este un grup unit și coerent, în stilul fostului Partid Comunist. Împărtirea moștenirii săracă a fostului stat sovietic a dat naștere unor aprige lupte intestine. La originea haosului și dezordinii politice din Rusia se află tocmai confruntarea de interese ireconciliabile dintre facțiunile ce își împart actualmente puterea.

Pentru a înțelege cu adevărat ce

* Françoise Thom, "Russian Elites", în *Uncaptive Minds*, Spring 1995, vol. 8, nr. 1 (28), pp. 23-28.
Articol reproducă cu permisiunea editorului.

se petrece în Rusia de azi avem nevoie să găsim care este miza actualelor confruntări, "liniile de demarcare" ale actualei segregări politice.

Mai întâi, se conturează conflictul dintre nomenklatura locală și birocratia moscovită. Optzeci la sută din finanțele statului se află la Moscova. Elitele provinciale resimt puternic efectele monopolizării resurselor financiare. Birocratia centrală nu poate prospera decât dacă păstrează un control forte asupra exportului de materii prime prin acordarea licențelor, a cotelor și aşa mai departe. Nomenklatura locală vrea să păstreze o parte cît mai considerabilă din cîștigurile sale valutare. Tensiunile dintre elitele centrale și cele locale sunt mai puternice în regiunile ce exportă materii prime și în regiunile de graniță, cum ar fi Extremul Orient și Kaliningrad. Aceste nomenklaturi locale solicită acordarea statutului de "zonă economică liberă" pentru fiefurile lor; Moscova crede însă că înființarea acestora ar conduce la dezmembrarea Federației Ruse și la assimilarea acestor regiuni periferice de către alte state mai dinamice din punct de vedere economic. Cu cîțiva timp în urmă, fostul prim-ministru Sergei Shakhrai a afirmat explicit că Rusia consideră Kaliningrad-ul mai mult o zonă de importanță strategică, și nu este deranjată de faptul că interesele economice ale acestuia suferă din pricina masivei prezențe militare. Autoritățile locale nu au fost încîntate de această afirmație.

Moscova are un singur tip de răspuns la tendințele centrifuge ale periferiei: lansarea unor campanii "anticorupție" ce vizează, de regulă, violarea drepturilor omului de către autoritățile locale ce crează probleme. Campania dirijată împotriva autorităților locale din

regiunea Orientului Îndepărtat este doar un exemplu recent. Bineînțeles, corupția și încălcarea drepturilor omului sunt fapte reale. Provinciile rusești sunt guvernate la fel de autoritar de către noii lor satrapi "democrați" ca și de către secretarii regionali ai fostului regim Sovietic. Însă doar atunci cînd aceștia încearcă să manifeste o oarecare independentă, Moscova observă "criminalele 'legături' și 'încălcările drepturilor omului'". Agitarea ideilor de "independență", "autonomie" este modalitatea prin care lideri locali storc Moscovei subsidii financiare și alte resurse.

Conflictul dintre Moscova și autoritățile locale este legat de conflictul dintre grupurile de putere financiare și cele industrial-agrare. Cele din urmă sunt adepte ale unui protecționism exigent, în timp ce elitele financiare moscovite se opun hotărît taxelor vamale ridicate deoarece operațiile de import reprezentă pentru ele o sursă importantă de venituri. Atitudinea ezitantă pe care Eltsin a arătat-o pe tot parcursul anului 1994 demonstrează echilibrul de forțe dintre aceste două structuri corporatiste. Corporația "industrială", reprezentată de Skokov și de către alți lideri ai frontului "comuno-patriot", tinde să se organizeze într-o structură orizontală-de uniuni regionale, în timp ce corporația "energiei", reprezentată de Gazprom, Lukoil și altele este o structură verticală națională dominată de Moscova. Din bugetul anului 1994, două structuri corporatiste - cea "agrără" și cea a "energiei" - au luat partea leului din resursele sărace ale statului.

Fosta nomenklatură a parcurs un proces de diferențiere internă. Putem distinge actualmente trei categorii de foști nomenklaturiști:

- cei care s-au lansat în afaceri și

și-au abandonat pozițiile din aparatul de stat;

- cei care sunt în același timp "afaceriști" și birocați;

- cei care au rămas doar birocați, ocupăți cu distribuirea puterii, privilegiilor și a resurselor.

În mod paradoxal, administrația Eltsin favorizează îndeosebi cea din urmă categorie în defavoarea celorlalte două. Această atitudine a devenit evidentă îndeosebi după evenimentele din octombrie 1993 și în special după adoptarea legii "anticorupție" din iunie 1994. Birocații "nereformați" au lansat cu acel prilej, prin "afacerea Mavrodi" și prin arestarea altor afaceriști mai puțin cunoscuți, un mesaj foarte clar: puteți spolia populația, dar trebuie să împărtășii prada cu noi. Comportamentul extravagant al "noilor ruși" nu trebuie să ne facă să uităm că actuala birocrație rusă este încă foarte "brejnevistă" în felul său de a gîndi și a aciona.

Elita conducătoare este, la rîndul său, împărțită în patru mari centre de putere: administrația prezidențială, guvernul federal, Consiliul Federației și administrația Moscovei sub conducerea ambiciozului primar Luzkov. Opoziția de interes dintre acești centri de putere nu se suprapune peste structurile corporatiste descrise anterior, deși reprezentanții ai acestora pot fi găsiți la nivelul fiecărui centru de putere. Fiecare centru de putere încearcă să urmeze modelul fostului partid comunista, adică să se dezvolte într-o structură de tip partid-stat, fiecare încercând să-și distrugă rivalii după logica bolșevică "care pe care", fiecare încercând să "dubleze" celealte structuri. Administrația prezidențială dublează departamentele ministeriale, tot astfel cum departamentele Comitetului Central

dublau structura guvernului în timpul administrației sovietice. Administrația Moscovei semnează acorduri bilaterale cu regiunile rusești ca și cum ar fi o dublură a guvernului federal. Într-adevăr, fiecare centru de putere își menține propriile forțe armate. Garda prezidențială are în mod curent un efectiv de 102.000 soldați, guvernul federal are un efectiv de 127.000, în timp ce primarul Moscovei are propriile forțe paramilitare la dispoziția sa (care au jucat un rol decisiv în evenimentele din octombrie 1993).

Lăsînd de o parte problema finanțării acestui corp biocratic canceros, spre ce tip de regim politic ar putea conduce această luptă între diferitele structuri de putere? Pentru a răspunde la această întrebare, două lucruri trebuie avute în vedere: 1) această nouă elită este intim legată de aristocrația mafiei criminale, adesea împărțind puterea cu "nașii" locali; 2) această elită este profund influențată de fațuinea ei cea mai dinamică, fostul KGB. Elita dominantă a Rusiei este rezultatul încrucișării a două "specii": șefii penitenciarelor și ofițerii poliției secrete. "Ideologia" acestora nu este greu de intuit: un nitzscheanism primitiv ce combină cultul forței cu convingerea că nu există nici lege, nici morală, iar cel slab trebuie să slujească celui puternic sau să piară. În mod cert, instituțiile nu pot inhiba o asemenea elită. Prințipiu Führerului devine o consecință necesară: doar o dictatură personală poate arbitra în războiul dintre administrații și corporații.

Occidentul se amăgește adeseori cu ideea că, prin să în goana să după bani, Rusia nu mai reprezintă o amenințare pentru vecinii săi. Această iluzie este întreținută de presupoziția falsă că bogăția produce automat o ideologie liberală, pro-

occidentală. O examinarea mai atentă - și cunoșterea lecțiilor istoriei - dezvoltă însă această gîndire. Marile trusturi financiare și industriale rusești susțin în mod fățis o orientare "patriotică" naționalist-imperialistă în politica externă a Rusiei; programele publicitare ale televiziunii rusești oferă o evidență bogată în acest sens. Mai rău, aceste trusturi reprezintă actualmente o sursă de subzistență pentru infometata armată a "expertilor" (ex-) sovietici în științe sociale, aşa numiții academocrați, ce nu cu mult înainte, "beneficiind" de suportul multor universități europene sau americane, se văzuseră obligați să îmbrățișeze o ideologie pro-occidentală. Îndată ce acești academocrați s-au văzut dependenți de suportul baronilor financieri ruși, ideologia lor și-a schimbat "culoarea", abandonând principiile democratice occidentale pentru sloganurile "Marii Rusii". Un exemplu tipic este grupul finanțier "Most", controlat de primarul Lutkov. Acesta a sponsorizat recent un studiu despre "Doctrina Națională Rusească", inspirată de teme "comuno-patriotice". Evoluția lui Lutkov este ea însăși edificatoare: a fost liberal atât cât a durat "privatizarea"; a devenit susținător

al guvernării autoritare îndată după evenimentele din octombrie 1993; după alegerile din decembrie 1993 a început să culeagă favorurile "patrioților" prin gesturi ostentative, precum expulzarea caucaziilor din Moscova, frecventarea bisericii sau inaugurarea monumentului lui Jukov.

Succesul lui Vladimir Jirinovski nu este primejdios atât prin suportul pe care acesta l-a cîștigat în rîndul maselor, cît prin faptul de a fi fost adus în față de către elite. Acesta este un exemplu tipic al "noului Rus": pe jumătate cekist, pe jumătate gangster. Izbînda sa electorală demonstrează că puțină perseverență și puțin talent pot aduce ideologiei postcomuniste pe care o promovează o largă susținere. Controlul asupra nomenklaturii postcomuniste însetate de putere nu poate veni din partea societății; aceasta rămîne o utopie lipsită de orice speranță în cazul Rusiei. O perspectivă mai plauzibilă este adîncirea prăpastiei ce o separă de restul populației. Dacă însă această elită va reuși să obțină sprijinul maselor, evoluția Rusiei spre un stat naționalist-socialist poate fi considerată un risc extrem de serios.

Traducere de Mioara Cosmescu

F.A. Hayek

*Intelectualii și socialismul **

In toate țările democratice, și în Statele Unite mai mult decât oriunde altundeva, domnește credința fermă că influența intelectualilor asupra politicii este neglijabilă. Nu există însă nici o îndoială în privința puterii intelectualilor de a-și promova propriile opinii în luarea deciziilor influente ale momentului, a măsurii în care ei pot influența votul popular în probleme în care vederile lor diferă de viziunile curente ale maselor. Pînă azi, ei nu au exercitat probabil niciodată o influență așa de mare și îndelungată precum cea exercitată acum în aceste țări. Ei stăpînesc această putere modelind opinia publică.

În lumina istoriei recente, este oarecum curios că această putere decisivă a profesioniștilor în vînzarea la mîna a doua a ideilor nu a fost încă recunoscută de toată lumea. Dezvoltarea politică a lumii occidentale în cursul ultimei sute de ani furnizează cea mai clară dovdă. Socialismul nu a fost niciodată și niciăieri în primul rînd o mișcare a clasei muncitoare. El nu este nicidecum acel remediu evident pe care îl cer cu necesitate interesele acestei clase pentru a veni în

* Acest eseu a fost publicat prima dată în *The University of Chicago Law Review*, vol. 16, no. 3, 1949. Traducerea românească reproduce versiunea din 1990, apărută sub egida Institute for Human Studies, George Mason University, Fairfax, Virginia și a fost posibilă datorită acordării copyrightului de către Dr. Lawrence Hayek în 1996.

atinsă această fază, este doar o chestiune de timp pînă cînd viziunile prezente ale intelectualilor devin forța ce guvernează politica.

Caracterul procesului prin care viziunile intelectualilor influențează politica zilei de mîine prezintă, de aceea, un interes ce depășește cu mult pe cel pur academic. Indiferent dacă dîrîm doar să prevedem cursul evenimentelor sau încercăm să îl și influențăm, el este un factor de o importanță mult mai mare decît se admite în general. Ceea ce observatorului contemporan îi pare a fi un conflict de interese a fost adesea decis cu mult înainte, într-o confruntare de idei limitată la nivelul unor cercuri restrînse. Deși este paradoxal, în general numai partidele de stînga și-au dat toată silința pentru a răspîndi credința că, în problemele politice, forța numerică a intereselor materiale conflictuale este decisivă, în timp ce, în practică, aceleași partide au acționat constant și cu succes ca și cum ar fi înțeleas poziția cheie a intelectualilor. Indiferent dacă au făcut-o premeditat sau conduși de forța circumstanțelor, ei și-au îndreptat întodeauna efortul în principal spre cîștigarea sprijinului acestei "elite", în timp ce grupurile mai conservatoare au acționat, pe cît de constant pe atît de lipsit de succes, din perspectiva unei viziuni mai naive asupra democrației de masă, și au încercat, cel mai adesea în van, să se adreseze și să-l convingă pe alegătorul individual.

* * *

În orice caz, termenul de "intelectuali" nu sugerează în mod automat o imagine veridică a cuprinzătoarei clase la care ne referim, iar faptul că nu avem un nume mai bun pentru a descrie ceea ce

am numit "profesioniști în vînzarea lămîna a două a ideilor" nu ocupă deloc o poziție neînsemnată pe lista motivelor pentru care puterea lor este în prezent atît de prost înțeleasă. Chiar și persoanele care extind abuziv utilizarea cuvîntului "intelectual" au tendință să nu îl folosească în privința multora dintre cei despre care se poate spune cu siguranță că îndeplinește această funcție specifică.

Ea nu este nici cea a gînditorului original, nici cea a cercetătorului sau a expertului într-un domeniu anume al gîndirii. Intelectualul tipic nu trebuie să fie nimic din toate acestea: pentru a-și juca rolul de intermediar în răspîndirea ideilor, el nu trebuie să posede o cunoaștere specială a vreunui domeniu aparte și nici să fie deosebit de intelligent. Ceea ce îl face potrivit pentru munca aceasta este gama largă a subiecților căror le poate vorbi, și care au acces cu ușurință la scrierile sale, precum și poziția socială sau activitățile sale obișnuite datorită căror el ajunge să se familiarizeze cu noile idei mai devreme decît cei căror li se adresează el însuși.

Pînă cînd nu sunt inventariate toate profesiile și activitățile care aparțin acestei clase este dificil de realizat cît este ea de numeroasă, în ce măsură proporțiile activităților ei cresc continuu în societatea modernă și cît de dependenți de ea am devenit cu totii. Clasa "intelectualilor" nu constă doar din jurnaliști, profesori, membri ai clerului, conferențari, publiciști, comentatori de radio, scriitori, desenatori și artiști, care se pot dovedi maestri ai tehnicii de transmitere a ideilor, dar care sunt de obicei diletanți în privința conținutului a ceea ce ei transmit. Această clasă include, de asemenea, mulți specialiști și persoane cu o pregătire tehnică deosebită (precum oamenii de

știință și medicii) care, prin contactul lor obișnuit cu lumea scrisului, ajung purtători ai ideilor noi în afara domeniului care le aparțin și care, datorită cunoașterii aprofundate a domenilor în care s-au specializat, sunt ascultați cu respect în multe alte domenii. În afara cunoașterii mijlocite de această clasă, puține sunt lucrurile pe care omul obișnuit al zilelor noastre le învață despre evenimente sau idei; or, în afara domeniului nostru specific de activitate, aproape toți suntem în această privință oameni obișnuiți, a căror informare și instruire depinde de cei care își fac o profesie din a se ține la curent cu ideile la modă. În acest sens, intelectualii sunt cei care decid ce viziuni și opinii trebuie să ajungă la noi, ce fapte sunt suficient de importante pentru a ne fi spuse și în ce formă sau din ce unghi trebuie să ne fie ele prezентate. Întodeauna ceea ce ne va fi făcut cunoscut din rezultatele muncii specialistului și ale gînditorului autentic depinde, în principal, de decizia intelectualilor.

Profanul nu este probabil pe deplin conștient în ce măsură chiar prestigiul și popularitatea oamenilor de știință și a specialiștilor sunt construite de această clasă și sunt inevitabil afectate de vederile ei asupra unor subiecte care au puțin de-a face cu meritele lor reale. Este deosebit de semnificativ pentru problema noastră faptul că fiecare specialist poate da drept exemplu, în domeniul său, mai multe persoane care au dobîndit pe nedrept o reputație populară de mari oameni de știință doar pentru că au avut ceea ce intelectuali numesc o viziune politică "progresistă"; dar încă nu am înșînuit vreun exemplu în care, din motive politice, o asemenea pseudo-reputație științifică să fie acordată unui specialist cu inclinații mai degrabă conservatoare.

mai degrabă sporește puterea persoanei al cărei bagaj general de cunoștințe se presupune că o îndreptățește să judece afirmațiile expertului și să aprecieze comparativ experții din diferite domenii. Ceea ce este important pentru noi este că specialistul care devine președintele unei universități, omul de știință care ia conducerea unui institut sau a unei fundații, cercetătorul care devine editor sau promotorul activ al unei organizații care servește o cauză oarecare, toți aceștia încetează rapid să mai fie cercetători sau experți și devin intelectuali în sensul dat de noi, adică persoane care judecă problemele nu prin meritele lor specifice, ci în maniera tipică a intelectualilor, doar în lumina anumitor idei generale aflate la modă. Numărul unor asemenea instituții care generează intelectuali sporindu-le rândurile și puterile crește cu fiecare zi. Aproape toți "expertii" în tehnica simplă a transmiterii cunoșterii sunt intelectuali și nu experți în privința subiectului cu care au de a face.

În sensul în care utilizăm noi termenul, intelectualii sunt de fapt un fenomen complet nou în istorie. Deși nimeni nu va regreta că educația a încetat să mai fie un privilegiu al claselor înstărite, faptul că aceștia nu mai sunt și cele mai bine educate, și faptul că numeroșii oameni care își datorează poziția (socială) numai educației lor generale nu posedă acea experiență a funcționării sistemului economic pe care o crează administrarea proprietății, sunt importante pentru înțelegerea rolului intelectualului. Profesorul Schumpeter, care a dedicat un capitol edificator din carte sa *Capitalism, Socialism and Democracy* cîtorva aspecte ale problemei noastre, a subliniat fără menajamente că absența responsabilității directe în

chestiuni practice, și absența corespunzătoare a cunoșterii de primă mînă a acestora, îl distinge pe intelectualul tipic de alți oameni care stăpînesc și ei puterea cuvîntului scris și vorbit. Am merge prea departe dacă am examina aici evoluția acestei clase și pretenția curioasă, avansată de curînd de unul dintre teoreticienii ei, potrivit căreia ea ar fi singura clasă ale cărei vederi nu au fost hotărîtor influențate de propriile ei interese economice. Una din problemele importante care ar trebui analizate într-o asemenea discuție ar fi cea a măsurii în care creșterea acestei clase a fost stimulată artificial de legea copyright-ului.¹

* * *

Nu este surprinzător că specialistul veritabil sau expertul, ca și omul problemelor practice, manifestă adesea o atitudine disprețuitoare față de intelectual, sunt înclinați să nu-i recunoască puterea și sunt plini de resentimente atunci când o descoperă. Fiecare dintre ei consideră că intelectualii sunt mai degrabă niște oameni care nu se pricep cu adevărat bine la nimic, și ale căror judecăți în chestiuni pe care expertul sau omul practic le înțeleg nu prea dau semne că ar fi pătrunse de o înțelegere deosebită. Dar ar fi o greșeală fatală ca din acest motiv să le subestimăm puterea. Chiar dacă cunoșterea lor poate fi adesea superficială, iar inteligența lor limitată, aceasta nu modifică faptul că judecata lor este cea care determină în general viziunile în virtutea cărora va actiona societatea într-un viitor nu prea îndepărtat. Nu este exagerat să spunem că, o dată ce majoritatea părții active a intelectualilor a fost convertită la un set de credințe, procesul prin care acestea devin general acceptate este mai degrabă automat și irezistibil.

Acești intelectuali sunt organele pe care le-a dezvoltat societatea modernă pentru a răspîndi cunoșterea și ideile, iar convingerile și ideile lor acționează ca o sită prin care trebuie să treacă toate concepțiile noi înainte de a ajunge la mase.

Faptul că intelectualul trebuie să-și utilizeze cunoșterea și convingerile în îndeplinirea sarcinilor zilnice ține de natura muncii sale. El ocupă poziția pe care o ocupă pentru că posedă (sau pentru că s-a ocupat zi de zi) de cunoșterea pe care, în general, patronul său nu o posedă; drept urmare activitățile sale nu pot fi dirigate de alții decît într-o măsură limitată.

Și tocmai întrucât intelectualii sunt de cele mai multe ori onești intelectual, este inevitabil ca ei să-și urmeze propriile convingeri ori de căte ori au posibilitatea să imprime o orientare pe măsura acestora oricărui lucru asupra căruia ar avea influență. Chiar și acolo unde puterea de a determina politica se află în mîna unor oameni de afaceri de orientări diferite, execuția politică va fi în general în mîinile intelectualilor; or, efectul net este frecvent determinat de decizia în probleme de detaliu. Această situație o găsim ilustrată în aproape toate domeniile societății contemporane.

Este cunoscut că ziile reale aflate în proprietate "capitalistă", universitățile prezidate de consiliu de conducere "reacționare", sistemele de radiodifuziune stăpînite de conduceri conservatoare au ajuns să influențeze opinia publică în direcția socialismului întrucât aceasta a fost convingerea personalului lor. Acest fapt s-a petrecut adesea nu în ciuda, ci probabil tocmai din pricina încercării eșaloanelor superioare de a controla opinia și de a impune principii ortodoxe.

Efectul filtrării ideilor prin intermediul convingerilor unei clase care, prin

constituția ei, este predispusă anumitor vederi nu se limitează cîtuși de puțin doar la mase. În afara domeniului său specific, expertul nu este mai puțin dependent de această clasă, și cu greu s-ar putea spune că este mai puțin influențabil decît alții. Rezultatul acestui fapt este că astăzi, în cele mai multe părți ale lumii occidentale, chiar și cei mai fermi exponenti ai socialismului își derivă cunoșterea asupra majorității subiectelor despre care nu au informații de primă mînă din surse socialiste. Legătura multora dintre presupozиtiile mai generale ale gîndirii socialiste cu recomandările lor mai practice nu este deloc evidentă dintr-o dată; prin urmare, mulți dintre cei care se consideră oponenți hotărîți ai acestui sistem de gîndire devin, de fapt, cei care-i răspîndesc efectiv ideile. Cine nu-l cunoaște pe șmul practic, care denunță în propriul său domeniu socialismul drept o "prostie" dăunătoare, dar care, atunci cînd păsește în afara subiectului pe care îl stăpînește, promovează socialismul ca orice jurnalist de stînga?

În ultima sută de ani, în nici un alt domeniu influența predominantă a gîndirii socialiste nu a fost mai puternic resimțită ca în contactul dintre diferite culturi naționale. Determinarea cauzelor și a semnificației faptului de importanță majoră că, în lumea modernă, intelectualii oferă aproape unica deschidere către o comunitate internațională ar depăși cu mult limitele acestui articol. Acesta este motivul principal care justifică extraordinarul spectacol oferit de faptul că, de generații, Occidentul presupus "capitalist" a acordat sprijin moral și material aproape în exclusivitate acelor mișcări ideologice din țările Orientului Îndepărtat care țineau să submineze civilizația occidentală și că, în același timp, informația

pe care publicul occidental a obținut-o despre evenimentele din Europa Centrală și de Est a fost aproape inevitabil colorată de o tendință socialistă. Multe din activitățile "educative" ale forțelor de ocupație americane din Germania au furnizat exemple clare privind această tendință.

*
* *

Prin urmare, o corectă înțelegere a rațiunilor care tind să împingă atât de mulți intelectuali spre socialism este deosebit de importantă. Prima chestiune pe care trebuie să o recunoască și să o înfrunte deschis cei care nu împărtășesc această înclinație este că viziunile intelectualilor nu sunt determinate nici de interese egoiste, nici de intenții rele, ci mai ales de convingeri oneste și bune intenții. De fapt, trebuie să recunoaștem că, în general, intelectualul tipic este astăzi cu atât mai probabil un socialist cu cât este mai însușit de bune intenții și inteligență, și că pe planul purei argumentări intelectuale va fi în genere capabil să pledeze mai bine decât majoritatea oponenților din propria-i clasă. Dacă, totuși, considerăm că poziția sa este greșită, sănătem nevoiți să recunoaștem că trebuie să fie o eroare cu adevărat profundă cea care face ca oamenii bine intenționați și inteligenți, aflați în pozițiile cheie ale societății, să răspîndească opinii care ne par a fi o amenințare pentru civilizația noastră.² Pentru a fi în stare să ne opunem acestei erori nimic nu poate fi mai important decât încercarea de a-i înțelege sursele. Totuși, cei care, în genere, sunt considerați reprezentativi pentru ordinea existentă, și care cred că înțeleg pericolele socialismului, sunt de obicei foarte departe de o asemenea înțelegere. Ei au tendința să-i privească

pe intelectualii socialisti drept nimiș mai mult decât o mână de snobi radicali, fără însă să realizeze că de mare este influența exercitată de aceștia și, prin întreaga atitudine pe care o au față de ei, tind să-i împingă într-o și mai profundă opoziție față de ordinea existentă.

Dacă dorim să înțelegem această înclinație specială a unei largi părți a intelectualilor, trebuie să fim lămuriri asupra a două probleme. Prima privește faptul că, în general, ei judecă orice problemă specifică în lumina anumitor idei generale; a doua, că erorile care caracterizează orice epocă sunt frecvent derivate din cîteva adevăruri absolut noi, dezvăluite în decursul ei, și sunt rezultatul aplicării eronate a unor generalizări noi ce și-au dovedit valoarea în alte domenii. Considerarea acestor fapte în întregul lor ne va conduce la concluzia că respingerea efectivă a unor asemenea erori va necesita frecvent progrese intelectuale suplimentare, mai ales în probleme care sunt foarte abstrakte și care pot părea foarte îndepărtate de chestiunile practice.

Probabil cea mai tipică trăsătură a intelectualului este faptul că apreciază ideile noi nu prin meritele lor specifice, ci prin ușurința cu care se încadrează ele în concepțiile sale generale, în imaginea asupra lumii pe care el o consideră modernă sau avansată. Datorită influenței ce o exercită asupra sa și asupra opțiunilor sale privind opiniile emise despre probleme specifice, puterea ideilor de a influența lucrurile în bine sau în rău crește proporțional cu generalitatea, abstractiunea și chiar cu neclaritatea lor. Cunoștințele lui cu privire la problemele concrete fiind reduse, criteriul său trebuie să fie consecvența cu alte păreri ale sale și ușurința combinării lor într-o imagine coerentă asupra lumii. Și cu toate acestea,

tocmai această alegere din mulțimea ideilor noi ce se oferă în orice moment creează climatul de opinie caracteristic, acea *Weltanschauung* dominantă a unei epoci care va fi favorabilă receptării unui opini și defavorabilă altora, și care îl va pregăti pe intelectual să accepte o concluzie și să respingă o alta fără să aibă o înțelegere reală a problemelor.

În anumite privințe, intelectualul este într-adevăr mai apropiat de filozof decât de oricare alt specialist; or, filozoful este în multe privințe un print printre intelectuali. Deși influența sa este mai îndepărtată de problemele practice, și, prin urmare, mai dificil de urmărit în comparație cu cea a intelectualului obișnuit, ea este de aceeași natură și, pe termen lung, chiar mai puternică decât a acestuia din urmă. Aceeași strădanie către sinteză, întreprinsă însă mult mai metodnic, aceeași judecată a diferitelor opinii mai degrabă din perspectiva măsurii în care se potrivesc unui sistem general de gîndire decât din perspectiva meritelor proprii, aceeași străduință îndreptată spre obținerea unei viziuni coerente asupra lumii alcătuiesc, pentru ambii, temeiul principal de acceptare sau de respingere a ideilor. Din acest motiv, filozoful are probabil o mai mare influență asupra intelectualilor decât orice specialist sau om de știință, și determină mai mult decât oricine altcineva modul în care intelectualii își exercită funcția de cenzură. Influența bine cunoscută a omului de știință specializat începe să rivalizeze cu cea a filozofului numai atunci cînd el începează să mai fie un specialist și începe să filozofeze asupra progresului domeniului său de studiu, și în mod obișnuit numai după ce a fost luat în seamă de intelectuali pentru rațiuni care au puțin de-a face cu competența sa științifică.

"Climatul de opinie" al oricărei epoci este astfel esențialmente constituit dintr-un set de preconcepții foarte generale prin care intelectualul apreciază importanța noilor fapte și opinii. Aceste preconcepții sunt în principal adaptări a ceea ce lui îi par a fi cele mai semnificative aspecte din domeniul realizărilor științifice, un transfer către alte domenii a ceea ce l-a impresionat în mod deosebit în munca specialiștilor. Poate fi alcătuită o lungă listă de asemenea mode și sloganuri intelectuale care au dominat gîndirea intelectualilor în decursul a două sau trei generații. Fie că a fost "abordarea istorică" sau teoria evoluției, determinismul secolului al nouăsprezecelea și credința în influență predominantă a mediului în opoziție cu cea a eredității, teoria relativității sau credința în puterea inconștientului - fiecare din aceste concepții generale a fost transformată în criteriu de testare a inovațiilor din diferite alte domenii. Este ca și cum cu cât mai puțin specifice sau precise (sau mai puțin înțelese) sunt aceste idei, cu atât mai largă poate deveni influența lor. Uneori nimic mai mult decât o vagă impresie, arareori transpusă în cuvinte, ajunge să aibă o profundă influență. Evoluțiile politice au fost profund afectate de asemenea credințe din perspectiva cărora controlul deliberat și organizarea conștientă a problemelor sociale sunt întodeauna superioare rezultatelor proceselor spontane, nedirigate de o minte omenească, și care consideră că orice ordine bazată pe un plan dinainte stabilit trebuie să fie mai bună decât una formată prin armonizarea spontană a forțelor sociale antagonice.

În situațiile care privesc dezvoltarea unor idei sociale mai adecvate, rolul intelectualilor este doar aparent diferit. În aceste situații, inclinațiile lor specifice se

manifestă prin transformarea abstracțiilor în principii fundamentale, prin raționalizarea și ducerea la extrem a anumitor ambiții care apar în cadrul relațiilor umane normale. Întrucât democrația este un lucru bun, cu cât mai departe este împins principiul democratic, cu atât li se pare că este mai bine. Idealul egalității materiale este fără îndoială cea mai puternică dintre aceste idei generale care au modelat evoluția politică din ultima vreme. Este simptomatic că el nu reprezintă una dintre convingerile morale dezvoltate spontan în relațiile dintre indivizi particulari, ci este o construcție intelectuală concepută inițial la nivelul abstract și cu o semnificație sau o aplicare incertă în cazuri concrete. Cu toate acestea, ea a funcționat din plin ca principiu de selecție între cursuri alternative de politică socială, exercitând o presiune persistentă în direcția unei organizări a chestiunilor sociale pe care nimeni nu o poate concepe cu claritate. Faptul că o măsură particulară tinde să producă o mai mare egalitate a început să fie privit drept o recomandare cu o astăzi de mare greutate încât, în ceea ce o privește, aproape nimic altceva nu va mai fi luat în seamă. Dat fiind faptul că în fiecare problemă concretă ideea egalității este singurul aspect asupra căruia cei ce ghidează opinia au o convingere explicită, egalitatea a ajuns să determine schimbarea socială chiar mai mult decât au intenționat susținătorii ei.

Dar nu numai idealurile morale acționează în acest fel. Uneori chiar atitudinile intelectualilor față de problemele ordinii sociale pot fi consecința progreselor din domeniul cunoașterii științifice pure; or, tocmai în asemenea cazuri viziunile lor eronate asupra unor probleme specifice par să aibă, pentru un timp, întregul prestigiu al celor mai

recente descoperiri științifice. În sine, nu este surprinzător că un veritabil progres în cunoaștere poate deveni întâmplător o sursă de noi erori. Dacă din noile generalizări nu vor deriva nici un fel de concluzii false, atunci acestea vor fi adevăruri finale care nu vor trebui să fie revizuite. Deși, de regulă, o asemenea nouă generalizare va împărtăși cu viziunile de pînă atunci doar consecințele false ce pot fi trase din ea, ajungînd astfel să nu conducă la *noi* erori, este foarte probabil că o nouă teorie, deși valoarea ei este probată de noile concluzii valide la care ea conduce, să producă alte concluzii noi a căror dezvoltare ulterioară le va demonstra falsitatea. Dar, într-un asemenea caz, o credință falsă se va bucura de sprijinul întregului prestigiu al cunoașterii științifice de ultimă oră. Deși în domeniul specific în care se aplică această credință întreaga evidență științifică poate fi împotriva ei, în fața tribunalului intelectualilor, și în lumina ideilor care le guvernează gîndirea, ea va fi totuși selectată ca perspectiva cea mai potrivită cu spiritul timpului. Astfel, specialiștii care vor dobîndi faimă publică și o largă influență nu vor fi cei care au cîștigat recunoașterea egalilor lor, ci adesea oamenii pe care ceilalți experti îi privesc ca pe niște maniaci, amatori sau chiar impostori, dar care, cu toate acestea, ajung să fie în ochii publicului larg cei mai cunoscuți exponenti ai temei care îi preocupa.

În fond, este aproape neîndoînclinic că modul în care omul a învățat să organizeze forțele naturii în ultimii o sută de ani a contribuit substanțial la nașterea credinței că un control similar al forțelor societății ar aduce îmbunătățiri comparabile ale condițiilor de viață ale omului. Ideea că, o dată cu aplicarea tehniciilor

ingineresci, dirijarea tuturor formelor de activitate umană potrivit unui singur plan coerent trebuie să se dovedească la fel de plină de succes în societate pe cât a fost în cazul nenumăratelor sarcini ingineresci, este o concluzie mult prea plauzibilă pentru a nu-i seduce pe cei mai mulți dintre cei exaltați de progresul științelor naturii. Trebuie într-adevăr admis că ar fi necesare argumente puternice pentru a înfrunta prejudecata adînc înrădăcinată în favoarea unei asemenea concluzii, cît și că aceste argumente nu au fost încă formulate în mod adecvat. Nu este de ajuns să arăți defectele propunerilor specifice bazate pe acest tip de raționament. Argumentul nu-și va pierde tăria pînă cînd nu se va fi arătat în mod concludent de ce ceea ce s-a dovedit a avea un succes evident în generarea progresului astăzi domenii trebuie să aibă limite în utilizare și devine, cu siguranță, un pericol dincolo de aceste limite. Aceasta este o sarcină care nu a fost încă dusă la capăt într-un mod satisfăcător, și care va trebui îndeplinită ca o precondiție a înăbușirii acestui impuls concret către socialism.

Desigur, acesta este doar unul din numeroasele exemple în care, pentru a putea respinge ideile periculoase larg răspîndite astăzi, este necesară continuarea progresului intelectual, și în care direcția spre care ne vom îndrepta va fi în ultimă instanță decisă de discutarea unor probleme foarte abstracte. Omului obișnuit cu lucrurile practice nu îi este suficient ca, pornind de la cunoașterea intimă pe care o are despre un domeniu anume, să fie sigur că teoriile socialiste ce sunt derive din idei mult mai generale se vor dovedi impracticabile. El poate avea perfectă dreptate și, cu toate acestea, opoziția sa va fi înfrîntă și toată consecințele nefericite prevăzute de el vor avea

loc dacă nu este susținut de o respingere efectivă a acestor *idées mères*. Atât timp cît intelectualul mînuiește mai ușor argumentele generale, cele mai valide obiecții în probleme punctuale vor fi trecute cu vederea.

*

**

Dar problema nu este încă epuizată.

În aceeași direcție operează și forțele care influențează recrutarea în rîndurile intelectualilor a noi elemente, și care ajută la explicarea faptului că astăzi mulți dintre intelectualii cei mai capabili înclină spre socialism. Există, desigur, tot atât de multe diferențe de opinie printre intelectuali ca și în cazul altor grupuri de oameni; dar, în general, pare să fie adevărat că tocmai cele mai active, mai inteligente și mai originale persoane din rîndul intelectualilor înclină spre socialism, în timp ce opoziția lor sănătoasă de calibru inferior. Acest lucru este adevărat mai ales în ceea ce privește perioada de început a infiltrării ideilor socialiste; mai tîrziu, deși profesarea convingerilor socialiste în afara cercurilor intelectuale poate încă reprezenta un act de curaj, presiunea exercitată de opinia intelectualilor va fi adesea astăzi de puternic înclinată în favoarea socialismului, încît o persoană care vrea să-i reziste va avea nevoie de mai multă tărie și spirit de independență decât dacă ar adera la ceea ce colegii lui privesc drept vizuni moderne. De pildă, nimeni dintre cei familiarizați cu un număr mare de instituții universitare (și, din acest punct de vedere, pot fi clasați ca intelectuali mai degrabă decât ca experți) nu poate să nu sesizeze faptul că astăzi este mult mai probabil ca profesorii cei mai străluciți și mai competenți să fie socialisti, pe cînd

cei cu vederi politice mai conservatoare sînt frecvent mediocrițăți. Acest lucru este în sine unul dintre factorii importanți ce împinge tînără generație în tabăra socialistă.

Socialiștii vor vedea în aceasta mai ales o probă a faptului că cele mai inteligente persoane sînt sortite să devină socialiste. Principala cauză a acestei situații este probabil faptul că pentru omul deosebit de competent, care acceptă ordinea socială prezentă, sînt deschise o mulțime de alte căi către influență și putere, pe cînd pentru cei dăpășiți și nemulțumiți, o carieră intelectuală reprezintă cea mai promițătoare cale atât către obținerea de influență cît și către puterea de a contribui la punerea în practică a idealurilor lor.

Mai mult decît atât: o persoană deosebit de capabilă, înclinată spre conservatorism, va alege în general munca intelectuală (și sacrificiul recompensei materiale pe care îl presupune această alegere) numai dacă aceasta îi aduce o satisfacție în bine. Prin urmare, este mai probabil ca ea să devină un specialist, un savant decît un intelectual în înțelesul specific al cuvîntului; în schimb, pentru cel cu o orientare mai radicală, profesia intelectuală este mai degrabă un mijloc decît un scop, o cale ce duce tocmai către acel gen de influență pe care o exercită intelectualul de profesie. Reiese de aici nu faptul că oamenii mai inteligenți sînt în genere socialisti, ci că o mare parte a socialistilor cu minti luminate se dedică probabil acelor îndeletniciri intelectuale care le conferă o influență decisivă asupra opiniei publice în societatea modernă.

Selectarea corpului intelectualilor este totodată strîns legată de interesul special pentru idei generale și abstracte

pe care aceștia îl manifestă. Speculațiile privind eventuala reconstrucție din temelie a societății sînt ceva mai pe placul intelectualului în comparație cu considerațiile mult mai practice, și pe termen scurt, ale celor ce urmăresc o îmbunătățire graduală a ordinii existente. Trebuie spus, mai ales, că atracția exercitată de gîndirea socialistă asupra tineretului este datorată caracterului ei vizionar; în acest sens, curajul de a te lăsa în voia gîndirii utopice este o sursă a forței socialistilor care, din păcate, lipsește liberalismului clasic. Această diferență operează în favoarea socialismului nu numai întrucît speculația asupra principiilor generale oferă o sansă de a da frîu liber jocului imaginației acelora neîmpovărați de prea multe cunoștințe asupra faptelor vieții de zi cu zi, ci și pentru că ea satisfac o nevoie legitimă de a înțelege baza rațională a oricărei ordini sociale, și dă sens utilizării acelui impuls constructiv căruia liberalismul, după ce și-a cucerit marile victorii, i-a lăsat puține căi de manifestare deschise. Nimic din natura intelectualului nu îl face să fie interesat de detalii tehnice sau de dificultățile practice. Ceea ce îl atrage sînt viziunile ample, înțelegerea superficială a ordinii sociale ca întreg pe care o promite un sistem planificat.

Faptul că gusturile intelectualului au fost mai bine satisfăcute de speculațiile socialistilor s-a dovedit fatal pentru influența tradiției liberale. De îndată ce cerințele de bază ale programelor liberale au părut satisfăcute, gînditorii liberali s-au îndreptat spre probleme de detaliu și au tins să negligeze dezvoltarea filozofiei generale a liberalismului, care a încetat astfel să mai fie cu adevărat o problemă de interes pentru speculațiile generale. În felul acesta, vreme de peste o jumătate de

secol doar socialistii au oferit ceva asemănător unui program explicit de dezvoltare socială, o imagine a societății viitoare către care țintau, și un set de principii generale care să ghideze deciziile luate în privîa unor probleme concrete. Dacă lucrurile stau aşa, atunci chiar dacă idealurile lor suferă de contradicții inerente, și în ciuda faptului că orice încercare de a le pune în practică conduce cu necesitate la ceva complet diferit de așteptările lor, aceasta nu modifică faptul că programul lor de schimbare socială este singurul care a influențat în realitate dezvoltarea instituțiilor sociale. Ei au reușit să inspire imaginația intelectualilor întrucît filozofia lor a devenit singura filozofie generală explicită a politicii sociale susținută de un grup extins de oameni și, totodată, singurul sistem sau teorie care ridică noi probleme și deschide noi orizonturi.

Actualele evoluții ale societății au fost determinate nu de o confruntare a idealurilor opuse, ci de contrastul dintre o stare de lucruri existentă și acel ideal fără pereche al unei posibile societăți viitoare, ai cărui susținători în fața publicului au fost doar socialistii.

Foarte puține dintre celelalte programe prezentate au propus alternative deosebite. Cea mai mare parte a lor erau în principal compromisuri sau jumătăți de măsură între tipuri extreme de socialism și ordinea-existentă. Pentru a face aproape orice propunere socialistă să pară rezonabilă în fața acestor minti "înțelepte", prin natura lor convinse că adevărul trebuie să se afle întodeauna undeva la mijloc, tot ceea ce trebuia făcut era să se susțină o propunere și mai radicală. Se părea că există o singură direcție în care ne-am putea mișca, și singura problemă care se mai putea pune părea să fie cît de repede,

și cît de departe, poate fi împinsă această mișcare.

*
*
*

Semnificația atracției deosebite exercitată asupra intelectualilor, pe care socialismul o derivă din caracterul său speculativ, va deveni mai clară dacă vom compara în continuare poziția teoreticianului socialist cu cea a oponentului său - liberalul în sensul clasic al cuvîntului. Această comparație va conduce totodată la acele învățăminte pe care le putem trage din aprecierea corectă a forțelor intelectuale care subminează fundamentele unei societăți libere.

În mod destul de paradoxal, unul din handicapurile care îl lipsesc pe gînditorul liberal de influență asupra maselor se află în strînsă legătură cu faptul că, pînă la apariția socialismului, el a avut numeroase ocazii de a influența direct deciziile asupra politicii curente și, în consecință, el nu numai că nu este ispitit de speculațiile pe termen lung, dar pur și simplu se simte descurajat în această privință de faptul că probabilitatea ca orice efort de acest fel să ducă la diminuarea binelui imediat pe care îl poate face este mare. Indiferent de puterea cu care poate influența deciziile practice, el o datorează poziției sale alături de alți reprezentanți ai ordinii existente. Tocmai această poziție ar fi serios pericolită dacă s-ar dedica tipului de speculații care i-ar atrage pe intelectuali, și prin intermediul căror ar putea influența dezvoltarea pe perioade mai lungi. Pentru a fi convingător în fața puterii de orice tip, el trebuie să fie "practic", "înțelegător" și "realist". Atîta vreme cît se preocupă cu problemele curente, el va fi răsplătit cu influență, succes material și popularitate în fața celor care împărtășesc pînă la un

punct vederile sale generale. Dar acești oameni nu sănătățesc impresionați prea tare de acele speculații asupra principiilor generale care formează climatul intelectual. De fapt, dacă se lasă serios antrenat în asemenea speculații pe termen lung, el capătă reputația de a fi "unul din cei pe care nu te poți baza", sau chiar pe jumătate socialist, pentru că este ostil identificării ordinii existente cu sistemul liber către care tinde.⁴

Dacă, în ciuda acestui fapt, eforturile sale în direcția speculației generale continuă, el va descoperi curând că este nesigur să se asocieze prea strîns cu cei care par să împărtășească majoritatea convingerilor sale, și este curând împins în izolare. Într-adevăr, există în prezent puține sarcini mai ingrate decât cea, esențială, de a dezvolta un fundament filozofic pe care trebuie să se bazeze dezvoltarea viitoare a unei societăți libere. Întrucât cel care face această întreprindere trebuie să accepte o mare parte din cadrele ordinii existente, el va apărea în fața multora dintre intelectualii cu o gîndire speculațivă drept un timid apologet al stării de fapt; în același timp, el va fi respins de omul practic drept un teoretician fără nici un fel de legătură cu chestiunile practice. El nu este suficient de radical pentru cei care nu recunosc decât "lumea armonioasă a ideilor", și este mult prea radical pentru cei care nu au ochi decât pentru "dura lume a realității de zi cu zi". Dacă acceptă să beneficieze de pe urma unui sprijin precum cel pe care l-ar putea dobîndi de la omul de afaceri, el se va discredita aproape sigur în fața celor de care depinde răspîndirea ideilor sale. În același timp, el va trebui să evite cu cea mai mare grijă orice ar putea părea a fi extravagânță sau exagerare. În timp ce nu se cunoaște nici un teoretician socialist care, împreună cu colegii săi, să

se fi discreditat datorită vreunei propuneri oricără de prostești, liberalul de modă veche se va autocondamna prin propunerile sale impracticabile. și totuși, el nu va fi suficient de speculativ sau aventuros pentru gustul intelectualilor, în vreme ce schimbările și îmbunătățirile structurii sociale propuse de el le vor părea acestora limitate în comparație cu ceea ce concepe imaginația lor ce cunoaște mult mai puține constrângeri.

Cel puțin într-o societate în care principalele exigențe ale libertății au fost deja cîștigate, și, în care îmbunătățirile viitoare trebuie să se concentreze asupra tratării unor probleme care prin comparație nu sănătățesc unele de detaliu, programul liberal nu poate avea nimic din farmecul unei noi invenții. Aprecierea îmbunătățirilor pe care el le oferă necesitatea o cunoaștere mai profundă a funcționării ordinii existente decât cea posedată de intelectualul mediu. Discutarea acestor îmbunătățiri trebuie să se desfășoare la un nivel mai pragmatic decât acela al programelor revoluționare, conferind în felul acesta o complexitate puțin atrăgătoare pentru intelectual, și care tinde să aducă cu sine elemente față de care se simte în directă opozitie. În plus, cei care sănătățesc bine familiarizați cu funcționarea societății prezente sănătățesc de obicei interesați în menținerea unor trăsături specifice ale acestei societăți, trăsături ce nu pot fi apărate de pe pozițiile principiilor generale. Spre deosebire de persoana care privește spre o ordine viitoare complet nouă, și care pentru a se putea orienta se întoarce în mod natural către teoretician, cei care au încredere în ordinea existentă consideră de obicei că ei o înțeleg mai bine decât orice teoretician și, prin urmare, este probabil să respingă tot ceea ce este nefamiliar și teoretic.

Dificultatea găsirii unui sprijin

veritabil și dezinteresat pentru o politică sistematică în favoarea libertății nu este ceva nou. Într-un pasaj de care îmi reamintește mereu felul în care a fost primită recent o carte scrisă de mine, Lord Acton descria cu mult timp în urmă cum "în toate timpurile, puțini au fost prietenii sinceri ai libertății, iar triumfurile ei s-au datorat unor minorități care au izbîndit numai asociindu-se cu diversi auxiliari ale căror obiective difereau de ale lor; or, această asociere, care este întodeauna periculoasă, a fost uneori dezastroasă, dîndu-le oponenților tocmai motive de a se opune...".⁵ Mai recent, unul dintre cei mai distinși economiști americani în viață, s-a plins pe același ton că principală sarcină a celor care cred în principiile de bază ale sistemului capitalist trebuie să fie adesea apărarea acestui sistem împotriva capitaliștilor însăși; și într-adevăr, marii economisti liberali, de la Adam Smith și pînă în prezent, au cunoscut întodeauna acest fapt.

Cel mai serios obstacol care îi separă pe oamenii practici, care îndrăgesc cauza libertății, de acele forțe care decid cursul evoluției din sfera ideilor este adîncă lor neîncredere în speculația teoretică și tendința lor spre conformism; aceasta creează, mai mult decât orice altceva, o barieră aproape de netrecut între ei și acei intelectuali devotați aceleiași cauze, și al căror ajutor este indispensabil pentru triumful cauzei. În ciuda faptului că această tendință este probabil naturală pentru acei oameni care apără un sistem pentru că practica îl justifică, și că răzbunarea lui intelectuală li se pare a fi lipsită de importanță, ea este fatală supraviețuirii acestui sistem întrucât îl lipsește de suportul de care are cea mai mare nevoie. Dogmatismul de orice fel, revendicarea unui sistem de idei drept final sau faptul că el ar trebui acceptat în

totalitate și în mod necritic constituie punctul de vedere față de care orice intelectual, indiferent de opinile sale în chestiuni particulare, se va așeza pe poziții cu totul opuse. Orice sistem care apreciază oamenii în funcție de deplinătatea conformității lor la un set fixat de opinii, de "seriozitatea" sau de măsura în care poate avea încredere că ei vor respecta, sub toate aspectele, vederile recunoscute se lipsește de un sprijin fără de care nici un set de idei nu să poate menține influență în societatea modernă. Posibilitatea de a critica vederile acceptate, de a explora noi perspective și de a exprima noi concepții oferă acea atmosferă fără de care intelectualul nu poate respira. O cauză care nu are înțelegere pentru aceste trăsături caracteristice nu se poate bucura de nici un sprijin din partea acestuia și este, drept urmare, sortită eșecului în orice societate care, ca și a noastră, depinde de serviciile sale.

* * *

Este posibil ca o societate liberă, așa cum am cunoscut-o noi, să poarte în ea forțele ce conduc la propria ei distrugere, ca, o dată ce libertatea a fost obținută, ea să fie considerată de la sine înțeleasă și să înceteze a mai fi prețuită, și ca dezvoltarea liberă a ideilor care reprezintă esența unei societăți să producă distrugerea fundamentelor de care depinde. Este aproape neîndoianic că, în țări precum Statele Unite, idealul libertății este astăzi mai puțin atrăgător pentru tineri decât în țările în care ei au învățat ce înseamnă pierderea ei. Pe de altă parte, există semne că în Germania, ca și în alte părți, sarcina construirii unei societăți libere le poate părea tinerilor care nu au cunoscut-o niciodată la fel de stimulativă și de fascinantă ca oricare proiect socialist apărut în ultimii o sută de ani. Este un

fapt extraordinar, deși experimentat de mulți, că vorbind studenților germani despre principiile unei societăți libere, oricine poate constata că auditoriul este mai receptiv și chiar mai entuziasmat decât te-ai putea aștepta din partea oricărui auditoriu provenind din democrațiile Occidentale. Un interes nou pentru principiile liberalismului veritabil, și care cu siguranță nu exista cu puțin timp în urmă, este de asemenea deja vizibil printre tinerii din Marea Britanie.

Înseamnă oare aceasta că libertatea este valorizată numai atunci când este pierdută, că lumea trebuie să treacă pretutindeni printr-o perioadă întunecată de socialism totalitar înainte ca forțele libertății să capete din nou putere? Se poate, dar eu sper să r.u fie necesar. Totuși, atîta vreme cât persoanele care determină opinia publică pe termen lung continuă să fie atrase de idealurile socialismului, tendința va continua. Dacă dorim să evităm un asemenea curs al evenimentelor, trebuie să fim capabili să oferim un nou program liberal care să facă apel la imaginea. O dată în plus, trebuie să facem din construirea unei societăți libere o aventură intelectuală, un act de curaj. Ceea ce ne lipsește este o utopie liberală, un program care să nu fie nici o simplă apărare a stării de fapt și nici un tip diluat de socialism, ci un radicalism liberal veritabil care să nu menajeze susceptibilitatea puterii (inclusiv sindicatele), care să nu fie extrem de legat de activitatea practică și care să nu se limiteze la ceea ce apare astăzi posibil din punct de vedere politic. Avem nevoie de lideri intelectuali care să fie pregătiți să reziste linguselilor la care puterea și influența lor îi expune, și care să dorească să lucreze pentru un ideal, oricăr de firave ar fi așteptările cu privire la grabnica lui realizare. Ei trebuie să fie oameni care să aibă voința de a rămîne

credincioși principiilor și de a lupta pentru deplina lor realizare, indiferent cât de îndepărtată ar fi ea. Ei trebuie să lase compromisurile practice pe seama politicienilor. Comerțul liber și libertatea de a-ți folosi șansa săt idealuri care încă mai pot trezi imaginea multora, dar o simplă "libertate a comerțului în limitele rezonabile" sau o simplă "relaxare a controlului" nu este nici intelectual respectabilă și nici nu este probabil să inspire vreun entuziasm. Principala învățătură pe care liberalul autentic trebuie să o tragă din succesul socialistilor este că tocmai curajul acestora de a fi utopici a fost cel care a condus la cîști-garea sprijinului intelectualilor și, prin urmare, la influența asupra opiniei publice care face astăzi posibil ceea ce pînă de curînd părea extrem de îndepărtat. Cei care s-au preocupat exclusiv de ceea ce părea practicabil în limitele stării de opinie existente au realizat constant că pînă și acest lucru a devenit rapid imposibil din punct de vedere politic, ca rezultat al schimbărilor din opinia publică, căreia nu s-au preocupat să-i ofere nici un reper. Dacă nu vom putea face încă o dată din fundamentele filozofice ale unei societăți libere o problemă intelectuală de actualitate, și din implementarea ei o datorie provocatoare pentru ingeniozitatea și imaginea minților noastre cele mai agere, viitorul libertății este, fără nici o îndoială, sumbru. Dar dacă putem să recîștigăm această credință în puterea ideilor, care a reprezentat pecetea liberalismului în momentele sale cele mai bune, bătălia nu este pierdută. Renașterea intelectuală a liberalismului este deja pe cale să se producă în multe părți ale lumii. Se va petrece ea oare la timp?

Traducere de Adina Dabu

NOTE

1. Ar fi interesant de văzut ce șanse de a fi admis public ar avea un punct de vedere critic serios privind beneficiile aduse societății de legea copyright-ului, sau exprimarea unor dubii în ceea ce privește interesul public al existenței unei clase care să trăiască din scrierea cărților, într-o societate în care canalele de comunicare sunt controlate în așa mare măsură de oameni care au interese bine definite în situația existentă.
2. Prin urmare nu "politețea acordată unei greșeli" (așa cum a fost sugerat de un recenzent al *Drumului către servitute*, profesorul Schumpeter), ci convingerea profundă a importanței acesteia a fost cea care m-a făcut, cum spunea profesorul Schumpeter, "să nu atribui aproape niciodată oponenților mei altceva în afară de greșeala intelectuală".
3. Legat de aceasta este și un alt fenomen familiar: săt puține motive de a crede că talentul intelectual autentic de a realiza lucrări originale este mai rar printre germani decât printre evrei. Totuși, nu prea încapă îndoială că, aproape peste tot, persoanele de origine evreiască formează un număr disproportionat de mari de intelectuali, în sensul nostru, adică al statutului de interpreți profesioniști ai ideilor. Acesta poate fi darul lor special și, cu siguranță, este principala lor șansă în țările în care prejudecata le pune obstacole în calea orientării spre alte domenii. Probabil că ei par să fie mult mai receptivi la ideile socialiste decât cei aparținând altor națiuni, mai degrabă din cauza că sunt intelectuali în așa mare proporție decât din alte motive.
4. Cel mai izbitor exemplu de condamnare a unei lucrări liberale ceva mai neortodoxe drept "socialiste" ne-a fost furnizat recent de un comentariu asupra lucrării recente a lui Henry Simons, *Politica economică a unei societăți libere* (1948). Nu trebuie să fim de acord cu întreaga lucrare, chiar putem vedea în ea unele sugestii incompatibile cu o societate liberă, ca să o recunoaștem ca una dintre cele mai importante contribuții din ultima vreme în ceea ce privește problema noastră, ca fiind tocmai acel tip de lucrare necesară pentru a incita la o discuție asupra problemelor fundamentale. Chiar și cei care dezaproba vehement unele dintre sugestiile sale ar trebui să o primească cu bunăvoie, ca pe o contribuție care pune problemele centrale ale timpului nostru într-un mod clar și curajos.
5. Acton, *The History of Freedom*, London, 1922.

Ron Eyerman

*Intelectualii: un cadru de analiză (cu referiri speciale la Statele Unite și Suedia) **

A-i descrie pe intelectuali este o chestiune de autodefinire, scrie Zygmunt Bauman (1987). El se referă la faptul că în totdeauna intelectualii sunt aceia care scriu despre alți intelectuali, în special dacă suntem de acord cu faptul că intelectualii sunt aceia care scriu cărți și articole științifice. Încercările de autodefinire, pentru a nu spune autoînțelegere, sunt numeroase. Mulți încep prin a sublinia dificultatea sarcinii. Încercările de descriere a intelectualilor se împart în două categorii: prima atribuie caracteristici personale intelectualului, de exemplu, "o persoană pentru care gîndirea îndeplinește în același timp funcția de muncă și aceea de joc" (Lasch, 1965) sau aceia "care nu par niciodată satisfăcuți de lucruri aşa cum sănt ele" (Coser, 1965, p. viii). Al doilea tip de definiție caută evidențierea structurii și a funcției; un exemplu relevant pentru acest tip de descriere este oferit de Seymour Martin Lipset, pentru care intelectualii sunt "aceia care creează, distribuie și aplică cultură" (1960, p. 311). Studii mai recente au dezvoltat aceste linii de gîndire: Michael

Walter (1987) și Paul Johnson (1988) urmînd prima direcție (dăr în cadrul unei perspective cu totul și cu totul diferite), iar Alvin Gouldner (1979, 1985), Georg Konrad și Ivan Szelenyi (1979) și Pierre Bourdieu (1984) pe cea de a doua.

Aș vrea să propun o abordare diferită, o a treia cale dacă se poate spune așa, una care-l privește pe intelectual prin prisma istoriei. Procedînd astfel, împărășesc în parte intenția, dacă nu chiar și tonul polemic, al unor lucrări -în mare parte majoritate recentă- din domeniul istoriei sociale a intelectualilor, și mă refer aici la Jacoby (1987) și Wald (1987) în ceea ce privește lucrările despre Statele Unite, la Debray (1981), Ory & Sirinelli (1986) și Sirinelli (1988) pentru Franța, și Kagarlitsky (1988) pentru Uniunea Sovietică. O abordare istorică ne duce la înțelegerea faptului că noțiunea de intelectual își are propria ei istorie. Prin acea istorie, așa cum se desfășoară ea în diferențele contexte culturale, se descoperă o tradiție vie, o idee despre intelectual, care influențează nu numai modul în care un observator aplică termenul, ci și modul

în care îl înțeleg actorii însăși. Cele două aspecte ale acestei tradiții se întrepătrund; cu alte cuvinte, modul în care înțelegem termenul de intelectual depinde în mare măsură de tradițiile culturale active într-o societate și de motivațiile care le susțin. De aceea, cine și ce este un intelectual nu este numai o chestiune de autodefinire, ci și una de conștiință istorică și de materializare a acesteia.

În loc de a da intelectualului o definiție în termeni personali sau structural/funcționali, sau de a oferi o istorie socială descriptivă, propun ca intelectualul să fie privit ca parte a unui proces istoric în cadrul căruia actorii umani reinventează tradițiile culturale, inclusiv noțiunea de intelectual, în diferențe contexte (Eisenstadt, 1971, Shils, 1972). În acest scop voi încerca să dezvolt un model pentru analiza intelectualilor ca o "categorie-în-context" emergentă, ce îmbină aspecte ale abordărilor biografice și structural/funcționale amintite anterior, în cadrul unei dinamici relaționale constînd în doi poli: intelectual și profesionistul. În lumea actuală, acești doi poli structurează cîmpul în cadrul căruia se conturează intelectualul ca tip de identitate socială și ca practică umană (Bourdieu, 1984). Cu alte cuvinte, intelectualul reprezintă o tradiție identitară ce oferă diferențe roluri pentru aplicarea intelectului ca practică socială, iar profesionistul o alta. Cineva aspiră să devină intelectual, la fel cum altcineva dorește să devină profesionist, iar această aspirație implică anumite practici care sunt deseori în contact una cu alta (Eyerman & Jamison, 1991). În termeni sociali, implicațiile acestor practici depind de contextul istoric în care ele iau naștere; asupra acestui aspect voi reveni în prezentul articol.

În primul rînd, trebuie menționată o deosebire importantă între polul intelectual și cel profesionist: publicul pe care îl vizează, precum și scopul și sensul practicilor respective, (Parsons & Platt, 1973). Atât rolul intelectualului cît și cel al profesionistului sunt direcționate către ceilalți, necesitând comunicare și (deși acesta este mai curînd cazul intelectualului decît al profesionistului) interacțiune publică. Rolul și practica intelectualului se mărginesc la comunicarea ideilor către un anumit public, cu scop educativ și persuasiv. În mod asemănător, profesionistul, fie el un doctor în exercițiul funcțiunii sau un universitar într-o expunere publică, trebuie să comunice idei și totodată să presteze un serviciu. Totuși, cei doi poli se deosebesc prin caracterul publicului și prin intenționalitatea aflată la baza comunicării.

Contextul în care are loc formarea intelectualului este istoric, prin aceea că variază în spațiu și timp, dar componentele de bază constau din procese structurante imediate, de suprafață și de adîncime. Procesele imediate sunt acele evenimente specifice care conturează formarea identității individuale și colective în orice moment dat. Acestea includ mișcări sociale și culturale, război și revoluții, dar și posibilitățile de carieră și profesiune deschise muncii intelectuale. Procesele structurante mai profunde se referă la schimbări pe termen lung în structura societății și în tradițiile culturale ale unei civilizații, ambele fiind în același timp cauza și efectul evenimentelor de suprafață. Aici regăsim procese de instituționalizare, de schimbare a tiparului relațiilor sociale (inclusiv modelele familiale și de prietenie) datorită unor schimbări demografice și economice pe

* Ron Eyerman, "Intellectuals: A Framework for Analysis, with Special Reference to the United States and Sweden", în *Acta Sociologica*, 1992, pp. 33-46. Acest articol a fost scris în timpul unei cercetări finanțate de Swedish Council for Research in the Humanities and Social Science (HSFR), cercetare întreprinsă de Andrew Jamison și Roy Eyerman la Universitatea din Lund, Suedia. O versiune primară a fost prezentată cu ocazia celei de a 350-a aniversări a Universității din Helsinki, 11-14 Septembrie 1990. Text reproducă cu permisiunea editorului.

termen mai îndelungat. Cîmpul intelectual/profesionist trebuie situat într-un astfel de context, întrucît în această interconexiune se conturează conceptul de intelectual, ca identitate personală.

Intelectualii, inteligentsia și munca intelectuală

Pentru a aborda relația dintre intelectual și stat trebuie menționate mai întîi cîteva elemente relevante de istorie europeană. Trei sunt noțiunile la care trimit conceptul de intelectual: (1) intelectualii, (2) intelligentsia și (3) (în lipsa unui termen mai adecvat) munca intelectuală, aplicarea intelectului uman în scopul cîștigării existenței sau al unui cîștig material. Toți acești trei termeni se bazează pe capacitatea omului de a rationa și de a înțelege, pe abilitatea de a conceptualiza și de a aplica inteligența în scopuri practice. Sociologia intelectualilor a tratat acești trei termeni fie complet separat, fie ca pe o unitate.

Inteligentsia

Din punct de vedere al emergenței sale istorice, conceptul de intelligentsia este probabil cel mai vechi. El se referă la un grup mic din cadrul fragilei burghezii ruse sau, mai tîrziu, poloneze. Acest grup a început să își asume o identitate colectivă în timpul domniei lui Petru cel Mare, dar nu s-a cristalizat pînă în deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea (Confino, 1972; Gella, 1976). Baza acestei identități colective era educația în spiritul culturii europene, deschiderea către această și, în special, către știință și tehnologie. O astfel de educație depășea

limitele, deja bine conturate, ale adoptării manierelor și manierismului european de către nobilime. A fost o orientare inițiată de către Petru cel Mare cu scopul de a provoca tradițiile împămînenite ale țării sale. Europa a fost astfel identificată cu modernitatea, cu o educație și o inteligență "superioară", iar promotorii acestei culturii moderne au ajuns să fie identificați și să se identifice pe sine ca intelligentsie.

Încă de la început, noțiunea de intelligentsia conota mai mult decît o orientare culturală modernă. Ideea purta în ea sensul de misiune: dorința și chiar obligația de a aduce iluminarea în întunericul acestui vast continent. Iar în această misiune, statul era un aliat. Deși indivizii, iar mai apoi păturile sociale care au fost purtătorii acestei misiuni, pot fi priviți ca o elită, era vorba despre o elită oarecum deschisă în comparație cu restul societății ruse. Sub titulatura de intelligentsia putea fi regăsită burghezia educată și cultă, fiind preoților din mediul rural și nobilimea "progresistă". Pentru realizarea acestor scopuri s-au pus bazele unei noi sfere publice (un ansamblu de instituții, universități științifice, etc.). În spațiul intelligentsiei, care includea și frățiile alcătuite din membri și simpatizanți, gîndirea se putea manifesta oarecum independent de prejudecățile sociale și religioase ale societății.

Această orientare "européenne", laolaltă cu spațiul public care o structura, reprezentau - încă de la început - o cultură alternativă (Habermas, 1989). Era însă vorba despre o alternativă apolitică, comandată de sus și pusă în practică cu loialitate față de autoritatea răspunzătoare de crearea ei. Intelligentsia a reușit să pună în practică idei alternative reale abia la mijlocul secolului al XIX-lea, pe măsură

ce orientarea sa culturală și-a găsit expresia politică sub forma unui populism romantic. În mod ironic, orientarea culturală alternativă a intelligentsiei a devenit radicală din punct de vedere politic abia atunci cînd s-a amestecat cu o altă mișcare culturală "alternativă", aceea a "nihilistilor", condusă de tineri dezabuzați din rîndurile moșierilor (Confino, 1972). Acest amestec intelligentsie (i.e. aceia care datorau statutul de care se bucurau contribuților intelectuale aduse Curții, dar care rămîneau în marea lor majoritate în afara ei) orientați spre Europa și tînără generație de aristocrați alienați s-a dovedit a fi exploziv în cîmpul politic. Universitatea (și nu academiiile științifice) oferea spațiul public de manifestare pentru această grupare.

Nu vreau să insinuez că intelligentsia rusă sau cea polonă (Gella, 1976) ar fi un mit. Dimpotrivă, o serie de cercetări istorice, pentru a nu mai menționa și evenimentele recente, au arătat dimensiunea și importanța fenomenului în istoria Europei de Est. După cum relatează Michael Confino (1972, p. 118), din această cercetare a rezultat un tablou al intelligentsiei ruse ce poate fi caracterizat după cum urmează: 1. o deosebită preocupare pentru probleme și chestiuni de interes public-social, economic, cultural și politic; 2. un sentiment de vină și de responsabilitate personală pentru starea existentă și pentru soluționarea acestor probleme și chestiuni; 3. o tendință de a privi chestiunile politice și sociale ca pe niște probleme de ordin moral; 4. sentimentul obligativității căutării unor concluzii logice ultime - atât la nivel teoretic cât și practic - cu orice preț; 5. convingerea că lucrurile nu sunt aşa cum ar trebui să fie și că ar trebui făcut ceva în această privință.

Scopul meu nu este acela de a distrugă un mit, ci de a sugera faptul că acest fenomen real din istoria est-europeană a influențat concepția despre sine și acțiunile oamenilor în locuri și momente foarte îndepărtate de originile istorice ale fenomenului în cauză. Conceptul de intelligentsia - grup social cu misiunea autoasumată de a apăra cultura de orice intruziune - este parte dintr-o tradiție care circumscrie înțelegerea intelectualului ca atare. Noțiunea de intelligentsia poartă în ea ideea că intelectualul este, și ar trebui să fie, un permanent contestatar. Ea a atrăs intelectuali în devenire și a fost asociată atât cu concepții de stînga, cât și cu concepții de dreapta.

Intelectualii

Strîns legat - din punct de vedere istoric și analitic - de noțiunea de intelligentsia este aceea de intelectual. Conceptul de intelectual a pătruns în cultura europeană la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în Franța, o dată cu afacerea Dreyfus (Coser, 1965; Bell, 1980; Ory & Sirinelli, 1986)¹. Termenul a apărut mai întîi ca denumind un abuz, o identificare negativă. Scrisoarea deschisă adresată de Emile Zola lui "Monsieur Félix Faure Président de la République" și publicată în *L'Aurore littéraire, artistique, sociale*, în ianuarie 1898, a fost tratată cu dispreț de către membrii instituției academice. Ce s-ar fi putut aștepta mai mult de la un simplu intelectual precum Zola, un scriitor comercial, un popularizator ce degrada valorile culturale reale (Debray, 1981, p.51)? Pentru cei ce se adresau de la tribuna instituțiilor oficiale ale statului și în numele unor valori transcendentă, intelectualii erau scriitori și celebrități,

simple paie în bătaia vîntului reprezentat de gustul publicului larg².

După cum se întâmplă adesea, un efect al unei asemenea etichetări a fost mobilizarea unui grup de participanți, dându-și un nume ce avea să le permită formularea unui proiect comun. Intelectualul a devenit un concept contestat și un *nom de guerre* adoptat în vederea luptei cu *establishment-ul*. Astfel, pentru o vreme, termenul de intelectual avea aceleași conotații ca și cel de intelectuaș: intelectualii formau un grup identificabil cu o misiune autoproclamată de apărare a "culturii", fie prin combaterea oricărei autorități instituite, fie ca apărători ai "standardelor" contra tuturor acelora care s-ar abate de la ele³. În cadrul vastelor granite ale Europei, istoria intelectualilor și cea a intelectuașilor au ajuns să se întrepătrundă.

Unii membri ai intelectuașiei ruse a secolului al XIX-lea s-au comparat cu intelectualii francezi. Într-o din scrisoarele sale, Cehov scrie: "Îmi cereți părerea despre Zola și procesul său. Eu iau în considerare în primul rînd evidențele: de partea lui Zola este toată intelectuașia europeană" (citat de Confino, 1972, p.138). Totuși par să existe aici anumite ambiguități în echivalarea termenului rusesc cu cel francezesc. Cehov este clar în accepțiunea pe care o dă termenului: atât intelectualii, cât și intelectuașia sunt mult mai decât oameni care nu fac decât o muncă mentală sau sunt bine educați. Atât în accepțiunea vechii noțiuni rusești, cât și a subîntrebărilor lui Dreyfus, acesta este un grup cu sentimentul unei misiuni morale: protejarea culturii, nu doar producerea ei (Kagarlitsky, 1988, p.14-15). Neputința de a răspunde acestor așteptări îl neliniștește pe Cehov; o îndoială care îl va face mai tîrziu pe Lenin, un alt membru al inteligenției ruse, să-și îndrepte speranțele către proletariat și să ajungă să îl disprețuiască pe intelectual.

Cehov nu este îngrijorat de faptul că inteligenția rusă a ajuns la fel ca intelectualii francezi (în accepțiunea negativă de scriitori/popularizatori) ci, mai curînd, de faptul că membrii ei acționează ca simpli "muncitori cu mintea", care sunt preocupați mai curînd de bunăstarea lor personală decât de spiritualizarea crescîndă a națiunii. Astfel, el va scrie într-o scrisoare: "Întreaga inteligenție este de vină, toți sunt vinovați domnule. Cîtă vreme sunt studenți au o soartă bună, onestă, sunt speranța noastră, sunt viitorul Rusiei; dar de îndată ce pătrund într-o viață independentă și devin adulți, speranța noastră și viitorul Rusiei se transformă în fum, în vreme ce în filtru nu rămîn decât doctori ce dețin vile, oficialități avide și ingineri escroci" (Confino, 1972, p. 138).

Munca intelectuală

În paralel cu dezvoltarea tradiției intelectualului și a intelectuașiei, secolul al XIX-lea a fost martorul unui extraordinar avînt al oportunităților de muncă intelectuală. După cum sugerează și trimiterea la Cehov, acest fapt însemna că definirea fiecăruia se făcea în funcție de rolul social, care era ocupațional și material, și nu spiritual sau moral. Însemna perceperea propriei persoane ca muncitor intelectual, un fel de artizan al cunoașterii⁴.

Aceasta ne duce la al treilea concept al acestei "sfinte treimi": munca intelectuală, sau "muncitorii cu mintea" amintiți anterior. Sub forma de categorie

sociologică, conceptul s-a impus mult mai tîrziu. Totuși a fost antedatat de specialiștii în științe sociale. Acest "strat" a fost diferențiat de burghezia comercială sau de alte categorii ale clasei de mijloc. Categoria formează baza acelor definiții structurale și funcționale date intelectualilor, după cum am arătat anterior. Intelectul este tratat aici ca sursă de venit, iar inteligența ca un atribut personal, o formă de proprietate ce poate fi închiriată, în calitatea sa de capital uman. Din această perspectivă, publicul implicat, dar și scopurile și intențiile actorilor, sunt factori importanți în demarcarea celor două categorii (Parsons & Platt, 1973). Această deosebire poartă marca unor tensiuni analitice și reale. Intelectualii, ca și membri profesioniști "mai intelectuaș", se autodefinesc ca fiind deasupra pieței, practicîndu-și arta sau urmărind convingerea publicului în virtutea unor scopuri mai curînd spirituale sau politice decât materiale. Însă chiar și cea mai "intelectuală" profesiune este pusă în față necesității cîștigării existenței, chiar și erudiții cei mai contestați au trebuit să recunoască acest fapt prin apartenența la asociații sau sindicate profesionale.

Cîmpul constitutiv cuprins între polul intelectual și cel profesional poate fi vizualizat ca avîndu-și originea în tensiunea dintre exercitarea activității intelectuale ca formă de acțiune comunicativă și abordarea acesteia ca formă de muncă intelectuală (Arendt, 1958, Habermas, 1989). Prima accepțiune a activității intelectuale ține de rolul și de percepția de sine a intelectualului, pe cînd cea de a doua de cele ale profesionistului. Tensiunea despre care vorbim a fost corect punctată de Irving Howe (parafrazat în Wald, 1987, p.324) în cadrul unei dezbatări privind rolul său ca intelectual și slujba sa ca profesor de colegiu: "Pro-

blema nu este cum își cîștigă existența intelectualii - aceasta este o necesitate socială - ci dacă ei își dedică măcar o parte a însușirilor lor emancipării politice și culturale a umanității..."

Acțiunile intelectualului sunt creative și publice, urmărind sensibilizarea celorlalți (dar și a propriei persoane) față de un nou mod de existență și raționare. Intelectualii sunt angajați, iar acțiunile lor sunt expresia sentimentelor lor și a modului lor de a raționa. Dacă la baza acțiunilor intelectualului stă nevoia de a convinge, scopurile profesionistului sunt mai curînd instrumentale și personale decât comunicacionales și publice (Larson, 1977). Dacă am considera acest criteriu ca absolut, am ajunge la concluzia că folosirea intelectului ca sursă de venit este (chiar dacă necesară) o profesionalizare. Asemenea standarde absolute nu există însă decât în filozofie și în interacțiunile retorice dintre intelectuali, după cum a dovedit-o discuția despre afacerea Dreyfus și afirmația lui Howe la care ne-am referit anterior. Înțînd de tradiția intelectuală, acest standard normativ a fost una din primele surse de emergență a intelectualilor în cadrul istoriei moderne. În ceea ce-l privește pe profesionist, cîștigarea existenței prin munca intelectuală este un fapt de viață de care poate fi mîndru, o sursă de statut social, dar și de venit, chiar atunci cînd poate apărea o neconcordanță între prestarea serviciului și recompensa cuvenită.

Marxism și liberalism

Traditia intelectualului unit cu inteligenția în anumite circumstanțe istorice, deținînd un ansamblu de roluri și practici comune, a inspirat acțiunea unor indivizi și grupuri în

contexte foarte diferite de cel inițial. Roulurile și practicile variază, ca și cadrul politic și cultural de interpretare, dar ansamblul poate fi tratat în cadrul a ceea ce s-ar putea numi evoluția istorică a dialecticii dintre intelectual/inteligenție și munca intelectuală.

Identificarea intelectualului/inteligenției cu o categorie care nu numai că producea, dar și apăra cultura să răspândit în Rusia, Franța și în alte țări, pe măsură ce noi generații preluau rolul de apărător al spiritului. Această tendință se manifesta prin diverse mișcări politice și culturale, a căror luptă cu autoritățile politice și culturale instituționalizate a produs un public (aștăzi ca arena cît și ca auditoriu) pentru redescoperirea și reinterpretarea acestui rol intelectual.

Ca sursă de inspirație și ca focal de energie, mișcările muncitorești de la începutul secolului au generat o deschidere a societății către reinventarea rolului intelectualului și reinterpretarea misiunii acestuia. Au luat naștere două modele generale ce circumscriau rolul intelectualului; pentru simplificarea expunerii le putem identifica drept modelul marxist și cel liberal (Eyerman, 1990), fiecare fiind caracterizat de o relaționare diferită cu statul.

Modelul marxist s-a dezvoltat în Rusia, în contextul existenței unei inteligenții, și a accentuat rolul intelectualui și, implicit, pe acela al intelectualului, aducând în lumină problema fundamentalelor opresiunii și exploatarii. Cu alte cuvinte, el s-a dezvoltat în opozиie cu statul și cu cultura oficială⁵, în contextul analfabetismului de masă și al existenței unei mici élites "cultivate"; intelectualii au devenit misionarii promotori ai unei noi conștiințe, iar rolul intelectualului a fost mai curând acela de

mesager decât de moașă, după cum a afirmat Marx însuși (Eyerman, 1981).

Mișcarea populistă și apoi cea socialistă au reprezentat procesul structurant în cadrul căruia s-a afirmat rolul intelectualului. În limitele acestor mișcări, a deveni intelectual echivala cu a fi diferit de "popor", de "muncitorii" și de "mase". În varianta leninistă, partidul acționa ca forță mediatoare între intelectuali și popor, organizând întâlniri, înființând mijloace de comunicare în masă, oferind astfel instrumente și public pentru intelectuali (mulți dintre aceștia fiind originari din vechea inteligenție) pentru ca aceștia să își aplique noua îndeletnicire. În partidul bolșevic, adevăratii intelectuali erau revoluționari de profesie, cei care se dedicaseră trăp și suflet luptei, într-un curios amestec de termeni.

În Germania și în țările scandinave, unde condițiile erau mult diferite, unde analfabetismul nu era atât de răspândit, iar represiunea politică nu era atât de aspiră, unde nu exista inteligenție, intelectualii provineau din alte medii, iar rolul lor îmbrăcea o formă diferită. În aceste țări, unde se puteau adopta mult mai deschis mijloace alternative de socializare politică, rolul mișcării intelectuale a fost mai bine instituționalizat și mai profesionalizat (opus modului în care înțelegea Lenin termenul). Intelectualul era mai mult un practician al muncii intelectuale decât un revoluționar de profesie. În școlile, ziarele și jurnalele de partid, intelectualii puteau fie să aplique cunoștințele profesionale dobândite în altă parte, fie să deprindă unele noi. Diferența culturală dintre intelectual și muncitorul activist era mai puțin pronunțată decât în Rusia, iar tradițiile romantice au fost mai puțin influente; astfel, destinul misionarului conștient de sine din Rusia nu-și

avea locul în Germania protestantă sau în Scandinavia. Intelectualul era activ ca profesionist, ca persoană educată ce și aplică cunoștințele în cadrul unei mișcări, extinzându-le astfel în direcții noi. Rolul intelectualului în mișcările muncitorești din Germania și Scandinavia nu a fost prea departe de idealul liberal, întrucât mișcarea organizată oferea o posibilă carieră pentru munca intelectuală. Acest fapt va persista și va cunoaște o largă extindere pe măsură ce aceste mișcări devineau tot mai instituționalizate și preluau controlul în stat⁶.

Modelul liberal punea accentul pe aspectul înălțător al educației și pe rolul de mediator și difuzor al intelectualului. Cultura era concepută în conexiune cu educația, și era prescrisă ca mijloc de depășire a limitelor personale sau materiale. Intelectualii erau aceia care mediau acest proces, iar statul și instituțiile sale erau mai curând un ajutor decât o piedică în această direcție. Intelectualul era deci primul și cel mai însemnat profesor, cineva care vorbea publicului său cu autoritatea pe care i-o dădea "înalta pregătire" și judecata mai profundă. Această noțiune a fost inclusă în ideea de serviciu public, care facea parte din educația și pregătirea multor profesioniști, iar aspectul său misionar era pe cale de a fi instituționalizat. Profesorii de universitate își ofereau astfel serviciile cluburilor muncitorești, iar studenții se ofereau voluntari pentru a lucra în *cartierele marginale*. Rolul intelectualului și acela al profesionistului se puteau îmbina mai ușor, chiar în persoana aceluiași individ. Totul nu era decât o chestiune de public și de intenționalitate.

În cadrul acestui proces istoric avea loc un proces fundamental: noțiunea de intelectual a ajuns să fie identificată

cu indivizi și caracteristici personale. Ceea ce începeuse ca o identitate colectivă, născută în cadrul interacțiunilor neinstituționalizate ale anumitor grupuri, ca o formă de identitate generată de o practică cultural-politică distinctă, era privit acum ca avându-și originea în individ, ca o calitate personală și ca un rol social. Intelectualul ajungea să fie identificat cu omul de idei și cu criticul social, care acționa ca o conștiință a societății prin îndeplinirea unui rol instituționalizat. Zona de conflict dintre intelectual și profesionist a început să se reducă. Integrarea mișcării muncitorești și dezvoltarea statului prosper, cu oportunitățile sale tot mai mari pentru munca intelectuală, a accentuat acest proces.

Intelectualii și statul, în Suedia și Statele Unite

Voi pune aici punct acestui comentariu istorico-analitic și voi trece la o scurtă comparație a relației dintre intelectual și stat în Suedia și în Statele Unite. După cum am menționat la început, poziția mea este clară: intelectualul trebuie privit ca o categorie emergentă, care ia naștere în jocul dintre tradiție și contextele istoric structurate. În această perspectivă, studiu relației dintre intelectual și stat în Suedia și Statele Unite necesită analiza interpretării unei idei/tradiții în cadrul unui context politico-cultural distinct: structurile de suprafață și structurile profunde care influențează posibilitatea de existență a intelectualului. Altfel spus, problema intelectualului și a statului în Suedia și Statele Unite este cuprinsă în evoluția conceptului de intelectual. Vom începe prin a ne referi

la promotori, cei care au reinventat acea tradiție în țările lor, și apoi la contextul în care s-au structurat și pe care, la rîndul lor, l-au ajutat să se restructureze, considerind mai întîi cazul Suediei.

În pragul secolului al XX-lea, principalul promotor al conceptului avangardist de intelectual și criticul societății instituționalizate (inclusiv al statului) a fost mișcarea muncitorească sub conducerea Partidului Social-Democrat. Această mișcare a atras, ca peste tot de altfel, și avangarda literară, al cărei reprezentant de marcă era August Strindberg. Ca și alte personalități literare, trăind în regiunile periferice ale Europei, Strindberg călătorea adesea în capitalele europene, și în special la Paris și Berlin, pentru a scăpa de provincialismul și de înapoierea caracteristice locului său natal. Identitatea sa de intelectual a fost deci marcată de sentimentul de a fi un purtător singuratic de cultură în pădurile întunecoase ale nordului. După cum avea să se întâmple mai tîrziu și cu publicistul spaniol Ortega y Gasset (Gray, 1989), misiunea de intelectual a lui Strindberg, rolul care constituia chiar ideea în sine, era de a-și propulsa țara natală în epoca modernă, ceea ce însemna, atunci ca și acum, în Europa.

Singura lumină în pădurea întunecată a provincialismului cultural era mișcarea muncitorească. Ca și avangarda culturală, această avangardă politică avea ca sursă de inspirație capitalele europene. Dacă politica și cultura sunt domeniile prioritare ale activității intelectuale, atunci mișcarea muncitorească și organizațiile ei tot mai numeroase la scară națională erau centrul activității intelectuale din Suedia începutului de secol (și desigur și mai tîrziu, după cum vom vedea în continuare). Aștăzi ca radicali marxiști, cît și ca

activiști liberali, intelectualii și-au asumat titulatura, articulînd nevoile și interesele și orientînd "educația" clasei muncitoare în formare. Astfel, conceptul de intelectual a pătruns în Suedia prin intermediul mișcării clasei muncitoare, legat de ideea și de practica revoluției prin modernizare și educație. A afirma acest lucru nu este tot una cu a afirma că intelectualii erau liderii mișcării clasei muncitoare sau că erau purtătorii duplicitari ai vreunei noi identități de clasă, disimulată în sunul acestei mișcări după cum sugera Alvin Gouldner (1985), ceea ce ar fi de departe de adevăr.

Este ușor de spus că, în Suedia, mișcarea muncitorească a inițiat o nouă sferă publică în care se putea manifesta rolul intelectualului, de critic social avangardist. Aceasta a fost probabil unicul context de manifestare a acestui rol, în condițiile unei societăți predominant rurale, dar axată pe monarhie. Noțiunea de intelectual și rolul acestuia au putut fi reinventate în condițiile unui public compus în principal din muncitori tineri, lipsiți de privilegii, recent instalati în orașe de mici valuri de industrializare și de dizlocarea petrecută în mediul rural. În procesul de organizare și de structurare a acestui public, mișcarea muncitorească a oferit un auditoriu și, prin ziarele sale, un instrument pentru recrearea acestui rol. În Suedia, dar și în alte locuri, socialismul a reprezentat standardul sub care a avut loc acest proces.

Nu este necesar să revenim asupra binecunoscutelor lupte din cadrul mișcării muncitorești, în Suedia dar nu numai, cauzate de diferențele interpretări date socialismului. Pe scurt, pe măsură ce mișcarea muncitorească se consolida ca forță politică semnificativă în Suedia, și se organiza într-o birocrație centra-

lizată, ea se schimba progresiv dintr-o mișcare socială radicală într-un partid politic instituționalizat și integrat. În cadrul acestui proces, relativ pașnic în Suedia, radicalii au fost înălțați, iar moderații au preluat conducerea. În paralel, statul se transforma din vehicul al oprimării de clasă în agent al schimbării sociale, iar intelectualul, dintr-un activist alienat într-unul cu un rol și o funcție instituționalizate.

Prin anii '30 se părea că visul de modernizare al avangardei culturale și politice era aproape realizat din punct de vedere instituțional. Unitatea culturală și politică era exprimată de afișele electorale de inspirație rusească ale Partidului Social-Democrat și de arhitectura funcționalistă pe care mulți dintre "intelectualii rationali" (Eyerman, 1985) ai mișcării le acceptau în casele și în birourile lor. De data aceasta trebuia făcută o muncă concretă și mișcarea, având statul ca instrument (Partidul Social-Democrat a preluat guvernarea în 1932), era locul unde aceasta putea fi realizată. A fost o perioadă de trecere de la criticismul social de avangardă la acțiunea socială organizată prin intermediul, și nu împotriva, statului. Rolul și habitusul intelectualului s-au transformat din mișcare în instituție. Intelectualul își punea intelectul în slujba societății, iar statul în expansiune - noul sector public, cum avea să fie numit mai tîrziu - era cadrul în care avea loc acest proces. Diferențele dintre intelectual și profesionist, ca și dintre mișcare și stat, s-au atenuat.

Polarizarea care a caracterizat în anii '30 diverse zone ale Europei și ale Statelor Unite, dînd naștere unei noi generații de intelectuali, astăzi de dreapta cît și de stînga, nu a avut aceeași amplitudine în Suedia. "Lupta de clasă" era pe cale de

a fi instituționalizată, la fel ca și criticismul social.

Istoria modelului liberal privind rolul intelectualului se desfășoară în paralel cu cea a modelului marxist. Rolul instituționalizat al intelectualului, în calitatea sa de educator al opiniei publice, există sub aceeași formă ca pretutindeni în Europa: în universități, în mass-media și în biserici. Mișcările populiste ale sfîrșitului de secol XIX și începutului de secol XX, care acționau în direcția extinderii acestui rol în sectoare tot mai largi ale societății, au fost rapid absorbite de mișcarea muncitorească de la începutul secolului. Laolaltă cu organizațiile locale ale mișcării muncitorești, ele aveau rolul de locuri de întîlnire a intereselor culturale, unde profesori universitari puteau ține conferințe publice pe aceleași teme ca peste tot în Europa. Cotidianele și publicațiile săptămînale ofereau mijlocul prin care profesioniștii interesați puteau educa și ridică nivelul "populației". Paginile culturale ale acestor zile continuă această tradiție a educației populare pînă în zilele noastre.

Ceea ce este caracteristic Suediei, este scara la care mișcarea pentru o "școală liberă", organizată în principal (nu în totalitate însă) prin intermediul mișcării muncitorești, a influențat răspîndirea educației și culturii în colturile cele mai îndepărtate ale țării (Isling, 1980). Mișcarea muncitorească a contribuit și pe alte căi la această ridicare a nivelui cultural. A înființat "parcuri populare" și "case populare" în toate orașele mari, a creat centre pentru desfășurarea evenimentelor cultural-distractive de masă. Același lucru se poate spune și despre cercurile locale de studiu, unul dintre instrumentele centrale de mobilizare și educare puse în practică de mișcările social-democrate și

muncitorești. Avîndu-și sediul în "casele populare" și în cluburile muncitorești locale, aceste cercuri de studiu, ca de altfel întregul aparat al mișcării, constituiau "un spațiu public al clasei muncitoare" (Negr & Kluge, 1982; Hellblom, 1985) în cadrul căruia se putea manifesta mișcarea intelectuală.

Cu înalta cultură restricționată la mica burghezie urbană, orașele și satele suedeze și-au dezvoltat propria cultură populară, încurajate fiind de instituțiile menționate, patronate acum de partide. Opoziția dintre cultura înaltă și cea populară (care a inspirat, în alte țări, acțiunile intelectualilor) nu era resimțită cu aceeași intensitate în Suedia. Aceste mișcări actionau ca agenți de redistribuire ai statului și de reorientare a resurselor culturale către interiorul comunităților, făcând ca opoziția dintre stat și societate (care era la rîndul ei o sursă de inspirație pentru afirmarea intelectualilor din alte țări) să nu fie la fel de puternică. Cu un partid social-democrat ferm la putere, mișcarea și statul făceau corp comun.

Aceasta este o simplificare oarecum exagerată a unui proces istoric complex. Dar liniile mari sunt, cred, clare și corecte: tensiunile și opozițiile cruciale pentru afirmarea unei noi generații de intelectuali în restul Europei - lupte de clasă violente, primul război mondial și consecințele sale, revoluția rusă și impunerea socialismului într-o singură țară, "declinul" înaltei culturi, s.a.m.d. - au fost mediate și atenuate, în Suedia, prin intermediul unei culturi politice de adaptare și moderare, sub auspiciile unei democrații sociale reformiste. Intelectualii europeni refugiați în Suedia datorită mutațiilor de pe continent erau bineveniți, dar puțin dintre ei au rămas. Tradițiile culturale și politice pe care le reprezentau

erau absorbite, în absența lor, într-un mod foarte specific suedez.

Situatia din Statele Unite era foarte diferită. Rezistența opusă mișcării muncitorești și socialismului a fost violentă și eficientă, statul acționând ca agent al capitalului contra muncii. Vastitatea teritoriului țării și eterogenitatea culturală au făcut ca o mișcare de opoziție unificată și centralizată, precum cea suedeza, să fie practic imposibilă. Cu toate acestea, tradiția avangardei marxiste a jucat un rol important în evoluția intelectualilor din Statele Unite. Christopher Lasch merge pînă la a afirma că radicalismul sau liberalismul american modern pot fi înțelese, în mod optim, ca faze ale istoriei sociale a intelectualilor (Lasch, 1965, p. ix). Seymour Martin Lipset și Richard Dobson (1972) sînt de acord cu asta, susținînd că, în America, tradiția dominantă a ceea ce ei numesc "intelectuali creativi" este aceea de a crea și apăra o "cultură alternativă".⁷

Astfel descrisă, această tradiție intelectuală apare ca separată de orice implicare reală într-o mișcare socială de tipul celei existente în Suedia. Încercarea de a fonda și structura mișcarea muncitorească pare să fi oferit ocazii succesive pentru reînnoirea și reafirmarea unei culturi intelectuale alternative, noi generații de intelectuali recînd rolul și "cultura" în diferite perioade. Dacă Lasch, Lipset și Dobson au dreptate, avem de a face cu niște curente intelectuale, mai curînd decît cu mișcări sociale: o cultură contestată creată de, și pentru, intelectuali. Cu alte cuvinte, nu tipul mișcării a fost punctul central și (ceea ce este și mai important în acest context) agentul structurant al organizării și difuzării culturii, aşaa cum s-a înșimplat în Suedia. Cultura alternativă a fost cu adevărat

alternativă și a trebuit (sau a decis) să rămînă astfel. Modelul american al intelectualului a prins formă în cadrul experienței de alienare și marginalizare. Acest fapt a avut consecințe importante în interpretarea rolului intelectualului în societatea americană. Printre altele, a indicat că tensiunea dintre intelectual și profesionist era resimțită mai intens în Statele Unite decît în Suedia.

Un sentiment al alienării era predominant și în rîndurile intelectualității suedeze de la începutul secolului, dar acest sentiment, laolaltă cu rolul însuși, a fost rapid asimilat de mișcarea muncitorească și de idealul ei progresist. Ca și mișcarea, intelectualul alienat se deplasa de la periferie spre centrul societății, pîntru a se răspîndi și diferenția în mai multe roluri și funcțuni. În Statele Unite nu a avut loc nimic asemănător. Aici intelectualul a căpătat mai curînd un caracter nealiniat: pe de o parte, acela de critic independent (vorbind, în general, în numele propriu și deseori pentru sine) sau, pe de altă parte, acela de critic profesionist în cadrul organismelor culturii instituționalizate. Au existat, desigur, încercări de a organiza și instituționaliza rolul de critic al intelectualului, și de a fonda o sferă politică alternativă mai stabilă în timp prin intermediul partidelor socialiste, progresiste și, mai tîrziu, comuniste; cu toate acestea, intelectualul american (din punct de vedere al tradiției, nu al persoanei) a rămas în general intrusul, nedomesticit și nedorit, iar aceia care aspirau la acest rol se mîndreau cu acest lucru. Alternativa era de a emigră în Europa (sau de a aștepta ca Europa să vină în America, după cum o mai făcuse, prin emigranții alungați de războaiele sale).

Andrew Ross (1989, p.217) a

identificat patru momente semnificative din istoria Americii, care au contribuit la modelarea acestei tradiții intelectuale "neinstituționalizate" din Statele Unite: "progresismul anilor imediat anteriori și posterioiri primului război, radicalismul anilor '30, liberalismul războiului rece și noua stîngă a anilor '60". Cel puțin primele trei pot fi privite ca fiind de origine europeană.

Imigrația europeană și războiul au atras în mod special atenția intelectualilor reformiști americani din preajma începutului de veac. Christopher Lasch își începe studiul asupra intelectualilor americani cu Jane Adams. Mișcarea *settlement house*, care a adus-o pe Jane Adams, alături de alte mii de studenți, în ghettourile imigrației urbane a reprezentat o forță socială care a generat mișcarea progresistă (Davis, 1967). După cum precizează Davis, această mișcare a funcționat în același mod ca și mișcarea muncitorească timpurie din Suedia: a creat un spațiu în care tinerii intelectuali se puteau întîlni pentru a-și dezvolta și exprima rolul lor misionar. Faptul că acest rol a avut deseori o motivație politică sau religioasă nu este probabil tot atât de important precum este faptul că există un spațiu în care intelectualul își putea găsi rădăcinile și putea vibra în spiritul culturii americane.

Primul război mondial a fost un alt eveniment care a adus Europa în America, contribuind la crearea unei noi generații de intelectuali de ambele părți ale Atlanticului. Războiul a divizat mișcările contestatare din Statele Unite și Europa, ducînd la apogeu tensiunile deja existente în cadrul mișcărilor socialiste și progresiste. Faptul că s-a opus războiului I-a trimis pe liderul socialist american Eugene Debs în închisoare, și a dat un

scop unui nou grup de intelectuali născut pe parcursul dezbatelor ce au urmat.

Polarizarea care a avut loc în societatea americană în preajma marii crize, laolaltă cu un aflux timpuriu de imigranți goniți de războiul și de revoluția din Europa Centrală și de Est, au acționat ca un catalizator al dezvoltării ulterioare a culturii alternative și a intelectualului în societatea americană.⁸ De data aceasta mișcarea comunistă, jucind atât rolul de susținător cît și pe acela de oponent al acestei culturi, a reprezentat promotorul principal și punctul de convergență al procesului. În anii '20, partidul communist oferise o structură organizatorică în cadrul căreia rolul de critic social al intelectualului putea căpăta o formă și un conținut nou. Limitat în principal la marile orașe, și în special la New York (Wald, 1987), partidul a încercat să unifice standardele culturale și politice ale criticismului intelectual. Locuri de întâlnire precum cluburile John Reed, ziarele și revistele comuniste au alcătuit o bază organizatorică pentru creșterea rolului intelectualului. În acest cadru s-a putut forma o nouă generație de intelectuali, mulți dintre ei fii și fiice de proaspeți imigranți.

Istoricul și motivațiile schimbărilor de accent ideologic la această generație de intelectuali merită o analiză particulară, dar acest lucru nu va face obiectul studiului de față. Totuși, vom menționa că una dintre cele mai plauzibile explicații - creșterea posibilităților de a face carieră în munca intelectuală, generată de intervenția și expansiunea statului în timpul și după cel de-al doilea război mondial - prezintă interes în contextul luat în considerare aici (Wald, 1987; Perry, 1989). Privită din punct de vedere sociologic, extinderea activității

statului și interesul acordat muncii intelectuale pe care aceasta a stimulat-o au făcut ca încorporarea intelectualului în cadrul instituțiilor create să devină practic o necesitate funcțională. În același timp, acest fapt oglindește o schimbare în structura limitelor dintre stat și societate, care avusese loc mult mai devreme în Suedia. Activitatea intelectuală a devenit o resursă culturală vitală productivă. Odată cu schimbarea orientării educației superioare dinspre integrarea culturală către instruire, susținătorilor culturii alternative li s-a dat ocazia de a se deplasa de la periferie către centrul societății. Universitățile au plasat din nou mișcările în centrul vieții intelectuale a Americii (Parsons & Platt, 1973; Perry, 1989). Aici încep să conveargă traectoria americană și cea suedeza a dialecticii intelectual/muncă intelectuală.

Concluzie

Această schiță istorică descriptivă ar putea fi continuată pînă în prezent, dar prefer să mă opresc aici și să trag cîteva concluzii. Teza mea a fost aceea că noțiunea de intelectual face parte dintr-o tradiție moral-politică ce a început să se manifeste pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Această tradiție, pe care am descris-o ca pe un ansamblu format din trei "momente" - al intelectualului, al inteligenției și al muncii intelectuale - îl definește pe intelectual ca un individ care adoptă o poziție critică și manifestă o acțiune publică semnificativă referitor la stabilirea normelor și practicilor unei societăți. Uneori, acest rol se exprimă prin indivizi, iar alteori prin acțiuni colective mai largi. Există, în același timp, presiuni în vederea integrării intelectualului în currențul social dominant. O asemenea

presiune se manifestă prin cererea de muncă intelectuală, iar sursa acestei cereri este extinderea activității statului. În eseu de față am avut în vedere două cazuri: Suedia și Statele Unite în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Un factor important în condiționarea reafirmării și a reinterpretării conceptului de intelectual îl reprezintă conjunctura evenimentelor imediate - războaie și mișcări sociale - și procesul de schimbări profunde pe care îl exprimă și modifică. Am folosit cazul Suediei și al Statelor Unite pentru a-mi susține afirmațiile. În Suedia, mișcarea muncitorească socialistă a jucat un rol central în afirmarea tradiției intelectuale și a reprezentat, în același timp, vehiculul principal de încorporare a acesteia în cadrul muncii intelectuale. Ceea ce a început ca o critică de avangardă, de pe poziții exterioare și opuse statului, s-a transformat progresiv într-un instrument pus în slujba societății. Acest fapt justifică semnificația diferită a termenului de intelectual în Suedia și în Statele Unite, exceptând, poate, situațiile în care cineva vorbea despre propria imagine bazîndu-se pe memoria istorică. Conceptul de intelectual apare mai tîrziu în Statele Unite, importat fiind din Franța, dar nu prin intermediul socialismului ci, mai curînd, prin acela al opozitiei la primul război mondial (Malia, 1972, p.208; Perry, 1989). Mișcarea muncitorească nu a jucat același rol în modelarea Americii moderne ca în Suedia, dar nici nu a acționat ca o cură de transmisie în direcția încorporării intelectualului. Dacă amploarea forței de muncă intelectuală și semnificația acestei munci au cunoscut o mare extindere în Statele Unite, la fel ca și în Suedia, ele nu par să fi produs dispariția intelectualului critic, în ciuda teoriilor actuale care susțin contrariul.

Afirmarea statului prosper, în care intelectualii au jucat un rol semnificativ, nu numai în mișcările sociale, ci și în instituțiile oficiale, a reprezentat un punct de cotitură în relația dintre intelectual și stat. În Suedia, acest fenomen a avut loc pe scară largă prin eforturile combinate și coordonate ale mișcării muncitorești, sub conducerea politică a unui partid social-democrat care se preocupă de interesele marelui capital⁹. Al doilea război mondial, și nu forțele sociale interne, a fost acela care a creat cadrul de manifestare a intervenției și expansiunii statului în America. Statul a fost actorul principal în încorporarea intelectualilor și în recrutarea muncii intelectuale "în slujba națiunii". A existat o perioadă crucială în care rolul critic al intelectualului a fost suspendat, iar la sfîrșitul războiului a fost proclamat sfîrșitul ideologiilor. Noul cadru politic și cultural al perioadei postbelice a avut însă o importanță mult mai mare decît acest gen de proclamații și dezbatările generate de acestea. Intervenția și expansiunea statului, inițiate în timpul războiului, au continuat; cererea de muncă intelectuală a sporit atât în sfera privată cât și în cea publică. Dezvoltarea tehnologică, stimulată de conflictul militar, nu a făcut decît să sporească și mai mult această cerere. După cum s-a întîmplat în Suedia într-un moment anterior, dar din motive diferite, noua structură ocupațională și bătăliile războiului rece pe terenul științei și tehnologiei au creat condițiile transformării adecvate a sistemului educațional. Intelectul era pus în slujba societății. Întrebarea "la ce servește cunoașterea?" nu mai cerea răspuns. Atenția intelectualilor rămași s-a orientat spre critica culturii de masă și a

societății de masă, pe măsură ce munca intelectuală era integrată și amplificată.

Dialectica dintre intelectuali, inteligenția și munca intelectuală s-a manifestat diferit în Suedia și Statele Unite. Intelectualii din Suedia nu au devenit niciodată cu adevărat o inteligenție (i.e. o pătură alienată cu o tradiție independentă *vis-à-vis* de stat), întrucât tradiția avangardistă a fost absorbită printr-un reformism care a pus munca intelectuală "în serviciul societății". Acest fenomen a avut loc, în primul rând, prin amplierea crescindă a aparatului mișcării muncitorești și prin statul însuși. Ca urmare a acestui fapt, munca intelectuală a fost plasată în centrul și nu la periferia societății. Precum luteranismul tradițional și pragmatic, mișcarea - și mai târziu statul - au oferit o cale de a face bine lumii. Laolaltă cu profesioniștii integrați, statul a usurpat rolul de protector moral-politic al societății ca atare. Ca urmare, limitele dintre stat și societate, astăzi de importanță pentru afirmarea intelectualilor în alte țări,

au dispărut aproape complet.

Inteligenția alienată care totuși exista, era limitată la sfera înaltei culturi dar, ca și grupurile similare din alte societăți periferice, avea tendința de a migra către Paris sau alte centre de cultură. De fapt, una dintre primele funcții ale inteligenției literare și artistice pare să fi fost aceea de a media asimilarea mișcărilor europene în cultura suedeze, și acest fapt este asemănător situației din alte țări periferice. Profesioniștii erudiți îndeplinește chiar și azi funcții similare. Poziția periferică a Suediei, din punct de vedere politic, economic și cultural, neutralitatea ei și relativa omogenitate etnică și regională, ca și politicile concepute pentru a menține aceste trăsături, laolaltă cu continuitatea pe termen lung a social-democrației reformiste ce punea accent pe integrare și cooperare au creat un cadru complet diferit pentru o tradiție a intelectualului față de cel ce putea fi întâlnit în Statele Unite.

Traducere de Luana Irina Stoica

NOTE

1. Pentru detalii asupra sensului termenului franțuzesc, a se vedea Ory & Sirinelli (1986). Definiția pe care o dau ei intelectualului de "creator sau mediator de cultură, plasat în poziția politică a producătorului sau consumatorului de ideologie" este o definiție pe care o agreez în mod special.
2. Régis Debray (1981) face cîteva remarcă interesante la adresa relației dintre diferențele față de intelectuale implicate în afacerea Dreyfus. Pentru o prezentare sociologică foarte interesantă, ce aplică noțiunea de ofensivă culturală a lui P. Bourdieu afacerii Dreyfus, a se vedea Christopher Charle (1977), iar pentru o prezentare istorică recentă ce tratează aceleasi chestiuni într-un mod foarte atent, Jean-Denis Bardin (1987). Conceptul are de asemenea o istorie îndelungată ca termen pejorativ (a se vedea *Les intellectuels et le communisme français*, de David Caute) pentru a combate pretențiile partidului de a-i reprezenta pe muncitori. Gouldner îl folosește în același sens.
3. Marcus Cunliffe (1955) le numește cele două extreame ale "intelectualității", și le folosește ca mijloace de caracterizare a intelectualului fie ca parte a clerului, fie ca parte a avangardei. Primii sunt intelectuali nealienati "care au rămas mai mult sau mai puțin atașați de societatea lor (în parte... datorită faptului că le permitea ascensiunea în ierarhia socială)" (25).
4. Această identitate evoluează atât în plan personal, cât și în plan istoric. Theda Shapiro (1976), de exemplu, arată cum a evoluat lent conceptul de artist și locul artei în societate,

pregătind calea pentru emergența unei mișcări de avangardă în prag de secol. Începînd din Renaștere, "relația dintre artistul figurativ și societate s-a schimbat lent, într-o direcție fără precedent pentru istoria artei. Pictorii și sculptorii au început să părăsească rîndurile meșteșugărilor și să se identifice cu poetii și filozofii, ca muncitori intelectuali demni de o poziție socială mai însemnată. În secolul al XIX-lea, mulți artiști au ajuns chiar să se perceapă ca profeti sau inovatori estetici, nesupuși nici unor canoane de frumusețe sau metode de execuție. În același timp avea loc o secularizare a artei, care ajungea pentru prima dată la o audiență de masă nu de pe pereții bisericilor, ci prin gravuri ieftine și, începînd din secolul al XIX-lea, prin litografii mai mult decît accesibile... Din secolul al XVIII-lea, instituții noi, precum muzeele și galeriile de artă, s-au pus în slujba nouului public de artă, aducînd acel public laolaltă prin intermediul unui număr crescînd de artiști. Cum lumea artei s-a largit, iar artiștii au devenit tot mai nesiguri din punct de vedere economic, a avut loc o puternică specializare. Fiecare artist s-a identificat cu un segment specific al publicului (sau cu mai multe astfel de segmente) și mulți, în funcție de aspirațiile personale și de tipul de artă pe care îl produceau, au ajuns să adopte în mod tacit sau declarat concepția despre lume a unui grup social dat" (3-4).

5. A mai avut design și alte aspecte. În literatură s-a manifestat prin conflictul dintre generații, prin revolta fililor împotriva tatăilor.
6. În sensul că revoluționari "profesioniști" erau priviți ca o condiție necesară a revoluției; profesionist însemnând pe deplin implicat.

BIBLIOGRAFIE

- Arendt, H., *The Human Condition*, New York, Doubleday Anchor Books, 1958.
 Bauman, Z., *Legislators and Interpreters*, Cambridge, Polity Press, 1987.
 Bloom, A., *Prodigal Sons: New York Intellectuals and Their World*, New York, Oxford University Press, 1986.
 Bourdieu, P., *Distinction*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1984.
 Bardin, J.-D., *The Affair. The Case of Alfred Dreyfus*, London, Sidgwick & Jackson, 1987.
 Charle, C., "Champ littéraire et champ du pouvoir: les écrivains et l'affaire Dreyfus", în *Annales* 32 (2), 1977, pp. 240-264.
 Confino, M., "On Intellectuals and Intellectual Traditions in Eighteenth- and Nineteenth-Century Russia", în *Daedalus* 101 (Spring), 1972, pp. 117-149.
 Cooney, T., *The Rise of the New York Intellectuals: Partisan Review and its Circle. 1934-1945*, Madison, University of Wisconsin Press, 1986.

Dar mișcările din Germania și Scandinavia au produs profesioniști adevărați: angajați cu normă întreagă ai mișcării, cu o anumită profesie care avea să fie, în cele din urmă, cooptată în uniune.

7. Lewis Perry (1989) prezintă un alt punct de vedere. În trasarea istoriei "vieții intelectuale" în Statele Unite, Perry tratează formarea intelectualilor americanii în termeni de generație, avînd în centru noțiunica elitistă de "ocrotitor al culturii", similară celei existente în Franța în timpul afacerii Dreyfus. Aceștia nu erau niște susținători alienați ai unei culturi alternative ci, mai curînd, apărători ai unei tradiții umaniste rafinate aflate în centrul sistemului. A doua generație, cea descrisă de Lasch și de Lipset și Dobson, a fost aceea care și-a luat, conform lui Perry, numele de "intelectual" și rolul de critic social. Cu aceasta, conceptul de "cultivat" a fost transformat dintr-o poziție de apărare a "standardelor" într-un atac la adresa acelor standarde.
8. Grupurile de imigranți și grupurile minoritare au produs, la rîndul lor, intelectuali. Renasterea din Harlem este un exemplu de radicalism cultural, dacă nu chiar politic, născut dintr-o mișcare demografică, cu un centru urban ce oferea spațiu public în cadrul căruia intelectualii se puteau manifesta.
9. Aceasta nu înseamnă că procesul a fost rezultatul unei planificări și administrație pe termen lung. Ceea ce este numit acum "statul bunăstării" a luat naștere în Suedia, cu precădere pe seama unora dintre actorii cheie implicați, unii dintre arhitectii acestuia negînd chiar orice responsabilitate în privința rezultatului (Myrdal, 1982).

- Coser, L., *Men of Ideas*, New York, The Free Press, 1965.
- Cunliffe, M., *The Intellectuals: The United States Encounter*, vol. 4 (May/5), 1955, pp. 23-33.
- Davis, A., *Spearheads for Reform. The Social Settlements and the Progressive Movement 1890-1914*, New York, Oxford University Press, 1967.
- Debray, R., *Teachers, Writers, Celebrities: the Intellectuals of Modern France*, London, New Left Books, 1981.
- Eisenstadt, S. N., "Intellectuals and Tradition", în *Daedalus* 101 (Spring/2), 1972, pp. 1-19.
- Eyerman, R., *False Consciousness and Ideology in Marxist Theory*, Highland Hills, NJ: Humanities Press, 1981.
- Eyerman, R., "Rationalising Intellectuals. Sweden in the 1930's and 1940's", în *Theory and Society*, 1985, pp. 777-807.
- Eyerman, R., "Intellectuals and Progress", în J. Alexander & P. Sztompka (eds.), *After Progress*, London, Unwin & Hyman, 1990.
- Eyerman, R. & Jamison, A., *Social Movements: A Cognitive Approach*, Cambridge, Polity Press, 1991.
- Gella, A. (ed.), *The Intelligentsia and the Intellectuals*, London, Sage, 1976.
- Gouldner, A., *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, New York, Seabury, 1979.
- Gouldner, A., *Against Fragmentation*, New York, Oxford University Press, 1985.
- Habermas, J., *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Polity Press, 1989.
- Hellblom, L., *Fran primitiv till organiserad demokrati. (From Primitive to Organised Democracy)*, Lidingö, Salamander, 1985.
- Isling, A., *Kampen för och mot en demokratisk skola. (The Struggle For and Against a Democratic School)*, Stockholm, Sober, 1980.
- Jacoby, R., *The Last Intellectuals. American Culture in the Age of Academe*, New York, basic Books, 1987.
- Johnson, P., *Intellectuals*, London, Harvester Press, 1988.
- Konrad, G. & Szelenyi, I., *The Intellectuals on the Road to Class Power*, London, Harvester Press, 1979.
- Kagarlitsky, B., *The Thinking Reed. Intellectuals and the Soviet State from 1917 to the Present*, London, Verso, 1988.
- Larson, M. S., *The Rise of Professionalism*, Berkeley, University of California Press, 1977.
- Lasch, C., *The New Radicalism in America 1889-1963. The Intellectual as a Social Type*, New York, Norton, 1965.
- Lipset, S. M., *Political Man*, New York, Doubleday, 1960.
- Lipset, S. M. & Dobson, R. B., "The Intellectual as Critic and Rebel: With Special Reference to the United States and the Society Union", în *Daedalus* 101 (Summer), 1972, pp. 137-198.
- Malia, M. E., "The Intellectuals: Adversaries of Clerisy?", în *Daedalus* 101 (Summer/3), 1972, pp. 206-216.
- Mann, G., "The Intellectuals: Germany", în *Encounter* 4 (June/5), 1955, pp. 42-49.
- Myrdal, G., *Hur styrts landet? (How Is Sweden Run?)*, Stockholm, Raben & Sjögren, 1982.
- Negt, O. & Kluge, A., *Öffentlichkeit und Erfahrung*, Frankfurt, Suhrkamp, 1982.
- Ory, P. & Srinelli J.-P., *Les intellectuels en France, de l'affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Armand Collin, 1986.
- Parsons, T. & Platt, G. M., *The American University*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1973.
- Perkin, H., *The Rise of Professional Society*, London, Routledge, 1989.
- Perry, L., *Intellectual Life in America*, Chicago, University of Chicago Press, 1989.
- Ross, A., *No Respect. Intellectuals and Popular Culture*, London, Routledge.
- Shapiro, T., *Painters and Politics. The European Avant-garde and Society. 1900-1925*, Amsterdam, Elsevier, 1976.
- Shils, E., "Intellectuals. Tradition and the Tradition of Intellectuals: Some Preliminary Considerations", în *Daedalus* 101 (Spring/2), 1972, pp. 21-34.
- Trilling, L., *Beyond Culture: Essays on Literature and Learning*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1965.
- Wald, A. M., *The New York Intellectuals. The Rise and Decline of the Anti-Stalinist Left from the 1930's to the 1980's*, Chapel Hill and London, University of North Carolina Press, 1987.
- Walzer, M., *Interpretation and Social Criticism*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1987.

Laurențiu Ștefan-Scalat

Societatea civilă românească - o utopie?

"Popor" și elite intelectuale la începutul anilor '90

There is a broad consensus that the civil society in Romania lacks tradition and consistency. It is also largely accepted that its feebleness could endanger the prospect of a long-lasting democracy. Thus, the author thinks that it is not useless to make the inventory of the factors which prevented the creation of a well-rooted civil society for more than the last fifty years of communism. Although the intellectuals were said to be the only ones who could 'awake' the civic consciousness of the people after 1989, their 'iosyncrasies toward a 'social dialogue' and the outdated paradigm of the Enlightenment make them ineffective in accomplishing such a goal. But the stake is deeper than this misrepresentation of social roles, and could be find in the narrowness of the sense of individuality, the low level of expectations, the lack of personal projects and the ignorance of modern values which characterise a great part of the population.

Societatea civilă - victoria unui concept

Europa comună. Anii optzeci. Un concept proaspăt stîrnea entuziasme și trezea speranțe în populațiile sufocate de aparatul masiv și tentacular al statului-partid. Dar conceptul nu era deloc un ingenu: existența lui sincopată se măsoară în secole, iar trajectoria lui semantică nu a fost deloc liniară. Dimpotrivă. Locke, moralității scoțieni ai secolului al XVIII-lea, Hegel și Marx, Tocqueville, l-au tratat, fiecare în felul lui, ca pe un element central în rezolvarea eternei tensiuni dintre individ și corpul social care îl include. Pentru Charta 77 și sindicatul Solidaritatea ieri, pentru grupuri de intelectuali "apolitici" din fostele țări comuniste astăzi, "societatea civilă" are caracteristicile și

atractivitatea unui concept postmodern care pare să depășească tradiționalele clivaje de clasă¹. Mai mult chiar, el nu ar fi decât un alt nume al "frăției" care se conturează ca noua formă societală într-un context în care "mișcările politice și-au pierdut importanța anterioară"². Reapariția conceptualui de "societate civilă" a însoțit, dacă nu a și declanșat, erodarea și, în cele din urmă, prăbușirea sistemelor comuniste din Europa Centrală și de Est. Din această victorie și-a luat el aura de alternativă la societățile etatiste și de fundament inevitabil al viitoarelor construcții democratice.

Au trecut șase ani de la "revoluțiile" din Est și lucrurile s-au mai nuanțat. Dificultățile inerente și problematica extrem de complexă a celor două tranziții, cea politică și cea economică, insuccesul politic (și chiar social) al unor

mișcări civice, au diminuat interesul practic pentru societatea civilă. În schimb, reconsiderarea teoretică a rolului ei în noul context politic și social nu a întârziat. Cea de-a treia tranziție (a patra în cazul Rusiei și, probabil, și al altor țări³), cea mentală și socială, rămîne unul din factorii esențiali pentru consolidarea noilor democrații și pentru existența pe termen lung a instituțiilor statului de drept. Sumedenie de articole, cărți întregi converg în a sublinia importanța societății civile, însă numai ca suport al unei veritabile transformări a sistemului politic și a practicilor democratice. Primele două tranziții rămîn urgent prioritare și orice declasare a lor de către problematica societății civile e primejdioasă, în primul rînd pentru că aceasta "nu poate funcționa ca un substitut pentru instituțiile unui sistem politic pluralist" care rămîn "cruciale"⁴.

În această lectură se va desfășura și analiza noastră care, după ce va fi căutat să stabilească, la nivel teoretic, cîteva dintre elementele definitorii ale societății civile, va căuta să precizeze situația ei în România și gradul de compatibilitate a premiselor civice cu realitatea psihosociologică a "poporului" român. Pentru că incompatibilitatea pare nu numai mare, ci aproape insurmontabilă într-un interval de timp rezonabil, am căutat să recenzăm propunerile care s-au făcut în timp pentru a micșora acest decalaj și să testăm viabilitatea lor. La o analiză mai atentă, fragilitatea structurii relationale și instituționale a societății românești are cauze mai adînci, legate, în esență, de sărăcia orizontului valoric, etic și existențial al unei părți semnificative a populației românești. Remedierea situației depășește deci orice inițiativă constructivistă, căci ea nu constă doar în

deblockarea impasului comunicațional dintre cele două segmente ale acestei populații (elitele "occidentalizante" și "masa")⁵, ci, mai ales, în alfabetizarea valorică a unui număr impresionant de indivizi (similară cu trecerea la un nou tip de "individualitate"), proces a cărui reușită nu poate fi asigurată decît de un improbabil efort de imaginație, de gîndire și de angajare socială, de acel efort de care ar trebui să dea dovadă elitele politice și intelectuale în momentele cheie ale existenței comunității, dar și, poate în primul rînd, de o schimbare radicală a mediului economic și social în care ne ducem existența. După cum se vede, cercul "vicios" este complet.

Caracteristicile societății civile. De ce este ea importantă

Să convenim că societatea civilă este acea parte a societății "în care organizarea vieții sociale este voluntară, spontană, (în general) bazată pe mijloace financiare proprii, autonomă față de stat, constituită pe o ordine legală sau pe un set de reguli unanim acceptate". Am preferat, pentru folosul discuției de mai jos, o definiție a societății civile care pune accentul pe acțiunea voluntară a unor indivizi reuniti în grupuri și asociații "pentru a-și exprima interesele, pasiunile și ideile, pentru a schimba informații, atinge obiective comune"⁶. Am lăsat deliberat în umbră ceea ce nu de puține ori a constituit rațiunea ei de a exista, i.e. "a contrabalansa ponderea statului (și)... a-l împiedica să domine și să atomizeze restul societății"⁷, adică dimensiunea verticală a societății civile, pentru a ne concentra mai mult pe dimensiunea ei

orizontală, de sociabilizare și de comunicare socială între parti nerii egali.

Preciză și suplimentare (folosim în continuare remarcabilul articol-sinteză al lui Larry Diamond) îi lămuresc natura și îi definesc specificul: grupurile societății civile se ocupă de chestiuni publice (iar nu private precum viața individuală și familială), se caracterizează prin pluralism și diversitate (reflectând diversitatea de interese și de modalități de satisfacere a lor), și sunt incompatibile cu orice formă de monopol (de reprezentare, politic, economic, social, ideologic sau informational).

Dacă excludem grupurile care promovează scopuri și metode "maximaliste" (de exemplu, cucerirea statului ori practica violenței), iar cele rămase au o funcționare internă democratică, o bună instituționalizare și un grad rezonabil de diversitate și de densitate atunci vom putea vorbi de o autentică societate civilă "democratică". Același Larry Diamond enumera zece funcții "democratice" ale societății civile care explică, în viziunea lui, de ce este ea atât de importantă pentru stabilitatea și viabilitatea unei democrații.

Pentru Vladimir Tismăneanu, "dezvoltarea societății civile face parte din setul de premise esențiale ale democrației liberale"; interesul este "practic": construirea "unui spațiu propice comunicării și acțiunii pluraliste"⁸.

Întrebarea firească - de ce atâtă emulație intelectuală în jurul conceptului de societate civilă - a primit și un răspuns ce invocă parametrii culturali (în sens larg) ai societății respective. Societatea civilă este necesară pentru că "un sistem democratic implantat într-o cultură ostilă are puține sanse de supraviețuire. E nevoie, pentru o funcționare corectă a democrației, de anumite practici și

presupoziții culturale implicate și expli- cite: un anumit grad de individualism, de spirit public, toleranță etc."¹⁰

Abordarea culturală mi s-a părut extrem de fertilă pentru o analiză a cazului românesc, și nu numai pentru că ea permite o dezvoltare rapidă, dar satisfăcătoare în limitele analizei noastre, a unui răspuns în acest caz, ci pentru că ea trimit la adeverata aporie care provoacă impasul societății civile românești.

Situarea societății civile în România. Ce spun analiștii?

In mediat după Decembrie 1989, puținii analiști autohtoni ai realităților românești au susținut importanța coagulării unei societăți civile pentru ca democratizarea care începea să se schițeze să devină durabilă și autentică. Dar chiar în primele luni ale anului 1990 observatorii avizați au remarcat dificultatea procesului și specificitatea cazului românesc. Se jalona astfel o problematică rămasă, din păcate pînă azi, în linii mari neschimbată.

Într-un dialog cu Stelian Tănase din martie 1990, publicat în revista 22 (nr.9), Vladimir Tismăneanu sesiza "coincidența, unică din punct de vedere socio-politic, între procesul de geneza sau de resurrecție a societății civile și geneza sistemului multipartit în România." Caz unic într-adevăr, căci în celealte țări ale blocului socialist, și mai ales în Cehoslovacia și în Polonia, nucleele de societate civilă constituiau deja, cu mult înainte de căderea regimurilor comuniste, o alternativă la societatea modelată și controlată de stat.

Dacă nu putem vorbi de (măcar

un început de) societate civilă românească în perioada comunistă, consistența ei, deși incomparabilă, nu era determinantă nici înainte de - să zicem - 1947. Dar, ceea ce este poate și mai grav, analiști români și străini observă nu numai lipsa unei "tradiții civice"¹¹, dar chiar că "experiența democratică a României este nulă"¹². Fie că împărtăşim aceste sentințe extreme, fie că nu, ele sugerează realitatea fragilă a unei societăți incapabilă timp de decenii (nu numai comuniste) să genereze o societate civilă consistentă, vizibilă și "democratică".

Pe această lungă "anti-tradie" se baza poate editorialul, surprinzător de lucid pentru acea dată, a primului număr al revistei 22, din 20 ianuarie 1990: "Nașterea societății civile românești va fi de lungă durată și traversată de crize. Revoluția nu s-a încheiat odată cu fuga și executarea perechii ex-prezidențiale. Rămîn de pe urma lor un întreg aparat, o economie falimentară, dar mai ales o mentalitate bolnăvicioasă: aceea de a te supune, de a slugări, de a cere mereu acordul cuiva, de a ceri un loc sub soare". După cinci ani, bilanțul provizoriu e necruțător: "la această oră este imposibil de afirmat că în România există o adevărată societate civilă, enormă majoritate a publicului nu a aderat la nici o organizație și nici nu a fondat vreuna"¹³.

Cauzele sunt multiple, dar analiza lor istorică bazată pe o profundă radiografie a societății românești depășește cadrul și mijloacele acestui eseu. Editorialul citat mai sus indică un bun punct de plecare ("mentalitatea bolnăvicioasă") și recunoaștem că un astfel de traseu este tentant mai ales în situația în care dispunem și de o recentă "descriere clinică" a segmentului dominant al populației românești a zilelor noastre. Deși anumite

concluzii sunt prea netede și rigide pentru un domeniu (științele sociale) în care instrumentele de cercetare nu sunt îndeajuns de fine, cartea Alinei Mungiu - *România după '89. Istoria unei neînțelegeri* - constituie un bun ghid prin labirintul mental și comportamental al unor categorii de români. Nu vom exclude însă minime observații sociologice și etnologice, iar dimensiunile istorice și accentele culturale vor încerca să dea mai multă consistență unui tablou care, chiar și așa, nu poate fi decât parțial și deschis unor inevitabile revizii. Ne vom focaliza atenția pe două tipuri de cauze.

Arhaism, stat și mentalități "bolnăvicioase"

A. Cauze exogene

a) Ruralitatea societății românești

Dacă în 1948, ruralitatea statistică (peste două treimi din populație trăia la sate) antrena firesc un anumit mod de viață (de subzistență), pattern-uri sociale și de gîndire care defineau generic caracterul tradițional al societății românești, în 1990, ruralitatea, în afara procentajului extrem de ridicat de locuitori ai satelor (în jur de 45%), a rămas o prezență insidioasă și în mentalul, modul de comportament și de relaționare ale unei părți însemnante a populației urbane.

În procesul de distrugere a vechilor elite, comuniștii nu le-au crutat pe cele ale satului. În plus, printr-o industrializare aberantă orientată de scopuri propagandistice și ideologice, iar nu de

resorturile unei veritabile modernizări economice, s-a reușit în timp schimbarea raportului numeric între țărani și orașeni. Vladimir Trebici afirmă că transferul de populație rurală, între 1948 și 1977, s-a ridicat la 5 milioane de persoane.¹⁴ În cifrele prezентate de Alina Mungiu, populația urbană urcă de la 6,3 în 1964 la 11,1 milioane în 1984.¹⁵ Ceea ce înseamnă, după spusele autoarei, "apariția unei largi categorii de populație care, fără a înceta să aparțină păturii țărănești, se «proletarizează» formal."¹⁶

După demografi și statisticieni să vedem ce spun etnologii. Într-un număr din revista 22 dedicat satelor, profesorul Mihai Pop afirmă despre membrii acestei noi categorii că "sunt niște oameni fără identitate, pentru că ei s-au rupt de sat, de neamul lor, au venit aici (la oraș), unde nu au reușit să își facă o identitate urbană." Pierderea aceasta de identitate a avut și încă mai are consecințe majore, în special în plan politic, și pentru că, remarcă Dan Pavel în dialog, acești oameni reprezintă "masele urbane cel mai ușor de manipulat"¹⁷. Aceeași "grupă" de populație dă caracterul de "arhaism rural foarte dezvoltat într-o țară comună" care îl ui-mește pe Claude Karنوuh, antropologul francez familiarizat cu realitățile românești. El se referă explicit "nu numai la țărani de la țară, ci și la cei de la oraș, mentalitatea lor este surprinzătoare"¹⁸. "Abia venite din satele lor, aceste mulțimi dezrădăçinate nu aveau încă sufletul destul de pătruns de urbanitate ca să reziste, interior, răsturnării sociale aduse de instaurarea forțată a regimului comună", astfel că "sub mantia lui de beton, orașul contemporan ascunde ceva rural"¹⁹. Interesant că, dialogind pe aceeași temă a dezrădăcinaților cu "un intelectual din Carpați" (probabil același

Mihai Pop pe care l-am invocat mai sus), acesta din urmă identifică marca profundă de ruralitate chiar la vîrful ierarhiei sociale: "întotdeauna a existat ceva țărănesc în conducerea acestei țări"²⁰.

Ruralitatea a avut, de-a lungul timpurilor, și o importantă dimensiune ideatico-mitologică sintetizată în formula "veșnicia (românească) s-a născut la sat". E inutil să mai stăruim asupra ei, vrem doar să profităm, pentru folosul discuției, de observația profesorului Alexandru Duțu, referitoare la faptul că "«utopia rustică» a condamnat, odată cu individuaлизm urban, și formele esențiale de răspundere personală"²¹.

b) Ponderea disproportională a statului în viața socială

Evoluția istorică și un bogat material istoriografic ne permit să încadrăm România în seria tipologică de "societăți politice" în care aparatul de stat a fost factorul dinamizator atât al modernizării economice și a structurilor sociale, cât și al vieții sociale în variantele ei planuri. De la crearea statului național român în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pînă la absolutismul statal comunist (și, putem spune, și post-comunist), fluxul de mobilizare, dirijarea informațiilor și a resurselor a avut un tropism descendant: de sus, din instanțele superioare ale administrației, în jos, către populația care trebuia "formată" într-un sens sau altul.

Faptul că statul este cel ce a asigurat modernizarea României i-a conferit un prestigiu pernicios. "Ideeia că formele moderne pot fi impuse de către stat nu a provocat doar o criză a formelor fără fond: ea a consolidat puterea centrală, în loc să favorizeze descentralizarea și răspunderea

personală. Politica a rămas apanajul celor puternici, iar consensul a fost realizat prin supunere.²² Consecințele nefaste sunt deci multiple. 1) Apare convingerea că problemele inerente oricărei societăți și conflictele de interes trebuie rezolvate de către stat. 2) În consecință, politica și mecanismele de reglare a problemelor sunt percepute ca un domeniu rezervat, prea înalt ca umilul cetățean să-și regăsească în el opinia sau voința. 3) Deci, "ei", guvernările, se ocupă de ale lor (adică de guvernare), iar eu, eventual "noi" (familia și prietenii), ne ocupăm de ale noastre (citește: lucrurile mărunte ale vieții care ne stau în putere imediată) - ceea ce înseamnă în același timp o ruptură și un abandon neconflictual al unor importante atribuții ce țin de viața publică.

Dacă putem remarcă o abordare pe alocuri similară și în unele din țările Occidentului, gestiunea efectivă a aparatului administrativ ne invită să distingem net statul occidental de cel "oriental". Nu mă opresc însă asupra atitudinii față de solicitant a funcționarului "oriental", prea stridentă pentru a mai necesita comentarii, voi insista în schimb asupra imaginii sociale a poziției acestuia.

Deja în 1822, Ionică Tăutu cerea, în proiectul lui de constituție, o reformă a aparatului administrativ prin care "dregătorul feudal" să se transforme, cu tot cu mentalitate, într-un "funcționar modern", provocând astfel și o transformare de imagine în urma căreia cetățeanul să nu mai "socotească", așa ca pînă atunci, "slujba ca o treabă de chiverniseală". În același loc, el se plîngea că "lunga funcționare nefirească a cîrmuirii a avut repercusiuni și asupra psihologiei oamenilor"²³. Constantin Crețulescu (*Trecutul și era nouă*) confirmă și el, la 1860, că serviciul public devine cea mai avantajoasă profe-

siune și "tot românul" dorește să practice. Dar, încă de atunci, aceste considerații sunt însoțite de conștiință efectelor lor perverse: goana după o slujbă de birou în dauna unei activități productive este o cauză a modernizării lente, incomplete, iar lupta pentru funcție - afirmă același Crețulescu - duce în cele din urmă la degenerarea întregii societăți.

Nu mai e nevoie de nici o demonstrație: statul comunist era stăpînul absolut al vieții sociale, politice și economice. Pe lîngă *statusul* social deosebit, poziția în "ierarhia de partid și de stat" oferea un acces proporțional la resurse, fie că era vorba de resurse umane, materiale, financiare, de influență, de piețe, sau pur și simplu de informație. De aceea, după Decembrie 1989, miza centrală a luptelor politice a rămas statul, oamenii "cu trecere", cu influență efectivă, starurile mediatice fiind în continuare oamenii politici care sunt la putere, "înalții" funcționari publici și staff-ul de conducere al întreprinderilor de stat²⁴.

c) Propaganda și sistemul educativ comunist

Nu trebuie uitat că timp de patru decenii spațiul de comunicare socială de care vorbea V. Tismăneanu era "cucerit" și el de propaganda comunistă. Canalele de comunicare erau deja "semantizate" (nu se puteau folosi decât ca purtătoare ale unui anumit tip de mesaj), cei care le foloseau nu o făceau ca agenți liberi, ci sub un triplu control: al "stăpînilor" mijloacelor de comunicare, al codului semantic, dar și al "tiraniei" formei (vocabularul și sintagmele "de lemn"). O comunicare "neutra" ideologic, necodată, nu era complet absentă, dar, de regulă, era restrînsă la un public specializat și,

oricum, rămînea întotdeauna susceptibilă de o interpretare propagandistică mai subtilă.

Tipăritura de carte, distribuția de filme, bibliotecile erau bine filtrate. Învățămîntul pre-universitar era curățat de potențial subversiv zona umanistă: deprinderile critice, recunoașterea valorilor, aprecierile etice pe care arta, literatura, gîndirea filozofică sau socială (în special din spațiul universalului) le puteau induce ar fi subminat nu numai construcția "omului nou", robotizat și lipsit de orizont valoric, dar ar fi pus în pericol chiar naționalismul de sistem care infuză inconștient un sistem de valori arhaice, "rurale".

Concluzia este evidentă: individual nu trăia într-un mediu informațional "natural", "spontan", cu o abundență de informații din care el să poată selecta, în funcție de interes, pe acelea care îi pot maximiza strategiile și garanta predicțiile. Acest mediu era sufocat și înlocuit cu un bombardament propagandistic, monocord, dar eficient, centrat pe reușitele istorice (bene selectate) ale trecutului, continue de "gloriosul" prezent, cu "realizările" economice și sociale, cu "geniile" naționale de tot felul. În privința impactului dezastroz asupra societății (civile), formulările lui Françoise Thom rămîn extrem de pertinente. "Ca și planificarea, limba de lemn nu poate împiedica integral existența unei societăți, dar ea forțează această societate să trăiască încetinit, să vegeteze în forme extrem de primitive... fiecare efort rămîne izolat și ansamblul societății rămîne plonjat în marasm deoarece comunicarea gîndurilor ca și a bunurilor este blocată... Societatea civilă este împiedicată în permanență de absența unei limbi adecvate: limba naturală care supraviețuiește cel puțin în

sfera privată nu ajunge pentru a asigura ansamblul relațiilor care urzesc o societate civilă."²⁵

B. Cauze endogene

Stereotipuri mentale și comportamentale la populația "masă"

Dacă 1995 nu este în nici un caz anul în care tranzitia a luat sfîrșit, așa cum declară ritos unul din cei mai influenți oameni politici actuali, el pare, în schimb, că este anul în care am început să vedem mai lîmpede natura și specificul realităților românești. În spațiul gîndirii sociale și politice (care ne preocupă aici), începe să-și facă loc o "politografie" autohtonă care depășește obișnuita abordare jurnalistică și care ne oferă deja schița "paradigmei" românești. "Cîștiugul", major al noilor lecturi este că această paradigmă are o vigoare mai mult decît seculară, iar deceniile comuniste n-au făcut decît s-o acutizeze și să-i adauge noi probleme. Vom reveni la "arhaismul" societății românești, nu insistăm aici asupra eternei "modernizări necesare" sau asupra contextului geo-politic, am amintit deja de "etatizarea" societății românești, așa că ne vom lăua răgazul acum să conturăm ceea ce cu un termen destul de încăpător putem numi "mentalități", adică acele atitudini mentale care stau la baza unui comportament suficient de generalizat ca să putem vorbi de el la scară unei întregi societăți.²⁶

Adrian Marjino, Stelian Tănase, Horia Patapievici, Alina Mungiu sunt cei care au inițiat și aprofundat o cercetare a "profundimilor" societății românești actuale, privind dincolo de perioada comunistă. Așa cum am mai spus, baza descrierii de mai jos va fi "descrierea

"cliničă" a Alinei Mungiu din ultima sa carte; o preferăm pentru că este la rîndul ei produsul unor cercetări diferite de mai mică întindere (Pavel Câmpeanu, Ioan Mihăilescu, Mihai Botez, Petre Datculescu) și datorită caracterului ei sistematic, adevarat descrierii sintetice pe care o intenționează.

O primă observație-concluzie (ce trebuie luată cu toată rezerva necesară²⁷) este că suntem în prezența a "două Români"²⁸: una majoritară (estimată la ceva mai mult de 50%), rurală, dacă nu în habitat, cel puțin în mentalitate, pe care am sugerat-o mai sus și cu caracteristicile de masă pe care le vom descrie mai jos, și una minoritară cu o "educație superioară" și "un orizont mai larg", îndreptată către valorile Occidentului, deci "un segment avizat și activ". Aparent, problema nu constă în ruptura între cele două "framente", între modul complet diferit de percepție a relațiilor sociale și a lumii în general, ci în raportul "nefavorabil" de forțe între "acestă minoritate și restul populației"²⁹. De aceea, descrierea care urmează se va referi în special la tipul de populație majoritar, ea "nefiind caracteristică pentru întregul popor român"³⁰, deși cercetări cu rezultate asemănătoare³¹ nu încă facă o asemenea distincție, la urma urmelor decisivă.

a) Paternalismul. Autoritarismul.

Așa cum am mai spus, încă din ianuarie 1990, editorialul primului număr al revistei 22 indică una din problemele majore lăsate de Ceaușescu posterității sale imediate: "mentalitatea bolnavicioasă", identificată în primul rînd într-o atitudine slugarnică, paternalistă: "a te supune, a slugări, a cere mereu acordul cuiva, a ceri un loc sub soare..." În 1995,

Alina Mungiu susține că, și după cinci ani, pentru români, "societatea ideală rămîne... una paternalistă"³². Transpusă în planul culturii politice, nevoia de tată ia forma unui complex de valori și de atitudini reunită în general sub denumirea de autoritarism. "Tatăl" nu este decât un lider puternic, autoritar, gata să-și asume rolul patern, în bună tradiție bizantină.³³ Dacă este discutabil că, într-un context asemănător celui postrevoluționar, Ceaușescu ar fi cîștigat alegerile, tipul lui de leadership ("exceptional"³⁴) s-a bucurat oricum de o apreciere "plebiscitară". "De un conducător ca el am avea nevoie și astăzi", susțineau, în 1992, 73% dintre cei ce răspundeau unei anchete de opinie IMAS.³⁵

În considerațiile de mai sus este vizibilă o opțiune fătășă pentru un regim nedemocratic, care s-a confirmat de altfel și în susținerea și chiar în încurajarea explicită a unor manifestări de tip autoritar ale instituțiilor statului. Ne referim, evident, la îndemnurile de dizolvare a demonaștiilor antigovernamentale, la simptomele aplauze cu care femeile bucureștiene încurajau milițiile minerești (la rîndul lor susținute și "impulsionate" de conducătorii de atunci), la apelurile de anihilare totală a opoziției politice sau a liderilor de opinie din rîndul intelectualității.³⁶

Etatismul este un alt sistem de valori care se suprapune parțial peste schema paternalistă³⁷, statul fiind nu numai "Dumnezeul totalitarismului comunist", ci, și cum am arătat mai sus, Dumnezeul întregii societăți românești de mai bine de un secol. "De la el pleacă binele și răul, dreptatea și nedreptatea, bunăstarea și privația unea."³⁸ Si, într-un mod mai concret, el "trebuie să asigure locuri de muncă, să se ocupe de îngrijirea

bolnavilor, să asigure un trai decent șomerilor, să micșoreze diferențele de venituri".³⁹

b) Pasivitatea. Respingerea solicitării și a conflictului.

Dacă tatăl-stat (recunoscut de un procentaj însemnat de populație în partidul care reușește să se identifice cu administrația) trebuie să se ocupe de toate chestiunile sociale care pot interveni în existența românușui, înseamnă că acestuia nu îi mai rămîne de făcut decât să-și gestioneze restrînsa sa (material și axiologic) sferă privată și să aștepte de la cei ce conduc semnele magnanimității lor.

Tot ceea ce pare să perturbe această relație armonioasă este instinctual abhorat. Nu mai e nici o îndoială că, într-un astfel de sistem de valori, pluripartismul și, mai general, orice formă de diversitate, nu numai că nu-și găsește locul, dar periclitează serios consonanța existentă între guvernările autoritare și guvernații obediienți. De aceea, disperarea autorității sau eclipsa ei, dezordinea imanentă manifestațiilor zgomotoase și relativului anarchism social și economic, apariția inegalităților sociale sunt tot atîtea surse de stres și tensiune interioară, nu atît pentru că interferează sau paralizează statul care nu-și mai poate îndeplini rolul paternalist, ci pentru că subminează chiar bazele pasivității și pune la îndoială profitul unei poziții de așteptare.⁴⁰ Pînă la urmă chiar și revoluția s-a dovedit o traumă pentru mulți, într-atît a tulburat acea inerție interioară care stă la baza pasivității și a unui întreg mod de viață. Revoluționarii n-ar fi fost decât niște "golani" care "nu știau ce fac" și era mult mai bine "dacă reformele le-ar fi făcut chiar Ceaușescu".⁴¹

Alina Mungiu identifică un întreg set de valori pasive: aspirația la liniște, evitarea stresului și a solicitărilor de orice fel (produse în special de conflicte și războaie), egalitarismul social (fobia diferențierii care poate subsuma și anti-intelectualismul), oboseala socială care o prelungesc pe cea fizică⁴², și cred că ar putea fi introdusă aici și lipsa încrederii în sine.

Sigur, dintr-o asemenea lectură derivă imediat "profundimea și consecvența populației față de sistemul de valori al regimului răsturnat", concluzia impunîndu-se parcă de la sine: "majoritatea românilor vor să trăiască mai departe în comunism"⁴³. Ceea ce înseamnă că invariantele psihologiei românești, descifrate deja de călători străini sau de atenți observatori români încă din secolul trecut (Drăghicescu printre alții) au rămas... invariante: românul e răbdător, victimă inocentă, fatalist, pasivist, nu "prea" revoluționar, lenes, credul, conformist, gata să se lase în grija unui puternic al zilei.⁴⁴

Pentru un psihiatru de talia lui Ion Vianu, aceste trăsături precum și consecințele comportamentale ale lor (precum agresivitatea) constituie "adevărate aspecte de patologie socială, care necesită o psihoterapie de masă".⁴⁵

c) Incapacitate de socializare și de participare. Parohialismul familial.

Pasivitatea și abandonul în grija statului presupun implicit că problemele de toate tipurile care pot apărea în viața unor comunități cît de mici cad în responsabilitatea administrației centrale. De altfel, s-a constatat statistic că participarea la rezolvarea directă a problemelor comunităților este extrem de redusă.⁴⁶ Iar

contactele cu oamenii politici, participarea la întruniri sau activități politice sunt la fel de neînsemnate. Așa cum am mai spus, politica apare de multe ori ca o excrescență nedorită și inutilă a vieții sociale; ea rămâne oricum o "știință a inițiaților", domeniul "lor". Nici nu poate fi vorba de ideea modernă (și în același timp atât de veche) că "politica este o știință a permanentei vieții în comun".⁴⁷

O reticență față de instituțiile sociale și politice, o lipsă de încredere în temeiurile funcționalității lor a fost semnalată de majoritatea sondajelor de opinie.⁴⁸ "Organizațiile sunt prea abstractive pentru înțelegerea electoratului, (acesta) așteptând totul de la puținii oameni de la vîrf pe care îi cunoaște prin intermediul televiziunii."⁴⁹ Singurele structuri intermediare în care un individ își pune încrederea (pentru informare, sprijin etc.), spațiile sociale la care participă în mod direct, sunt așa numitele grupuri primare, *face-to-face*⁵⁰: familia, rudele, prietenii, cunoștințele. Sigur, aceste grupuri stau la originea socializării "veritabile" și chiar a societății civile, dar, în cazul românilor, ele nu sunt depășite. Familia și prietenii nu pot merge prea departe în organizarea unei activități cu eficiență socială și chiar politică. Complexitatea societății moderne necesită o bază instituțională oarecum obiectivă și impersonală în care nu e nevoie ca participanții să se cunoască, ci doar să se coordoneze eficient pentru a-și atinge scopul comun.⁵¹ Dar pentru asta este nevoie de o încredere mai extinsă în oameni și de o relaționare cu aceștia pe baze raționale.

d) Gîndirea "magică"

Am văzut că organizarea supra-familială necesită pe lîngă o bună doză

de încredere, și o rationalitate în definirea intereselor, a scopurilor precise și a mijloacelor prin care un grup oarecare de indivizi crede că poate atinge respectivele scopuri cu costuri minime. Evident, asta înseamnă o evaluare a resurselor, a adevărării lor la realitate, o bună cunoaștere (specializată și nespecializată) a mediului, a surselor de incertitudine și a factorilor de risc. E nevoie, adică, de o gîndire riguroasă (chiar științifică acolo unde e cazul), dar deschisă și flexibilă.

Dacă am putut vorbi de mentalitatea românilor cu o aproximatie nesupărată, în ceea ce privește gîndirea sau "gradul de maturizare" ne aflăm în fața a două categorii inaplicabile unei populații de milioane de indivizi. Apreciind anumite fenomene limitate în care un număr foarte mare de persoane a avut un răspuns intelectual similar, Alina Mungiu vorbește de "clacare", de "acte ratate", de "perplexitate psihologică" acolo unde un raționament elementar ar fi fost suficient (votul). Fenomenul "Caritas" îi impune autoarei caracterizări de tipul: "primitivism", "moștră de gîndire «magică»", "gîndire imatură".⁵² "Consolarea" că și unii lideri ai opoziției prezintă simptome similare nu schimbă fondul problemei.

Comunicarea în stereotipuri, neplăcerea cu care este receptată o discuție în contradictoriu și fără rezultat sigur, pseudo-cunoașterea (formularea unor opinii asupra unor lucruri despre care nu există știință) completează schița rapidă a multora dintre semenii noștri. Ea va fi și mai completă dacă adăugăm "deficitul de interioritate al omului mediu român"⁵³ la care vom reveni mai jos.

Orizontul închis al societății civile. Inapetență pentru democrație?

Radiografia societății românești pe care am prezentat-o mai sus anulează practic incertitudinile unui diagnostic în problematica societății civile. Ne aflăm în fața unei societăți pulverizate, spartă în grupuscule primare, lipsită de un spațiu civic de comunicare, dominată de un stat puternic care și-a arogat, pentru a le controla și modela, multe din atribuțiile "sociale" care revin, în alte țări, societății civile. Excesivitatea ponderii sociale a statului se va perpetua atât timp cât o lungă tradiție istorică și o reprezentare socială preponderent favorabilă îl "predestinează" către un rol central și în această perioadă de tranziție. Privind mai îndeaproape societatea, pe lîngă faptul că tradiționalismul ei preponderent nu o predispune la generarea spontană a instituțiilor societății civile, ea pare în plus foarte segmentată. În interiorul ei pare a se schița o ruptură între 1) un segment (nici el structurat sau omogen) de indivizi "avizați", cu un nivel de pregătire superior, cu poziții (intelectuale, civice) prooccidentale, manifestate și printr-o ostilitate (mai mult sau mai puțin ascunsă) față de monopolul statal asupra vieții sociale și economice, 2) pletora administrativă care "gestionează" statul și, deci, este interesată în prelungirea *status quo*-ului și 3) o populație majoritară în stare de relativă dependență (identificată în special în anumite categorii sociale: țărani, "proletariatul" semi-rural, pensionari) care nu susține neapărat modul de guvernare actual, dar ale cărei atitudini mentale și comportamentale sunt contrare celor strict indispensabile constituiri unor moduri de comportament și de socializare (printre care și societatea civilă) moderne.

Am vorbit mai sus de paternismul care induce în mare parte din populația românească nefasta stare de dependență cu alaiul ei de consecințe: evitarea asumării responsabilității, un pasivism și o inerție accentuate, depresie și o lipsă acută de încredere în posibilitățile proprii. Or, societatea civilă presupune, dimpotrivă, inițiativă, angajare și asumarea autonomiei (adică activism, dinamism și responsabilitate) și măcar încredere în eficiența acțiunii, dacă nu chiar optimism și o atitudine psihică pozitivă. Am remarcat reticența față de organizații, "apolitismul" generalizat și "incapacitatea patologică de colaborare"⁵⁴ la o populație care nu reușește să se integreze în organizații de interes comun, dezrădăcinată într-un fel sau altul și fără un statut social clar. Inutil să spunem că tocmai încrederea în posibilitatea de colaborare și în eficiența organizațiilor face posibilă existența societății civile. Iar diversitatea unor categorii sociale-profesionale bine definite și preocuparea pentru treburile publice sunt printre trăsăturile fundamentale ale acesteia. Gradul redus de maturitate civică, o gîndire, în cel mai bun caz, primitivă și o dorință foarte răspîndită de evaziune completează măsura de incompatibilitate a trăsăturilor psiho-socioologice ale acestui segment de populație cu premizele favorabile și indispensabile (printre care o doză bună de pragmatism, realism și rationalitate) ale unei "bune" societăți civile, ale unei societăți, mai general, moderne.

Tabloul este copleșitor și el viziază, din păcate, nu numai realitatea

prezentă a acestui corpus al ordinii sociale și politice, ci și perspectivele dezvoltării lui viitoare în România. Mentalul unei populații majoritară și anumite practici sociale și politice înrădăcinate de mai multe decenii în viața socială românească au condus la o societate pulverizată, atomizată. Pentru Claude Karnoouh, într-o societate "anarhistă", în care *pattern-ul* "e bine la mine, dar să moară și capra vecinului" a devenit un mod de viață, este foarte dificil să construiești o societate civilă, pentru că aceasta presupune conștientizarea responsabilității colective.⁵⁵ Iar după Ken Jowitt, problema României ține de "un anume fel de privatizare, dar nu a economiei, ci a vieții sociale".⁵⁶ Există o certă "singurătate colectivistă" și un "egoism individualist care pare mai dezvoltat la români decât în oricare din țările vecine".⁵⁷ Toată această analiză ne conduce la concluzia că avem de a face cu o populație de oameni-masă, cu o masă amorfă de indivizi depersonalizați, fără statut, dar receptivi la semnalele autoritare.⁵⁸ Or masa nu este decât negativul, opusul perfect al unei societăți civile "democratice" în care dinamica asociativă angrenează diversitatea categoriilor sociale în urmărirea unor interese specifice, dar care se împletește în spațiul civic al existenței comunitare. Iată o colecție de observații care fac ca o societate civilă de tip occidental să apară ca o realitate improbabilă în România unui viitor imaginabil.

Dar drama nu se oprește aici. Aceleași analize indică fără dubii premise psihologice, practici și un sistem de valori incompatibile cu o viață socială democratică (deci nu numai cu un sistem politic și cu cadrul instituțional de acest tip). Aici este semnalul fragilității și al pericolului inconsistenței prelungite pentru un

"sistem democratic implantat într-o cultură ostilă"⁵⁹. Întrebarea s-a mai pus: este "poporul" român pregătit pentru democrație? I se potrivește această ordine politică? Deși lectura precedentă sugerează un răspuns negativ, e momentul să fim ceva mai circumspecti și să refuzăm determinismul implicit oricărui răspuns neechivoc. Nimic nu ne poate asigura că "doar o dictatură luminată e potrivită românilor"⁶⁰, că aceștia sunt într-un fel predestinați nu atât unui regim autoritar, cît persistenței într-un blocaj cultural care ar interzice majorității acestui popor accesul la valorile liberalismului și ale democrației.

Elitele. Rolul social al intelectualității

„Autoritarismul populist nu este definitiv compromis... Atracția spre mituri providențialist-salvatoare, în special în condiții de frustrare economică, nu poate fi contestată. Doar existența unor societăți civile solid implantate în conștiința publică și, înainte de toate, existența presei libere, a educației și participării civice prin asociații și inițiative informale pot modera aceste instințe gregare.”⁶¹ Sigur, Vladimir Tismaneanu are dreptate și teoretic totul pare foarte clar, dar nimeni nu ne spune cum se ajunge de la o stare publică "gregară" la una "civică". E clar că societatea civilă, pe de-o parte, și etatismul, populismul și naționalismul, pe de altă parte, sunt în război și nu pot coexista în formele lor eficiente, dar nici un analist care descoperă această "dialectică" nu poate face nimic. Și asta pentru că societatea civilă este o ordine spontană, cum ar zice Hayek, ea trebuie să apară din nevoile

efective ale societății ca o modalitate specifică de afirmare a vitalității sale, de manifestare a ei în spațiul pre-politic și chiar politic. Ea nu poate fi creată ca o organizație oarecare, căci apariția ei este exact contrariul unui constructivism social pe care l-ar presupune o astfel de organizație. Tot ceea ce poate face un analist este să descopere condițiile care îi pot stimula și facilita apariția. Și pentru că multe din aceste condiții țin de resortul responsabililor politici, și pentru că a devenit repede vizibil că, la noi în țară, aceștia nu numai că nu sunt interesați în stimularea societății civile, ci caută să-i pună piedici și să ignore în toate circumstanțele, speranțele s-au îndreptat rapid către "conștiința responsabilă a națiunii", intelectualii.

Ne-am ocupat pînă acum de "masa" populației românești. Din domeniul descrierilor de mai sus au fost explicit eliminate elitele. Între acestea am distins deja două categorii: elitele administrative (oamenii de "stat") și elitele "avizate" (intelectualitatea) în care am putea îngloba, cu aproximație, elitele economice și cele cultural-umaniste. Cele două categorii nu sunt disjuncte și nu este vorba de a le sustrage cu totul "descrierii clinice" de mai sus. Chiar dacă statutul lor social este ceva mai bine conturat, chiar dacă sunt într-o poziție de dominare sau de simplă autonomie, regăsim (în grade diferite) la o bună parte din aceste elite, stereotipuri mentale și comportamentale "nedemocratice". Faptul că au un acces sporit la anumite tipuri de resurse, că le pot vehicula într-un mod mai autonom, că au drept de inițiativă și de decizie nu înseamnă că valorile pe care le promovează sau comportamentul lor poate fi încadrat *a priori* în paradigma legalității, a democrației și a statului de drept.

Iată rațiunea pentru care ne vom feri să separăm brutal o masă ignorantă și obedientă de o elită educată, "prooccidentală, prodemocrație și economie de piață", "singura opinie publică veritabilă"⁶². Există, fără nici o îndoială, o intelectualitate "arhaică", hrănita cu sistemul de valori autoritar și o intelectualitate "modernă", cu ticuri occidentale, convinsă de necesitatea unei liberalizări și democratizări profunde a societății românești.

Reflectînd la poziția intelectualității (în special a celei "moderne") în contextul temei pe care am abordat-o aici, am putea deveni un pic mai optimiști. Mulți dintre exponenți ei au avut atitudini publice explicite (în discursuri, reacții, petiții și proteste, ca membri fondatori ai unor organizații, sau ca inițiatori de acțiuni culturale, civice etc.) care ne permit să considerăm că există un procent, poate nesemnificativ numeric, dar semnificativ ca importanță socială, de intelectuali purtători și emițători de valori "democratice". Mulți comentatori au văzut și încă mai văd în această minoritate elementul incitator și coagulant, oricum elementul de bază, al unei puternice societăți civile românești. Două ar fi modalitățile prin care activitatea lor ar provoca nașterea mult dorită.

Mai întîi, prin faptul că ei însiși vor constitui asociații și grupări de interes care vor îndeplini, măcar *in nuce*, rolul societății civile; apoi, prin acela că ei vor fi cei ce vor "lumina" partea imatură a populației pe care o vor pregăti nu numai pentru responsabilități civice, dar și pentru o participare activă la toate palierile vieții politice (de la votarea în deplină cunoștință de cauză, la inserarea în structuri de partid). Într-un cuvînt, părea, la un moment dat, că ei ar fi salvarea unei societăți civile incapabilă să se nască

singură, "mîntuitorii" unui neam închis astăzi timp în ignoranță și neputință, "conștiința treză" care va deștepta "adormitul" popor român. Ce se poate spune azi, la șase ani de la singurele momente de grație ale corpului social românesc?

Dacă în ceea ce privește primul punct, putem vorbi de o eboșă de societate civilă (rămîne de discutat consistența și eficacitatea ei), în cel de-al doilea rezultatele sunt incerte, oricum de o amplioare insuficientă pentru nevoile actuale de structurare socială. Voi insista însă asupra acestor eforturi și asupra limitelor lor pentru că, în viziunea multor observatori ai vieții sociale românești, "educarea" de către pumnul de intelectuali a "maselor mari" de oameni lipsiți de o educație civică și democratică, continuă să reprezinte, în contextul unei guvernări obstrucționiste, "cheia" unei tranzitii reușite.

Apostolatul intelectualilor

Soluția extra-politică la impasurile societății civile care s-a conturat destul de repede după Decembrie 1989 viza o încetare a ciclurilor autoreproductive ale grupurilor de intelectuali (informația circulată exclusiv în interiorul lor, dialogul închis) și o ieșire a lor spre receptorii mai puțin pretențioși, dar mai dificili, pregătiți de a face față unui dialog care excede de multe ori coordonatele clasice ale comunicării printr-o modelare adecvată a unui mesaj cu valențe civice și educationale. Am numit această ieșire "apostolat", nu numai cu un accent axiologic - inevitabil în actualele circumstanțe ale societății române - ci și cu o intenție tipologică, neutră deci, dar care indică precis tipul de demers care era avut în vedere.

Crearea, provocarea societății civile în zonele sociale mai puțin apte de a se constitui de la sine în grupuri de presiune și de apărare a unor drepturi și interese a fost văzută ca obiectivul major al acestei acțiuni. Iată, de exemplu, declarația de constituire a Grupului pentru Dialog Social. Grupul "aspără să reprezinte conștiința lucidă a acestei societăți care a fost umilită și destructurată", să contribuie "la regenerarea" ei. Este o "instanță de reflexie critică asupra problemelor fundamentale care frămîntă societatea civilă română... un club de dezbatere între intelectuali de diverse profesii... un laborator de soluții. Va organiza dezbateri deschise în rîndul diferitelor categorii sociale: studenți, muncitori, militari, intelectuali (sublinierile îmi aparțin)."⁶³

La mai puțin de un an, o altă grupare a intelectualilor, Alianța Civică, își revendica dreptul de a reprezenta "după model polonez sau cehoslovac, partea responsabilă și activă a societății noastre". Si ea, ca și GDS-ul, își dedica "elanul și mobilizarea" "plămădirii", "restaurării"(!) societății civile românești și realizării unei conștiințe civice de care românul este "absolut carent"⁶⁴.

În primele luni ale anului 1990, proiectul GDS prindea contur odată cu dialogurile organizate la sediul grupului și cu seria de numere tematice ale revistei grupului, 22. În numărul dedicat sindicatelor și muncitorilor, Ioan Mușlea exprima foarte clar nevoie, simțită acut atunci, ca intelectualii să coboare printre muncitori și țărani tocmai pentru a construi "adevărată societate civilă" ca alternativă la "atomizarea" și la "clivajele periculoase" care începuseră să se facă simțite. Nu întîmplător Polonia este iar luată ca exemplu, căci, acolo, "intelec-

tualii s-au încumetat să «coboare» în iadul producției".

"Rolul intelectualilor și mai cu seamă al GDS ar sta într-o apropiere și deschidere totală față de muncitori, într-un fel de acțiune de (ieșire în) întîmpinare. Este necesară o participare cu toată ființa. Dialogul "grupului" trebuie să devină cu adevărat *social*. Echipe de sociologi ar trebui să meargă în ateliere și uzine, să calce pragul locuințelor muncitorilor, să încearcă să afle, să cunoască adevărul, să găsească o cale spre sufletul lor, să le asculte păsurile. Un același *dialog*, o acneești deschidere le vedem și le simțim la fel de necesare, de arzătoare în cazul marilor absenți ai acestor zile: țărăni (subl. I.M.)"⁶⁵

În termeni surprinzători de apropiati, Claude Karnouh făcea același tip de pledoarie pentru cazul "societății civile din mediul rural". Trecuseră însă patru ani și critice, care nu lipseau în 1990 din articolul lui Mușlea, erau practic o constatare de eșec.

"Edificarea societății civile rurale din România este un proces laborios, în care intelectualii ar trebui să se implice, dar ei nu își asumă nici un rol în această întreprindere. Dacă intelectualii vor să devină un model în societatea românească, locul lor nu este în seminarii ci «în teren», pentru a influența crearea unor asociații, a unor forme țărănești de reunii. Există sociologi (din nou ei sănătății, n.m.): în institute, birouri, specializări în străinătate sau seminarii interne. Dar responsabilitatea socială este ca și inexistentă. Dacă vor să își asume un rol social este mai puțin importantă prezența lor în lumea largă sau doar în

universități. Problemele cotidiene ale oamenilor sănătății de multe ori minore, uneori par penibile, dar ajutăndu-i, să ar putea efectiv construi ceva. Pentru a deveni consilierul acestor oameni ar fi necesare rezistență, abnegație, tenacitate, dar impresia este că rezistența oamenilor care ar putea să-și asume responsabilități sociale este scăzută."⁶⁶

Eșecul impresionantei misiuni pe care și-o asumasă explicit intelectualii a devenit vizibil încă din 1990. Rolul lor "social" rămînea încă un deziderat, fie pentru că nu erau pregătiți sau dispuși să-i dea conținut, fie pentru că timidele lor încercări de dialog se dovedeau inadecvate și cu efect contrar, sporind practic distanța care-i separă de clasele "muncitore"⁶⁷.

Nu mai tîrziu de februarie 1990, Gabriel Liiceanu observa că "marea majoritate a populației nu are acces la orice tip de noțiuni" și că există o mare "incultură democratică". Deși "capacitatea de a ajunge la mințile căi mai multora este decisivă", la acel moment oamenii de cultură nu păreau pregătiți pentru "ieșirea în agora". Era preferată soluția, mai comodă ce-i drept, dar cu o eficiență educațională insignifiantă, a "dialogului" la televiziune.

"Cum să încerci să contracarezi această ruptură produsă artificial între intelectualitate și muncitorime? A o discuta în paginile unei reviste este suficient? Ce poți întreprinde mai departe? Să mergem în uzine? Căți oameni sănătății și în căte uzine se poate merge? Fără accesul la tribuna vizuală care este televiziunea nu se poate face mare lucru"⁶⁸

Invokearea televiziunii ca singură cale de acces la publicul "necultivat" sugera atât lipsa de disponibilitate pentru "teren", cît și refuzul efectiv al unei relații de dialog. Acestuia îi lăua locul un monolog în care cel ce știe tot își va turna cunoșterea sa despre democrație în pîlnia afundată în mintea celui care nu are habar de aşa ceva și care va fi dispus, cuminte, să-l urmărească pe "înțelept" pe ecranul televizorului.

După constituirea Alianței Civice, Alina Mungiu a criticat constant această neprofitabilă atitudine de superioritate și de refuz al asumării unui "rol social" dificil. Intelectualității române "nu pare să îi dea prin minte că o persoană care se angajează civic trebuie să meargă ea în întîmpinarea obsesiilor poporului și nu să aștepte să vină poporul român în întîmpinarea obsesiilor ei."⁶⁸ La sfîrșitul anului 1990, aceeași autoare consemna inadecvarea acțiunilor Alianței Civice la misiunea ei, "fondul limitat de idei" și lipsa de "fantezie politică" a liderilor acestei mișcări.⁶⁹

Dar ce se poate spune cinci ani mai tîrziu? În ceea ce privește Grupul pentru Dialog Social, reprezentanții acestuia refuză să-și asume eșecul "dialogului social" și să recunoască incapacitatea lor de a "ieși" din zona închisă a elitelor. O revistă, o bibliotecă și cîteva organizații non-guvernamentale de "monitorizare" a drepturilor omului sînt argumente palide pentru cei care vor să respingă acuza că GDS "nu s-a implicat mai mult în viața civică".⁷⁰ Trist este să constatăm că responsabile pentru faptul că GDS nu și-a îndeplinit "înalta" misiune auto-asumată să "viteza cu care s-au derulat evenimentele" și, eventual, "mareă massă" (sic!) care "nu-și cunoștea intelectualii și nu era încă pregătită pentru democrație". De fapt, și se recunoaște

chiar și în articolul apologetic din care am citat, grupul a abandonat angajarea socială directă pentru (necesara) activitate politică și pentru acțiuni în direcția societății (ceea ce nu este același lucru), cu efect diseminat, incert și greu măsurabil. Din instituție-fără a societății civile, Grupul pentru Dialog Social nu mai este astăzi decât un "club intelectual". El rămîne o "măsură a elitei românești" și pentru că reflectă cel mai bine idiosincrasiiile intelectualității noastre față de "dialogul social", incapacitatea ei de a părăsi discursul solilocic.

Alianța Civică avea toate șansele să împărtășească același destin, și ani buni prestația sa socială a fost extrem de modestă. Se pare că, de puțin timp, o necesară autocritică a pus caravana Alianței pe drumurile țării. Au avut loc dialoguri directe cu români din multe zone și sfere sociale, oamenii de frunte ai Alianței, spunea Ana Blandiana, "bătînd în fiecare sfîrșit de săptămînă satele și orașele, organizînd dialoguri cu țăranii".⁷¹ Nu avem datele necesare unei corecte aprecieri a consistenței acestor dialoguri, dar simplul fapt al existenței lor constituie un semn încurajator pentru ieșirea din maladia solipsismului intelectual.

Dacă eroismul intelectualilor a rămas mai mult o ficțiune și influența lor indirectă asupra societății civile aproape nulă, celealte soluții propuse nu s-au depărtat prea mult de paradigma mediatorilor sociali care ar avea menirea și datoria de a "ridica" o populație pasivă civic și neperformantă intelectual la un nivel satisfăcător de educație.⁷² Iată-ne în plină epocă a Luminilor, încrezători în puterea absolută a rațiunii și în forța de convincere a discursului intelectualilor. Sîntem însă la sfîrșit de secol douăzeci, secolul dictaturilor, al Gulagului, al ideologiilor și al manipulatorilor, în secolul

"revoltei maselor" și al regimurilor autoritare instaurate prin mecanisme democratice. Mai putem fi atât de naivi încît să credem că-l putem convinge, cu argumente logice și bine alese, de adevărul nostru pe cel ce ne urăște și crede fanatic în adevărul lui, și astă într-o perioadă (și într-o țară) în care războiul propagandistic este total, neîntrerupt și necruțător.⁷³ Oricum ar sta lucrurile, e clar că doar o împrospătare valorică, un plus de cunoștințe și un alt set de dispoziții (psihice, intelectuale și sociale) ale majorității populației vor putea da o altă viață existenței sociale și instituțiilor democrației. Cum se ajunge la ele? Aici este marea dilemă, și trebuie să fim conștienți că, oricît de mari ar fi fost eforturile intelectualilor, eficiența acțiunii lor ar fi rămas, în contextul ultimilor ani, redusă. Așa cum spuneam la început, soluția depășește orice inițiativă construcțivistă și ea ține de o suita de împrejurări (reformă politică și economică, contact cît mai liber și mai deschis cu valorile occidentale, schimb și dialog social mai susținute etc.) a căror conjuncție apropiată pare că ține mai mult de voința divină. Un gînd al lui Ion Vianu va încheia aceste considerații, părîndu-mi-se edicator pentru ceea ce are de făcut fiecare dintre noi: "Poate că nu se poate face nimic, dar libertatea este tocmai să crezi că poți să faci ceva și să procedezi conform datoriei tale pînă la capăt".⁷⁴

Ce ascunde de fapt impasul societății civile?

O lectură superficială și defecuoasă a conceptului nostru poate foarte ușor deriva într-un holism în care societatea civilă apare ca o entitate

globală și unitară care trebuie făcută să existe pentru a se opune unei alte entități, în general monstruoasă și gata să cadă în arbitrar și autoritarism, care este statul.

Nici o abordare nu poate fi însă relevantă decât dacă pleacă de la individ. O autentică societate civilă este, sigur, formată din felurite organizații și asociații, dar ceea ce le dă nerv sînt indivizii care împărtășesc anumite valori, au anumite interese și drepturi, și se hotărăsc să se alăture unui altora pentru a face mai vizibilă și mai eficientă poziția lor în dialog cu alți parteneri sociali (și în special cu instituțiile statului). Dacă privim atent, individul "societății civile" are o proiecție conștientă și rațională a drepturilor și a obligațiilor sale, a locului său legitim în ansamblul social, are un proiect de dezvoltare personală (materială sau/și spirituală) configurat după scopuri, valori sau idealuri, la cărui împlinire are dreptul să aspire, în limitele normativității sociale (pozitive) și a respectului celorlalți agenți cu proiecții și proiecte similare.

Or, multe analize și observații empirice lasă să se vadă, în interiorul populației-masă românești, un individ îngheșuit într-o sferă de valori extrem de strîmtă. Modelul de viață, interesele personale, ambițiile acestui român, din păcate destul de generic, sînt sărace, primitive și părăsesc greu sfera materialului imediat, a subzistenței sociale (o slujbă care să-i asigure necesitățile stricte - hrană, îmbrăcăminte, adăpost - plus acele elemente care definesc standardul social minim: mobilă, aparatele electronice uzuale, eventual mașină). Mulțumirea cu puțin a românilor a devenit demult un loc comun al psihologiei sociale românești, iar limitarea orizontului de viață la o strictă sferă de subzistență se descifrează ușor în diversele aprecieri ale tranzitiei. Foarte puține sînt,

în această perioadă, aspirațiile de o natură mai puțin materială⁷⁵, iar nostalgia pentru vremurile lui Ceaușescu e legată în primul rând de "idealele" condiții de viață de atunci.⁷⁶ până acolo încât o mare parte a populației ar fi acceptat comunismul dacă acesta nu ar fi atentat excesiv la această sferă de subzistență, preferind ca Revoluția să nu fi avut loc, iar reformele să fi fost făcute de Ceaușescu însuși⁷⁷.

Putem înțelege acum ușor de ce, pentru masa care trăiește mental în acest mediu "de subzistență", libertățile spirituale și civile nu numai că nu au nici un folos, dar nu au nici vreo semnificație care să le facă demne de o considerare pozitivă, pur teoretică. Lipsa unui proiect existențial care să depășească biologicul și standardul social anulează rostul oricarei libertăți. Căci libertatea nu este o valoare în sine, ea este o valoare instrumentală care permite fiecărui să-și realizeze proiectul și să urmărească alte valori, acestea finale, determinante pentru sensul unei existențe. Or, dacă individul nu are aceste repere valorice esențiale, dacă se mulțumește cu puținul unei existențe primare, lăsându-se mereu în voia vremurilor și a circumstanțelor decise de alții, libertatea, nu numai că "nu servește la nimic", dar ea devine o "povară"⁷⁸. Și ajungem astfel la "filozofia" aceluia care se abandonează ușor, chiar cu ușurare, atitudinilor paternaliste și care preferă anarhiei de azi, "securitatea din timpul lui Ceaușescu". Ce sens să mai aibă, în această "filozofie", noțiunea de conștiință civică sau de drepturi ale omului?⁷⁹ Cum să existe un interes pentru justiție sau moralitate, pentru afirmarea adevărului - tot atâta caracteristici ale spațiului civic?

Atunci cînd nici timpul liber și nici noțiunea de hobby nu mai au nici un conținut, imaginea schițată pînă acum se

precizează. Nu mai e vorba de o simplă lipsă de personalitate, ci de un adevărat "deficit de interioritate"⁸⁰, de o goliciune interioară, de o viață lipsită de conținut uman. E inutil, cred eu, ca la sfîrșitul acestui parcurs descriptiv să mai invocăm lumea lui Caragiale, sau prestațiile televizate ale omului de rînd (dar nu numai) la "Mitică" al lui Viorel Gaiță. Nici filmele, nici ziarele (singurele lumi imaginare în care trăiește) nu îl ajută pe acest om să își "autonomizeze gîndirea și existența socială". Recunoașterea ignoranței este, de la Socrate deja, primul pas către înțelepciune, or, omul nostru insistă să-și dea cu părerea și despre lucruri absurde sau despre care nu știe nimic. Puțină fudulie și multă ipocrizie încearcă să ascundă goliciunea îndărătul unei fațade pregătită din timp pentru ieșirea în public. Trăim într-o lume de păiațe? România rămîne oricum o "civilizație extrovertită" în care visul prea multora "nu este să devină ceva, ci să treacă drept ceea ce nu sînt"⁸¹. Abia acum problema societății civile românești se înfățișează în toată amploarea ei: lumea lui Caragiale trebuie să devină mai întîi umană ca să se poată transforma vreodată într-o serioasă și viabilă ordine socială.

În loc de încheiere: de ce a eşuat revoluția "libertății"?

R evoluția română a fost adeseori alăturată Revoluției franceze. Cel puțin dintr-o perspectivă, din păcate una esențială, cele două ridicări "populare" nu pot sta alături. Alina Mungiu susține că majoritatea conservatoare care a petrecut momentele revoluționare la televizor putea continua să trăiască încă

mulți ani sub Ceaușescu. N-aș merge să de departe tocmai pentru că, în ultimii ani ai regimului, însăși sfera de subzistență fusese serios afectată. Dar asta are mai puțină importanță. Ceea ce contează decisiv este că Revoluția franceză venea (într-un context economic și social propice) după o îndelungată vehiculare a unor valori civice și liberale (promovate de proiectele enciclopediștilor și de exigențele dreptului natural) într-un corp social mai autonom, dar poate la fel de "nepregătit" pentru un alt tip de existență socială. Revoluția română a fost complexă și ambiguă. Nu sînt un specialist al acestei perioade, dar probabil că nu greșesc prea mult dacă presupun că ea era o revoltă și a "pînii" și a "libertății", poate a unei libertăți cețoase care semăna mai mult cu o eliberare de lanțuri decît cu o îndrepărtare către ceva anume. Oricum ar fi, dacă la nivelul "pînii" revoluția a găsit suportul popular indispensabil succesului unei revoluții, la nivelul "libertății", Revoluția română a eşuat.

Cuvintele sunt grave, dar există două rațiuni care justifică această apreciere. Cu nici un chip nu se poate spune că ultimii ani ai lui Ceaușescu ar fi fost cadrul unei revoluții "în creiere" pentru majoritatea populației românești, al unui aflux de valori, dacă nu liberale, măcar "normale". Dacă e ceva de luat în considerare în acest punct, aceștia sunt "decreții". Numeroși, puțin îndoctrinați, beneficiind de un învățămînt ceva mai liberal și de dinamismul muzicii rock anglo-saxone, ei exercitau o presiune asupra structurii forței de muncă. Probabil că ei au fost primii pe străzi în zilele din Decembrie 1989, probabil că, metaforizînd un pic, revoluția le aparține.

Al doilea considerent este evoluția ulterioară. Prelungită în manifestațiile din Timișoara (Proclamația) și din Piața Universității din București, revoluția cîștigase de partea ei o bună parte a intelectualității culturale urbane. În schimb, ea deslușea în acele zile "chipul" milioanelor de oameni care o abhorau, care n-o făcuseră și care, poate, nici n-o doriseră. Puterea nu era decît "emanată" acelei populații care "tolerase" revoluția, care nu voia să gîndească (ci, doar aparent, "să muncească") și care nu avea ce face cu libertatea atât de mult clamată. Se vedea de fapt atunci că dictatura nu fusese numai a unui om, ci a unei majorități care o recunoscuse și care o legitimase într-un anumit fel. Iar aspirațiile acestei majorități, ale "maselor tărănești", ale "noilor clase de mijloc, urbanizate sau nu, ale comunismului românesc", "nu se potrivesc deloc cu cele ale intelectualității"⁸² care, aş completa eu, sunt de un alt grad și de o altă orientare. De aici și viabilitatea concluziilor lui Huntington privind revoltele urbane care nu pot schimba sistemul decît cu aportul tărănimii, altfel schimbările rămîn locale, raportul de forțe (dacă mediul rural sprijină guvernul) putînd conduce la o marginalizare, dacă nu la o anihilare a opoziției urbane, de către o structură de putere care nu este decît prelungirea celei "răsturnate"⁸³. Iată de ce putem spune, cu destulă justificare, că "revoluția libertății" nu a reușit, ea fiind înăbușită de alianța oarecum naturală, între masa rurală (în sens larg) și "întruchiparea" ei politică. Iată, odată în plus, la ce a condus limitarea la nivelul sferei de subzistență a orizontului valoric a unei proporții majore de români.⁸⁴

NOTE

1. "What nevertheless makes the idea of civil society so attractive to so many social thinkers is its assumed synthesis of private and public «good» and of individual and social desiderata. The idea of civil society thus embodies for many an ethical ideal of the social order, one that, if not overcomes, at least harmonizes, the conflicting demands of individual interest and social good." (Adam B. Seligman, *The Idea of Civil Society*, The Free Press, 1992, p.x.)
2. Alexandr Zinoviev, într-un dialog cu Sorin Antohi inserat în numărul 20/1 iunie 1990 al revistei 22, pp. 8-9.
3. A treia fiind o tranziție "teritorială" (Steven Fish, "Russia's Fourth Transition", în *Journal of Democracy*, vol. 5, July 1994, pp.31-42)
4. Călin Anastasiu, "Societatea civilă și instituțiile politice", în *Sfera Politicii*, nr. 4, martie 1993.
5. Cartea Alinei Mungiu, *România după '89 - istoria unei neînțelegeri*, constituie o bună demonstrație a acestei ipoteze.
6. Larry Diamond, "Toward Democratic Consolidation", în *Journal of Democracy*, vol. 5, July 1994, pp. 4-17.
7. *Ibid.*
8. Definiția standard luată de Ernest Gellner ca punct de plecare pentru analiza lui din *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*, Allen Lane, Penguin, 1994. A se vedea recenziea lui Marc F. Plattner din *Journal of Democracy*, vol.6, October 1995, pp.170-173.
9. Vladimir Tismăneanu, "Renașterea societății civile", recenzie la aceeași carte a lui Gellner în *Sfera Politicii*, nr. 31, septembrie 1995, pp. 57-58.
10. Ilya Harik, "Pluralism in the Arab World", în *Journal of Democracy*, vol. 5, July 1994, pp. 43-56.
11. Larry Diamond, *ibid.*; Alina Mungiu, *op. cit.*, p.117: "În România nu a existat niciodată tradiția asociațiilor de voluntari sau cetățenești. La țară nu a existat și nu există nici astăzi o formă de asociere civică."
12. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.10, invocându-i pe Huntington și pe Steven Fischer-Galați.
13. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.120.

14. Vladimir Trebici, "Eu cred că veșnicia s-a născut la sat", în 22, nr.10 din 23 martie 1990.
15. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.103.
16. *Ibid.*
17. "La sate nu vor mai fi țărani", interviu cu prof. univ. dr. docent Mihai Pop de Dan Pavel, în 22, nr.10 din 23 martie 1990.
18. "Ar trebui reconstruite elitele rurale", interviu cu Claude Karnoouh, în *Sfera Politicii* nr. 15, martie 1994.
19. Claude Karnoouh, *România - tipologie și mentalități*, Humanitas, 1994, p.41.
20. *Ibid.*, p.25.
21. Alexandru Duțu, "Identitate națională și construcție politică", în *Sfera Politicii* nr. 29-30, iulie-august 1995
22. *Ibid.*
23. Toate citatele din autorii secolului al XIX-lea sunt luate din Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Jon Dumitru-Verlag, München 1987.
24. E interesant de văzut ce alte "poziții" sociale exercită o puternică magnetizare asupra oamenilor în general. O observație rapidă arată că sănătatea destul de puține. Actorii (care și-au mai pierdut din impactul social-mediatice, și deci și din benigna invidie populară, datorită concurenței acerbe cu televiziunile și cu piața de filme străine, datorită și condițiilor de viață precare în care sănătatea este actuala guvernare în încercarea anihilării lor simbolice și stăndu-se potențialul critic al acestei categorii de artiști), sportivi și, în special, fotbalistii (numai că în cazul lor eficiență și valoarea sănătatea este determinante pentru accesul la poziție, ascensiunea și perpetua luptă pentru statutul cîștigat fiind; în plus, transparente, lucruri ce nu se pot spune despre activitatea oamenilor de stat de orice nivel; sportivi rămân deci o categorie greu accesibilă, atitudinea guvernărilor în acest caz fiind de "curtare"), elita financiară și comercială (întrucât aceștia provin în cea mai mare parte - din poziții cheie în stat, ei au fost și rămân grefați pe uriașul circuit de influență, decizie și informație patronat de stat).
25. Françoise Thom, *Limba de lemn*, Humanitas, 1993, p.141.

26. Pentru problemele pe care le pune termenul de "menținere", despre fluctuațiile lui semantice de-a lungul ultimelor decenii și modul în care "arbitrează" între colectiv și singular, vezi Alain Boureau, "Propositions pour une histoire restreinte des mentalités", în *Annales ESC*, noiembrie-decembrie 1989, nr. 6, pp. 1497-1504. Tot aici, o interesantă definiție "restrânsă" a mentalității.
27. Pentru o survolare a diversității și eterogeneității lumii rurale românești a se vedea interviul dat de Mihai Pop revistei 22 din care am mai citat. Cîte de "avizat" și de "activ" este segmentul de populație pro-occidental, vom vedea mai jos.
28. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.107, Adrian Marino, "Cele două Români", în *Sfera Politicii*, nr. 31, septembrie 1995, pp.2-5.
29. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.108.
30. *Ibid.*
31. Vezi Ioan Mihăilescu, "Stereotipuri mentale și atitudinale în România posttotalitară", în *Sfera Politicii*, nr.7, iunie-iulie 1993.
32. Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 142.
33. *Ibid.*, pp.144-145.
34. *Ibid.*, p.139.
35. *Ibid.*, p.140.
36. *Ibid.*, p.158.
37. Pentru șinele categorii, "statul dinainte era Ceaușescu, acum este domnul Iliescu"; vezi Alina Mungiu, *op. cit.*, p.141.
38. *Ibid.*, p. 140.
39. Ioan Mihăilescu, "Stereotipuri mentale și atitudinale în România posttotalitară", în *Sfera Politicii*, nr.7, iunie-iulie 1993.
40. *Ibid.* și Alina Mungiu, *op. cit.*, p.122.
41. *Ibid.*, p.132.
42. *Ibid.*, pp.152-155.
43. *Ibid.*, p.8, p.141.
44. *Ibid.*, pp.131-132.
45. "Terapia colectivismului", dialog cu dr. Ion Vianu, 22, nr. 22 din 15 iunie 1990.
46. Ioan Mihăilescu, "Stereotipuri mentale și atitudinale în România posttotalitară", în *Sfera Politicii*, nr.7, iunie-iulie 1993.
47. Alexandru Duțu, "Identitate națională și construcție politică", în *Sfera Politicii* nr. 29-30, iulie-august 1995.
48. Vezi Ioan Mihăilescu, *op. cit.*, și Alina Mungiu, *op. cit.*, p.115.
49. *Ibid.* p.146
50. Richard Rose, "Postcommunism and the Problem of Trust", în *Journal of Democracy*, Vol.5, July 1994, p.18.
51. *Ibid.*
52. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.169-171.
53. *Ibid.*, p.134.
54. *Ibid.*, p.281.
55. "Ar trebui reconstruite elitele rurale", interviu cu Claude Karnoouh, în *Sfera Politicii* nr. 15, martie 1994.
56. Ken Jowitt, într-un interviu la Radio Vocea Americii din 26 septembrie 1995.
57. David Kideckel, *The Solitude of Collectivism*, Cornell University Press, 1993; Alina Mungiu, *op. cit.*, p.281.
58. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.283.
59. Vezi citatul din paragraful 2 și nota 10.
60. Vezi considerațiile Alinei Mungiu, *op.cit.*, p.11.
61. Vladimir Tismăneanu citindu-l pe Ernest Gellner în recenzie pe care o face cărtii acestuia, *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*, New York, London, Viking Penguin, 1994 în *Sfera Politicii*, nr. 31, septembrie 1995.
62. Așa cum face Alina Mungiu, *op. cit.*, p.107.
63. Declarația de constituire a GDS în 22, nr.1, 20 ianuarie 1990.
64. Vezi grupajul de articole de intenție "Restaurarea societății civile", publicat în 22 imediat după constituirea Alianței Civice, nr. 44 din 16 noiembrie 1990.
65. Ioan Mușlea, "Muncitorii și intelectualii", în 22, nr. 8, 9 martie 1990. Nu altceva sugera Gabriel Liiceanu atunci când aprecia favorabil remarcă unui student de la Arhitectură care, într-o întâlnire cu membrii GDS, a spus: "ar trebui să mergem în fabrici și să muncim cu muncitorii, chiar cu riscul de a mîncă bătaie". "Între chilie și agora", interviu cu G.Liiceanu realizat de D.Pavel, în 22, nr.6 din 23 februarie 1990.
66. "Ar trebui reconstruite elitele rurale" -interviu cu Claude Karnoouh realizat de Daniela Proinov, în *Sfera Politicii* nr. 15, martie 1994. Întregul interviu denotă o atenție cunoștere a lumii satului românesc și a nevoilor sale. O tematică similară, societatea civilă rurală în România postcomunistă, este abordată și de David A. Kideckel, "Populația rurală și autoritatea în noua Românie", în *Sfera Politicii*, nr.5, aprilie 1993.
67. "Între chilie și agora", interviu cu G.Liiceanu realizat de D.Pavel, în 22, nr.6 din 23 februarie 1990.
68. "Nevoie de concret", nr.45 din 23 noiembrie 1990.

69. "Eșecul unor lideri", nr.50 din 28 decembrie 1990.
70. Magda Cârneci, "GDS-o măsură a elitei românești", la cinci ani de la constituirea GDS, în 22, nr.1, 4 ianuarie1995.
71. Ana Blandiana, 22, nr. 23 din 1995.
72. Ioan Mihăilescu, "Stereotipuri mentale și atitudinale în România posttotalitară", în *Sfera Politicii*, nr.7, iunie-iulie 1993: "Fără a ne lăsa iluzionați de un iluminism facil, putem totuși afirma că acest cerc vicios (depășirea stereotipurilor este posibilă doar prin funcționarea eficientă a mecanismelor economice și democratice care este, la rîndul ei, condiționată de o nouă mentalitate) poate fi spart prin creșterea nivelului educațional, prin creșterea nivelului de cultură democratică în paralel cu introducerea unor reforme radicale." Victor Neumann, "Psihism individual și mediu social", în *Sfera Politicii*, nr. 29-30, iulie-august 1995: "Problema numărul unu este a educației civice, formarea individului în general și nu doar a aceluia performant."
73. Vezi carteia Alinei Mungiu, *Români după '89 - istoria unei neînțelegeri*.
74. "Terapia colectivismului", dialog cu dr. Ion Vianu, în 22, nr. 22 din 15 iunie 1990.
75. Alina Mungiu, *op. cit.*, p.153.
76. *Ibid.*, p.126.
77. *Ibid.*, pp.157, 132.
78. *Ibid.*, pp.125, 164.
79. *Ibid.*, p.118.
80. *Ibid.*, p.134.
81. *Ibid.*, p.136.
82. Claude Karnoouh, *Români - tipologie și mentalități*, Humanitas, 1994, p.138.
83. Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London, Yale University Press, 1968, pp. 77, 292, citat și de Alina Mungiu, *op. cit.*, p.163.
84. Pentru a nu complica prea mult analiza, am evitat deliberat orice referire la "valorile" inoculate prin propagandă și manipulare care au ajuns să formeze nucleul dimensiunii spirituale a existenței multor oameni.

Mircea Boari

Elitism maximal și mentalitate antidemocratică

Alina Mungiu, *Români după 1989. Istoria unei neînțelegeri*, ed. Humanitas, București, 1995.

Comentariile de față au fost inspirate de prima lucrare în format de carte pe care jurnalista Alina Mungiu, distinsă reprezentantă a vieții noastre publice, ne-o oferă cu titlu de analiză politologică. Întrucât opinioile care reies din materialul prezentat sunt identice cu cele care dau substanță a ceea ce, din obișnuință, numim "opozitia democratică", reprezentând de fapt o explicitare a lor într-o formă răspicată, "pozitivă", am considerat nimerite reflecțiile care urmează. Menirea lor este de a puncta într-o survolare rapidă cîteva din, vorba autoarei, "neînțelegerile" care par să marcheze discursul intelectual din România de după 1989.

Citim printre eufemismele descriptive presărate în text că teza autoarei este, pe scurt, cea a "prostiei poporului român". Pentru A. Mungiu, "poporul român" este un pacient, marele bolnav. *Metafora* nefiind nouă¹, autoarea vrea să ne-o demonstreze în litera sa: ea vrea să probeze cu mijloace "științifice" adevărul acestei stări de fapt. În ce scop? După cum învățăm din prefața volumului, "lucrarea... speră să arunce o punte peste

distanța dintre noi și ei"² - "ei", din cîte autoarea ne lasă să înțelegem chiar din titlu, fiind tocmai "poporul român"; sau, mai aproape de realitate, cei cu care aceasta a stat de vorbă, cei pe care domnia sa i-a "compătimit pentru singurătatea și ignoranța în care se află", care "îmi cereau mie ajutorul", care "cereau un sfat și un model comportamental". De faptul că "ei", "eșantionul", sînt însîși "români după 1989", autoarea încearcă să ne convingă prin elaborate explicații metodologice. Rămîne obscură identitatea acelor "noi".

Între "poporul" din definițiile istoriografiei comuniste ("expresia comunității de limbă, teritoriu și datini") și "poporul" ca imagine elaborată de conducătorii săi ocenziali, multitudinea interpretărilor sau a lecturilor posibile este infinită. Excesul de determinații care pot fi atribuite acestei noțiuni (construită în zona crepusculară a perceptiei noastre politice), combinată cu tăcerea pe care "poporul" o păstrează în genere asupra sieși, fac ca orice descriere empirică să apară corectă. "Brav" sau "ticălos", eroic sau laș, "bolnav" sau purtător al unui mesaj istoric încă neînțeles - iată cîteva din direcțiile pe care instrumentarea politică a acestei categorii le poate lua.

Fantomă sau ficțiune, demoni-

zarea „poporului român” a devenit o adevărată specializare în ultima vreme³, specializare care face casă bună (care „face sistem” am putea spune) cu cea opusă, a lăudătorilor lui neobosiți. Ceea ce deranjează este excesul și, mai apoi, sentimentul de sterilitate - această continuă vituperatie sofisticată reușește cu succes să țină locul unor analize de cultură politică autentice.

În anumite cazuri⁴, comentariul se cantonează în zona moralismului filozofic clasic. Înțîlnim aici o reflectare mediată prin oglinzi culturale multiple a „corpușui fantomă” al poporului, reflectare a cărei destinație nu se pretinde a fi imediat politică și ale cărei efecte critice benefice sănt incontestabile.

De asemenea, există tipuri de tachinare sub specie universală a moralității/spiritualității naționale care nu cad sub incidența judecății epistemologice desfășurate aici; este cazul, de pildă, al jurnalismului de situație a cărui valoare pedagogică este invers proporțională cu efemerul cauzositică: de pildă, „pastilele” lui N.C. Munteanu de la Radio Europa Liberă (un exemplu de titlu: „Ce mai fură români”, din 5 martie 1996). Ceea ce caracterizează acest tip de demers, spre deosebire de cel avut în vedere aici, este jocul liber al determinanților: în ridicoulul existenței contingente, fiecare se poate identifica. Dar nu însă și în ridicoulul sistematizat, îngroșat și ridicat la rangul de pozitivitate tare, cum se întâmplă în lucrarea discutată aici.

În acest caz, ceea ce ni se propune este o analiză „științifică” a prostiei poporului român. Căci, în ceea ce autoarea ne oferă, generalizările, „metodologia”, etc. la aceasta aspiră: la fundamentarea „științifică” a unor judecăți de valoare, a unor opțiuni axiologice care au, în fapt,

un caracter mai puțin categoric decât cel presupus de „științificitate” și, în final, la demonstrarea unei disjuncții totale și ireconciliabile între o minoritate (probata statistică) avertizată valoric și o majoritate, „populară” să-i spunem, stupidizată prin manipulare.

Specializarea în analiza prostiei, în particular în cea „științifică”, are avantajele ei. Căci schisma dintre „noi” și „ei” introduce insidios ierarhizarea. O ierarhizare forțată: adeptii analizei „științifice” a prostiei își forțează astfel delimitarea ca elită - o elită oarecum generică - dind conținut unui concept al elitei pe care l-am putea numi *maximalist*.

Una dintre trăsăturile specifice ale modernității este specializarea sferelor existenței și a practicii umane. Corespondență, excelențele sănt omologate sectorial, în funcție de competențe specifice, recunoscute în colectivități specializate, prin raportarea la grile sofisticate de performanță. Așadar, „elitele” răspund unui proces de limitare a competenței (această specializare se aplică chiar și „elitelor sistemică”, celor economice, politice și mediatică). Mai mult, apartenența la o anumită elită sectorială este condiționată de o serie de prestații care o justifică, o legitimează - însuși categoria de elită se autoprotejează astfel împotriva imposturii.

În cazul nostru însă, conceptului maximalist al elitei îi corespunde un concept minimalist al competenței specifice: aceasta nepuțind fi validată sectorial și în baza unor prestații obiectivabile, pretenția elitară îmbracă haine generice de împrumut. În unele cazuri⁵, haina de împrumut este cea soterologică, sapientială. În cazul demersului Alinei Mungiu, imposibilitatea unei fixări specifice se reflectă în esfertul „pozitiv”

de fixare - prin excludere - a obiectului: mentalitatea sau caracterul „poporului” român a cărui inferioritate (eufemisme abundă: „ceva misterios și irațional în comportamentul românilor”, „rudimentaritate”⁶, etc.) este demonstrată „științific”.

Știința despre inferioritate are precedente istorice binecunoscute: însă aici nu avem de-a face cu o știință a inferiorității de rasă, ci de una a inferiorității de clasă, sau de gabarit generic uman. Șovinismul contemporan de clasă cu care ne confruntă lucrarea Alinei Mungiu, lăudând forma elitismului, este doar reversul șovinismului de clasă având forma populismului cu care ne confruntau odinoară politicile comuniste și, astăzi, unele partide politice (precum PRM, PUNR sau PSM). De altfel, aşa cum voi arăta mai tîrziu, cele două șovinisme sănt sistemic legate - mai mult, au nevoie unul de celălalt pentru a-și construi poziția. Șovinismul antipopular este față pusă în lumină a unui aristocratism al imaginii de sine în criză de omologare socială; asemenei populismului, dar din motive diferite, el supralicitează categorii genetice, demografic-statistice, de „populație”, „popor” în detrimentul altora, mult mai potrivite unei analize „politologice”, precum cele de sferă publică, spațiu social, cetățean sau individ. Prin această decizie semantic-epistemică, demersul Alinei Mungiu semnalează afinități mai mult decât precare cu niște categorii democratice fundamentale. În fapt, aşa cum vom puncta mai tîrziu, analiza „științifică” a inferiorității „poporului” este pur și simplu rezultatul unei mentalități antidemocratice.

În analiza Alinei Mungiu avem de-a face cu un paroxism, cu o radicalizare a unui segment al intelectualității uma-

niste. Rămîne o sarcină analitică aparte delimitarea sectorială, instituțională și sociologică, a acestui segment. După cum o altă sarcină este analiza dezastrului politic al acestui segment, contribuția pe care el a adus-o la compromiterea pe termen lung a unor semnificații majore ai tranzitiei (cel de „democrație” în primul rînd) - în măsura în care acest grup are veleități politice (și în general le-a avut): de asemenea, a legăturilor cu o structură tradițională a distribuției puterii între cultură și politică ce a făcut istorie în România. Obliterarea glasului polimorf și specific al cetățeanului în spatele unei fantome epistemice („țăranul” sau „românul”, fie el glorificat sau înjurat) este specifică atât păsunășilor de odinoară sau mai noi, cât și elitismului profesat de A. Mungiu.

De fapt, în lumina remarcilor anterioare, acest „elitism” nu e nicidcum un elitism ca atare (sectorializat, profesional, etc.). Prin modul lui de construcție, prin faptul că își ia ca obiect o ficțiune generică, poporul, acesta nu este cîtuși de puțin elitism, ci un *populism inversat*. Obiectul elitismului șovin are un specific aparte: el nu este consubstanțial cu definiția elitei, ci opozitiv. De pildă: medicina se ocupă cu vindecarea oamenilor (cîmp de obiecte); din elita medicală fac parte cei care vindecă mai bine (definiția elitei). În cazul nostru, elita devine posibilă doar prin raportare negativă la obiectul care ajută la definirea ei: poporul. În fapt, „elita” în această accepție primește corporalitate doar prin *deprecierea* obiectului în raport cu care ea se definește. Nefiind o elită specifică, și urmărind îmbinarea maximalismului imaginii cu minimalismul competenței, această „elită” nu se poate defini altfel decât depreciativ în raport cu

o altă categorie. Și cu cît categoria în cauza este mai vagă, mai "fantomatică", cu cît ea, în virtutea ambiguității referențiale a categoriei, suportă mai multe descrieri empirice, cu astă mai larg devine spectrul de asocieri depreciative. *Deprecierea este esențială*, pentru că doar astfel excelența elitei dobîndește fondul contrastiv pe care se poate proiecta. Dacă populismul "direct" al unor C.V. Tudor sau A. Păunescu face ceea ce știm că face, populismul invers al Alinei Mungiu face... inversul: în loc să îmbrace ficțiunea poporului în haina laudei groase, o face cu cea a disprețului gros. În ambele cazuri, și aceasta le conferă afinitatea de structură de care am pomenit, esențială și necesară este grosimea - căci ea trebuie să acopere absența epistemică din interiorul construcției. "Poporul", prost sau genial, este *subterfugiul, artefactul categorial* necesar: însă nu pentru a-l "cunoaște" descriptiv, analitic sau emotiv - ci pentru a articula și consolida poziția celui care produce discursul asupra lui. Cu alte cuvinte, tipul de "elită" generică - cum am putea să-i spunem? - "civilizațională", "antropologică" propus de A. Mungiu nu are nimic prin care să-și obțină legitimare, nimic verificabil, testabil, vizibil, nici o expertiză specifică ce ar putea să acopere reclamarea acestui statut - decât diferența sa specifică față de o ficțiune axiologică. Superlativul valoric nu există decât în măsura în care un infern valoric este inventat.

Dar această deconstrucție improvizată nu este scopul unic al comentariului de față. El rămâne dator măcar cu o sugestie de reconstrucție teoretico-politică a spațiului public și a individului, pornind chiar de pe platforma "prostiei" sau a "înapoierii" propusă de A. Mungiu. Tema merită abordată cîtă vreme discursul intelectual de după 1989 ne-a

obișnuit într-atât cu ea. Din punct de vedere politic, "românul", indiferent dacă e văzut ca "prost" sau ca "genial", devine interesant tocmai prin prisma categoriilor publicității și responsabilității ca individ. El interesează politic doar în măsura în care prin opiniile, "mentalitatea" sau "spiritul" lui contribuie la configurarea unui spațiu public și a unei structuri a puterii - deci în măsura în care ceea ce crede el poate să devină element structural constitutiv al comunității politice largi. Cu alte cuvinte, nu *conținutul* gândurilor sale contează în primul rînd; ci forma lor de exprimare, *praxeologia* lor. Un exemplu va arăta direcția în care se mișcă acest argument: faptul că "românul prost" crede și acum că dl. Coposu era venit din Occident, este treaba lui. Dacă însă el asediază clădirea unui partid în baza acestei convingeri, atunci este treaba justiției. Iar faptul că justiția o permite sau nu, ține de critica analitică a formelor instituționale ale puterii, a formei sistemului politic, de modul de distribuție a puterii, etc. După cum analiza "minciunilor" puterii, a manipulării unor "conștiințe sărace" devine o analiză (preferabil empiric avertizată) a raționalității exercițiului puterii, a fundamentelor normativ-justificative ale acesteia, etc.

Ceea ce interesează în acest exemplu atât de cunoscut este ca legea să nu îngăduie ca astfel de acțiuni să treacă nesanctionate. Și nu imperativul "să nu existe nimeni care să gîndească astfel de absurdități". Întotdeauna vor exista astfel de opinii⁸ - dar această situație ține de caracterul *laical* unei ordini democratice, imperfecte și neomogene, și nu de cel *mesianic*- după care democrația înseamnă un fel de paradis moral, cognitiv etc., iar cetățenii respectă legea pentru că sunt un fel îngeri. Într-un cuvînt, *tine de existența*

și de natura contractului social.

Exemplul de mai sus vrea să arate că, în contextul unei ordini civile stabilite contractual, *prostia este o chestiune privată*. Indivizii sunt responsabili pentru acțiunile lor în măsura în care acestea interesează spațiul public - și nu pentru opiniile, credințele, "mentalitatea" sau "spiritul" lor. Din acest punct de vedere, analiza (științifică sau fenomenologică) a prostiei este fie 1) un transfer ilegitim al politicului în sfera privatului, fie 2) pur și simplu ne-politică - deci irelevantă politic.

Dacă prima situație (politizarea privatului) este o tendință specific totalitară și la constatarea suspendată ca atare, cea de-a doua merită discutată în mai mare detaliu. Asemenei majorității analizelor politice desfășurate cu mijloace improprii (în cazul de față psihologia), avem de-a face în cazul demersului Alinei Mungiu cu transformarea unor probleme ce țin de subiectivitate în probleme politice, în vreme ce problemele propriu-zise politice rămân neacoperite. Datorită inadecvării instrumentelor, se creează o falsă problematică a politicului prin definirea lui în funcție de instrumentele existente, în absența celor adecvate. Doar astfel este posibil ca "prostia", sau subdezvoltarea, sau... "clinicitatea" (!) să apară ca probleme politice. Falsificarea problemei politicului are mai multe consecințe - ruperea de social a "elitei" în cauză fiind doar una (eveniment la ale cărui etape am asistat începînd cu faimoasa cuvîntare a lui G. Liiceanu de la Arhitectură în februarie 1990, trecînd prin mineraiade și terminînd cu falimentul politic al tuturor

partidelor de extracție intelectualistă). Radicalizarea pomenită mai sus e alta.

Dacă problematica "prostiei" nu este una politică, cea a disprețului, a condescendenței, a aroganței cu scop politic este - și ea tine de problematica mai largă a unui pseudo-elitism anti-democratic. Ceea ce lipsește în discursul Alinei Mungiu este un set de premize *minimale*, de natură *formală*, care configurează și pre-determină configurația oricărei interacțiuni viitoare - de pildă, premiza că, în sferă publică, oamenii primesc recunoaștere, sau aceasta li se refuză, doar în termenii minimali ai unui contract fundamental în raport cu care ei sunt *egali*, și în afara căruia orice alte criterii sunt irelevante. Evident, unii pot să nu ne placă pentru opiniile noastre, pentru felul în care gîndim și vorbim, chiar pentru culoarea ochilor sau a pielii. Dar acestea sunt chestiuni personale, care țin de niște criterii subiectiv-expresive și nu politice - deci cetățenești. Transformarea lor în criterii de judecată *politică* reprezintă doar o formă de legiferare a bunului plac. Utilizarea (cu mai mult sau mai puțină inspirație) a aparatului științific în ideea de a confi valoare pozitivă idiosincraziilor personale nu ne sugerează decât dorința de a confi un grad sporit de greutate acestor idiosincrazi și un grad sporit de *autoritate* zonei sociale din care ele sunt emise și în care își găsesc ecou. În acest caz, construcția doamnei Mungiu nu face decât să aducă o confirmare apăsată unei intuiții mai vechi legate de caracterul funciarmente anti-democratic al elitelor intelectuale românești.

NOTE

1. Urmind discursului nicasian despre "maladiile spiritului", cel care ne-a familiarizat cu tema în cauză este G. Liiceanu.
2. *Op. cit.*, p. 6.
3. Fac parte din domeniul culturii publice intervențiile din iarna lui 1990 ale lui Silviu Brucan și Gabriel Liiceanu. Mai mult sau mai puțin implicate în rîndurile a ceea ce am putea numi "opozitia intelectuală", această tendință culturală este actualizată (și acutizată) de lucrări precum cea a Alinei Mungiu sau a lui
4. H.R. Patapievici (*Cerul văzut prin lentică*, Nemira, București, 1994).
5. Precum eseurile lui H.R. Patapievici deja menționate.
6. *Op. cit.*, p. 7.
7. *Ibid.*, p. 100.
8. Și cred că e important ca... "grădina Domnului" să rămână "mare", ca să spun așa.

Laurențiu Ștefan-Scalat

Virtuțile politicii raționaliste sau de ce nu putem fi conservatori

Michael Oakeshott, *Rationalismul în politică*, traducere și prefată de A.-P. Iliescu, editura All, colecția de Filozofie politică.

Prima întâlnire a cititorului român cu analizele filozófico-politice ale lui Michael Oakeshott a fost provocată de profesorul Alexandru Duțu (în suplimentul cultural al *Cotidianului* din 17 mai 1993). Textul prezentat, *Masele în democrația reprezentativă*, însotit de o sintetică prezentare a biografiei și a direcțiilor de gîndire ale autorului englez, a constituit, la momentul respectiv, o excelentă invitație de a integra în firavul șir de cărți de teorie și filozofie politică apărute la noi și eseurile lui Oakeshott.

"Răspunsul" la invitație a venit neașteptat de repede, colecția de filozofie politică a editurii All, lansată nu demult, strîngînd într-un volum patru eseuri ale gînditorului britanic. Cele patru eseuri, ca și textul din *LAI*, sunt extrase din voluminoasa antologie: Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics and Other Essays*, A New and Expanded Edition, publicată în 1991 de Liberty Press, Indianapolis, ca un fel de omagiu postum, la mai puțin de un an de la moartea autorului.

Deși existența lui Oakeshott se întinde pe aproape întreg secolul XX

(1901-1990), liniaritatea ei relativă contrastează profund cu bulversările pe care le-au trăit, aproape în paralel, Hannah Arendt, Karl Popper, Ortega y Gasset, Denis de Rougemont, pînă chiar și Isaiah Berlin, fugit, la zece ani, din calea tăvălugului Revoluției rusești. Dar o apropiere de acesta din urmă e nu numai posibilă, ci și, într-o anumită măsură, relevantă. Și putem pleca chiar de la faptul că amîndoi au crescut, s-au format și au predat în centrele universitare englezesti de tradiție: Oxford, în cazul lui Berlin, Cambridge, în cel al lui Oakeshott. Cariera lor universitară a avut o ascendență similară ce a culminat cu primirea în Academia Britanică. Dar asemănarea poate coborî și mai în profunzime. Deși fideli tradiției de gîndire britanice, poziția lor a rămas, chiar în cadrul culturii engleze, relativ singulară, și oricum greu de definit. Berlin se plînge în dialogurile cu Ramin Iahanbegloo că, spre deosebire de Franța, în Anglia, istoria ideilor pe care o practică el este o "disciplină solitară", care cu siguranță nu va face școală. Iar A.-P. Iliescu, relevînd în prefata sa "raritatea" gîndirii lui Oakeshott, datorată "reflecției profund personale care nu adoptă nici canoanele uzuale, nici jargonul comun ce marchează o comunitate de «specialiști»", recunoaște astfel

dificultatea "încadrării contribuției intelectuale a lui Oakeshott într-un curent de creație spirituală". Nu e locul unor explicații care, aici, n-ar putea fi decât superficiale, dar fără îndoială că "saturația" vieții sociale și politice britanice, potențialul ei "problematic" redus, i-au obligat la un fel de exil tematic, în mare măsură livresc, în spațiul continental al dezbatelii de idei, acolo unde acestea au manifestat, în ultimile secole, o ciudată apetență pentru realitate. Abia sfîrșitul vieții a relansat interesul pentru Oakeshott, "redescoperit" datorită antologiei de care vorbeam mai devreme. Cît despre Berlin, oare cîtă lume mai stie că el este încă în viață?

O simplă enumerare a titlurilor ce formează opera lui Oakeshott poate da o primă idee despre zona de interes a filozofului britanic: *Experience and Its Modes* (1933), *The Social and Political Doctrines of Contemporary Europe* (1939), *On Human Conduct* (1975), *On History and Other Essays* (1983). Adăugăm la acestea, aşa cum precizează prefața ediției românești, "eseurile sale asupra educației și a instruirii, asupra învățămîntului, apreciate drept deosebit de originale", adunate în volumul *The Voice of Liberal Learning: Michael Oakeshott on Education* (1989, 1990).

Eseurile din ediția românească au o oarecare unitate tematică. Problematica generală și modul în care va fi ea abordată sînt conturate în eseul care dă și titlul volumului, *Raționalismul în politică*, și reluate, cu accente diferite, în eseurile următoare. Foarte pe scurt, iată "povestea". Un stil politic, caracterizat de o osatură intelectuală specifică și căruia îi corespunde un comportament social (*Conduita rațională*) și un tip de discurs (analizat în *Discursul politic*), domină, în opinia

autorului, lumea de astăzi. În esență, politica raționalistă implică intervenția în treburile atît de delicate ale societății umane a unui mod de gîndire ce asimilează politica ingineriei. Pentru că susține înlăturarea tradiției și îndeamnă la înlocuirea vechii ordini cu una nouă, mai "rațională", acest tip de politică e în contrast izbitor cu modul "conservator" de a aborda treburile publice, mod pentru care pledează, de fapt, Oakeshott (*A fi conservator*). Fiecare ese are consistență și interesul său, dar spațiul și considerente de "politică internă" aproape că ne obligă să ne concentrăm atenția în mod exclusiv pe eseul central.

Putem contesta demersul analitic al lui Oakeshott chiar de la fraza care pune în mișcare argumentația eseului: "Întreaga politică de astăzi a devenit raționalistă sau aproape raționalistă" (p. 8). O constatare empirică (lipsită de suportul unei descrieri istorice, sociologice sau chiar ideologice) pare că minează, încă de la început, printr-o generalizare prea largă pentru sfera praxisului uman, soliditatea cercetării. Definirile conceptuale care, în general, au menirea de a delimita referențialul real, instaurînd în același timp un acord între autor și cititorul său, sînt înlocuite, în primele rînduri ale acestui ese, cu descrierea unei ficțiuni filozofice: "raționalistul". Acest personaj e pus să reprezinte, prin "atitudinile sale spirituale", prin convingerile și preocupările sale epistemologice și filozofice, "cea mai remarcabilă modă intelectuală din Europa post-renascentistă" (p. 8). Interesantă va fi intersecția trăsăturilor sale intelectuale cu domeniul politicii unde nu-i vom urmări, însă, "hotărîrile și acțiunile", ci "ideea sa - premeditată și conștientizată, atrage atenția Oakeshott - de activitate politică" (p. 11). Unul din principiile

raționalistului spune că "nimic nu trebuie să fie lăsat în picioare fără să fi fost examinat" (p. 11). Transpus în politică, acest principiu îl va conduce să supună "tribunalului propriului său intelect... moștenirea socială, politică, juridică și instituțională a societății sale". Operațiunea ar fi legitimă dacă rezultatul n-ar fi - invariabil, în opinia filozofului britanic - același: distrugerea tradiției și înlocuirea ei cu o "ideologie". Oakeshott caracterează politică pe care acest personaj o practică drept "inginerie" și o rezumă în felul următor: orice problemă (politică) are o soluție, iar soluția perfectă este soluția "rațională" la care orice minte poate să ajungă dacă este suficient antrenată. Înțelegem atunci că raționalistul este și el, ca multe alte personaje ale literaturii politice, un "luminat" ale cărui soluții (impersonale, necesare și obiective, datorită infailibilității rațiunii) nu pot fi decît "perfecte" și, prin urmare, nu pot fi decît acceptate de societatea în care se exprimă. "Nu este loc pentru preferințe care nu sunt preferințe raționale, iar toate preferințele raționale coincid în mod necesar". Ajungem astfel la miezul, nu imediat vizibil, al politicii raționaliste: ea este "recunoscută drept activitate de impunere a unei condiții uniforme de perfecțiune asupra condiției omenești" (p. 13). Să reținem această caracterizare, căci ea ne va ajuta să înțelegem mai bine căror realități se adresează analiza eseului.

În acest punct, Oakeshott părăsește ficțiunea filozofică și face un pas în direcția unei analize istorice (la care nu ajunge) printr-o lungă enumerare de "proiecte" (subl.m.) ale politiciei raționalismului" (p. 14). Sunt cuprinse, alături de pure utopii precum "convenția mondială pentru emanciparea rasei omenești de ignoranță, săracie, divizare,

păcat și nenorocire", și idei care au condus efectiv la transformarea realității sociale sau politice, de la votul pentru femei, de la naționalism și federalism, pînă la proiectul unei societăți planificate conștient, pînă la fondarea unei societăți pe baza unor principii universale, precum autodeterminarea "națională" sau *Declarația Drepturilor Omului*. Sub spectrul raționalismului politic sînt alăturate proiecte ce țin de configurații politice atît de diferite în ierarhia lor de valori precum (într-un idiom mai familiar, de care Oakeshott se ține la distanță) democrația, comunismul, statul național sau statul liberal. Dar nu caracterul cuprinsător al acestei enumerări contrariază, ci relativă incongruență a unora din sistemele politice de mai sus cu ceea ce am declarat a fi miezul politicii raționaliste. Cei deja convingi de virtuțile, să zicem, ale democrației găsesc în această enumerare un prim semn de neliniște.

Oakeshott caută apoi "izvorul ascuns" al raționalismului (p. 14). Și o va face opunînd două tipuri de cunoaștere. Cunoașterea "tehnică", prin reguli ce pot fi învățate din cărți, are pandantul într-o cunoaștere "practică" (tradicională) ce nu poate fi formulată prin reguli și ține mai mult de capacitatele intuitive. Cele două tipuri de cunoaștere sînt separabile numai teoretic, căci în realitate ele sunt " componente gemene ale cunoașterii implicate în orice activitate umană concretă". Ei bine, pentru raționalist "nu există nici o cunoaștere care să nu fie cunoaștere tehnică". Atractivitatea acestui tip de cunoaștere provine din faptul că, în opinia raționalistului, el poate satisface rapid dorința sa de certitudine și nevoia unui mijloc infailibil care să-l conducă la ea. "Suveranitatea «rațiunii» înseamnă, pentru Raționalist, suveranitatea tehnicii"

(p. 19). O incursiune în istoria filozofiei ne permite să descoperim la Francis Bacon (*Noul Organon*) și la René Descartes (*Discours de la Méthode*) primele preocupări sistematice de intemeiere filozofică a unei "tehnici de cercetare explicit formulate" care să suplimentească "slăbiciunile rațiunii naturale". Dacă aceste tentative de a constitui o metodă de cunoaștere rapidă, infailibilă și universală, au eşuat, ele au permis totuși raționalistului, printr-o "exagerare a speranțelor lui Bacon și o neglijare a scepticismului lui Descartes" (p. 25), să se închipue în posesia tehnicii la care viza.

Stilul în care Oakeshott își scrie eseul este falacios. În primul rînd pentru că generalizările, frecvente și firești în limbajul curent, trebuie folosite cu prudență în argumentațiile filozofice de acest tip. E adevărat, ele dău impresia unei continuități între planul teoriei, al abstracțiunii filozofice și cel al realității. Însă, pentru că praxisul uman se pretează greu la o asemenea operație logică, rezultatul generalizărilor este aberant: în loc să constituie substanța ficțiunii conceptuale, realitatea va apărea ca fiind, de fapt, informată de ea. E ceea ce se va întâmpla mai departe.

Încă o dată (p. 32) dăm peste afirmația peremptoriei autorului britanic că "raționalismul domnește acum aproape fără nici o opoziție". Și din nou confruntarea cu realitatea este evitată, preferindu-se spațiul mai sigur al generalităților și doar firave incursiuni în istorie. În acest mod continuă analiza, Oakeshott căutând să afle mai departe "care sunt împrejurările care au încurajat această stare de lucruri". Răspunsul este scurt și imediat. Întrucât "politica raționalismului este politica celor lipsiți de experiență

politică", se observă că spațiul politicii europene a fost "invadat" în ultimele patru secole de "cel puțin trei tipuri de lipsă de experiență politică - aceea a noului conducător, aceea a noii clase conducătoare și aceea a noii societăți politice" (p. 32). Nu lipsesc de data asta exemplele apparente ilustrative. Realitatea istorică a printului de tip "nou" este ambiguă (însă știm sigur, din descrierile lui Oakeshott, că este un "raționalist"), în schimb, Machiavelli apare clar ca autorul primului "manual" de politică raționalistă pentru uzul noului conducător. Într-un mod similar, "clasele sociale noi și lipsite de experiență" își găsesc instrumentarul în "fițuici politice" de genul *Tratatului despre guvernarea civilă* al lui Locke, sau în lucrările unor Bentham sau Godwin, membri ai "celei mai stricte secte a raționalismului". (Indubitabil, clasa socială "nouă" la care se referă este burghezia - dar pînă și refuzul lui Oakeshott de a o numi este relevant pentru modul în care abordează realitatea). Însă "nimic nu se poate compara cu opera lui Marx și Engels", excelent breviar pentru practica politică a proletariatului (p. 34). Nu insistăm, iar istoria "timpurie" a Statelor Unite ale Americii (de fapt momentul constituuirii lor) va da conținut "noii societăți politice".

Dacă eseul s-ar fi rezumat la o simplă analiză istorico-filosofică a bazelor intelectuale ale politicii raționaliste și, eventual, la o fenomenologie a practicilor politice raționaliste (chiar și luate în accepția lui Oakeshott) poate că "greutatea" teoretică a cercetării ar fi fost alta. În clipă, însă, în care Oakeshott intervine cu judecăți de valoare, nu numai în ceea ce privește coerența unui sistem de idei, sau adecvarea unui anumit mod de a gîndi la realitățile lumii noastre, ci

în aprecierea efectelor concrete ale unor idei și tehnici politice, el depășește cu mult obiectivul la care mijloacele sale modeste de cercetare l-ar fi obligat să se limiteze. "Teza" eseului, care ține loc și de concluzie, este că "practica politică obișnuită a națiunilor europene s-a *împotmolit* în *viciul* raționalismului, că mult din *esecul* lor izvorăște de fapt din *defectele* caracterului *raționalist*". În plus, "nu trebuie să ne aşteptăm la o eliberare rapidă din situația *grea* în care ne aflăm" (p. 37). Sublinierile îmi aparțin, și vor să ilustreze transferul aprecierii negative (judecată de valoare) - transfer nepermis, în opinia mea - din planul analizei de idei în cel al praxisului politic. Trecerea e ilegitimă, pur și simplu pentru că nu rezultă de nicăieri că o concepție, oricără de reducționistă și de incoerentă ar fi ea, a fi transpusă integral în realitate, și nici că, dacă ar fi aplicată în acest mod, ea ar trebui neapărat să aibă efecte negative. În al doilea rînd, deși pe toată întinderea eseului nu am asistat la o singură descriere a unei "practici politice obișnuite" - i-au ținut locul, aşa cum am văzut, vagi generalizări și o enumerare de *proiecte* politice, ceea ce, mi se pare, este cu totul altceva - aflăm dintr-o dată că acestea s-au "împotmolit", au "eșuat"; ceea ce reprezintă o aserțiune în nici un fel justificată.

Or, "teza" mea este că perspectiva exclusiv negativistă (în sensul de dicționar, al ignorării voite a calităților unui anumit lucru) asupra raționalismului în politică e viabilă atât timp cât analiza rămîne la fundamentele sale ideatice. De îndată ce încercăm să-i determinăm avataurile reale, funcționalitatea sa practică și importanța în organizarea unor societăți, cred că trebuie să scoatem raționalismul politic de sub oprobriul definitiv sub care a fost strivit de

Oakeshott.

Dacă pornim chiar de la exemplele folosite de el, observăm ușor că momentele de ruptură care au permis "invazia" raționalismului în politică sînt departe de a avea numai conotațiile negative pe care li le conferă eseul. Nu vrem să înlocuim o apreciere de valoare cu alta, dar e greu de eludat aportul remarcabil de "pozitivitate" al momentelor evocate. "Cazul" Machiavelli e reprezentativ pentru tipul de gîndire politică ("nou", e adevărat) care rupe definitiv cu gîndirea acelei unități a societății teologico-politice universale, dominantă în Evul Mediu, dar în declin accentuat cel puțin începînd cu Dante. Construcția constituțională americană e poate artificială și rezultat exclusiv al "darurilor" raționaliste ale vechiului continent, dar ea marchează momentul decisiv în care abstractele și principialele drepturi naturale își fac loc în dreptul pozitiv. Iar "clasele politice noi și lipsite de experiență politică", adică burghezia "îndrumată" (poate involuntar, concede Oakeshott) de Locke, Bentham și Godwin și proletariatul "dădăcit" de Marx și Engels, anunță fiecare, în modalități proprii, largirea corpului politic și "revoluția" democratică care își trăiește resurrecția la sfîrșit de secol XX.

Din două una: ori Oakeshott nu împărtășește valorile denumite mai general "liberal-democratice" și atunci aprecierile sale, chiar și nejustificate, pot fi mai ușor integrate în nota generală a lucrării, ori le împărtășește și atunci nu putem înțelege înversunarea asupra unor teoreticieni și practici politice, poate "raționaliste", dar care se înscriu clar în zona de susținere a acestor valori. În primul rînd însă, și oricare ar fi soluția săradei de mai sus, nu putem înțelege

ignorarea aspectelor pozitive, deloc neglijabile - uneori determinante, aşa cum vom vedea - ale politiciei pe care el o descrie ca "raționalistă". Sigur, se poate obiecta că nu e vorba de o înverşunare (ignorarea, în schimb, este evidentă), ci doar de prezentarea componentelor "raționaliste" (deci negative) ale unor momente nelipsite de efectele pozitive la care autorul, implicit, ar consimți. Chiar și aşa contradicțiile nu s-ar sfîrși aici, iar elementul central al "tezei" mele (afirmația că perspectiva exclusiv negativistă asupra politiciei "raționaliste" este eronată) rămîne neștirbit.

Acceptînd regulile jocului, adică singurele criterii "istorice" de recunoaștere a unei politici raționaliste pe care ni le oferă Oakeshott ("noul conducător", "noua societate politică" și "noua clasă politică") nu ne rămîne decît să cotrobăim noi singuri realitatea pentru a constata prezența acestui tip de politică. Să nu-l abandonăm cu totul pe Oakeshott și să pornim de la constatarea mai veche că "raționalismul domnește acum fără nici o opoziție". Un necunosător al realităților politice contemporane ar trebui să deducă din această constatare că majoritatea (sau, mă rog, cele mai importante) state ale lumii, fie constituie "noi societăți politice", fie - logic - sănătăți politice vechi (tradiționale), dar conducerea lor este încredințată unor clase politice sau unor conducători "noi". Cu excepția regimurilor comuniste, singurele care - într-o descriere caricaturizată - ar corespunde lecturii și valorizării lui Oakeshott, cele două situații stîrnesc, la o comparație cu realitatea, intemeiate nedumeriri. Dacă începem cu a doua situație, putem presupune, în lipsa unor necesare precizări terminologice și bazîndu-ne pe un bun simț istoric, că

vechile societăți politice acoperă aproximativ spațiul lumii Occidentului. Din cele două clase "noi" care ar putea fi întîlnite la conducerea statelor în discuție, doar burghezia rezistă la proba verificării istorice. Or, indiferent dacă politica ei a fost sau nu raționalistă, această clasă a făcut din statele administrate de ea, modele de eficiență și de bunăstare, referințe pentru cea mai mare parte din umanitate. Sigur, nu e vorba de un elogiu neconditionat, dar cine mai poate vorbi azi global de "eșecul" lor, de "situată grea" în care s-ar afla aceste state? Poate că politica raționalistă este complet absentă din istoria acestor state. Dar cum mai rămîne atunci cu generalitatea afirmației de la care am pornit? Poate că, din contră, contribuția ei la această "reușită" e sesizabilă. Să înțelegem atunci că "reușita" este amăgitoare și că, de fapt, toate aceste "vechi" societăți politice ar fi trebuit să rămînă la organizarea societății medievale; sau ele pur și simplu s-au rătăcit în această analiză, dintr-o neglijență de generalizare sau dintr-o imprecizie terminologică?

Să ne ocupăm atunci de cealaltă categorie: "noile societăți politice". Exemplul ales de Oakeshott, constituirea Statelor Unite ale Americii, nu e deloc reprezentativ. Singularitatea sa este triplă, căci, în acest caz, TOATE cele trei componente ale statului (=societate politică) erau, în acele momente, "noi" (situație nemaiîntîlnită, după știința mea, de atunci). O populație ruptă de metropolă intră în posesia unui teritoriu (vid sau vidat de populațiile care ar fi putut afecta virginitatea noii construcții politice) și își organizează coexistența civilă și guvernarea politică pe baza unor principii în mare parte livrești. Istoria Statelor Unite nu a fost prea lungă, dar de mai mult de

un secol, ele reprezintă reperul în materie de democrație și reușită economică. Dacă și aici, ca și în practica statelor occidentale "vechi", există ceva în neregulă care le face condamnabile în ochii lui Oakeshott, e greu să precizăm care este acel lucru.

Dar să mergem mai departe. Deși conceptul este suficient de vag, putem spune că secolele al XIX-lea și al XX-lea furnizează o sumedenie de exemple de "noi societăți politice", chiar dacă ele nu au "puritatea" cazului american. Apariția acestora a coincis, în cea mai mare parte, cu intrarea lor în istorie (în sensul conectării la "sistemul mondial modern"). Ele ieșeau din epoci de dominare diversă, de izolare, de colonizare sau, pur și simplu, de amorfism politic. și nu credem că greșim dacă introducem în această categorie, luîndu-l drept exemplu, cazul României. Așa cum se poate bănuia, două sînt momentele care au "predispus" la conturarea netă a unei "noi societăți politice". (Repet, nu iau în discuție politicile comuniste de organizare a societății, singurele care se suprapun exact peste analiza și valorizările lui Oakeshott.) E vorba, în primul rînd, de procesele de "modernizare", inițiate de o "clasă politică nouă", școlită în Occident. De aici au fost "importate", prima oară spre mijlocul secolului al XIX-lea, tehniciile și principiile care urmău să fie aplicate unei comunități politice tradiționale pentru a-i da trăsăturile unui stat modern. Cît de reușită a fost transformarea dincolo de nivelul instituțional este o altă problemă. Cred, însă, că ideea "formelor fără fond", care a fost menită să simbolizeze acest proces de implementare a unor instituții ale sistemelor politice occidentale, e relevantă pentru caracterul radical "raționalist" al politicilor care au transformat România în

secolul trecut. Dacă ducem logica lui Oakeshott pînă la capăt, cu rezistența lui la orice ruptură mai mult sau mai puțin violentă, la orice introducere în sistemul politic autohton a unor instituții și idei străine, ar fi trebuit să căutăm soluția regenerării civice și politice numai și numai în tradițiile comunitare proprii, într-o dezvoltare "organică" a corpului social. Urmîndu-i concepția, am fi ajuns poate, în decenii sau secole, printr-o adaptare din mers a tradițiilor, locală și niciodată de structură, la o formă istorico-politică viabilă pentru dialogul nostru cu lumea. Numai că nu toate "comunitățile politice" au consistență, stabilitatea și eficiența sistemului britanic care poate face din tradiții coloana vertebrală a trăinicie sale. Ce ar fi însemnat pentru noi sau pentru alte țări o asemenea rețetă? Nimic mai mult decît o îndelungată agonie în efortul de a descoperi o formă "originală", specifică și spontană, care să fie în același timp și eficientă și durabilă și, dacă se poate, modernă. Experiența istorică a arătat că ieșirea din autarhia tradițională a unei societăți politice și accesul ei la modernitatea întruchipată de sistemele occidentale nu se poate face decît, cel puțin în prima fază, prin politici "raționaliste" de copiere a practicilor economice, sociale și politice ale societăților dezvoltate.

O a doua situație ce se poate încadra în paradigma "raționalității" (dar și a modernizării) a apărut după ruptura de "tradițiile" regimului comunist din decembrie 1989. Idiomul epocii, împărtășit de toată lumea "civilizată" în care doream să fim primiți, se exprima în termeni de drepturi ale omului, de libertăți ale individului, de pluripartidism, de stat de drept și de democrație. Nu mai trebuie demonstrat că acest idiom era străin

practicilor regimurilor comuniste. De aceea, toate tehnicele de organizare politică și socială compatibile cu acest nou "limbaj" trebuiau împrumutate din "manualele" Occidentului, învățate bine și aplicate rapid. Că era nevoie de o politică "raționalistă" (bineînțeles, nu în sens inginerosc, ci ca o aplicare intelligentă a unor principii universale la realitățile psihice și sociale proprii populației românești) e mai mult decât evident. Or. practica politică a ultimilor ani a dovedit un ulitor de rigid (relativ la contextul european, și chiar la țările vecine) conservatorism, nu foarte departe de modul în care îl elogiază Oakeshott: reformare lentă, din interiorul "tradițiilor", atât a economiei, a structurilor sociale, cît și a clasei și a concepțiilor politice (centralismul și etatismul permisind reciclarea lentă, "organică", a vechilor nomenclaturi comuniști deveniți noi democrați care "și-au privatizat" fără convulsii mare parte din activele națiunii). Nu intrăm în analize politice și economice, dar efectele acestui conservatorism sunt vizibile în mai toate statisticile occidentale: "reușim" să nu cedăm ultimul loc în Europa la mulți

parametri semnificativi. O politică raționalistă în sensul moderat în care vorbeam mai sus ar fi fost, contrar celor afirmate de Oakeshott, ansamblul de tehnici și principii care ar fi permis unui organism vlăguit (dacă mi se permite metafora) să se vindece de gîfială și să respire normal. Iată de ce nu putem să împărtăşim pleoaria necondiționată pentru conservatorism a filozofului britanic și oprobriul amar cu care anatemizează global orice formă de politică raționalistă. În forma aproape "totalitară" în care el este descris (vezi citat pag. 13), raționalismul în politică nu se poate suprapune decât, în principal și cu obiecțiile de rigoare, pe experiența comunistă. În formele sale "temperate", și sugerate chiar de Oakeshott în enumerarea de la început sau în exemplele sale ilustrative, raționalismul în politică se dovedește o dimensiune importantă a unor procese de modernizare socială și instituțională. El reprezintă singurul mod prin care valori și principii care și-au dovedit eficiența șiumanismul în țările occidentale pot fi "importate" în țări, mai mereu "noi", precum România.

Note despre autori

Dragos Aligică

asistent la Academia de Studii Economice din București. Doctorand în sociologie la Universitatea București. Domenii de interes: istoria economiei, filozofia socială și politică, analiza sociologică și economică a instituțiilor.

Ileana Petras-Voicu

conferențiar doctor la Catedra de Științe Socio-umane a Universității Tehnice din Cluj-Napoca, cadre asociat la secția de Științe Politice a Universității "Babeș-Bolyai"; absolvent de filozofie (promoția 1973) al Universității "Babeș-Bolyai"; doctorat în filozofie (1982) în cadrul aceleiași universități; cărți publicate: *Introducere în antropologia lui C. Lévi-Strauss*, colecția Istoria Filozofiei Universale, Ed. Dacia, Cluj, 1992, și *Introducere în sociologia politică 1*, Ed. Transilvania Press, 1994.

Dan Lăzărescu

născut la București la 30 noiembrie 1918 într-o familie cu tradiție liberală. Linchențiat în drept la 18 iunie 1941. Candidat pe lista P.N.L. la alegerile din 19 noiembrie 1946. Redactor-șef al oficiului P.N.L., *Liberalul*, din februarie 1946 pînă la 29 noiembrie 1947. Condamnat pentru aceasta la 20 de ani de muncă silnică de Tribunalul Militar II al Capitalei, este eliberat după șapte ani de detenție în urma decretului final de grătare 401 din 28 iulie 1964. Ca documentarist al Institutului de Istorie "Nicolae Iorga" ia parte la zece Congrese internaționale și este ales membru a trei asociații internaționale de istorie dreptului: Jean Bodin (Bruxelles); International Commission for the History of Parliamentary Estates (Durham-Firenze); Assoziazione degli storici europei (Roma, Armando Saita). Contribuie la reconstituirea P.N.L. la 22 decembrie 1989 și este ales în permanență Vice-Presedinte al acestui partid. Deputat în Adunarea Constituantă aleasă la 20 mai 1990, președinte al grupului parlamentar P.N.L., Președinte al Comisiei Camerei pentru Cultură și Artă, membru în Comisia interparlamentară pentru redactarea noii Constituții a României. Principalele lucrări: *Introducere în Shakespeareologie* (Ed. Univers, 1974, 664 p.); *Imaginea României în conștiința europeană*, Vol. I-II, Ed. Sport Turism, 1985-1986, (perioada 1716-1821), Vol. III, Ed. Cogito, Oradea,

1995 (perioada 1821-1824), Vol. IV sub tipar, Oradea (perioada 1824-1829); *Diplomați iluștri*, Vol. I-V, 1969-1985; Vol. VI sub tipar. La acestea se adaugă numeroase traduceri din J. S. Mill, J. Toynbee, T.S. Eliot, Jean Racine, W. Shakespeare.

Michael Burton

este profesor de sociologie la Colegiul Loyola din Baltimore, Maryland. Împreună cu J. Higley și G. Lowell Field a semnat mai multe articole despre teoria elitelor în *American Sociological Review*. Cel mai recent articol, intitulat "A New Elite Framework for Political Sociology" a apărut în *Cahiers Vilfredo Pareto*.

Richard Gunther

este profesor de științe politice la Ohio State University și copreședinte al subcomitetului pentru Europa de Sud din cadrul Social Science Research Council. Între lucrările sale se numără: *Public Policy in a No-Party State. Spain after Franco* (împreună cu Giacomo Sani și Goldie Shabad), *Crisis y cambio* (împreună cu Juan Linz, José Ramón Montero, Hans Jurgen Puhla, Giacomo Sani și Goldie Shabad), precum și numeroase articole despre Spania și Europa de Sud.

John Higley

este profesor de sociologie și științe politice la Universitatea Austin din Texas. Între lucrările sale, dedicate elitelor și teoriei elitelor, se numără: *Elites in Australia* (cu Desley Deacon și Don Smart) și *Elitism* (cu G. Lowell Field).

George Tibil

absolvent al Facultății de Sociologie a Universității București, anul 1995. În prezent, cursant al programului de studii aprofundate în politologie, organizat de aceeași facultate.

**George
Kolankiewicz**

este profesor de sociologie și coordonator al ESRC (*Economic and Social Research Council*), East-West Programme, la Universitatea Essex din Anglia.

Françoise Thom

este profesor de istorie contemporană la Sorbona. Ultima sa carte, *Les fins du communisme*, a fost publicată în 1994, la Editura Criterion din Paris.

F. A. Hayek

(1899-1992) - economist, sociolog și filozof britanic de origine austriacă, este unul dintre cei mai importanți și influenți gânditori ai acestui secol. Laureat al premiului Nobel în științe economice (1974), el a adus contribuții decisive în sensul scoaterii teoriei economice din impasul

în care fusese adusă în perioada postbelică de adeptii keynesismului și ai teoriei echilibrului general. În același timp, el a continuat tradiția analizei ordinii sociale spontane extinzând în mod sistematic cercetările în această direcție de la ordinea pieței la ordinea legală. Contribuții sale în acest sens acoperă o zonă în care interfe-rează economia, jurisprudența, sociologia, antropologia și istoria ideilor, deschizînd un nou orizont problematic și de cercetare. În plan filozofic, dincolo de studiile sale de filozofie socială, Hayek a fost un susținător și un apărător al unei epistemologii a științelor sociale bazate pe principiile individualismului metodologic și pe respingerea "scientismului", adică a imitării fără discernămînt în științele sociale a metodelor și abordărilor specifice științelor naturii. Între cele mai importante lucrări ale sale trebuie menționate: *Prices and Production* (1931), *Monetary Theory and the Trade Cycle* (1933), *The Road to Serfdom* (1944), *Individualism and Economic Order* (1948), *The Counter-Revolution of Science* (1952), *The Constitution of Liberty* (1960), *Law, Legislation and Liberty* (1973-1979) și *The Fatal Conceit* (1989).

Ron Eyerman
**Laurențiu
Stefan-Scalat**

este profesor în cadrul Departamentului de Sociologie al Universității din Lund, Suedia.

absolvent al Facultății de Matematică (1992) și al Facultății de Științe Politice și Administrative (1996), Universitatea din București. În prezent este asistent de cercetare la Institutul de Studii Sud-Est Europene și redactor al revistei *Polis*. A tradus Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, carte apărută la Humanitas în februarie 1996.

ELITES REVISITED

THE CONCEPT

DRAGOŞ ALIGICĂ
ILEANA P. VOICU
DAN A. LĂZĂRESCU

Notes on Elite Theory
Max Weber on Elites
The Role of Elites in History

POLITICAL ELITES

M. BURTON
R. GUNTHER
J. HIGLEY
GEORGE TIBIL

G. KOLANKIEWICZ
FRANÇOISE THOM

Elites Transformations and Democratic Regimes
Elite Conflict and Political Instability
in Modern and Contemporary Romania
Elites in Search of a Political Formula
Russian Elites

INTELLECTUAL ELITES

F.A. HAYEK
RON EYERMAN
LAURENȚIU ȘTEFAN

Intellectuals and Socialism
Intellectuals: A Framework for Analysis
The Civil Society in Romania - An Utopia?

BOOK REVIEW

ALINA MUNGIU
M. OAKESHOTT

Romanians after 1989.
The History of a Misunderstanding.
Rationalism in Politics

NOTES ON CONTRIBUTORS